

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

III – 2013

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE V PLZNI

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

I. strana obálky:

Portrét císařovny Marie Terezie. Olej na plátně, 154 × 118 cm. Neznámý autor vídeňského dvorského uměleckého okruhu. Asi krátce po roce 1765. Výsek. Hrad a zámek Horšovský Týn, malá jídelna. Národní památkový ústav, mobiliární fond Horšovský Týn, inv. č. HT00001a/b. Stav po restaurování v prosinci roku 1968. (Archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto A. Bergerová, 1968)

I. stránka:

*Pečeť Gottfrieda (†1425), opata cisterciáckého kláštera v Plasích. Mírně zahrocený ovál o rozměrech 3,8 × 6 cm, žlutozelený vosk. Připojena k listině pergamenovým proužkem. Nápis majuskulí a minuskulí: *S* FRATRIS* GOTFRIDI **/ **abbatis *in* *Plaz**.*
V pečetním poli stojí pod ciboriem sv. Bernard, oblečený v kutně, s berlou v pravé a knihou v levé ruce. Typ takzvané votivní pečeti s vyobrazením řádového patrona Bernarda z Clairvaux. Asi z roku 1405 (1407?). (Foto Národní archiv Praha, 2013)

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

III – 2013

STUDIE A ZPRÁVY

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE V PLZNI
PLZEŇ 2013

Tato recenzovaná publikace pro hmotné kulturní dědictví a památkovou péči v západních Čechách byla vydána s přímou finanční podporou Mgr. I. Levé a společnosti BOLID-M s. r. o. a dále s využitím dotace poskytnuté v *Programu podpory kultury v Plzeňském kraji pro rok 2013*.

Redakční rada: Ing. Jan Anderle, PhDr. Irena Bukačová, PhDr. Alena Černá, Ing. arch. Petr Domanický, Ing. arch. Zdeněk Chudárek, Ing. arch. Jan Kaigl, Mgr. Pavel Kodera, Ph.D., PhDr. Petr Křišťuf, Ph.D., PhDr. Vratislav Ryšavý, Mgr. Petr Sokol (předseda) a Mgr. Radek Široký, Ph.D.

Hlavní redaktor a tajemník redakční rady: Mgr. Karel Matásek

Kontakty: Prešovská 7, 306 37 Plzeň; tel.: 377 360 911; matasek@plzen.npu.cz

Pokyny pro autory a další informace na <http://www.npu.cz/news/8523-n/>

Za původnost a věcnou správnost uveřejněných příspěvků odpovídají autoři. Obsah příspěvků se nemusí shodovat s názorem vydavatele.

Vychází 1× ročně.

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2013

ISBN 978-80-85035-40-7

ISSN 1805-8906

Obsah

STUDIE

Jan Kaigl: Mělnice a Loučim, Příspěvek do rozpravy o gotické architektuře dvou vesnických kostelů v západních Čechách	7
Jan Anderle: Tradiční výroba sladu a piva z hlediska stavební typologie na příkladech z Plzeňska	18
Pavel Vlček: Vrcholně barokní fara v Žebnici a typologie farních budov z druhé poloviny 18. století	33
Veronika Chňupková: Portréty Márie Terézie a Jozefa II. z Horšovského Týna	47
Jakub Krček – Radek Široký: Štola <i>U Všech svatých</i> – pozoruhodná památka plzeňského vodárenství	52
Pavel Kroupa: Točité vřetenové schodiště na hudební kruchtě v kostele sv. Jakuba v Nepomuku	65

ZPRÁVY

Petr Křišťuf – Ondřej Švejcar: Současný stav mohylových pohřebišť v Dolním kyjovském lese u Plzně	76
Viktor Kovařík – Pavel Zahradník: Sloup s kaplicí a sochou Krista po bičování a sloup se sochou Panny Marie (Madony) Svatohorské – dvě pozapomenuté plzeňské barokní památky a jejich osudy	84
Vratislav Ryšavý: Neprovedený návrh kaple v Žerovicích u Přeštic	97

PAMÁTKOVÁ PÉČE

Jana Bukovská: Nemovitě kulturní památky v Plzeňském kraji prohlášené v letech 2011–2012	100
Jan Kaigl: K nedávné demolici tří souborů historických budov v Plzeňském kraji	108
Marcela Waldmannová: Tisová u Tachova – nové poznatky o domnělé středověké tvrzi	113
Miroslava Břízová: Nový spojovací mostek v Klatovech	123

DROBNÉ A OSOBNÍ ZPRÁVY

Z jednání památkové rady v roce 2012 a 2013	126
Cyklus <i>Ze života památek</i> od druhé poloviny roku 2012 dosud	128
Setkání <i>Historické oranžerie a zahradní stavby určené pro pěstování rostlin</i>	128
Krása starých dřevěných staveb	130
Exkurze v Teplé	133
Podzimní konference <i>Umělecké památky a péče o ně</i>	134
Leporelo <i>Dům U Zlatého slunce v Plzni</i>	134

Blahopřání Miroslavě Břízové k narozeninám	135
K životnímu jubileu Aleny Svobodové	135
Max Frisch a památkářská idea	135

RECENZE

Jan Soukup, Václav Hynčik (fotografie), Katedrála svatého Bartoloměje v Plzni	137
Byt Richarda Hirsche jako živoucí výstavní exponát	140
Zdeněk Procházka, Co odnesl čas 3, Stříbrsko a Plánsko na nejstarších fotografiích	141

Příspěvky uvedené v oddílech Studie, Zprávy a Památková péče byly posouzeny v anonymním recenzním řízení a doporučeny recenzenty k publikaci.

Mělnice a Loučim

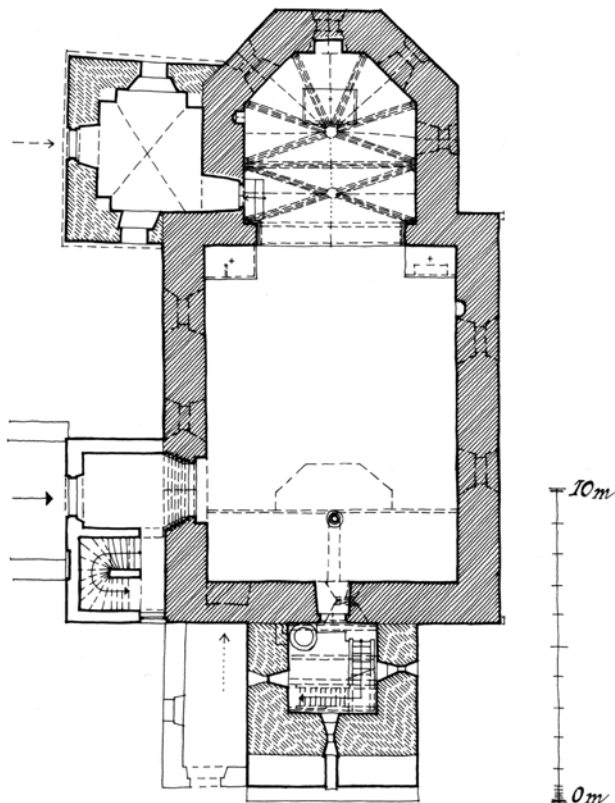
Príspevek do rozpravy o gotické architektuře dvou vesnických kostelů v západních Čechách

JAN KAIGL

Klíčová slova: západní Čechy — Mělnice — Loučim — vesnický farní kostel — gotická architektura v polovině a 2. polovině 14. století — chrámová loď sklenutá na střední podporu — kaple sv. Markéty v Poleni

Kostel v Mělnici, vesnici ležící ve vzdálenosti 12 km směrem na severozápad od Horšovského Týna a zmíněné poprvé v písemných pramenech predikátem místního šlechtice Kunráta v roce 1235,¹ uvedl blíže do odborné literatury až D. Líbal v roce 1995.² Z velké části dochovaná gotická stavba tohoto kostela vznikla podle jeho názoru

Obr. 1. Mělnice (okr. Domažlice), kostel sv. Jiljí. Půdorys přízemí. Šrafurami jsou vyznačeny dvě předpokládané gotické stavební etapy: z doby kolem poloviny 14. století (presbyterium a loď) a snad z pozdního 15. nebo až z počátku 16. století (nelze však vyloučit, že přízemí – spodní část západní věže představuje stavební etapu ještě z 2. poloviny 14. století). Čárkovanou čarou v tloušťce severního úseku západní obvodové zdi lodi nad rovinou řezu je zakreslen dnes zazděný, naposled asi v barokní době upravený vstup na hudební kruchtu a rozeta, která tvořila součást západního průčelí gotické svatyně. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2008, 2013)

pod vlivem z Horšovského Týna jako nejbližšího kulturního střediska na sklonku první čtvrtiny 14. století s tím, že portál z podvěží do chrámové lodi je mladší a pochází zřejmě až z třetí čtvrtiny 14. století. Naposled se kostelem v Mělnici ze stavebně-historického a zčásti i architektonického hlediska zabýval K. Nováček. Zařadil ho mezi středověké vesnické svatyně, jejichž stavbu lze hypoteticky spojovat s dosahem působení uměleckého vlivu kláštera benediktinů v Kladrubech. Jako vodítko mu při tom posloužil nálezný tří žulových kusů druhotně osazených ve zdivu severní vstupní předsíně a pojednaných kameníkem na pohledové straně mělkými výžlabky a zkosenými hranami, podle K. Nováčka stejným způsobem, jaký je vidět na ostění gotických oken presbyteria kostela ve Starém Sedle nedaleko Kladrub. Hlavní portál do kostela v Mělnici, provedený z arkózy na severní straně chrámové lodi, vyhodnotil K. Nováček jako vývojově starší architektonické řešení ve srovnání s gotickým hlavním portálem farního kostela v Kostelci (u Kladrub) a v Horních Sekyřanech.³

K vrcholné gotické stavební etapě kostela sv. Jiljí v Mělnici patří loď o podlahové ploše 8,1 × 12,5 m a trojboce uzavřené presbyterium bez opěráků, oddělené od širší a poněkud nižší plochostropé lodi lomeným triumfálním obloukem a sklenuté žebrovými klenbami – klenbou křížovou a v závěru klenbou paprscitou (obr. 1, 2). Hranolová věž stojící v ose západního průčelí svatyně, jakož i sakristie, jež se nalézá na severní straně presbyteria a je z něho přístupná prostým gotickým portálem, vznikly dodatečně.

Na západní stěně lodi uvnitř věže lze vidět dva významné prvky gotické kamenické práce. Jde o zdobný portálek v přízemí, završený lomeným obloukem, užším, než je dolní pravoúhlá část průchodu, a jehož paty jsou vyneseny konvexkonkávně tvarovanými konzolami (obr. 3, 4). Druhým takovým prvkem je rozeta vnějšího průměru 1,4 m v prvním patře věže (obr. 5). Zatímco portálek je umístěn v podélné ose chrámové stavby, rozeta se

1 FRÝDA, F.: *Mělnice, o. Domažlice*, s. 65.

2 *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1. sv., s. 308 (heslo Mělnice, kostel sv. Jiljí; zpracoval LÍBAL, D.). Viz též LÍBAL, D.: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, s. 250.

3 NOVÁČEK, K. et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421*, s. 172–173.

Obr. 2. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Pohled do jižní části žebrových kleneb v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

odchyluje od této osy směrem na jih o téměř půl metru. To asi souviselo se záměrem upravit zvenčí vstup na západní tribunu v úrovni její podlahy v severozápadním koutu lodi tam, kde se nalézal vstup do prvního patra dnešní hudební kruchty (tento vstup je zazděn; otisk zaniklého vnějšího krytého schodiště směrem k němu lze vidět na severním průčelí věže).

Zda je západní portálek současný s úpravou západního průčelí pomocí rozety, nebo je mladší, není jisté. Ani v pochopení jeho funkce nemáme velkou jistotu. Určitě se nikdy nejednalo o hlavní vchod do farního kostela. Spíš připadají v úvahu jiné dvě domněnky: portálek sloužil zatím v nejasných provozních souvislostech jako zvláštní vstup zvenčí patronům svatyně a členům jejich rodiny, anebo jde o známku toho, že přízemí – spodní část věže, jehož úroveň je charakteristicky nižší než podlaha v lodi, vzniklo být dodatečně, ale snad už v druhé polovině 14. století se záměrem využívat je k účelům (křestní kaple?),⁴ jež si vyžádaly orientaci kamenicky zdobně pojednané práce na portálu směrem dovnitř tohoto prostoru a ne do chrámové lodi.

Hledáme-li pro portálek, jenž provozně spojuje přízemí věže s lodí kostela v Mělnici a je zjevně odvozen od

Obr. 3. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Západní portálek do lodi v přízemí věže. (Foto J. Kaigl, 2008)

gotických portálů sedlových, srovnání v historické architektuře, lze poukázat na vzdáleně příbuzné, i když vývojově o něco starší a po výtvarné stránce daleko náročnější sedlové portály snad jihofrancouzské umělecké proveniencence se slepým kružbovým trojlístem a hladkým tympanonem ve vrcholu, umístěné ve Starém paláci Pražského

⁴ V severovýchodním koutu přízemí věže, které slouží především jako komunikační a schodišťový prostor a vyznačuje se režným zdívem z lomového kamene – s výjimkou omítnuté stěny s portálkem do chrámové lodi, dochovala se středověká kamenná křtitelnice zhruba polovejčitého tvaru o průměru celkem 87 cm, zdobená rustikálním plochým obloučkovým vlysem, a nad ní původní manipulační výklenek provedený v tloušťce severní obvodové zdi. Je pravděpodobné, že dnešní poloha křtitelnice je velmi stará. – TRAJER, J.: *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*, s. 792, uvádí, že věž kostela v Mělnici shořela v roce 1701 a že její dnešní vzhled s cibulovitou bání a lucernou pochází z roku 1702. Viz též dendrochronologické datování (1701/1702) jednoho z trámů stropu v podlaží pod zvonicí. KYNCL, J., KYNCL, T.: *Mělnice, kostel sv. Jiljí* [online]. Tamtéž stejní autoři datují stropní trámy v přízemí věže 1343/1344; jde o prvky nejspíš druhotně použité, popř. zhotovené ze staršího dřeva.

Obr. 4. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Západní portálek do lodi z přízemí věže – pohled v lodi na portálovou niku a rub portálku. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto R. Koderá, 1997)

hradu od doby jeho přestavby za rané vlády Karla IV. v třicátých až čtyřicátých letech 14. století (obr. 6).⁵

Jedním ze znaků gotické architektury presbyteria kostela v Mělnici je uspořádání klenebních konzol na rozhraní křížové a paprscité klenby na způsob tří jehlanců těsně vedle sebe, z nichž vyrůstá trojice klenebních

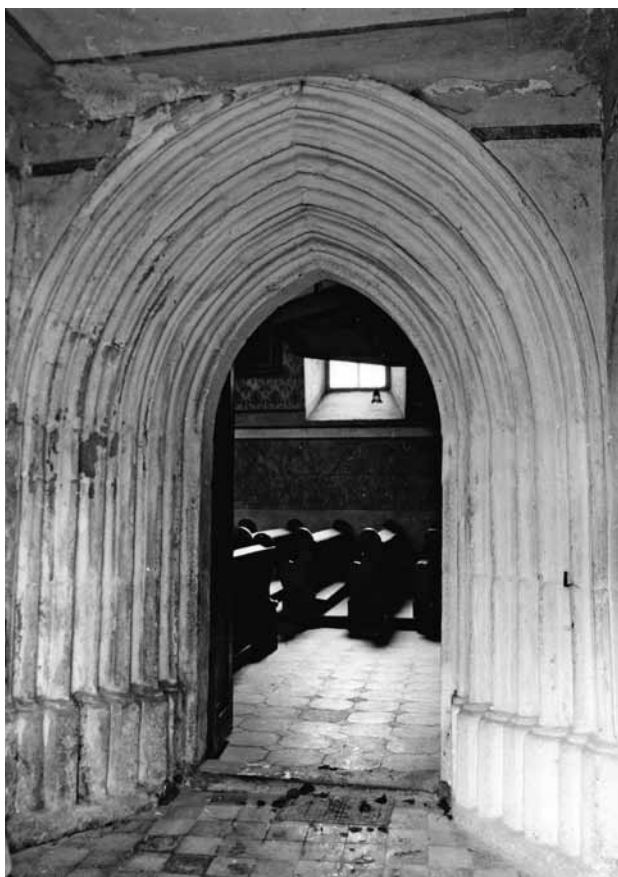
5 NĚMEC, R.: *Lucemburská rezidence na Pražském hradě, český korunovační řád a téma apartementu ve 14. století*, s. 12–13. CHOTĚBOR, P.: *Pražský hrad doby lucemburské*, s. 351. Srov. se soudobým portálkem a oknem opatřenými vícelaločnou slepou kružbou na tympanonu v tvrzí v Litovicích (okr. Praha-východ). DURDÍK, T.; CHOTĚBOR, P.: *Projevy přímého působení francouzské stavební huti v české architektuře feudálních sídel 14. století*, s. 233, 235. – Gotickým portálkem sledovaného typu, byt ve velmi rustikálním pojednání kamenickou prací, vchází se z presbyteria do sakristie kostela v Klátově Novej Vsi – Sádku (Slovensko, okr. Partizánske). Naproti tomu slohově vyzrálý příklad z počátku 13. století v dnešní severovýchodní Francii (v Lotrinsku) představuje portál (vnitřní část, opět s tympanonem v horním trojlístu) dochovaný ve zříceninách někdejšího benediktinského opatství Sainte-Vanne ve Verdunu (areál citadely).

Obr. 5. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Rozeta někdejšího gotického západního průčelí. Pohled v 1. patře věže. (Foto J. Kaigl, 2008)

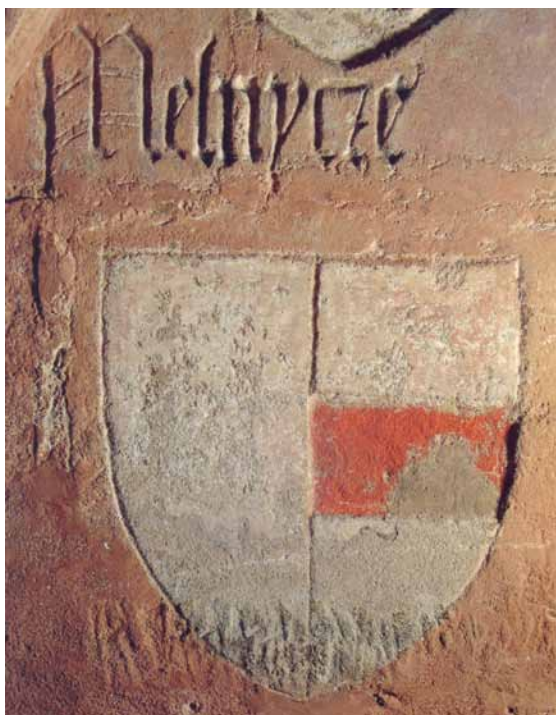
Obr. 6. Praha, Pražský hrad. Starý královský palác, arkádový trakt. Sedlový portál s tympanonem a slepým kružbovým trojlístem ve vrcholu – někdejší vstup do sálu v západním křídle, kde je dnes takzvaná Sloupová síň Václava IV. Přibližně 30.–40. léta 14. století. (Foto J. Gloc, b. r.)

Obr. 7. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Hlavní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto R. Kodera, 1997)

Obr. 8. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Hlavní portál – detail profilace ostění a paty portálu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto R. Kodera, 1997)

Obr. 9. Lauf an der Pegnitz (Německo, Bavorsko), hrad. Erb vladkyň z Mělnice na jedné ze stěn velkého (audienčního) sálu. (Foto V. Růžek, b. r.)

žeber ve tvaru otupeného, oboustranně jedenkrát vyžlabeného klínu. Tyto trojdílné konzoly se podobají klebním konzolám, jaké známe z umělecky pokročilých stavebních podniků cisterciáckého řádu i odjinud již v době na sklonku 13. a počátkem 14. století (Zlatá Koruna, kapitulní síň; Osek, severní křídlo křížové chodby; Chomutov, presbyterium kostela sv. Kateřiny), ale v Mělnici jde bezpochyby o mnohem mladší architektonický článek.

Hlavní vstupní portál do mělnické svatyně byl proveden se snahou po velké zdobnosti (obr. 7, 8). Jeho šikmo rozevřená ostění jsou členěna dvěma oblouny, pěti pruty ve tvaru hruškovce (na vnější straně je poloviční hruškovec pootočen ve směru kolmém na směr průchodu portálem), vesměs s vlastními patkami a vysokými polygonálními soklíky, a dále výžlabky mezi nimi. Je typickým reprezentantem takzvaného lineárního výtvarného směru ve vrcholně gotické architektuře v Čechách přibližně v polovině a třetí čtvrtině 14. století.

Erb vladkyckého rodu z Mělnice – stříbrný štít polcený, v jehož levé polovině je uprostřed červené břevno –, tvoří součást původní kamenické a malířské výzdoby stěn velkého (audienčního) sálu na hradě Laufu u Norimberka s početným zastoupením znaků české šlechty (obr. 9).

Obr. 10. Loučim (okr. Domažlice), kostel Narození Panny Marie. Pohled od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, snímek před rokem 1899)

Tato výzdoba pochází asi z roku 1361 nebo 1362 a zrcadlí se v ní dosti věrně představa Karla IV. o české státní myšlence a skladba tehdejší dvorské společnosti kolem něho.⁶ Vzhledem k tomu je nasnadě domněnka, že gotickou stavbu kostela v Mělnici nebo její gotické úpravy ovlivnily podněty z prostředí právě u dvora Karla IV. v Praze zhruba kolem poloviny 14. století. Pro názor, že se při tom uplatnil současně vliv dvorského umění a architektury v tehdejší Praze, stejně jako pro jiný předpoklad, že určující uměleckou úlohu sehrál v Mělnici kladrubský klášter benediktinů nebo snad Horšovský Týn, scházejí zatím přesvědčivé důkazy.

Všestranný rozmach vzdělanosti, výtvarných umění a uměleckých řemesel v Čechách a ve střední Evropě za vlády Karla IV. je jedním z fenoménů dějin středověku. Karel IV. byl typem panovníka – vznešeného mecenáše, jemuž mocenské ambice a politika splývají v jedno s náležitou uměleckou reprezentací státu a vlastní osoby.⁷ Tento přístup byl inspirací nejen pro okruh nejbližších rádců Karla IV. a lidí, kteří se pohybovali u jeho dvora, a přišli tak přímo do styku s vytříbenou a kosmopolitně zaměřenou pražskou dvorskou kulturou, ale i pro další aristokraty světské a církevní v českých zemích i v sousední cizině. Ti všichni se snažili napodobit úspěšného panovníka

jim dostupnými prostředky a své úsilí mohli vnímat jako společenskou nutnost. Výmluvně je v tomto směru svědectví probošta kláštera premonstrátek v Chotěšově Oldřicha z Valdštejna, jenž napsal v roce 1376, že zvelebením kláštera se snažil předejít možnosti, že by upadl u císaře v nemilost.⁸

Oproti mělnickému kostelu se uplatňuje v odborné literatuře daleko častěji kostel Narození Panny Marie v Loučimi (nedaleko Kdyně, okr. Domažlice; obr. 10, 11, 12). Zejména se jím zabývali V. Mencl, D. Líbal a K. Benešová (Fischerová), přičemž názor na časové zařazení

6 RŮŽEK, V.: *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361*, s. 128, 228, 258, 264–265 a d. – SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, 9. díl, s. 117, uvádí v době po polovině 14. století Dobrohosta z Mělnice, jenž držel podle A. Sedláčka další dvě farní vsi v horšovském arcijáhenství: Valtířov (1358; viz též *LC 1/1*, s. 72) a Šitboř (1359?). Bližší představa o společenském postavení tohoto Dobrohosta z Mělnice dosud v odborné literatuře chybí.

7 FAJT, J. (ed.): *Karel IV., Císař z Boží milosti*.

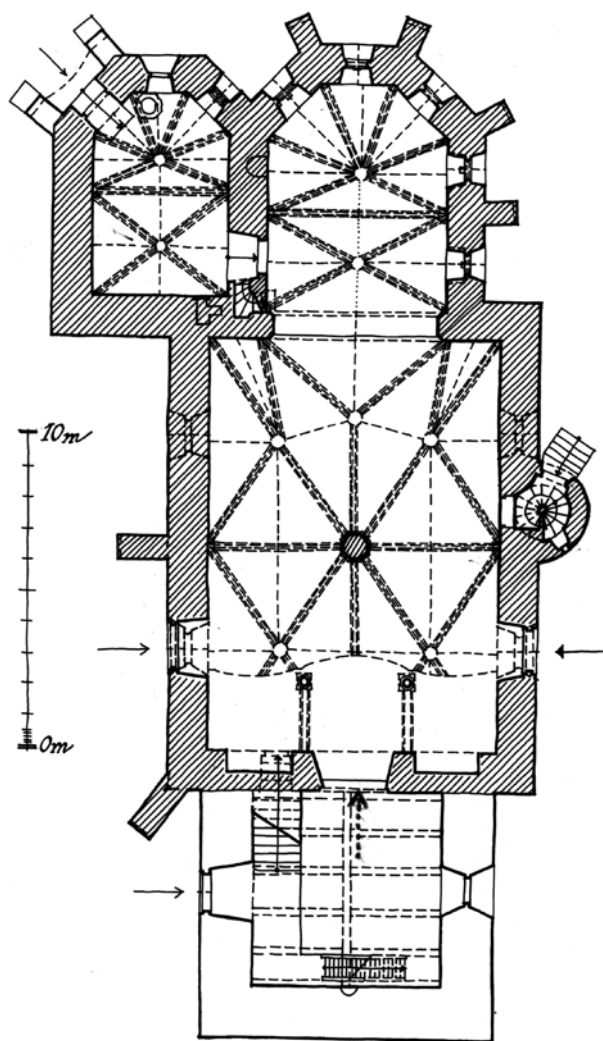
8 NEUWIRTH, J.: *Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Husitenkriegen*, s. 81–111.

a hodnocení památky se postupně vyvíjel a měnil.⁹ Soudí se, že jde buď o jednu z prvních chrámových staveb s lodí sklenutou na střední podporu s využitím obkročné klenby v Čechách v třicátých až čtyřicátých letech 14. století, popřípadě v době kolem poloviny 14. století, nebo o mladší dílo, pocházející z třetí čtvrtiny 14. století či až z doby kolem roku 1400, jež je třeba řadit po architektonické stránce k tehdy oblíbenému typu centrálně řešených prostorů stejně jako například loď mariánského kostela *Na slupí* (*Na Trávníčku*) v Praze na Novém Městě (postaven v šedesátých letech 14. století) nebo kostela ve Vetlé poblíž Roudnice nad Labem (obr. 13; dílo snad z doby kolem roku 1370¹⁰).

V dosavadním poznání dějin loučimského kostela lze se setkat s využitím zprávy o založení kaple sv. Kateřiny v Loučimi v roce 1404 tak, že tato kaple byla totožná se sakristií dnešní svatyně.¹¹ Vzhledem k tomu, že uvedenému roku neodpovídá dochovaná, na první pohled poněkud starší gotická architektura včetně kleneb sakristie (obr. 14), uvažovalo se o tom, že kaple sv. Kateřiny nebyla v roce 1404 nově postavena, ale spíše jen opravena nebo znovu vysvěcena.¹² Ze zakládací listiny však vysvítá, že kaple sv. Kateřiny v Loučimi s velkou pravděpodobností netvořila při svém vzniku stavební součást farního kostela. V zájmu bližšího určení její polohy píše v roce 1404 totiž napsal, že jde o kapli na místním hřbitově – *capella sita in cimiterio ecclesiae parochiali* –, konkrétně při hřbitovní zdi – *capella unam in municione cimiterii parochialis ecclesiae*.¹³ Jak se zdá, zasvěcení sakristie sv. Kateřiny je tedy mladšího data a bylo na sakristii přeneseno až dodatečně, po zániku původní kaple sv. Kateřiny v době zatím bližze neurčené. Nepřekvapilo by, kdyby se ukázalo, že gotická kaple sv. Kateřiny stála kdysi tam, kde se dnes nalézá márnice, což je drobná prostá budova s nepravidelným dvojbokým závěrem na východní straně a nízkou stanovou střechou, umístěná v severozápadním koutu hřbitova jako součást jeho zděného ohrazení, ve vzdálenosti zhruba 25 m směrem na severozápad od sakristie.

Stavební dějiny farního kostela v Loučimi, jehož existenci podchycují historické zprávy poprvé k roku 1357,¹⁴ nejsou dosud spolehlivě rozlišeny. Ve způsobu pojednání jehlanových klenebních konzol slepými kružbami v presbyteriu, sakristii a lodi při jednotné, ale poněkud zhrublé kamenické práci ze žuly (obr. 15) obráží se možnost vzniku chrámové stavby, popřípadě pronikavá gotická proměna jejich základních částí staršího původu pouze povšechně v 14. století. Mohutná hranolová věž předstupující před západní průčelí lodi je mladší a pochází podle předpokladu až z počátku 16. století.¹⁵ Nález několika žulových gotických kusů (torzo profilovaného portálového ostění, obr. 16; kusy opatřené slepou kružbou na způsob trojčetného obloučku, obr. 17; a jiné), jejich tvary a druhotné umístění právě ve svislém zdivu průchodu mezi přízemím lodi a věže, to vše naznačuje, že do kostela v Loučimi se kdysi vcházelo zdobným vrcholně gotickým portálem umístěným v ose západního průčelí svatyně.

Sklenutí lodi loučimského kostela o poměrně velké podlahové ploše 9,3 × 13,3 m žebrovými křížovými klenbami a žebrovou trojpraprskovou klenbou obkročnou v místě proti triumfálnímu oblouku na střední pilíř

Obr. 11. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Půdorys přízemí. Šrafurou je vyznačena stavební etapa přibližně z 2. poloviny 14. století. Předpokládanou polohu zaniklého západního vstupního portálu do gotického kostela zachycuje šipka s tečkovanou čarou. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2009, 2013)

- 9 MENCL, V.: *Česká architektura doby lucemburské*, s. 138. LÍBAL, D.: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, s. 172. FISCHEROVÁ, K.: *Výtvarné předpoklady české gotiky*, s. 25–26. *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1. sv., s. 303–305 (heslo Loučim, kostel Narození P. Marie; zpracoval LÍBAL, D.). LÍBAL, D., cit. 2, s. 242–243. BENEŠOVSKÁ, K. et al.: *Gotická architektura*, s. 231 (heslo 2.149; zpracovala BENEŠOVSKÁ, K.).
- 10 MENCL, V., c. d., s. 103, 109. BENEŠOVSKÁ, K.: *Architektura pozdní lucemburské doby – návraty, variace, slepé uličky, krásný sloh (1360–1420)*, s. 208. Naproti tomu LÍBAL, D., cit. 2, s. 542, vrcholně gotickou stavbu presbyteria a lodi kostela ve Vetlé časově zařadil až do doby kolem roku 1390.
- 11 Např. VANĚK, K.; HOSTAŠ, K.: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 17. díl, s. 92–94.
- 12 FISCHEROVÁ, K., c. d., s. 26. Naposled BENEŠOVSKÁ, K. et al., c. d., s. 231.
- 13 *LE VI*, s. 404–406, č. 211.
- 14 *LC I/1*, s. 60.
- 15 VANĚK, F.; HOSTAŠ, K., c. d., s. 93.

Obr. 12. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Pohled z lodi do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, b. a., 1950)

Obr. 13. Větlá (okr. Litoměřice), kostel sv. Jakuba. Pohled v lodi na obkročnou klenbu v místě proti triumfálnímu oblouku. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto S. Divišová, 1958)

- zejména vybíhají-li klenební žebra ve tvaru otupeného, oboustranně jedenkrát vyžlabeného klínu z tohoto pilíře, jenž má osmiboký průřez, slohově vytříbeným způsobem přímo, bez konzol, a v provedení jemnou kamenickou prací -, bylo dílem bezpochyby jiné stavební skupiny než té, která prováděla nebo upravovala svislé zdivo presbyteria, sakristie a lodi včetně klenebních konzol. Nápadný rozdíl v pojetí kamenické práce je ostatně velmi dobře vidět na výběžích klenebních žebířů umístěných uprostřed podélných stěn lodi: na robustní jehlančové konzoly se slepými kružbami, nahoře ukončené jednoduchou římsou a tvarově spřízněné s klenebními konzolami stejného typu v presbyteriu a sakristii, dosedají vysoké hladké polygonální nástavce, přičemž teprve z nich, opět přímo - bez přechodového článku, vyrůstají žebra klenby. Časový rozdíl mezi zednickou a kamenickou prací na svislém a klenutém zdivu v chrámové lodi však nemusel být nijak velký. Podle klenebních konzol lze naopak soudit, že klenby tvořily od počátku, nebo velmi záhy součást záměru, jak chrámovou loď prostorově uspořádat a shora uzavřít. Pokud se jednalo o záměr, jenž je proveden, což je pravděpodobnější než jiný způsob, jako například dvě křížové klenby vytvořené za sebou napříč širokou lodí kostela, mohli bychom časově zařadit převážnou většinu vrcholně gotických stavebních prací na farním kostele v Loučimi, ve shodě s posledním publikovaným názorem K. Benešovské, přibližně do třetí čtvrtiny 14. století.¹⁶

Pro loučimský příklad, při vědomí uplatnění stavebního typu centrálně uspořádané chrámové lodi sklenuté na střední podporu ve střední Evropě spíše ještě ojedinelé ke konci 13. století a hojněji během první poloviny 14. století,¹⁷ postrádáme důkaz pro ranější datování.

16 Tehdy i později v době předhusitské byli patrony farního kostela a pozemkovým vlastníkem v Loučimi příslušníci vladyckého rodu z Příchovic. SEDLÁČEK, A., *c. d.*, s. 176. *LC I/1*, s. 60. *LC III-IV*, s. 92. *Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379*, s. 11. - Točité vřetenové schodiště umístěné ve válcovém plášti zhruba uprostřed jižního průčelí chrámové lodi podstatně zasahuje do tloušťky její obvodové zdi, a proto je pravděpodobné, že vzniklo nebo bylo upraveno spolu s ní ve stejné době. Kromě toho lze zároveň soudit, že při stavbě schodiště se již počítalo se zaklenutím lodi, neboť schodiště má přidruženou statickou funkci - pomáhá zachytit a roznést ve svislém zdivu, obdobně jako protilehlý severní opěrák, šikmé tlaky působící ve výběžích klenebních žebířů ve styku dvou sousedních kleneb.

17 Viz např. GÖTZ, W.: *Zentralbau und Zentralbautendenz in der gotischen Architektur*. MAŁACHOWICZ, E.: *Średniowieczne budowle jednofilarowe na Śląsku*. WAGNER-RIEGER, R.: *Mittelalterliche Architektur in Österreich*, s. 122, 125-126, 136-139 a d. Základním zpracováním tématu pro české země je studie od FISCHEROVÁ, K., *c. d.*, s. 24-34. - MAŁACHOWICZ, E., *c. d.*, s. 22, 25, 77-83, uvádí jako nejstarší známý příklad stavby sledovaného typu ve střední Evropě kostel sv. Jiljí ve Vratislavi (20. léta 13. století).

Obr. 14. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Pohled na severovýchodní stranu uvnitř sakristie. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

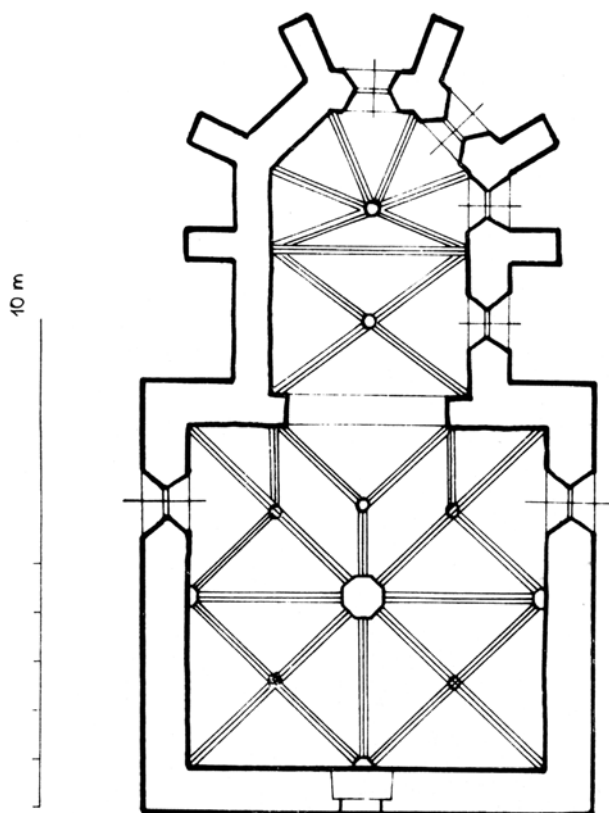
Obr. 15. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Typická klenební jehlancová konzola zdobená slepými kružbami, v tomto případě na rozhraní výběhů křížové a paprscité klenby na severní stěně presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1967)

Obr. 16. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Špaleta průchodu v přízemí z lodi do věže s nálezem druhotně použitého kamenného profilovaného kusu ostění gotického, nejspíš západního vstupního portálu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto R. Kodera, 1997)

Obr. 17. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Špaleta průchodu v přízemí z lodi do věže s nálezem druhotně použitého kamenného kusu se slepou kružbou, původem nejspíš z gotického západního vstupního portálu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto R. Kodera, 1997)

Obr. 18. Poleň (okr. Klatovy), kaple sv. Markéty. Půdorys. Rekonstrukce. (Převzato z FISCHEROVÁ, K.: *Výtvarné předpoklady české gotiky*, s. 27, obr. 5)

Naopak ve snaze po zpřesnění datace a v pravděpodobném hodnocení stavby kostela v Loučimi jako periferního a ve výsledku poněkud rustikalizovaného projevu architektury v Čechách v době vlády Karla IV., kdy se dalekosáhle uplatňoval vliv především slohově pokročilé soudobé architektury pražské,¹⁸ popřípadě i o něco později, přichází do úvahy další okolnost. V Poleni (okr. Klatovy), což je vesnice ležící ve vzdálenosti od Loučimi pouhých 8 km, stála vedle farního kostela nevelká gotická kaple sv. Markéty (dnes jde o zříceninu), vyznačující

se lodí téměř čtvercového půdorysu uvnitř $7 \times 7,1$ m, se vstupním portálem na západní straně, a sklenutou zřejmě tak jako v Loučimi na střední podporu s využitím trojpráskové obkročné klenby v místě proti triumfálnímu oblouku (obr. 18).¹⁹ Jestliže v Poleni, na blízkém hradu Pušperku a k pozemkovému majetku v okolí na sklonku sedmdesátých let a v osmdesátých letech 14. století držel vlastnická práva Ctibor Tlam z Drast (†1391?), královský purkrabí na Dobříši a nejvyšší královský lovčí (1367–1378, 1385),²⁰ jenž byl též členem *Bratrstva obruče a kladiva* při založení kaple Nejsvětějšího Těla a Krve Páně, Panny Marie a sv. Felixe a Adaukta mučedníků (kaple Božího Těla) uprostřed Dobyččího trhu na Novém Městě pražském v roce 1382,²¹ pak se nabízí domněnka, že to byl právě až Ctibor Tlam někdy během osmdesátých let 14. století, kdo se zasloužil o uplatnění sledovaného typu sklenutí chrámové lodí na střední podporu nejen v Poleni, ale nějakým způsobem jako prostředník i v Loučimi.

Článek vznikl v rámci vědeckovýzkumné práce financované z rozpočtu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

18 MENCL, V., c. d., s. 67–164. BENEŠOVSKÁ, K.: *Architektura pozdní lucemburské doby – návraty, variace, slepé uličky, krásný sloh (1360–1420)*, s. 189–216.

19 LÍBAL, D., cit. 2, s. 341, uvedl, že jde o novostavbu nejspíš z doby vlády Karla IV. – Existence kaple sv. Markéty v Poleni je historicky doložena poprvé v roce 1357 (*LC I/1*, s. 39), ale to neznamená, že už tehdy vypadala tak, jak lze soudit podle dnešní zříceniny.

20 SEDLÁČEK, A., c. d., s. 43. TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy*, 5. díl, s. 46. – Drasty leží u Klecan nedaleko Prahy.

21 *Základy starého místopisu Pražského*, 2. díl, XI/b, s. 26–27. POLÍVKA, M.: *K šíření husitství v Praze*, s. 95–111. V roce 1382 mělo zmíněné bratrstvo 40 (36?) členů. Patřili k nim zejména příslušníci nižší šlechty a osoby blízké Václavu IV. se značným vlivem jako například Ješek Čůch ze Zásady, Zdimír ze Sedlce, Štěpán Poduška z Újezdce nebo Václav Králík z Burenic. Vysoká společenská prestiž vyplývající z členství v bratrstvu, jež hrálo roli stavebníka a patrona kaple, dostavěné kolem roku 1393, vázala na skutečnost, že jeho členem byl snad i král Václav, nejpozději v roce 1397(?).

Prameny

Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379, (ed. EMLER, Josef). Prag, Verlag der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, 1876.

Libri erectionum archidiocesis Pragensis saeculo XIV et XV. Liber VI, (LE VI), (ed. PODLAHA, Antonín). Praeae, Sumptibus propriis, 1927.

Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus. (LC I/1), (ed. TINGL, František A.). Praeae, Dr. Ed. Grégr, 1867.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber III et IV, (LC III–IV), (ed. EMLER, Joseph). Praeae, Dr. Ed. Grégr, 1879.

Základy starého místopisu Pražského. 2. díl, (ed. TOMEK, Wacslaw. W.). Praha, Královská česká společnost nauk, 1870.

Literatura

BENEŠOVSKÁ, Klára: *Architektura pozdní lucemburské doby – návraty, variace, slepé uličky, krásný sloh (1360–1420)*. In *Velké dějiny země Koruny české, Architektura*. Praha/Litomyšl, Ladislav Horáček – Paseka, 2009, s. 189–216.

- BENEŠOVSKÁ, Klára et al.: *Gotická architektura*. Praha, Správa Pražského hradu/DaDa, 2001.
- DURDÍK, Tomáš: Česká hradní architektura doby lucemburské. In *Castellologica bohemica*. 6. Praha, Archeologický ústav AV ČR Praha, 1998, s. 7–68.
- DURDÍK, Tomáš; CHOTĚBOR, Petr: Projevy přímého působení francouzské stavební huti v české architektuře feudálních sídel 14. století. In *Archaeologia historica*. 18. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, s. 225–237.
- FAJT, Jiří (ed.): *Karel IV., císař z Boží milosti, Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*. Praha, Academia, 2006.
- FISCHEROVÁ, Klára: Výtvarné předpoklady české gotiky. *Umění*. 1977, roč. 25, č. 1, s. 24–34.
- FRÝDA, František: Mělnice, o. Domažlice. In *Ročenka Klubu Augusta Sedláčka*. 2. Plzeň, Dům kultury ROH Plzeň, 1985, s. 65–73.
- Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. 1. svazek. Praha, Národní galerie, 1995.
- GÖTZ, Wolfgang: *Zentralbau und Zentralbautendenz in der gotischen Architektur*. Berlin, Mann, 1968.
- CHOTĚBOR, Petr: Pražský hrad doby lucemburské. In *Lucemburkové, Česká koruna uprostřed Evropy*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 346–355.
- KYNCL, Josef; KYNCL, Tomáš: Mělnice, kostel sv. Jiljí. In *Dendrochronologie* [online]. [Brno], Dendrochronologická společnost, [cit. 2013-01-18]. Dostupné z WWW: <<http://cms.dendrochronologie.cz/databaze?stext=M%EClnice&kde=1&search=Filterovat>>.
- LÍBAL, Dobroslav: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha, Umělecká beseda, 1948.
- LÍBAL, Dobroslav: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha, Unicornis, 2001.
- MAŁACHOWICZ, Edmund: *Średniowieczne budowle jednofilarowe na Śląsku*. Wrocław, Wydawnictwa Politechniki Wrocławskiej, 1973.
- MENCL, Václav: *Česká architektura doby lucemburské*. Praha, Sfinx, 1948.
- NĚMEC, Richard: Lucemburská rezidence na Pražském hradě, český korunovační řád a téma appartementu ve 14. století. *Umění*. 2012, roč. 60, č. 1, s. 2–25.
- NEUWIRTH, Joseph: *Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Husitenkriegen*. 1. Bd. Prag, J. G. Calve, 1893.
- NOVÁČEK, Karel et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*. Plzeň, Fakulta filozofická Západočeské univerzity/SCRIPTORIUM, 2010.
- POLÍVKA, Miloslav: K šíření husitství v Praze (Bratrstvo a kaple Božího těla na Novém Městě pražském v předhusitské době). In *Folia historica Bohemica*. 5. Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1983, s. 95–111.
- RŮŽEK, Vladimír: Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361, Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV. In *Sporník archivních prací*. 38. Praha, Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra České republiky, 1998, s. 37–300.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. 9. díl. Domažlicko a Klatovsko. Praha/Písek, František Šimáček, 1892.
- TOMEK, Václav V.: *Dějepis města Prahy*. 5. díl. Praha, Fr. Řivnáč, 1881.
- TRAJER, Johann: *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*. Budweis, F. Zdarffa, 1862.
- VANĚK, Ferdinand; HOSTAŠ, Karel: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*. 17. díl. Politický okres Domažlický. Praha, Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902.
- WAGNER-RIEGER, Renate: *Mittelalterliche Architektur in Österreich*. St. Pölten/Wien, Niederösterreichisches Pressehaus, 1988.

Summary

Mělnice and Loučim

A contribution to the discussion on the Gothic architecture of two rural churches in western Bohemia

Keywords: western Bohemia — Mělnice — Loučim — rural parish church — Gothic architecture in the mid- and late 14th century — church nave arching towards the central support — St Margaret's chapel at Poleň

The rural parish churches at Mělnice (near Horšovský Týn) and at Loučim (near Domažlice) in western Bohemia both appear to be examples of the High Gothic architecture influenced by the refined material culture flourishing in Prague under Charles IV and Wenceslas IV in the mid- and late 14th century. At Mělnice, this fact is mainly corroborated by the Gothic west doorway in the nave's ground-floor, crowned by a pointed arch, narrower than the lower rectangular part of the doorway, with its foots carried upwards by means of convex-concave corbels. When looking for an architecturally comparable feature, it is possible to refer to the typologically partly relative, albeit somewhat older and artistically much more demanding saddle portal, most probably of French provenience, adorned with a blind trefoil tracery on the top and positioned in the Prague Castle's Old Palace in the wake of its remodelling in the 1330s and 1340s.

The church at Loučim particularly distinguishes itself by its nave with ribbed groin vaults arching towards the central pillar and a triradiate jumping ribbed vault positioned opposite to

the triumphal arch. Projecting directly (without corbels) out of the mentioned octagonal pillar, the ribs constitute a fine stonemason's work. Architecturally, that edifice represents similarly designed church naves, frequently accompanying the application of the so-called beautiful style in the architecture of Bohemia during the last third of the 14th century and in the early 15th century.

The presumption is that both at Mělnice and Loučim, the mediating role was played by a prospective building owner who was familiar with the development in Prague that became an exceptionally significant centre of culture, arts and crafts. The coat-of-arms of the squires of Mělnice can be found among the crests of Bohemian noblemen in the Blazon Hall of Lauf Castle near Nuremberg. Originated probably in 1361 or 1362, those coats-of-arms quite accurately capture the composition of the court circles around Charles IV. As for Loučim, decisive might have been the circumstance that the St Margaret's chapel in the nearby village of Poleň had a vaulted nave, arching – probably like at Loučim – towards the central support, using a triradiate jumping vault in the place opposite to the triumphal arch. It is possible that this structure dates back to the time when Poleň along with the nearby Pušperk Castle and other estates in the surroundings in the late 1370s and in the 1380s belonged to Ctibor Tlam of Drasty, Royal Burgrave of Dobříš and High Chaser (1367–1378, 1385).

(Translated by Karel Matásek)

Tradiční výroba sladu a piva z hlediska stavební typologie na příkladech z Plzeňska¹

JAN ANDERLE

Klíčová slova: Plzeňsko — 16. století až polovina 19. století — sladovnictví a pivovarnictví — tradiční výroba piva — provoz a typologie výrobních staveb

Pod přívlastkem „tradiční“ rozumíme v kontextu tohoto článku „ruční“ výrobu od raného novověku do doby nástupu průmyslových pivovarů kolem poloviny 19. století. V rozsahu informací o technologiích se omezujeme na minimum nutné k pochopení typologie staveb, v nichž byly tyto technologie provozovány.

Dosavadní informace pro území Čech vykazují značně homogenní obraz stavebních projevů spojených s tradičním sladovnictvím a pivovarnictvím. Z toho důvodu se lze jako k obecným modelům odvolávat též na dokumentaci z díla, jehož autorem byl Johann Philipp Joendl (*1782 Praha, †1870 Vídeň), významný český architekt a stavební ředitel na předních panstvích v Čechách a na Moravě. Ten uvedl v dvacátých letech 19. století mezi vzory správného stavění také sladovnu a pivovar (obr. 1, 2, 3).² Učinil tak z dnešního pohledu v duchu konzervativním, který, jak ukazují poznatky z terénu, má v mnohém retrospektivní platnost. Výjimečně se také uchýlíme pro názorný příklad mimo oblast Plzeňska.

Pod dojmem moderních průmyslových výroben jsou sladovna a pivovar obvykle vnímány jako jeden celek – jako pivovar, ačkoli se jedná zejména ve starším období o často organizačně, právně, majetkově a také lokalitou oddělené provozy, v nichž se svým specifickým činností věnovaly dvě samostatné živnosti – sladovnictví a pivovarnictví. Různost obou výrobních procesů se odráží také v odlišné typologii stavebních projevů. Do jednoho stavebního celku se sladovna s pivovarem spojují nejprve ve vrchnostenském hospodářství, přičemž počátky takového stavu je zřejmě třeba hledat v klášterním prostředí. Schématické půdorysy tří pivovarů se vyskytují na ideálním plánu pro klášter benediktinů v St. Gallen (Švýcarsko) na začátku 9. století (před rokem 823). Z těchto tří objektů hlavní pivovar je na plánu zachycen v úzké stavební a komunikační vazbě na pekárnu, obklopen objekty mlýna, sušárny, skladu pivovarského obilí, mlatu (humna?) a bednářny, zároveň také v dosahu sklepa k uložení nápojů.

Šlechtický režijní velkostatek, rozvíjející se na sklonku středověku, z principu svého fungování vytváří podmínky pro spojení obou činností v jedné lokalitě, což ve výspělých případech nachází vyjádření v jednom architektonicky řešeném celku (Velhartice, hradní pivovar, obr. 4, 5, 6) nebo stavebním souboru (Hlavňovice, okr. Klatovy,

areál zámku a poplužního dvora se sladovnou a donedávna i pivovarem, obr. 7, 8, 9).³ Odtud vede cesta k průmyslovým stavbám pivovarů, jak je známe zhruba od poloviny 19. století a které mnohdy dosud spoluvytvářejí panorama našich venkovských sídel a měst.

Odlišný obraz až do 19. století, lépe řečeno do doby přechodu k průmyslovým způsobům, skýtá sladovnictví a pivovarnictví měšťanské, u kterého zaznamenáváme prostorové oddělení do různých lokalit nejen v případě sladoven a pivovarů, ale i jednotlivých fází pivovarnického procesu. Z hlediska organizace výrobního postupu se tak vyspělejší jeví sladovnictví a pivovarnictví vrchnostenské, s nímž lze také spojit architektonicky propracovanější projev.

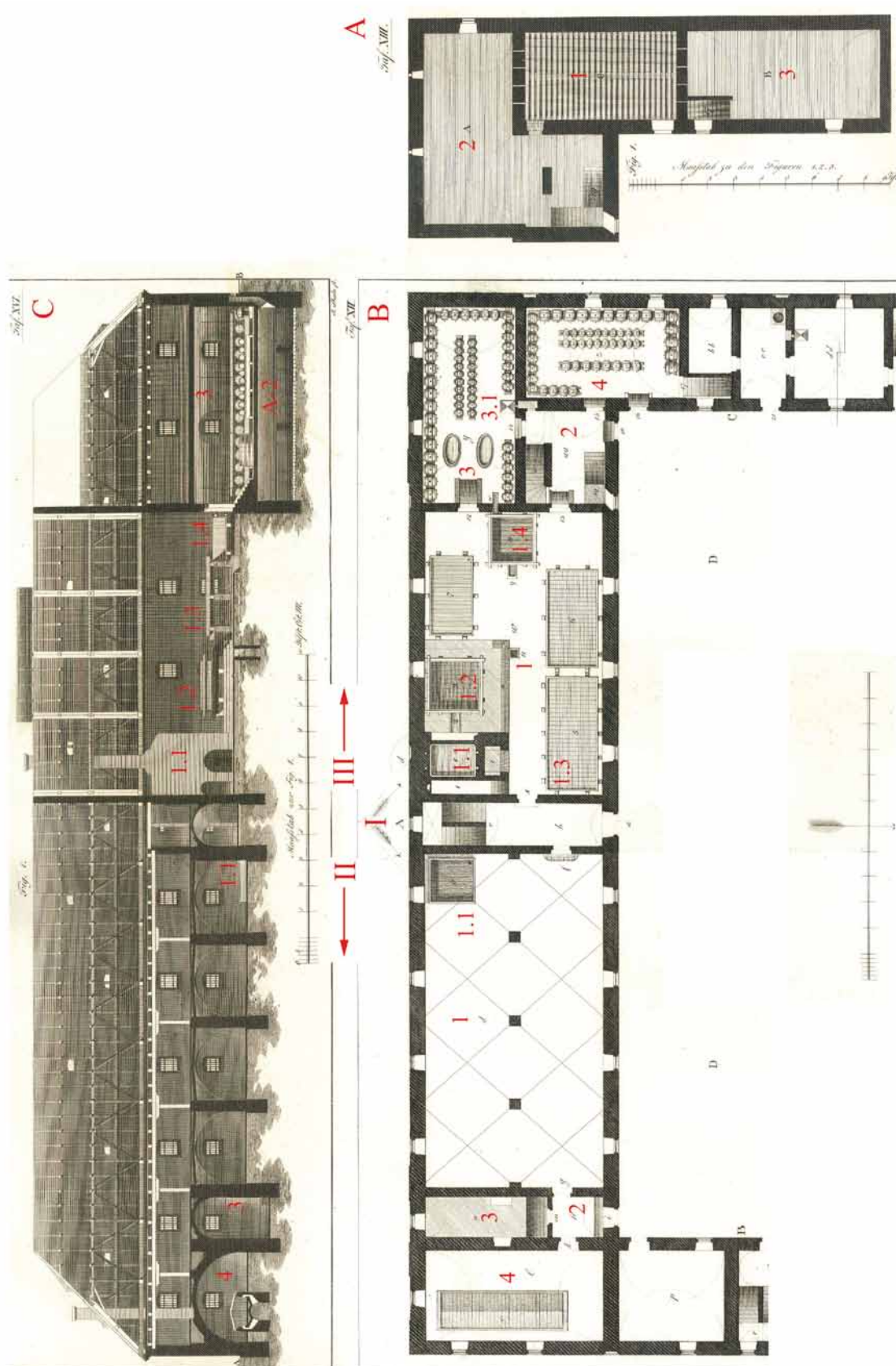
Základní surovinu k vaření piva představuje slad. Pro jeho výrobu, odhlédnuto od výsledné kvality nápoje, lze užít libovolné obilí, obsahující energetickou zásobu v podobě škrobu k počátečnímu růstu příští nové rostliny do doby, než je sama schopna získávat energii fotosyntézou. Škrob se k tomu účelu při klíčení štěpí působením enzymů na jednodušší cukry, které je rodící se rostlina schopna využít ke svému vývoji. Zásoba energie v obilce se v přírodě takto spotřebuje. Výroba sladu spočívá v simulování přírodního procesu a v jeho zastavení náhlým vysušením zrna v okamžiku, kdy podíl zkvasitelných cukrů dosáhne optima.

Stavebním vyjádřením potřeb uvedeného postupu je sladovna. V tradiční podobě zpravidla obsahuje prostory pro skladování výchozí suroviny – zrna a k úpravě a skladování výsledného produktu – sladu. Stavebně se tyto

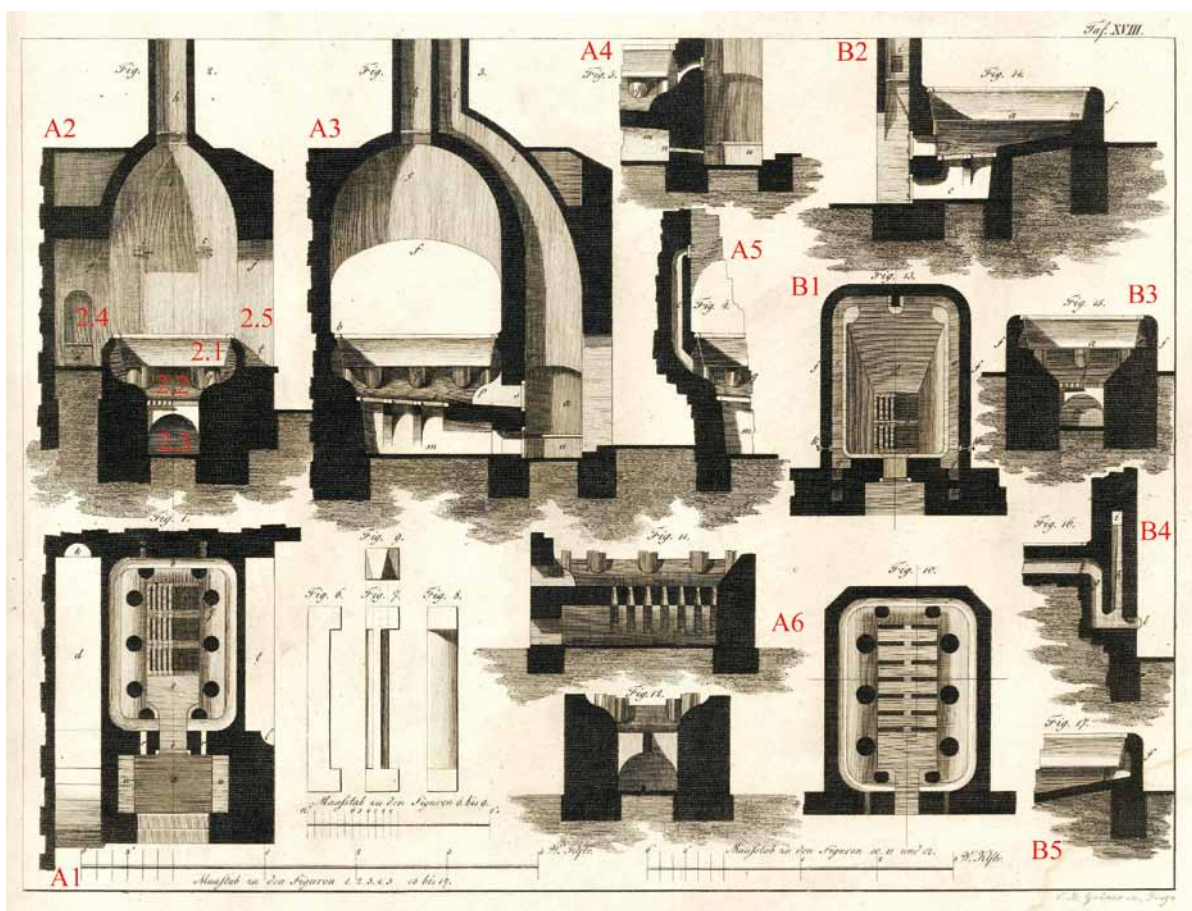
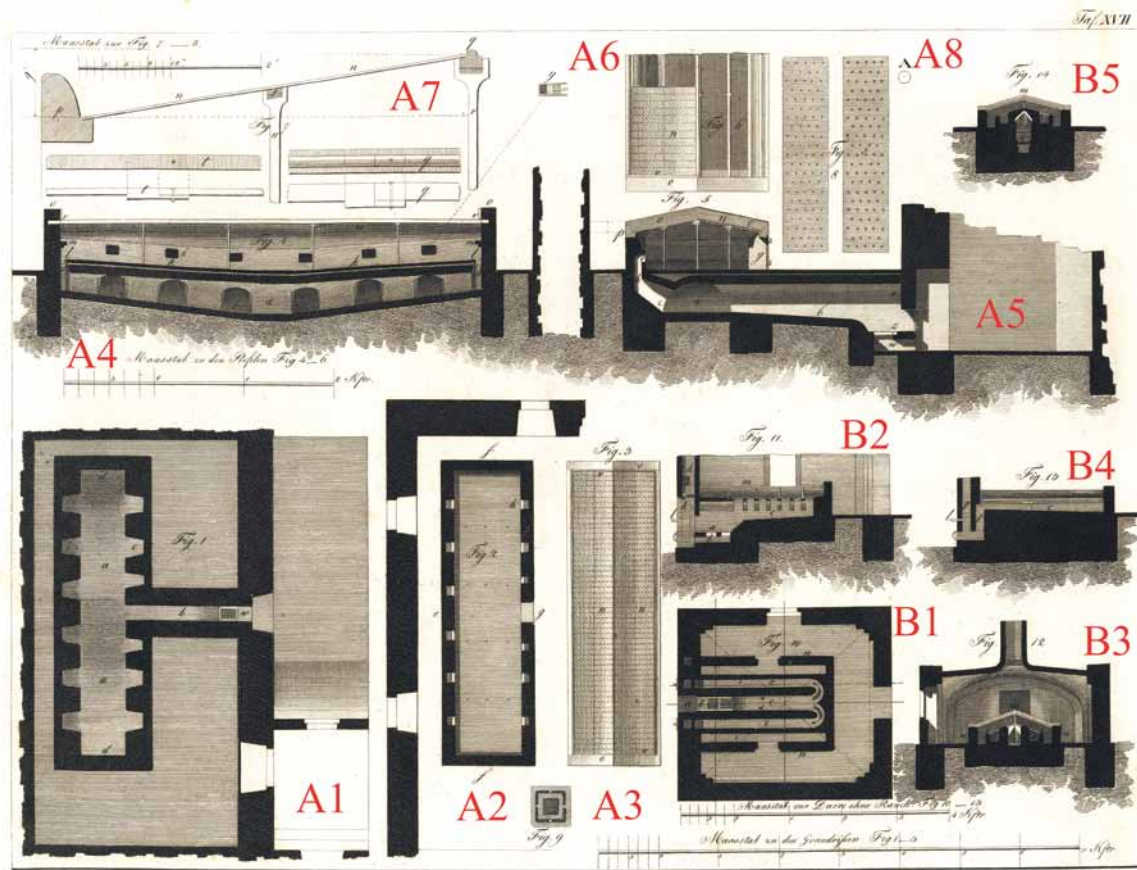
1 Vděčně vzpomínám na zkušeného pivovárníka a někdejšího ředitele Pivovarského muzea v Plzni M. Jeřábka, od něhož se mi při terénních průzkumech dostalo prvního poučení o sladovnické a pivovarnické technologii a o jejich stavebních souvislostech. – Článek je upraven z přednášky uvedené autorem na odborné konferenci *Technické památky v Plzeňském kraji*, kterou uspořádalo plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu a která se konala v domě *U Zlatého slunce* v Plzni dne 11. 10. 2012.

2 JOENDL, J. P.: *Die Landwirthschaftliche Baukunst*, s. 279–411.

3 ANDERLE, J.: *Stavební typologie barokního pivovaru s přihlédnutím k zámeckému pivovaru ve Zdíbech*, s. 184–195. Týž: *Středověké etapy vývoje hradu Velhartice*, s. 77.

Obr. 1. Vzorový projekt sladovny a pivovaru. A – sklepy: 1 – lednice, 2 a 3 ležácké sklepy; B – přízemí; C – podélný řez. I – přívod vody. II – sladovna: 1 – humno, 1.1 – náduvník; 2 – předstř; 3 – zahlužený prostor pro topiče, 4 – hvozd. III – pivovar: 1 – varna, 1.1 – blok pánve, 1.2 – rmutovací kád, 1.3 – chladicí štoky (3 ks), 1.4 – mísicí kád (přidávají se kvasnice), vybavená korýtkem k napouštění mladiny do spilky skrz spílací okénko; 2 – předstř; 3 – mladá spilka, 3.1 – nepřímo vytápěná kamna k temperování spilky; 4 – stará spilka. (Převzato z JOENDL, J. P.: Die Landwirthschaftliche Baukunst. 1. Theil, Taf. XII, XIII a XVI – výřezy; úpravy a komentář J. Anderle, 2013)

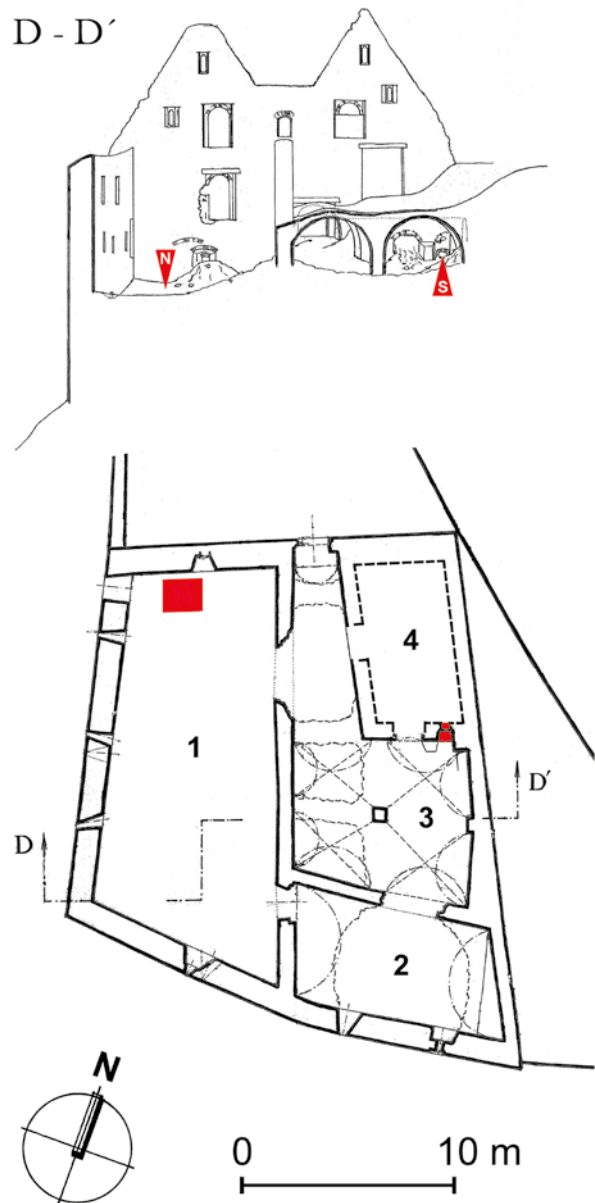
◀ Obr. 2. Vzorový projekt sladovny; sladovnické hvozdy. A (Fig. 1–9) – „dýmná“ varianta horizontálního hvozdu typu valach: 1 – půdorys v úrovni topeniště, 2 – půdorysný řez v úrovni nad podlahou pracoviště hvozdu, 3 – půdorys pracovní plochy (lísek), 4 – podélný řez v ose pracovní části hvozdu, 5 – řez v ose topeniště a přívodního kanálu, 6–8 – detaily adjustace lísek; B (Fig. 10–14) – „bezdýmná“ varianta, vhodná též pro kamenné uhlí jako palivo: 1 – půdorys v úrovni topeniště, 2 – podélný řez v ose topeniště s regulací odtahu do komína, 3 – příčný řez, 4 – podélný řez topným kanálem s regulovatelným odtahem do sopouchu, 5 – dílčí příčný řez v úrovni pece a popelníku. (Převzato z JOENDL, J. P.: c. d., Taf. XVII; komentář J. Anderle, 2013)

◀ Obr. 3. Vzorový projekt pivovaru; pivovarnická pánev. A (Fig. 1–12) – „dýmná“ varianta: 1 – půdorys v úrovni topeniště, 2 – příčný řez, 2.1 – varná nádoba (pánev), 2.2 – topeniště, 2.3 – popelník, 2.4 – ochoz, 2.5 ochoz v arkádě na straně ke rmutovací kádi, 3 – podélný řez, 4 – dílčí řez s říditelným odtahem dýmu do čela pece, 5 – dílčí řez s říditelným odtahem dýmu ze zadní části topeniště, 6 – varianta uspořádání topeniště (půdorys, dílčí příčný a podélný řez). B (Fig. 13–17) – „bezdýmná“ varianta: 1 – půdorys v úrovni topeniště, 2 – podélný řez, 3 – příčný řez, 4 – dílčí řez jedním z tahových kanálů s ústím do komína a s regulací tahu, 5 – dílčí řez zadní částí topeniště u podpěrného pilířku pánve. (Převzato z JOENDL, J. P.: c. d. Taf. XVIII; komentář J. Anderle, 2013)

části neliší od sýpky a bývají umístěny v horních podlažích sladovny. Vlastní výrobní postup začíná ve sladovnickém humně, jež má podobu rozlehlé místnosti v přízemí se snadno dostupným vodním zdrojem a bývá klenu to, často jako vícelodní halový prostor. Je ale třeba počítat s variabilitou konkrétních řešení; sladovnickým humnem zřejmě byl renesanční prostor vybavený studnou a sklenutý na toskánský sloup v zadním křídle plzeňského domu čp. 84, na který navazovala menší klenu tá místnost se stopami dýmného provozu (hvozdz?). „Chudinské“ variantě plochého (dřevěného) zastropení, která připadá v úvahu, jsme zřejmě na stopě v drobném provozu vrchnostenské sladovny a pivovaru v Červeném Hrádku (okr. Plzeň–město) z druhé poloviny 17. století.⁴ Dřevěný strop v humně měla ještě v roce 1839 také velká panská sladovna v Čečovicích na Domažlicku (obr. 10).⁵

Zdrojem vody může být studna přímo v interiéru humna, jak tomu bylo například ve sladovně domu čp. 58 v Plzni (dnešní Pivovarské muzeum), nebo se přívod vody řešil zvenčí otvorem, jenž bývá umístěn nad horním okrajem máčecí kádě – náduvníku.

Umístění kádě se v rámci humna zpravidla váže na polohu zdroje vody. Náduvník je kád čtyřúhelného půdorysu, sestavená z navzájem utěsněných kamenných desek a hluboká velmi zhruba 90 cm. V jejím dně je upraven vypouštěcí otvor. Na něj navazuje odpadní kanál v podzemí sladovny. Dno kádě se může nacházet zhruba v úrovni podlahy humna, nebo může být pod ní zapuštěno až asi polovinou hloubky kádě. Nad náduvníkem prochází klenbou stropu sypací otvor, jímž se z horního podlaží plní kád zrnem. To po přilítí vody přijímá vláhu, nutnou ke klíčení, a nabývá na objemu (odtud název náduvník). Následně je zrno z kádě vyjmuto a rozestřeno ve vrstvě na podlaze humna. Zbylá voda se vypustí do kanálu. Podlahu zpravidla tvoří cihlová dlažba (běžné cihly nebo dlaždice

Obr. 4. Velhartice (okr. Klatovy), areál hradu, zřícenina bývalého pivovaru před jeho rekonstrukcí (dokončena v roce 2012). Půdorys a příčný řez. 1 – sladovnické humno s pozůstatky náduvníku (červená značka), 2 – domnělá sušárna (hvozdz), 3 – domnělá varna se spílacím okénkem (červená značka) v příčce oddělující spilku, 4 – spilka. (Převzato ze zaměření hradu Velhartice, které provedla Geodesie Klatovy v roce 1965, archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, úpravy J. Anderle, 2013)

čtvercového formátu). Prostor humna musí mít možnost větrání a pro sladování v chladném období mohou v něm být nepřímě vytápěná kamna. Na humně zrno klíčí, podle potřeby je převraceno (dřevěnými lopatami), kupeno pro

4 ANDERLE, J.; ZAHRADNÍK, P.: Červený Hrádek, zemědělská usedlost čp. 3.

5 Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, fond Ústřední správa Trauttmansdorffů, inv. č. 286, sign. T 29, karton 234.

Obr. 5. Velhartice, areál hradu, bývalý pivovar. Sladovnické humno s pozůstatky náduvníku (kamenné desky vpravo) po archeologickém odkryvu. Od náduvníku procházel obvodovou zdí odpadní kanálek. (Foto J. Anderle, 2009)

Obr. 6. Velhartice, areál hradu. Bývalý pivovar. Varna během archeologického odkryvu. Pohled ke vstupu do spilky a ke spílacímu okénku (vpravo). (Foto J. Anderle, 2009)

Obr. 7. Hlavňovice (okr. Klatovy), areál zámku a poplužního dvora. Zcela vpravo budova sladovny s otisky konstrukcí zbořeného pivovaru na fasádě. Terasa před zámkem (vlevo) obsahuje pivovarské sklepy. (Foto J. Anderle, 2008)

zachování teploty a znovu rozhrnováno, aby se nezapařilo, nezplesnivělo či nespojilo svými kořínky do hrud a aby se udržela teplota příhodná pro klíčení. To je nutno v patřičném stupni procesu rázem zastavit, což se děje v další součásti sladovny – sušárně čili hvozdu.

Sladovnický hvozď bývá od humna oddělen předsíní (nikoli vždy a nutně). Sám se skládá z místa pro obsluhu pece a z pracovního prostoru. V preindustriálním období v Čechách přicházejí v úvahu dvě základní varianty stavebního uspořádání – hvozdy takzvaně horizontální a vertikální. Důležité je uvědomit si v obou případech, že za palivo slouží suché tvrdé dřevo. Později je možno počítat s uplatněním, byť stále ještě menšinovým, kamenného uhlí tam, kde bylo snadno dostupné. Z toho pak vyplývají stavební změny směřující k bezdýmným variantám příslušných zařízení.

K rozlišení stavebního uspořádání sladovnických hvozďů volíme termín „horizontální“ pro zařízení, kde se žhavé plyny vedou od vlastního tepelného zdroje – pece na jistou vzdálenost přírodním kanálem o nepatrném sklonu k rozváděcímu kanálu, jímž přicházejí pod pracovní plochu. Naproti tomu ve hvozdech „vertikálních“ se nachází primární tepelný zdroj přímo pod pracovní plochou – cestu tepla v celém zařízení lze charakterizovat stoupáním ve vsílém směru.

S vertikálním hvozdem se setkáme v projektu pivovaru v Bílině z konce 18. století.⁶ Ve spodní úrovni se nachází pec rozvinutá v ose zařízení v rozdvoující se kanál, jehož osová část je opatřena klenbou perforovanou průduchy, takzvanými fučíky. Jimi proniká žhavý vzduch pod pracovní podlahu na způsob železného roštu, který nese nejspíš již kovové síto, na němž se slad suší, převrstvován

sladovnickem. Pracovní prostor s přístupem v podélné ose je zaklenut, přičemž na vrcholu klenby stojí komín, jehož tah, a tím i klima v pracovní části řídí klapka umístěná v ústí komínu. Výkres neříká jasně, kam jsou odváděny spaliny pece; možná se jedná o podobný způsob oddělení kouře od sušeného sladu, jaký je zdokumentován u varianty horizontálního hvozdu na začátku 19. století.⁷ Bílinský hvozď byl by tak způsobilý též pro topení kamenným uhlím. Samotný princip oddělení kouře od „pracovního“ vzduchu nebyl novinkou, ale uplatňoval se v Evropě v podobě teplovzdušného topení již ve středověku i později, ovlivněn zřejmě zprostředkovanými impulsy pozdní římské antiky.⁸

O vertikálních hvozdech ze sledované epochy na Plzeňsku máme zatím jen velmi omezené povědomí. Jejich významně nižší výskyt – nejen podle dosavadního poznání, ale nejspíš i fakticky – mohl být dán potřebou náročné železné konstrukce pracovní plochy. Asi také proto lze vertikální hvozdy považovat v Čechách z hlediska vývoje za mladší typ. Na tuto vývojovou tendenci poukazuje panská sladovna v Čechovicích, která byla ve starším období do roku 1805 vybavena horizontálním hvozdem, takzvaným valachem. Od uvedeného roku až do konce třicátých let 19. století pak sledujeme projekty řešící konverzi zařízení na hvozď vertikální, zde zamýšlený v dýmné variantě.

6 NOVÝ, L. et al.: *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století*, s. 397.

7 JOENDL, J. P., c. d., Taf. XVII, Fig. 10–14; na obr. 2 značeno B1–B5.

8 HAUSEROVÁ, M.: *Teplovzdušné vytápění ve středověku*.

Obr. 8. Hlavňovice, areál zámku a poplužního dvora. Sladovna, humno v přízemí. V pozadí vpravo je vidět náduvník. (Foto J. Anderle, 2008)

Shodný hvozď byl na stejném, tedy horšovskotýnském panství v roce 1839 projektován také do sladovny v Hostouni (okr. Domažlice).⁹

Za výsledek adaptace vertikálních hvozďů, které umožňují spalování kamenného uhlí s jeho výrazně jedovatějšími zplodinami, lze považovat takzvané anglické hvozdy, budované u nás zhruba od poloviny 19. století v průmyslových sladovnách. Jejich rozdíl oproti staršímu vertikálnímu hvozdu spočívá především v uplatnění dokonalejšího tepelného výměníku, oddělujícího uhelný kouř od pracovního vzduchu, a ve vedení kouře mimo pracovní prostor do zvláštního komínového průduchu, vloženého do osy komína na odvětrání pracovního prostoru. Takové zařízení umožnilo zmnožení pracovních pater.¹⁰

Základní variantou stavebního uspořádání hvozdu, pokud je nyní známo, zůstává v preindustriálním období na Plzeňsku – a jak lze soudit z Joendlovy preference, nejen zde –, horizontální hvozď v jeho dýmné variantě.¹¹ Protože se počítá se spalováním dřeva, lze dýmný provoz akceptovat. Pracoviště topiče je zahlobeno pod úroveň podlahy sladovny. Obrací se do něj svým ústím pec hvozdu a případně její popelník. Z pece vede pod úrovní podlahy k pracovnímu místu přírodní kanál žhavých plynů, na který kolmo navazuje kanál rozváděcí, v jehož klenbě se nacházejí fučíky, jimiž horký vzduch spolu se spalovacími stoupá pod takzvané lísky, na nichž se suší slad. Při zániku objektu se uvedené zahlobené a podpovrchové prvky technologie mohou stát součástí archeologické situace. Zplodiny pracovního procesu dále odcházejí týměz dymníkem (komínem). Jeho prostřednictvím se během sladování větrá pracovní prostor, přičemž vzniká na stěnách charakteristické začernění (viz paralelu s dymníkovou kuchyní).

Samotný slad nesměl být během sušení příliš kontaminován dýmem. Postup je proto náročný na spolupráci topiče se sladovníkem, jejichž kontakt během práce umožňují drobná dvířka mezi prostorem topiče (je-li stavebně oddělen, jak tomu zpravidla bývalo u „lepších“ provozů) a pracovním prostorem sladovníka. Slad se sušil, jak je výše zmíněno, na pracovní ploše hvozdu, na lískách, ve starším období dřevěných, na nichž se převrstvoval dřevěnými perutěmi (prkénky s výřezem pro ruku), takzvanými limpami. Běžnější uspořádání lísek mělo tvar sedlové střechy – odtud hvozď typu „valach“. Mohlo však být i vodorovné – typ „biliár“.

Také u horizontálních hvozďů byla známa varianta oddělení dýmu od pracovního vzduchu.¹² Podobné zařízení se podle dobového plánu nacházelo v 19. století například ve sladovně vrchnostenského pivovaru v Červeném Poříčí (okr. Klatovy) a v modifikované podobě asi také ve sladovně při domě čp. 107–108 v Plzni. Hvozď v zámecké sladovně v Chanovicích (okr. Klatovy, obr. 11, 12) zažil během etap své existence asi od 16. století snad obě varianty, jak lze spekulovat podle dvou otvorů v klenbě příslušné místnosti, z nichž jeden se nachází při západní obvodové zdi. Oba uvedené otvory asi nestejněho stáří byly pomocí zděných kouřovodů na rubu klenby místnosti spojeny s komínem, provedeným v tloušťce jižní zdi

9 Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, fond Ústřední správa Trauttmansdorffů, inv. č. 286, sign. T 29, karton 235.

10 *Ottův slovník naučný*, 11. díl, s. 991, obr. č. 1895.

11 JOENDL, J. P., c. d., Taf. XII, XVII, Fig. 1–9.

12 JOENDL, J. P., c. d., Taf. XII, XVII, Fig. 10–14; na obr. 2 označeno B1–B5.

Obr. 9. Hlavňovice, areál zámku a poplužního dvora. Sladovna, náduvník v humně a nad ním sypací otvor, zvětšený destrukcemi. (Foto J. Anderle, 2008)

zámku. S ohledem na stav nálezu ale bezpečně známe jen dýmnou variantu, jejíž stavební součásti se celistvě zachovaly až do nešťastné likvidace na konci devadesátých let 20. století.¹³ Konstrukce pracovní části hvozdu včetně podstavy lísek zde byla podle všeho dřevěná. Určitá láce zařízení vyplývá i z toho, že zahluoubený prostor pro topiče se v podobě předpeční jámy nacházel přímo v místnosti hvozdu.

Usušený slad se dále upravoval „na valečkách“ – prostoru zpravidla v „sýpkovém“ patře sladovny. Pro var piva je předem třeba slad nahrubo semlít na šrot. To dokázal obstarat běžný mlýn. Jinde existoval šrotový mlýn zřízený zvlášť pro potřeby pivovaru. Z hlediska stavebně-technického se mohlo jednat o mlýn vodní (například Dešenice, okr. Klatovy, obr. 13), nebo – když v místě nebyla voda k pohonu –, mlýn žentourový (Čeminy, okr. Plzeň-sever, obr. 14; viz též plán pro Tachovice, okr. Praha-východ, obr. 15).

Má-li se slad použit k vaření piva, ujímá se práce řemeslo pivovarnické, provozované v pivovaře. Ten se v uvažovaném období skládá z varny a z kvasírny, takzvané spilky – to v případě, že výroba piva je soustředěna včetně fáze kvašení v jednom objektu. Spilka se ještě může stavebně dělit na dvě části, z nichž první, „mladá“ spilka je

určena pro ranou, bouřlivou fázi kvašení, „stará“ pak pro jeho další pokračování.

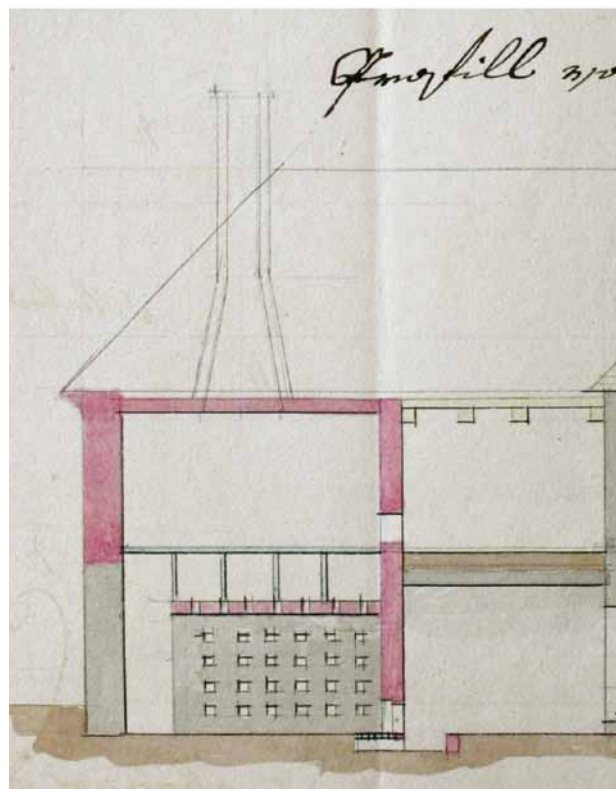
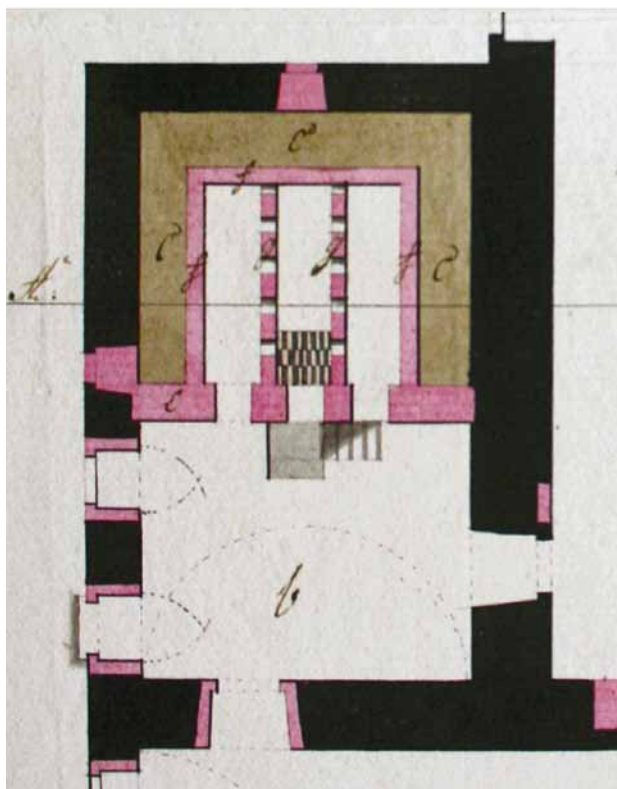
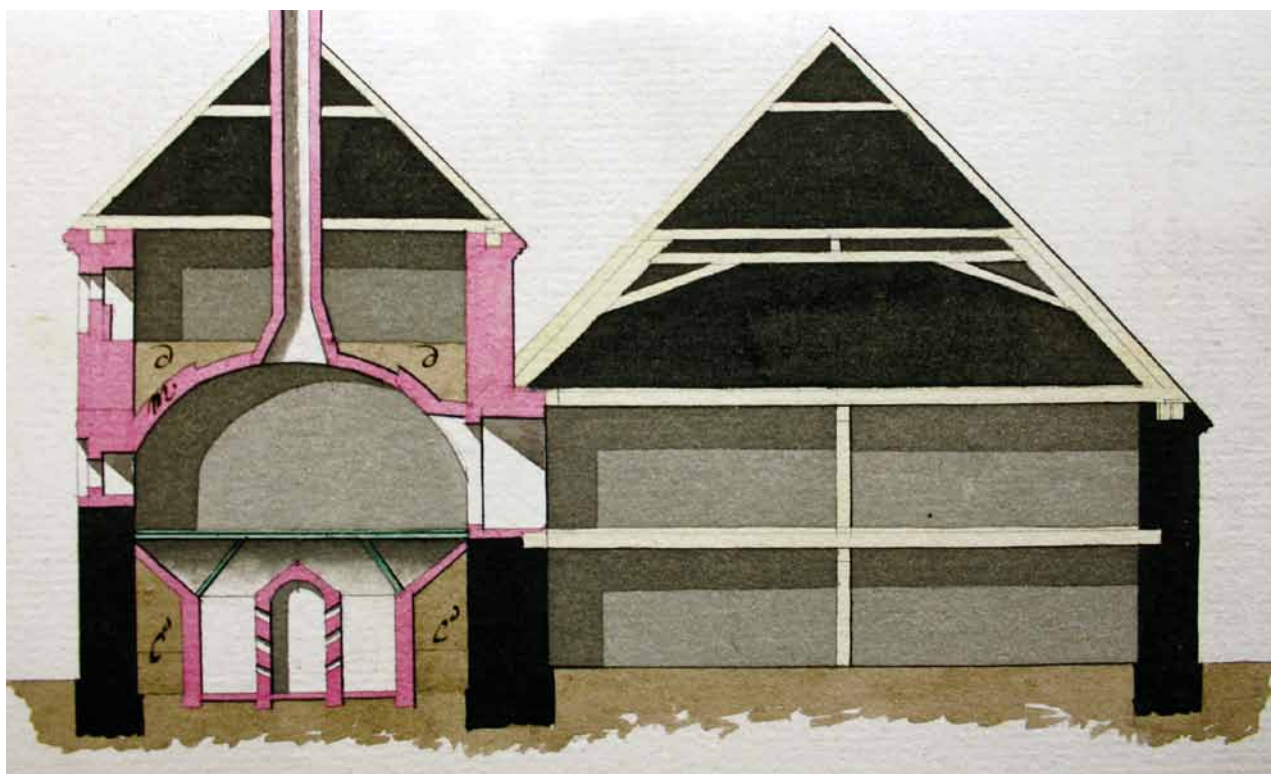
Podstatou procesu probíhajícího ve varně je převedení zkvasitelných cukrů, spolu s dalšími užitečnými látkami obsaženými ve sladu, do vodního roztoku. Při tom vzniká takzvaná sladina. Protože ve sladu vedle zkvasitelných cukrů a dalších látek zůstává podíl škrobu, je součástí procesu jeho další enzymatické štěpení. Dostatek potřebných enzymů obsahuje pouze slad ječný, jehož přísada je proto nutná i při varu z jiného než ječného sladu. Nebudeme zabíhat do podrobností; stačí uvést, že vyluhování do roztoku a štěpení neprobíhá za varu, ale při teplotách zhruba kolem 60° C a výše. Skutečného varu je třeba při chmele- ní (svaření) sladiny s chmelem na mladinu. Účinná látka chmele – lupulin přispívá ke konzervaci piva, ovlivňuje jeho sensorické vlastnosti a opojnost. Náhradou za chmel nebo jako přísada se v minulosti i přes zákazy používaly také jiné byliny, například pelyněk, ba dokonce oman pravý; ten sloužil ke zvýšení opojnosti ošizeného nápoje, s příslušnými riziky pro zdraví. Vyjádření o pivu chutnají- cím „jako by ho vařili z březovejch košťat“, nemuselo být tedy vždy jen žertovnou nadsázkou.

Z naznačené povahy výroby vyplývá vybavení varny a její stavební uspořádání. Množství páry, unikající z otevřených nádob, vyžaduje prostor, nejlépe a obvykle volně otevřený do krovu, větraný hřebenovým větrákem, který přísluší k charakteristice stavby, případně také větracími vikýři ve střešních pultech, jak se zachovaly například v bývalém vrchnostenském pivovaře v Opálce (okr. Klatovy), nebo zvednutím okraje střechy nad hlavní římsu jako v zámeckém pivovaře v Ošelíně (okr. Tachov, obr. 16, 17). Taková řešení, pokud je známo, byla obvyklá od barokní doby. Případné starší poměry bude třeba teprve hledat.

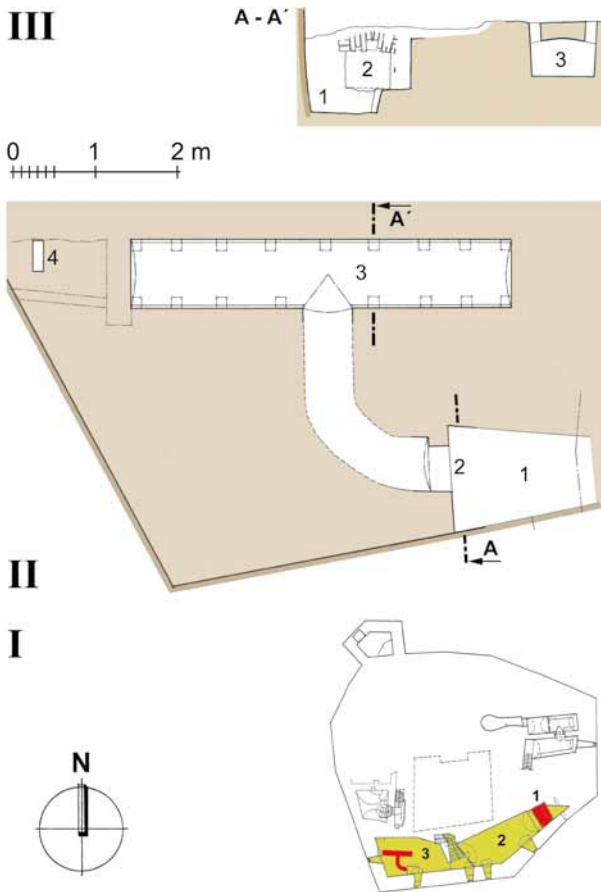
V podzemí varny je veden odpadní kanál se vpusť zpravidla někde poblíž středu podlahy. K základnímu vybavení varny náleží pivovarnická pánve, umístěná v některém koutě podle vazby na vodní zdroj. Pánve je kvůli potřebě manipulace s obsahem otevřená, obvykle čtyřboká měděná nádoba, nýtovaná z dílů a osazená ve zděném bloku topeniště. Topeniště může být zapuštěno pod úroveň podlahy varny. K němu a na zděný ochoz kolem pánve vedou schody. Zplodiny odcházejí kouřovými otvory z bloku pece do klenutého stavebního „obalu“ pánve, odkud jsou spolu s párami unášeny do dýmníku, nebo se z prostoru topeniště vedou do komína odděleně. Poslední variantu, připouštějící jako palivo kamenné uhlí, snad lze dát do souvislosti s obdobně řešeným odkouřením nepřímým vytápěných kamen nebo chlebových pecí v období pozdního klasicismu ve vazbě na rušení dýmného provozu kuchyní. Obezděný a zaklenutý prostor pánve bývá kvůli transportu obsahu do rmutovací kádě a zpět otevřen do varny širokou arkádou. Na vnějšku stavby přítomnost pánve prozrazuje dýmník, jenž v podobě zděného komína o značném čtyřúhelném profilu proniká střechou varny.

Autorovi není známo, že by se někde na Plzeňsku právě uvedené zařízení zachovalo *in situ*. Ještě ve čtyřicátých letech 20. století byla v provozu podobná pánve s nádobou

13 ANDERLE, J.: *Chanovice, zámek, dokumentace nálezů učiněných během stavebních úprav.*

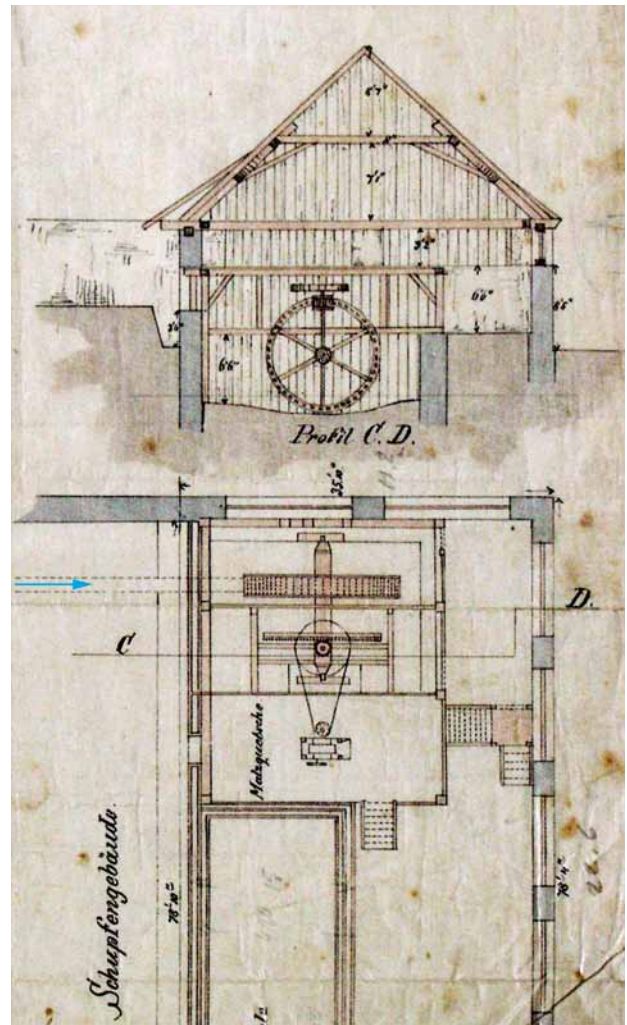
Obr. 10. Čečovice (okr. Domažlice), panská sladovna. Projekt vertikálního hvozdu s dýmným provozem - výřezy. Dole vlevo půdorys přízemí a nahoře příčný řez, obojí v návrhu z roku 1805. Dole vpravo podélný řez stejným zařízením v projektu z roku 1839. (Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, fond Ústřední správa Trauttmansdorffů, inv. č. 286, sign. T 29, karton 234; reprofota Z. Procházka, grafická úprava J. Anderle, 2013)

Obr. 11. Chanovice (okr. Klatovy), zámek. Sladovna v jižním křídle (barevně zvýrazněno). I – schéma suterénů: 1 – náduvník, 2 – sladovnické humno, 3 – hvozd (sušárna). II, III – hvozd: půdorys v úrovni pece a rozváděcího kanálu, řez A-A': 1 – předpecní jáma, 2 – čelo pece, 3 – rozváděcí kanál s průduchy (fučtky) v klenbě, 4 – relikv staršího(?) zařízení. (Zaměření a kresba J. Anderle, 1998)

Obr. 12. Chanovice, zámek. Sladovna s pozůstatky náduvníku (přední a zadní bok odstraněn). Vlevo v klenbě šikmý otvor pro přítvod vody. Ve vrcholu klenby je sypací otvor. Šipka označuje výpustný otvor. (Foto J. Anderle, 1994)

Obr. 13. Dešenice (okr. Klatovy), zámecký pivovar. Šrotový mlýn na spodní vodu, půdorys a řez. Modrou šipkou zvýrazněn přítvod hnací vody z rybníka, položeného výše na stráni a napájeného náhonem z místního potoka. Podle uplatnění tzv. Rankova krovu stavba (dnes zaniklá) získala zobrazenou podobu asi kolem poloviny 19. století. Výřez z výkresu stavu v roce 1876/1877, Josef Stehlík. (Státní oblastní archiv v Plzni, Vs Bystřice nad Úhlavou, inv. č. 2813; reprofoto a úprava J. Anderle, 2008, 2013)

z roku 1777, ovšem bez klenutého dymníku a s odděleným (druhotně?) odvodem kouře, v pivovaře v Chudenicích (okr. Klatovy).¹⁴ V celistvosti obě varianty zobrazuje Joendl ve své dokumentaci.¹⁵ Zachycují je také dobové plány konkrétních staveb, namátkou třeba pivovaru v Plásích (okr. Plzeň-sever)¹⁶ nebo obecního pivovaru v Plzni (obr. 18)¹⁷.

Pánví nýtovanou z dílů, a pravděpodobně tedy odpovídající podobě těchto nádob, jak je známe z pozdější doby, byl vybaven před vyplněním v době třicetileté války

14 ČÁSLAVSKÝ, Karel: *Hledání ztraceného času, Jak se co dělá*, 3. část.

15 JOENDL, J. P., c. d., Taf. VIII.

16 KODERA, P.: *NKP Plasy, areál bývalého pivovaru*, s. 23.

17 Archiv města Plzně, inv. č. M 1252/2, sign. Ts2h7/2.

Obr. 14. Čeminy (okr. Plzeň-sever), areál bývalého zámeckého pivovaru a lihovaru. Žentourový mlýn pozdně klasicistního původu. Zanikl v 90. letech 20. století. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Kočandrla, 1983)

pivovar v Chanovicích. Nevíme, zda chanovický případ má obecnější platnost, ale podle povahy zdejšího pivovaru se zdá, že spíše ano a že v raném novověku byla pánev této konstrukce asi běžným standardem. Rovněž Komenského dílo *Orbis sensualium pictus*, vydané v roce 1658, zobrazuje ve varně jako „kotel“ čtyřbokou, poměrně mělkou pánev.¹⁸ J. P. Joendl zmiňuje, že se „dříve pivovarnické pánve neznaly a vařilo se v hlubokých kotlích, které ještě tu a tam mají své obhájce“, aniž přesněji uvádí, kam v čase ono „dříve“ umístit.¹⁹ Sám jednoznačně dává přednost pánvi. Bezpochyby však s vybavením drobnější varny prostorově méně náročným kotlem musíme počítat hlavně ve starším období.

Další nezbytnou nádobou ve varně byla dřevěná rmutovací kádě, čili štok okrouhlého nebo čtyřúhelného půdorysu, v níž probíhalo luhování a štěpné procesy za ručního míchání takzvanými kopistmi. Stála v dosahu pivovarnické pánve, s níž si během pracovního postupu vyměňovala obsah nebo jeho část. Po skončení se várka scedila, zbytek v podobě kaše z vyluhovaného sladu (mláto) se použil jako krmivo pro dobytek, případně jako pokrm pro chudé. Ke chlazení várky byly ve varně umístěny mělké prostranné dřevěné kádě obdélného půdorysu – chladičí štoky. Várka se v nich nejen chladila, ale probíhaly v ní také následkem přístupu vzduchu složité chemické pochody, které ovlivňují kvalitu piva. Štoky byly umístěny na podstavcích, zpravidla zděných pilířcích. Také podle nich lze hypoteticky identifikovat polohu varny v rámci sladovny a pivovaru na hradě Velhartice;²⁰ ke stejnému závěru vede nález odpadního kanálku tamtéž. Zchlazená mladina se po zakvašení dřevěným korýttem protaženým skrz spilací okénko ve zděné přičce, dělící varnu od spilky, napouštěla

do otevřených kvasných kádí ve spilce. Takové okénko, byť po novodobé opravě, rovněž nalezneme v domnělé varně velhartického pivovaru. Přesto lokalizace zdejší varny není bez problémů. Archeologie nedoložila v dotčeném prostoru existenci topeniště, jež by bylo možno spojit s provozem kotle či pánve. Rovněž poměrně nízké sklenutí dané místnosti nevyhovuje požadavku na odvod páry z varu. Při interpretaci narážíme na stav budovy, která novodobou opravou ztratila velkou část své historické autenticity. Klenba domnělé varny byla podle dokumentace z roku 1965 před zahájením oprav na několika místech zřícena, takže nelze vyloučit, že jí kdysi procházel dymník. Nic také nevíme o využití patra nad klenutým přízemím velhartického pivovaru.

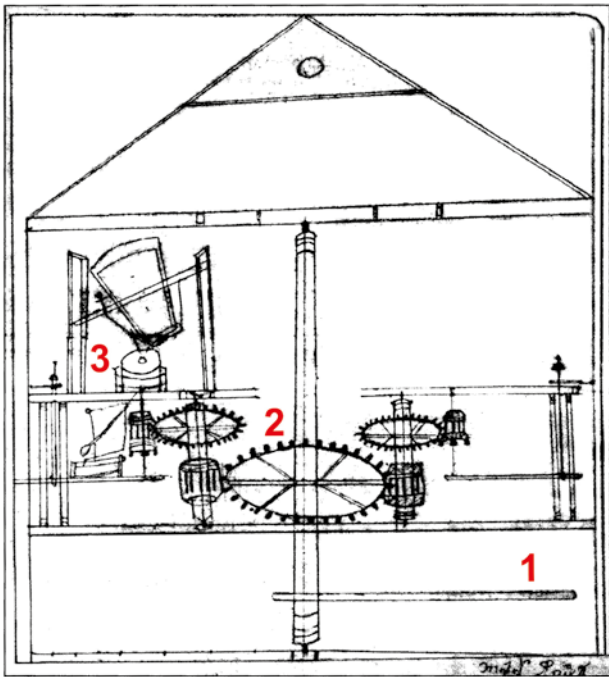
Uspořádání a vybavení tradiční varny dostatečně ozřejmí příklady obrazové dokumentace. K ilustraci vybavení takového provozu uijíme dobový zápis z roku 1648, který se týká chanovického pivovaru: „Pivovar od dřeva a spilka od kamene vystavená, beze všeho však nádobí i pánve pivovarské kteréž vojáci popálili a pánev rozsekali, ta v Horažďovicích, od Žida za 14 zl. od bavorských soldátů koupena, na zámku Horažďovským ve 27 kusích složena zůstává. Někdy vařivalo se a odbývalo ve dvou nedělich 6 sudův 4 věderních z domácího ječmene...“²¹ Osudy

18 PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury*, 2. díl, 1. sv., s. 384.

19 JOENDL, J. P., c. d., s. 349.

20 ANDERLE, J.: *Středověké etapy vývoje hradu Velhartice*, s. 77.

21 ANDERLE, J.; EBEL, M.: *Chanovice, zámek, stavebně historický průzkum*, s. 7.

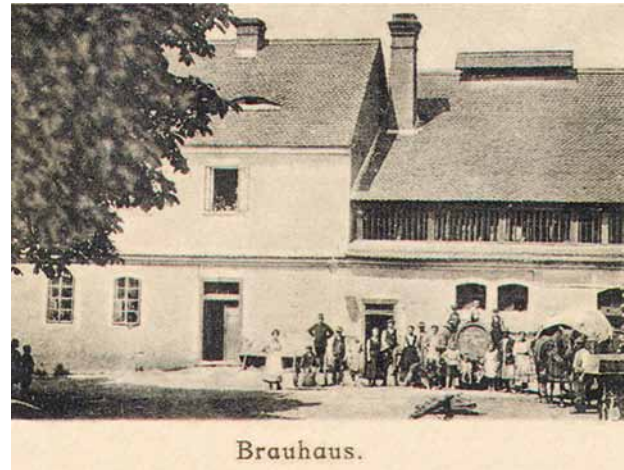
Obr. 15. Tachlovice (okr. Praha-východ). Vnitřní uspořádání žentourového mlýna na výkresu z konce 17. století. 1 – vratidlo, kterým zapřažené dobytče poháněné v kruhu v přízemí roztáčí hlavní hřídel, 2 – paleční kolo na hlavním hřídeli uvádí přes převod do pohybu mlýnské složení – 3, nad nímž se nachází násypný koš. (Převzato z ŠTĚPÁN, L.; KŘIVANOVÁ, M.: *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, s. 112; komentář J. Anderle, 2013)

chanovické, bezpochyby měděné pánve jako by připomínaly dobu současnou.

Při studiu různých činností na venkově v minulosti je inspirativní dílo českého malíře Bedřicha Havránka (*1821 Praha, †1899 Praha), které zahrnuje i mimořádný doklad exteriéru archaického provozu pivovaru právě v Chanovicích. Zobrazuje plnění pivovarnické pánve, na jejíž polohu ve stavbě upozorňuje rozměrný komín, vodou z rybníka prostřednictvím dřevěného korýtka, kterou do něj z lešení, odpovídajícího výškou poloze pánve, čerpá („váží“) pivovarník pomocí okovu s vahadlem. Malíř neopomněl znázornit charakteristický hřebenový větrák a ústí odpadního kanálu u paty stěny varny, která je proti citované zprávě z konce třicetileté války již zděnou budovou zřejmě barokního původu (obr. 19).

Další fáze výrobního postupu probíhala ve spilce, kde mladina, čili surové pivo, po předchozím přidání kvasnic bouřlivě kvasila. Jak již bylo výše uvedeno, spilka se po stavební stránce dělila na „mladou“ a „starou“. Protože v období, v němž se pohybujeme, se vyráběla piva svrchně kvašená, využívající kvasinek aktivních – jednoduše vyjádřeno – při pokojové teplotě, patřila ke stavbě spilky temperace nepřímo vytápěnými kamny. Tak tomu bylo v náročnějších centralizovaných provozech, zejména šlechtických, ale například podle plánu asi ze třicátých let 19. století také v městském pivovaru v Domažlicích.²²

Pokud se pivovar omezil na varnu a pivo se dále zušlechtovalo v jednotlivých měštanských právovárečných domech, lze se setkat s odlišnou situací. Várka se

Obr. 16. Ošelín (okr. Tachov), zámecký pivovar. Vpravo varna s větráním pomocí zvednutí okraje střechy nad hlavní římsu a hřebenového větráku. Objekt zanikl. (Pohlednice z počátku 20. století; reprofoto Z. Procházka, 2012)

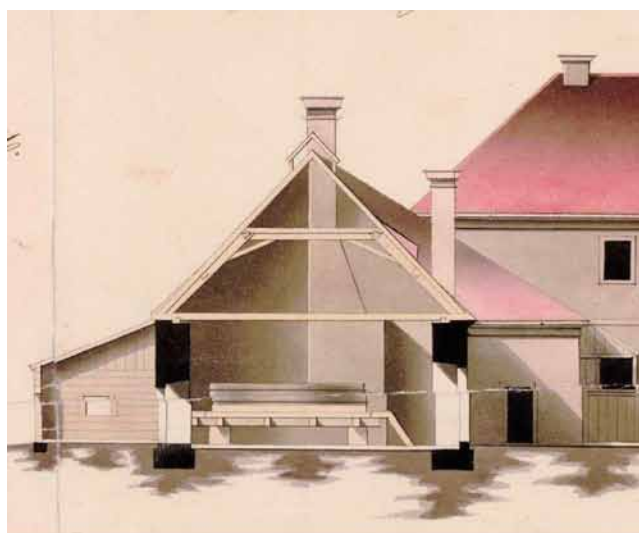

Obr. 17. Ošelín, zámecký pivovar. Vnitřek varny. Vpředu sedí pivovarníci na okraji rmutovací kádě, v pozadí na ochozu pánve s režnou cihlovou obezdívkou stojí patrně sládek spolu s majitelem(?) v rakousko-uherské uniformě, vlevo obsluha ručně poháněné pumpy. Objekt zanikl. (Pohlednice z počátku 20. století; reprofoto Z. Procházka, 2012)

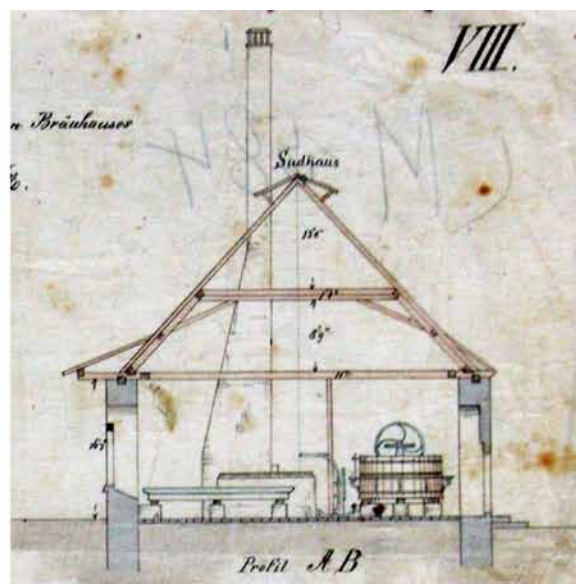
z pivovaru rozvázela „voznici“, ve velikém sudu na voze po domech, kde se dopravovala do suterénů a v nich si ji každý měšťan už sám zušlechtoval na pivo.

Ve vrcholech kleneb starých domovních suterénů často najdeme otvory, někdy s otisky svíslého dřevěného prvku, a vzácně, jako v některých domech ve Stříbře či Tachově, s dochovanou, svíslou zazděnou dřevěnou rourou nebo její částí. Ojedinele byla v téže pozici zjištěna také keramická, na hrncířském kruhu vytočená a uvnitř glazovaná roura, a to v domě čp. 56 v Plané, která bezpochyby sloužila témuž účelu, tedy k napouštění várky do kádí ve sklepech.

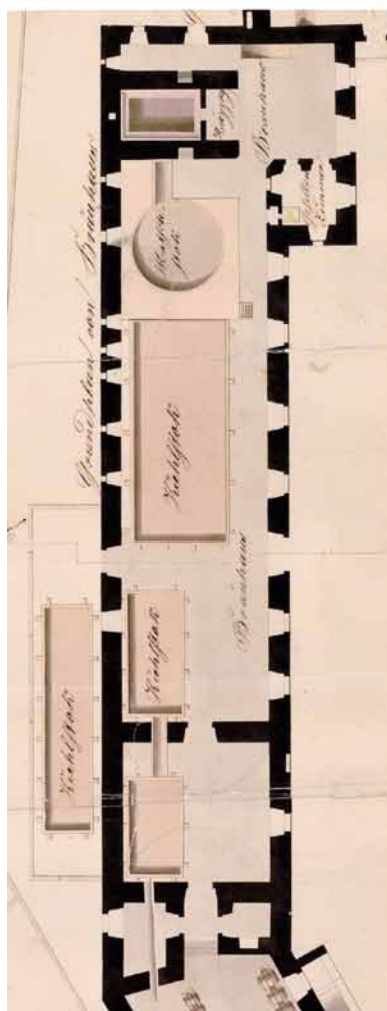
²² Za upozornění děkuji Z. Procházkovi.

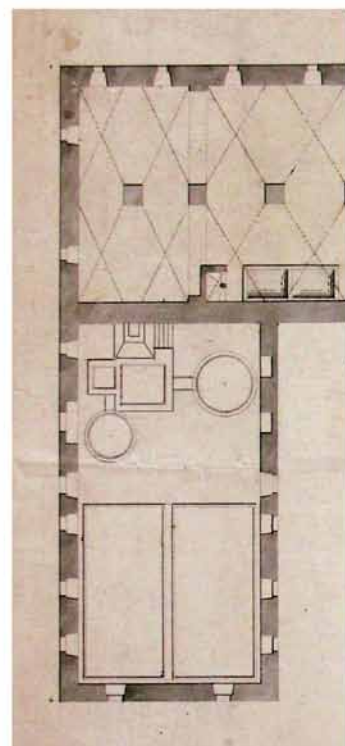
2

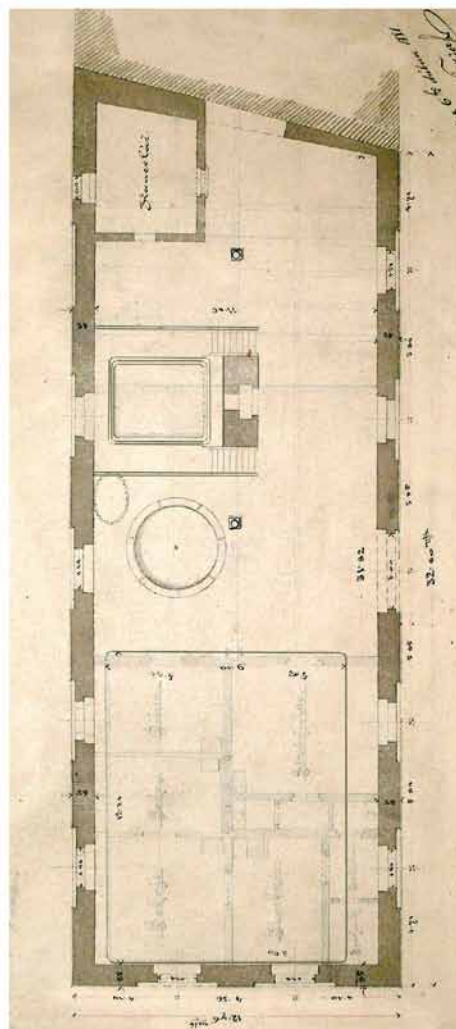
4

1

3

5

Obr. 18. Varny pivovarů v závěrečné fázi období „ruční“ výroby piva. 1, 2 - Plasy (okr. Plzeň-sever), půdorys a příčný řez varnou k roku 1833; v půdorysu navazují dole na varnu spilků, v řezu v popředí je chladicí štok, za ním rmutovací kádě a blok pánve. (Převzato z KODERA, P.: NKP Plasy, areál bývalého pivovaru, archivní rešerše SHP. II. část, s. 23) 3 - Dešenice, plán varny k roku 1869 se zdvojením nádob a část sladovny. (Státní oblastní archiv v Plzni, Vs Bystrice nad Úhlavou, inv. č. 2803) 4 - Dešenice, řez varnou k roku 1877, v popředí chladicí štok, za ním blok pánve, vpravo rmutovací kádě. (Státní oblastní archiv v Plzni, Vs Bystrice nad Úhlavou, inv. č. 2814) 5 - Plzeň, obecní pivovar v Otakarových sadech, plán k roku 1881 na přestavbu spojenou se změnou funkce. Zdola směrem nahoru je na rysu zobrazen chladicí štok, rmutovací kádě, pánve a kancelář. (Archiv města Plzně, inv. č. M 1252/2, sign. Ts2h7/2)

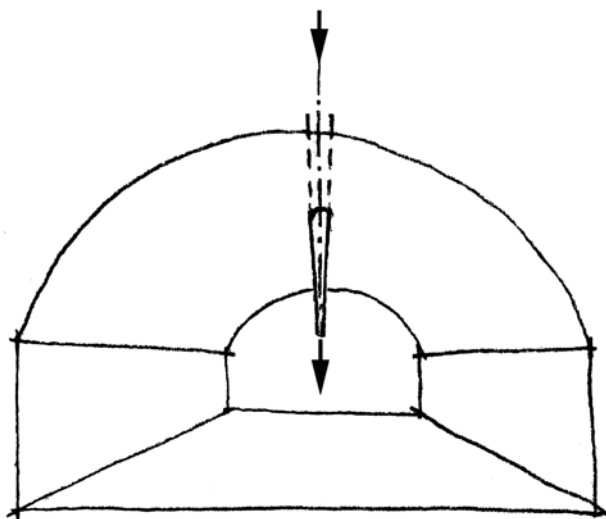

Obr. 19. Havránek, Bedřich (*1821 Praha, †1899 Praha): Zámek Chanovice. Olejomalba, 1874. Výřez s částí pivovarské budovy. 1 - nalévání vody dřevěným korytkem protaženým skrz okénko do pivovarnické pánve, 2 - komín pivovarnické pánve, 3 - odpadní kanál, 4 - hřebenový větrák. (Obrazárna zámku Blatná; reprofoto a úpravy J. Anderle, 2004)

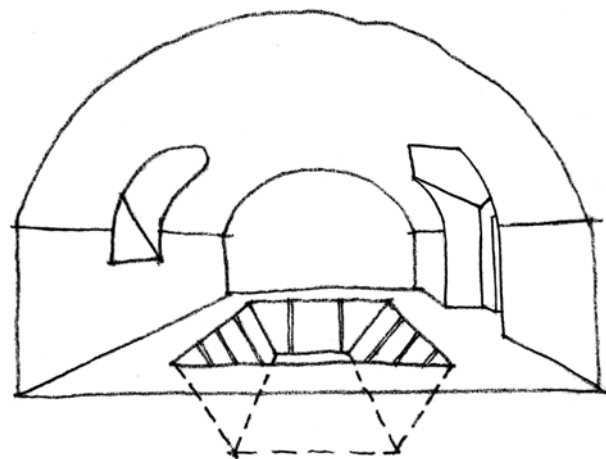
Osazení takových rour stratigraficky souvisí s klenbami, jejichž provedení lze nejčastěji klást do 16. století, někde snad už na přelom 15. a 16. století (obr. 20). Začernění povrchu klenby, často viditelné v suterénech právovárečných domů, vzniklo zřejmě aspoň v některých případech při jejich improvizovaném temperování v zájmu svrchního kvašení piva.

Dostáváme se tak ještě jednou k otázce lokalizace jednotlivých fází výroby. Přinejmenším od 16. století až do doby soustředění výroby piva v centralizovaných provozech lze podle poznatků z Plzně, Stříbra, Plané a Tachova (podobně tomu bude i v jiných městech) počítat s místním oddělením jednotlivých výrobních fází. V Plzni například v dané době známe z města v hradbách řadu sladoven. Společná varna se nacházela vně hradeb a další zpracování probíhalo v suterénech právovárečných domů. Není asi náhodou, že takzvané spodní sklepy v plzeňském podzemí, jejichž využití jako sklepů ležáckých připadá z hlediska dispozice v úvahu u velké části z nich, byly podle dosavadních poznatků hloubeny převážně právě od 16. století.

Místní oddělení fází výroby lze sledovat rovněž v pivovarnictví šlechtickém. Jako spilky a ležácké sklepy byly využívány hradní či zámecké podzemní prostory nebo jiné odlehle sklepy. Příkladem mohou být sklepy vylámané do skalního bloku pod takzvaným Rajským domem (palácem) hradu Velhartice. Ležácký sklep byl oddělen od

Obr. 20. Sklep s rourou ve vrcholu klenby pro napouštění piva. Zobecněno podle náleží autora v historických městech na Plzeňsku. (Kresba J. Anderle, 2013)

Obr. 21. Archaický typ lednice. Zobecněno podle stavu v suterénu zámku ve Svojsíně (okr. Tachov). (Kresba J. Anderle, 2013)

objektu pivovaru v Chanovicích, kde se navíc sladovna nacházela v suterénu zámku a pivovar stál volně u rybníka. Jako spilka a ležácký sklep sloužily suterény zámku pro starší (barokní) etapu pivovaru ve Zdíbech (okr. Praha-východ). Doprava polotovaru i do poměrně vzdálených sklepů nebyla výjimkou ani zásadním problémem.

Do ležáckých sudů ve sklepech pivo putuje, aby tam dokvasilo. Během celého výše naznačeného postupu a zejména v této fázi je ohroženo nákazou nežádoucími mikroorganismy, jež mohou zkazit dílo až k nepoživatelnosti; proto si pivovarníci přáli: *Dej Bůh štěstí*. Způsoby, jak škodám předcházet, rozpoznal a publikoval na konci 18. století vynikající sládek a pivovarnický teoretik František Ondřej Poupě.²³ Výsledkem byl postup takzvaného spodního

23 PAUPIE, F. A.: *Die Kunst des Bierbrauens, physisch - chemisch - ökonomisch beschrieben*.

kvašení, jenž spočívá v použití kvasinek aktivních při nízkých teplotách, které zamezí působení škodlivých mikroorganismů závislých na vyšších teplotách.

K obecnému a důslednému uplatnění spodního kvašení však vedla ještě dlouhá cesta. Jednou z překážek byly možnosti chlazení sklepů, které byly omezeny užitím přírodního ledu získaného na rybnících během zimy. Také stavební uspořádání lednic, určených na ochlazování sklepů, bylo zprvu poměrně málo účinné. S takovou archaickou lednicí se lze setkat v suterénu zámku ve Svojšíně (okr. Tachov; obr. 21), nebo ve sklepě bývalého pivovaru ve Žluticích (okr. Karlovy Vary). Jedná se o zděnou, ve druhém případě ve skále raženou jámu tvaru komolého jehlanu, zapuštěnou pod úroveň podlahy sklepa. Led v ní byl od stěn a ode dna oddělen dřevěnou konstrukcí, dno bylo odvodněno kanálem (led musel být oddělen od

tekuté fáze, aby netál rychleji). Pouhá přítomnost masy ledu měla ochlazovat prostředí v soustavě navazujících sklepů.

Pokročilejší uspořádání najdeme v Joendlově projektu pivovaru, kde je led složen ve vysokém, stavebně odděleném prostoru lednice na dřevěné konstrukci nad úrovní podlahy sousedících sklepů. Z lednice do nich klesá ochlazený vzduch štěrbinovými průduchy.²⁴ Stavební vyjádření této myšlenky bylo v dalším vývoji vylepšováno a doplněno tepelnou izolací v podobě vzduchových mezer vzniklých zdvojením zdíva. Tím se ale přesouváme v čase už za polovinu 19. století, kdy lednice nového typu sloužily v průmyslových pivovarech.

24 JOENDL, J. P., c. d., Taf. XIII, Fig. 1.

Prameny

Archiv města Plzně, inv. č. M 1252/2, sign. Ts2h7/2.

ČÁSLAVSKÝ, Karel: *Hledání ztraceného času, Jak se co dělá*. 3. část. Praha, Česká televize, 1997. ČT 2, 21. 10. 2012, 8.45. Viz též WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/873537-hledani-ztraceneho-casu/297324246000157-jak-se-co-dela-3/titulky/>

Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, fond Ústřední správa Trauttmansdorffů, inv. č. 286, sign. T 29, kartony 234, 235.

Státní oblastní archiv v Plzni, fond Vs Bystřice nad Úhlavou, inv. č. 2803, 2813–2814.

Literatura

ANDERLE, Jan: Stavební typologie barokního pivovaru s přihlédnutím k zámeckému pivovaru ve Zdíbech. In *Dějiny staveb 2005*. Plzeň, Klub Augusta Sedláčka, 2005, s. 184–195.

ANDERLE, Jan: Středověké etapy vývoje hradu Velhartice. *Průzkumy památek*. 2009, roč. 16, č. 2, s. 51–82.

HAUSEROVÁ, Milena: Teplovzdušné vytápění ve středověku. In *Sborník*. 1. Praha, Unicornis, 2003, s. 49–74.

JOENDL, J. P.: *Die Landwirthschaftliche Baukunst*. 1. Theil. Prag, Lettern, Papier und Druck v. Schönfeld, 1826.

NOVÝ, Luboš et al.: *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století*. Praha, Academia, 1974.

Ottův slovník naučný. 11. díl. Praha, J. Otto, 1897.

PAUPIE, Franz Andreas: *Die Kunst des Bierbrauens, physisch – chemisch – ökonomisch beschrieben*. 3 svazky. Prag, D. Hartmann, 1794–1821.

PETŘAŇ, Josef et al.: *Dějiny hmotné kultury*. 2. díl, 1. sv. Praha, Ministerstvo kultury/Karolinum, 1995.

ŠTĚPÁN, Luděk; KRIVANOVÁ, Magda: *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, Argo, 2000.

Nepublikované zprávy

ANDERLE, Jan; EBEL, Martin: *Chanovice, zámek, stavebně historický průzkum*. Plzeň, 1996. Archiv Obce Chanovice.

ANDERLE, Jan: *Chanovice, zámek, dokumentace nálezů učiněných během stavebních úprav*. Plzeň, 1998. Archiv Obce Chanovice.

ANDERLE, Jan; ZÁHRADNÍK, Pavel: *Červený Hrádek, zemědělská usedlost čp. 3, stavebně historický průzkum*. Plzeň, 2004. Archiv odboru památkové péče Magistrátu města Plzně.

ANDERLE, Jan; URBAN, Jan: *Dešenice, zámek, stavebně historický průzkum*. Plzeň, 2008. Archiv Obce Dešenice.

KODERA, Pavel: *NKP Plasy, areál bývalého pivovaru, archivní rešerše SHP*. II. (obrazová) část. B. m., 2010. Archiv autora.

Summary

The traditional malting and brewing in terms of architectural typology on the examples from the area around Pilsen

Keywords: area around Pilsen — 16th to mid-19th centuries — malting and brewing — traditional brewing — operation and typology of production buildings

In the context of this treatise the term “traditional” means “handmade” production of beer from the early modern period

to the introduction of industrial breweries around the mid-19th century. The experience from Bohemia so far provides a considerably homogeneous picture of architectural activities related to the traditional malting and brewing. This thesis is substantiated with several examples from the area around Pilsen, in particular, dating back to the examined period's later phase that is more suitable for the research work due to preserved study materials.

(Translated by Karel Matásek)

Vrcholně barokní fara v Žebnici a typologie farních budov z druhé poloviny 18. století

PAVEL VLČEK

Klíčová slova: Žebnice — panství plaského kláštera — fara — barokní architektura — stavební dějiny a typologie

Fary soustřeďující pod jednou střechou malou hospodářskou jednotku – nevelký statek a duchovní správu – představují specifický stavební typ, jenž podobně jako jiné typy historických budov v podstatě již zanikl. Vazba mezi pozemkovým vlastnictvím, chovem koní, dobytka a dalšího domácího zvířectva k obživě faráře byla zcela zrušena a zanikla i běžná praxe vaření piva ve vrchnostenském pivovaru z vlastního ječmene stejně jako všechny další možnosti charakteristické pro farní hospodářství v 18. století. Navíc s rapidním poklesem praktikujících věřících ztratila mnohde smysl i vlastní duchovní správa a poklesl počet duchovních. V důsledku menšího počtu věřících se dnes staly mnohé farní budovy zbytečné, takže slouží k jinému účelu – ať již jako nájemní obytné, nebo rekreační budovy. Část z nich dokonce církev odprodala soukromým vlastníkům. Avšak i ty budovy, které nadále slouží jako centrum farnosti a jsou dosud církví využívány k duchovní správě, změnily zásadním způsobem svou vnitřní strukturu, protože již nikde nejsou součástí zemědělské činnosti, jak byly v minulosti. Také na faře v Žebnici (okr. Plzeň-sever) jsou patrné úpravy související s modernizací vnitřního vybavení, které se od 18. století podstatným způsobem změnilo. Přesto se v této budově zachovalo značné množství původních stavebních a architektonických prvků, jaké z jiných intenzivně využívaných historických staveb již neznáme. Dnešní soukromý majitel se památce nevěnuje. Hrozí nebezpečí, že četné dosud zachované hodnotné detaily fary v Žebnici zaniknou nebo se nenávratně ztratí.

Již v roce 1250 je ves Žebnice s kostelem uvedena jako majetek plaského cisterciáckého kláštera.¹ Během husitských válek byla ves od majetku kláštera odtržena, když ji král Zikmund zastavil Burianovi z Gutštejna a ten ji připojil ke svému panství Bělá.² Opat Bohuslav však Žebnici v roce 1530 vyplatil a od té doby až do zrušení kláštera v roce 1785 patřila plaským cisterciákům. Ale nikoliv celá vesnice. V ní existoval ještě svobodný dvůr s pivovarem a šenkem, jenž byl získán jistým Gottfriedem z Cách; ten vykoupil dvůr za 30 kop, jak potvrzovala listina plaského opata Gotfrýda z roku 1415, v níž se mluví o věčné svobodě.³ Majitelé dvora koncem 16. století ale nakonec prohráli spor s opatem Adamem Wildem, jenž argumentoval tím, že jeho předchůdce nemohl podle zemského práva takto činit bez povolení krále a že kšaft byl proto neplatný. Sporný grunt se tak zařadil k ostatním klášterním statkům v Žebnici.⁴

Přestože právo podací k farnímu kostelu v Žebnici měli cisterciáci, faráři zde doložení v druhé polovině 14. století byli zřejmě světšší, jak vyplývá z údajů o faráři Zdimírovi v letech 1378–1385, jenž v době před tím měl faru v Milči, či o faráři Chotěborovi, který směnil svou farnost v Újezdu Svatého Kříže v době krátce před rokem 1385. A. Podlaha uvádí prvního faráře v Žebnici, jakéhosi Jana, k roku 1368.⁵

I po husitských válkách zůstala Žebnice v majetku plaského kláštera. Nadále zde působila katolická fara, jež se stala centrem katolíků v prostředí víceméně utrakvistickém a posléze luteránském. Dobře o tom vypovídá prosba plaského opata, kterou se obracel k pražskému arcibiskupu Antonínu Brusovi z Mohelnice dne 3. 6. 1578: „*Vaši Milost žádám, ráčíte-li míti jakého českého kaplana, že mi na faru do vsi Žebnice odeslati ráčíte; nemálo lidu k témuž záduší přísluší; i odjinud, mající luterijánské faráře, tu se utíkají; není, kdo jim posloužiti*“.⁶ V pobělohorské éře se ovšem prostředí radikálně změnilo a duchovní správu v Žebnici vykonávali už přímo cisterciáci z Plas.

Na počátku 17. století a pak i během třicetileté války se situace nevyvíjela pro Žebnici nijak vesele – již před válkou opouštěli poddaní své grunty, „*nemohouce sněsti nebývalých břemen ... Již dávno před válkou třicetiletou byla skoro polovice statků pustých a odběžných. Za války bylo několik domů spáleno a poddaní sběhli. Roku 1651 bylo ve vsi 11 pustin a jen 8 domů obydlených. V nich žili 63 lidé*“.⁷ Přestože matrika v Žebnici byla vedena již od roku 1639, byla Žebnice v roce 1652 přiřažena ke Kralovicím. Po pěti letech ji opět administrovali řeholníci z Plas, ale formálně došlo k novému zřízení fary v roce 1690 za opata Ondřeje Trojera; tehdy se prvním farářem stal Bernard Claudius.⁸ Zdá se tak být jasné, že v uvedené době vznikla v Žebnici farní budova, o jejíž podobě nemáme žádnou představu. Nejspíš byl obsazen pro faru nějaký pustý statek, jichž

1 *Chronici Plassensis privati „Tilia Plassensis“*, II., s. 167.

2 KOČKA, V.: *Dějiny politického okresu Kralovickéhoho*, s. 233.

3 KOČKA, V., c. d., s. 232.

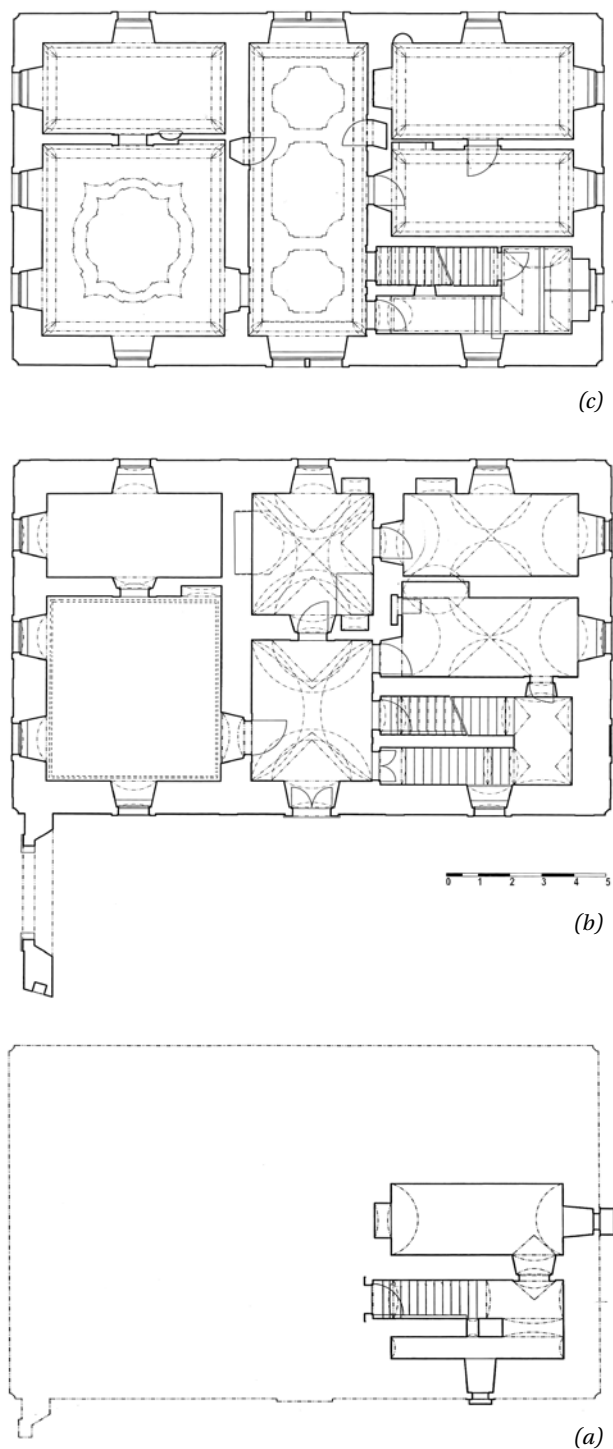
4 KOČKA, V., c. d., s. 237.

5 PODLAHA, A.: *Posvátná místa království Českého*, s. 108.

6 PODLAHA, A. cit. 5, s. 108.

7 KOČKA, V., c. d., s. 234.

8 KOČKA, V., c. d., s. 238–239.

Obr. 1. Žebnice (okr. Plzeň-sever), fara. Půdorysné zaměření suiterénu (a), přízemí (b) a patra (c). Současný stav. (Převzato od T. Šantavý, projektový ateliér pro architekturu a pozemní stavby, spol. s r. o.)

se po třicetileté válce nalézalo v každé obci hned několik. Nelze vyloučit ani možnost, že barokní stavba nové fary, realizovaná za působení faráře Kornelia Čermáka (†1750), vznikla v místech starší farní budovy. Ta však byla podle soudobých zpráv kompletně rozebrána a takto získaný materiál byl využit na stavbu místní školy (zbourána jako

nevyhovující objekt na konci 19. století) v poloze nedaleko fary, jak je vidět na situačním plánu obce z roku 1835.

Po zrušení plaského kláštera přešlo právo podací nad kostelem v Žebnici na Náboženský fond, fakticky na pražské arcibiskupství. Po prodeji panství Klementu W. L. Metternichovi v roce 1826 se stal patronem tento nový vlastník.

V době zrušení kláštera v Plasích přináleželo k žebnické faře 46 strychů polí, luk na čtyři vozy sena a kus lesa. Farář Pavel Cordelius, který zde působil v letech 1694–1737, přiznal příjem z desátku ve výši 55 strychů žita, 7 strychů ječmene a 41 strychů ovsu. K tomu ještě získával 14 zl. z takzvaných železných krav, z letníků měl příjem 6 zl. a ze štol 25 zl. Nový patronátní pán se zavázal dávat od roku 1826 faráři ročně zdarma dva sudy piva a 36 sáhů palivového dřeva.⁹

J. Schaller se dotýká Žebnice v rámci popisu Rakovnického kraje v roce 1785 jen letmo. Tehdy zde bylo třicet jedna domů a patronát patřil ještě plaskému klášteru.¹⁰ J. G. Sommer jmenovitě uvádí faru v Žebnici: „Die Pfarre wurde im J. 1741 vom Abte Cölestin Stoy neu erbaut“. Tehdy (1838) Plasy a Žebnice územně spadaly již do Plzeňského kraje. Bylo zde čtyřicet domů a 387 obyvatel. J. G. Sommer se zmiňuje také o tom, že k žebnické farnosti patří obce Horní Hradiště, Mladotice, Řemešín, Ondřejov a Trojany (dříve Trojerovice, nově vysazené opatem Ondřejem Trojerem stejně jako Ondřejov), Kopidlo a Hadačka.¹¹ A. Podlaha již nezmiňuje Mladotice, které byly přefazeny v roce 1857 k faře Strážiště, ale jmenuje Podhrázský mlýn a další samoty.¹² V roce 1859 došlo k dalšímu zmenšení farnosti, když Ondřejov byl přifařen ke Křečovu. V roce 1920 se odtrhlo Kopidlo, přičleněné do Kralovic, kam v roce 1940 přešla i Hadačka.

V soupisu památek kralovického okresu fara v Žebnici překvapivě, zřejmě omylem, chybí.¹³ Stejně překvapivě je zmíněna farní budova v *Uměleckých památkách Čech*, kde je popsána jako barokní, volně stojící, obdélná jednopatrová stavba s mansardovou střechou.¹⁴ Schází ovšem datace, kterou znal již J. G. Sommer, protože je uvedena nad vchodem do fary. Drobná novodobá příručka *Severní Plzeňsko* zmiňuje faru jako stavbu z roku 1741 a konstatuje, že fara je patrová, v přízemí klenutá a s klenutou bránou v hrzení farního dvora.¹⁵

Výstavba žebnické barokní fary je jednoznačně určena nápisovou deskou nad vchodem, který se nalézá směrem do dvora: PAROCHIAM HANC // AEDIFICAVIT // COELESTINUS STOY // ABBAS PLASSENSIS // ANNO 1741. Z této doby pochází celá hmota stavby, utváření jejich vnějších fasád i vnitřní dispozice. Mladší zásahy jsou

9 KOČKA, V., c. d., s. 239.

10 SCHALLER, J.: *Topographie des Königreichs Böhmen*, 1. Theil, s. 153–154.

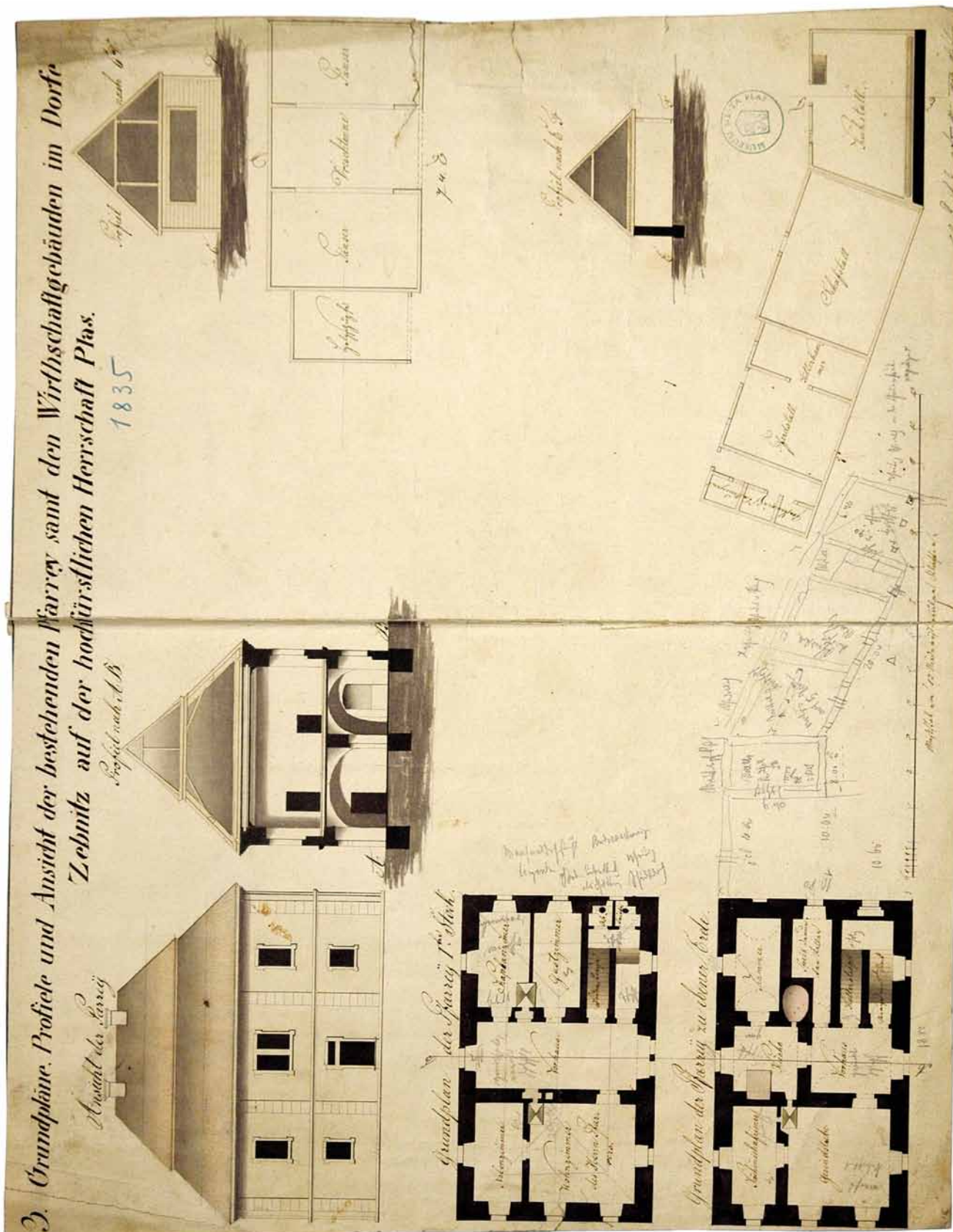
11 SOMMER, J. G.: *Das Königreich Böhmen, Statistisch-topographisch dargestellt*, 6. Bd., s. 318–319.

12 PODLAHA, A., cit. 5, s. 107–109.

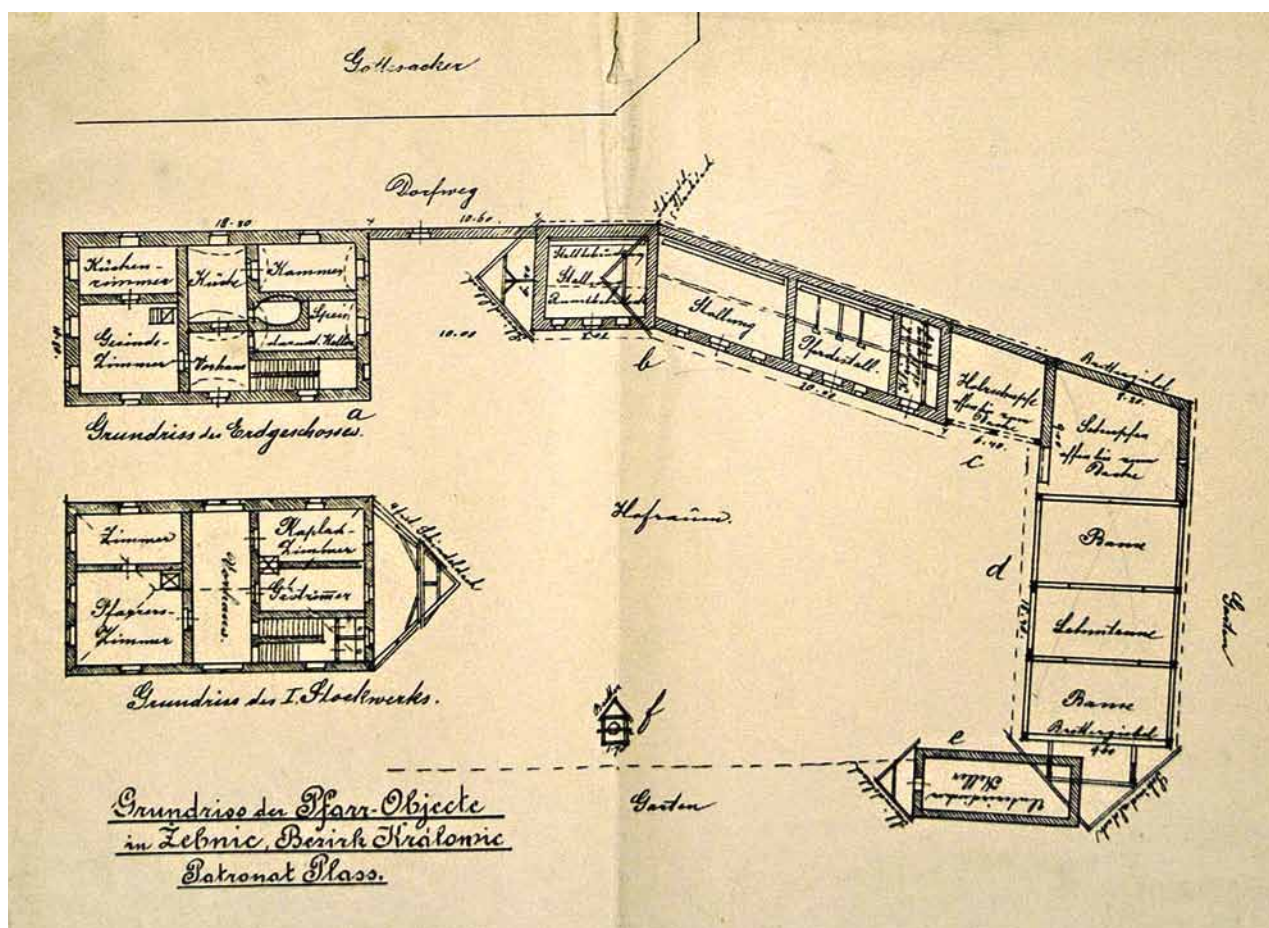
13 PODLAHA, A.: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, sv. 37.

14 *Umělecké památky Čech*, 4. díl, s. 401.

15 BUKAČOVÁ, I.; FOUUD, K.; FÁK, J.: *Severní Plzeňsko*, 1. sv., s. 105.

Obr. 2. Žebnice, areál fary. Půdorysy, příčný řez a fasáda hlavní budovy, obdobně hospodářských staveb. Rys provedený v měřítku tuší na tuhém papíru 37,3 × 47,7 cm. Datován 30. 3. 1835. Doplněno mladšími kresbami a poznámkami tužkou na lici i z rubu. (Archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni)

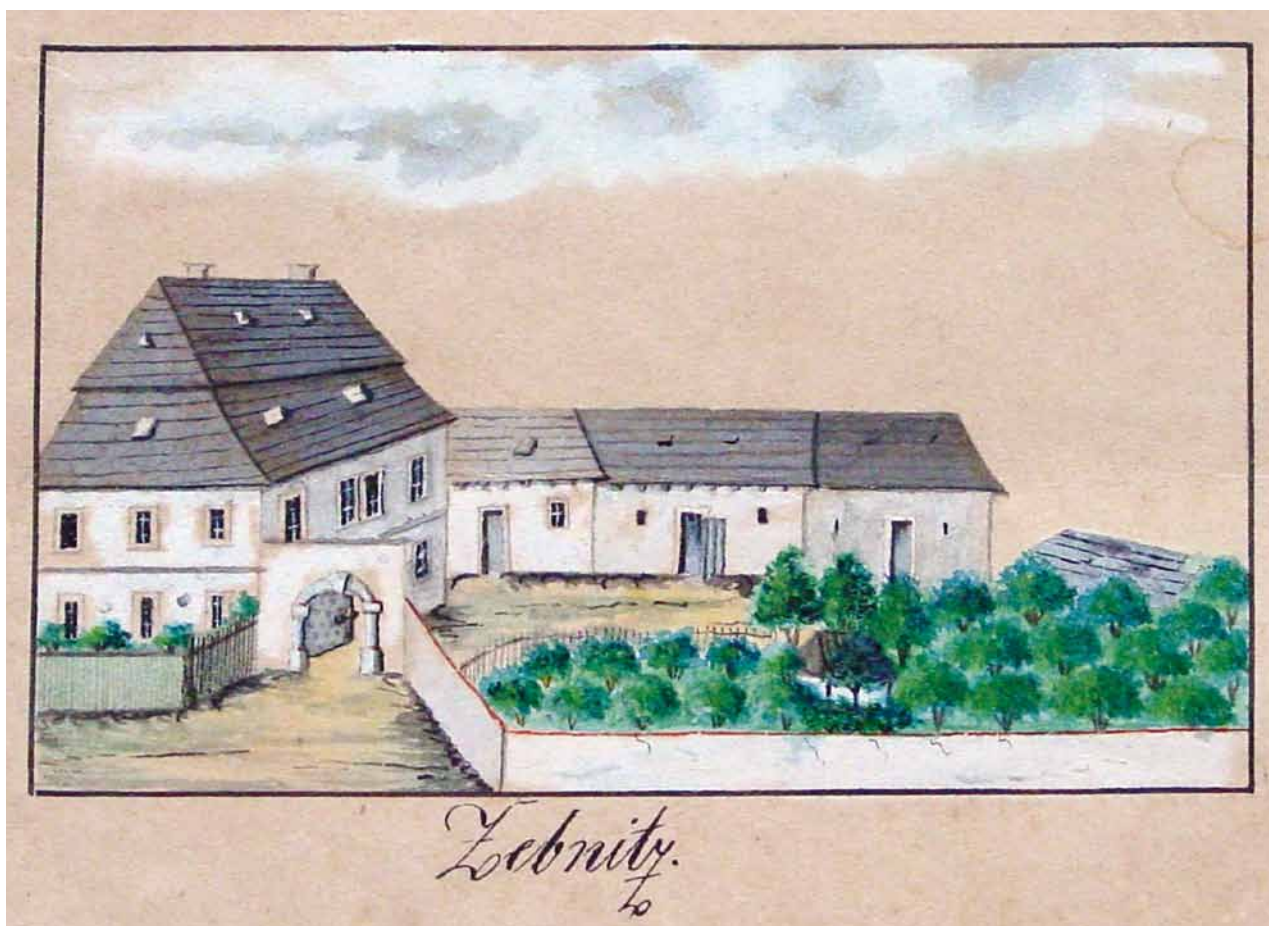
Obr. 3. Žebnice, areál fary. Půdorys přízemí a patra (patro je zachyceno ještě v původní barokní dispozici) hlavní budovy a přízemí hospodářských budov. Rys provedený v měřítku tuší na papíru 34,5 × 49,5 cm přibližně v 2. polovině 19. století. (Archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni)

nevelké a zpravidla byly způsobeny jen modernizací či údržbou. Drobný detail ve sklepení, pod nástupním ramenem schodiště – nápadná změna ve struktuře zdíva – by mohl napovídat, že vrcholně barokní výstavbě předcházela starší objekt, založený o více jak metr níže oproti dnešnímu objektu. (Pokud se skutečně jedná o pozůstatky starší konstrukce, je to jen nepatrný fragment.)

Budova fary se zachovala v neobyčejně čisté barokní podobě (půdorysné zaměření dnešního stavu jednotlivých podlaží viz obr. 1), takže lze poměrně snadno rekonstruovat její vzhled v roce 1741. Navíc k této rekonstrukci dopomáhají i plány, které jsou datovány 30. 3. 1835 (obr. 2). K tomu se nabízí srovnání s plány asi z konce 19. století (obr. 3), které ovšem zachycují jen nepatrné změny; mladší plány jsou sice schématické, ale přes určitá zjednodušení důvěryhodné. Rozdíl mezi oběma zobrazeními lze v přízemí rozeznat pouze v kuchyni, kde na mladším plánu již není zachyceno otevřené ohniště, nepochybně proto, že bylo zaměněno za sporák. Ještě stále však existovala chlebová pec, která zasahovala do prostoru spižírny. V patře není žádný rozdíl; jen u mladšího plánu je správně zachyceno sružené okno i na druhé straně chodby. Na obou plánech, vyhotovených v měřítku, jsou popisy, z nichž je patrné, že funkce jednotlivých místností se nezměnily (nepochybně

od doby výstavby). Do fary se vstupovalo přes předsín, z níž vedl vlevo vchod do čeledníku, ze kterého se dalo vstoupit do ložnice kuchařky (nesprávně označené jako *Köchenschafzimmer*). Na plánu je vyznačen příkladací prostor i z této místnosti do kamen v čeledníku, která se jinak obsluhovala z předsíně. Proti vchodu byl z předsíně přístup do kuchyně s otevřeným ohništěm při levé stěně. Z kuchyně, ze které byla přístupná i komora, se obsluhovala chlebová pec. Vpravo se z předsíně vstupovalo jednak na schodiště nahoru do patra, vedle pak na schodiště do sklepa. Další vchod zde vedl do prostoru spižírny a malého sklípku. V mezipatře se nalézala dvojice suchých záchodů.

V patře ústilo schodiště z přízemí jedním ramenem, druhé rameno při obvodové zdi umožňovalo výstup na půdu. Velká předsín (chodba) v patře procházela celým objektem a byla dobře osvětlena z obou stran sruženými okny. Ve stěně proti schodišti se nacházel jediný vstup a kamnová dvířka; vchodem se dalo vejít do místnosti faráře, kde v koutě, stejně jako v přízemí, byla kamna obsluhovaná zvencí dvířky. Kamna částečně vyhřívala i vedlejší místnost (*Nebenzimmer*), jež nepochybně sloužila jako ložnice. Na protilehlé straně velké předsíně byly, vedle vchodů do schodišť, další dva vchody a kamnová dvířka mezi nimi. Blíže z nich při schodišti sloužil ke vstupu do

Obr. 4. Žebnice, areál fary včetně vjezdové brány, hospodářských budov a hrazené zahrady. Kolorovaná veduta z počátku 19. století. (Reprofoto, archiv autora)

hostinské místnosti, vzdálenější vedl do místnosti kaplana. Obě místnosti byly vyhřívány společnými kamny, prolínajícími střední příčkou. Také tato kamna se obsluhovala kamnovými dvířky zvenčí. Ještě koncem 19. století, jak vyplývá z mladšího plánu, byla střecha fary ze šindele. Šindelové střechy byly pochopitelně i na hospodářských objektech.

Starší plán zachytil také hospodářské stavby, které byly součástí farského dvora. Byly to lehké dřevěné konstrukce. Jediná zděná, jež sloužila jako sklípek a je zobrazena na císařském otisku ke stabilnímu katastru, na plánu chybí. Vedle ní, vlastně kolmo k ní, byla stodola s jedním mlátem a dvojicí peren. K této stavbě se po levé straně přimykala dřevník. Blíže k farní budově byly rovněž dřevěné stavby chlévů, nejbližší kravské, pak malý ovčín, prostor pro krmivo, dále stáj pro koně a na konci byly umístěny vedle sebe tři malé chlívký pro drobná domácí zvířata. Na konci 19. století byly stáje již přestavěny na zděné, takže dřevěnou stavbou zůstávala jen stodola, jejíž dispozice se nezměnila. Dřevník byl přeložen za nově vyzděné chlívký. Již není uveden ovčín, ale jsou zde chlévy. Pozice koňských stájí se nezměnila. Veduta asi z počátku 19. století (obr. 4), podobně jako v dalších případech, ale zachycuje chlévy jako zděné. V zahradě, či spíše ve štěpnici, je malá krytá stavba, snad studna. Ve skutečnosti byla studna ve dvoře, v místech, kde se

Obr. 5. Žebnice, areály fary, kostela a školy. Situace. Kolorovaný rys provedený v měřítku tuší na tuhém papíru 37,6 × 49,1 cm. Datován 30. 3. 1835. (Archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni)

dosud nachází. Podle situačního plánu, který pochází ze stejné doby jako půdorys fary, tedy z roku 1835 (obr. 5), byla za zdí fary umístěna kuchyňská zahrádka, stejně jako před vlastní farou.

Obr. 6. Žebnice, fara. Východní fasáda. Zbytek malované čabranky na parapetu pod oknem v patře (původní barevnost byla cihlově červená). Asi součást úpravy z konce 18. století. (Foto P. Vlček, 2008)

K prvním stavebním úpravám fary v Žebnici došlo někdy koncem 18. století, snad v souvislosti se zásadní přestavbou sousedního kostela sv. Jakuba Většího (1784–1785). Tyto úpravy směřovaly k zateplení objektu a zlepšení světelných podmínek v interiéru, a to výhradně v patře. Došlo ke zdvojení oken v obytných místnostech; nově tak byla osazena okna do líce ostění. Byla dvoukřídlá, s velkými (celkem pěti) tabulkami v každém křídle. U velké předsíně a u schodiště ale zůstala – jak bývalo běžným zvykem u místností bez vytápění – okna jen jednoduchá. K další úpravě pak došlo v druhé polovině 19. století, kdy bylo zatepleno také přízemí, proběhla výměna vstupních dveří a někdy v této době zanikla také černá kuchyně, kterou nahradil sporák. Změnou prošly dvě původně samostatné prostory hostinského pokoje a místnost pro kaplana, které byly sceleny do jedné bytové jednotky. V nárožním prostoru byl zazděn vchod do střední předsíně a nově byl naopak proražen vstup do sousední místnosti v dělicí příčce. Ještě později, patrně již ve 20. století, byla zrušena chlebová pec ve spižírně v přízemí, zatímco nová pec vznikla ve vlastní kuchyni. Vzala za své také společná kamna ve dvou místnostech patra (zůstal zde zachován jen záklenek), ale nepochybně i původně kachlová kamna ve velké místnosti faráře a asi poněkud jednodušší kachlová kamna v čeledníku.

Fasády po celém obvodu budovy fary se zachovaly v původním stavu, i když jen torzálně. Přízemí a patro odděluje profilovaná kordonová římsa. Profilovaná a poměrně velmi vyložená korunní římsa svým přesahem naznačuje, že fara neměla okapy. Jednotlivé okenní osy jsou odděleny navzájem rustikovanými pilastry, zvláště

v přízemí a zvláště v patře. Okna jsou opatřena jednoduchými kamennými ostěními s uchy a s mírně převýšenou střední částí rovného překladu. Mají tedy obvyklou formu známou z jiných soudobých staveb na panství plaského kláštera. Kromě dvou zazděných oken v přízemí západní fasády jsou všechna okna v přízemí chráněna kovovou mříží. Tvoří ji šikmo kladené a provlékané hranolové pruhy, ukotvené do rámu, a teprve ten je kotven do okenního ostění. Tento systém upozorňuje na skutečnost, že mříže byly osazeny až dodatečně, patrně však ještě koncem 18. století (jistě před rokem 1835), jak napovídá jejich barokní typ; nelze vyloučit, že souvisely s výměnou větší části oken a úpravou objektu někdy koncem 18. nebo na počátku 19. století. Na východní fasádě se zachovaly zbytky pozdně barokních nátěrů, které naznačují, že kolem okenních otvorů byly ilusivně malované architektonické detaily. Dobře je vidět čabrákový parapet vyznačený cihlově červenou barvou, v němž se uplatňovalo oválné pole v převládající slabě okrové barvě (obr. 6). Podle zachovaných detailů nelze dobře zjistit, zda jde o prvek pocházející z konce 18. století, třeba z doby přestavby kostela v letech 1784–1785. Přesné datování a podobu čabráky by snad odhalil jen restaurátorský průzkum.

Všechny fasády i část kolmé stěny s vjezdovou bránou, včetně všech architektonických a kamenických detailů, patří mezi významné součásti památky. Na východní fasádě (obr. 7) se zachovala původní kamenná ostění oken; ve střední ose patra je pak ostění doplněno ještě podloženým vrcholovým klenákem, ozdobeným postavou rytíře, jenž ukazuje rukou na slunce (obr. 8). Všechny štukové detaily jsou původní. Pod současným nátěrem prosvítá starší nátěr, naznačující, že zde byly malované čabrákové parapety. Okna v přízemí jsou chráněna mřížemi v rámech (tedy dodatečně vloženými). Okenní konstrukce vnější i vnitřní jsou mladšího původu, z konce 19. století. Přízpůsobují se svým tvarem starším oknům, která jsou dvoukřídlá, ven otvíravá, celkem osmitabulková. Vyšší okna v patře jsou starší, z konce 18. nebo z počátku 19. století, ještě s barokním kováním, doplněným někde druhotně použitým starším kováním. Z přelomu století se zachovala i vnitřní, shodně členěná okna. U jižní fasády, která je sice rovněž trojosá, ale podstatně širší, se navíc ve střední ose v patře objevuje sdružené okno, v jehož překladu uprostřed je opět podložený klenák s reliéfem rytíře, jehož ruka ukazuje směrem ke slunci (obr. 9). U tohoto okna nebylo počítáno se zateplením (okno vede na chodbu, kde se netopilo) a s osazením lícového okna (není zde vytesána drážka pro jeho osazení). Sdružené okno je vybaveno nejen původními konstrukcemi z roku 1741, které mají pevný kříž s charakteristickou oblou profilací na vnější straně, ale zachovaly se zde i původní skleněné výplně ze šestihranných terčů, fasetovaných do olova a vododorovně zavětrovaných (vyztužených) železnými tyčkami. Okno tak obsahuje pouze čtyři dále nečleněná, samostatně otvíravá křídla. Boční okna v patře se shodují s okny patra ve východním průčelí. Jde opět o truhlářskou práci z pozdního 18. století nebo z počátku 19. století osazenou v líci, u pravého okna i se zárubní, u levého je již mladší konstrukce z konce 19. století. V přízemí bylo logicky zatepleno pouze okno v levé ose, kde byla ložnice kuchařky, přičemž vnější i vnitřní okno bylo provedeno až v druhé

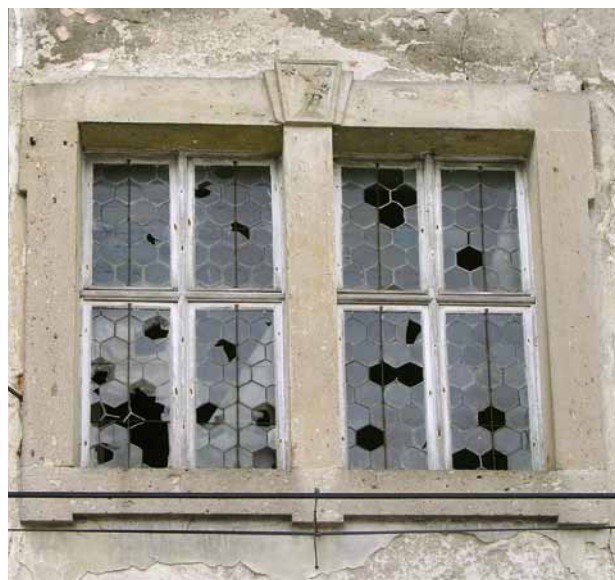
Obr. 7. Žebnice, fara. Pohled od východu. (Foto P. Vlček, 2008)

polovině 19. století. V dalších dvou okenních otvorech chybí vnější okna, ale drážky vytesané v ostění ukazují, že se s nimi počítalo. Všechna okna v přízemí jsou opět chráněna mřížemi v rámu, dodatečně provedenými patrně v konci 18. století. Ve středním okně se zachovala původní vnitřní konstrukce s křížem, dokonce i jednotlivá křídla včetně zavětrovacích tyček, ale skleněné výplně jsou již moderní. V levé ose byla v konci 19. století osazena novodobá konstrukce. Západní fasáda, jak je v Čechách obvyklé, je nejvíce porušena povětrnostními vlivy – omítka je až na nepatrné zbytky celá opadaná. Také zde mají okna kamenná ostění. Chybí však klenák s reliéfem rytíře nad středním oknem v patře. V patře se ve střední a pravé ose zachovala pozdně barokní lícová okna. Vnitřní okna byla osazena až v druhé polovině 19. století. U levého okna, jímž je osvětlen prostor záchodu, nebylo počítáno s osazením lícových oken (chybí drážka). Konstrukce tu má sice ještě podobu kříže, ale je – včetně vnitřních křídel – již mladší. V přízemí byla boční okna zazděna (ještě před osazením mříží). Střední okno si zachovalo původní barokní rám z roku 1741, zatímco okenní křídla jsou nová, v dolní části dodatečně ještě rozdělená příčkou do dvou tabulek.

Severní vstupní fasáda se koncepcí svého řešení shoduje s jižním průčelím; jen uprostřed přízemí je vstup s kamenným portálem, doplněným o nízký nadsvětlík. Levé okno v patře má vnější i vnitřní konstrukci pozdně barokní z konce 18. století. Střední sdružené okno je opět opatřeno podloženým klenákem. Má barokní kříž, ale nedochovaly se šestihránné tabulky a pouze částečně se zachovalo vodorovné zavětrování kovovými tyčkami. U tohoto okna nebylo počítáno s vnějším oknem v lici fasády. Stejně je tomu tak u pravého okna, jímž bylo osvětleno schodiště a které si zachovalo barokní kříž i vodorovné zavětrování na křídlech (obr. 10). V přízemí vlevo jsou vnější i vnitřní okenní konstrukce z druhé poloviny 19. století, kdy vznikly také historizující vstupní dveře. Nad vchodem do fary je výše zmíněná nápisová a datační deska. Pravé okno v přízemí chrání provlékaná, barokní mříž, v kamenném ostění je vytesána drážka určená pro vnější okenní rám; vnější okno patrně však nebylo nikdy osazeno. Konstrukce vnitřního okna je vrcholně barokní s křížem. U horních křídel se opět zachovalo nejen zavětrování vodorovné i svislé, ale také šestihránné terčíky fasetované do olova. Spodní křídla mají již novodobé tabulky.

Obr. 8. Žebnice, fara. Východní fasáda. Detail horní části středního okna v patře s kamenným ostěním a klenákem, jež je opatřen reliéfem rytíře. Vnější lícované okno má zvenčí pozdně barokní kování, zevnitř je kování vrcholně barokní, použité druhotně. (Foto P. Vlček, 2008)

Obr. 9. Žebnice, fara. Jižní fasáda. Střední sdružené okno v patře s kamenným ostěním a klenákem, jež je opatřen reliéfem rytíře. Okenní konstrukce je původní s charakteristickým pevným křížem a oblou lištou na něm. Původní jsou i okenní křídla včetně terčů fasetovaných do olova, zavětrovaná svísele (vnější okno) a vodorovně (unitřínní okno) pomocí kovových tyček. (Foto P. Vlček, 2008)

Z uvedeného popisu vyplývá, že lze celkem snadno rekonstruovat částečně zachované barokní detaily a udělat si výbornou představu o původním vnějším vzhledu barokní fary z roku 1741 (obr. 11).

Obdobně pozoruhodná je míra dochování interiérů. Takřka intaktní je malý sklípek, jež byl vyhlouben pod severozápadní částí objektu. Zachovaly se tu původní klenby a jednoduchý portálek propojující prostory sklepa. Drážka v ostění ukazuje na existenci dveří, které se ale nedochovaly. Sklepy nebyly omítnuty a podlahu v nich tvořila s největší pravděpodobností jen udusaná hlína.

V předsíni v přízemí jsou všechny vstupy do navazujících místností opatřeny jednoduchými kamennými ostěními s uchy. Nezachovaly se zde ale žádné původní dveře s výjimkou vstupu na schodiště: tyto dveře jsou dvoukřídlé, svlakové, v horní polovině každé křídlo prolamuje dvojice vykrajovaných polí v podobě kuželek (obr. 12). Nahoře spočívají na složitě esovitě stáčených závěsech, dole jsou rovné závěsy. Zachovala se u nich původní klika se zámkovým štítkem a přítuha zvenčí, zevnitř pak otevřený zámek. Dveře do někdejšího čeledníku vlevo jsou nově chybně osazeny do líce ostění. Klenba předsíně je klášterní na obdélném půdorysu s trojúhelnými výsečemi. Podlaha je vytvořena z cihel; patrně se jedná o původní řešení. Navazující prostor někdejší černé kuchyně ve středním traktu má rovněž klášterní klenbu, ale klasickou, čtvercovou, s trojúhelnými výsečemi na každé straně s výjimkou východní strany, kde se uplatňuje pětiboká výseč. (Původně byl pod touto výsečí – pod dnešní tenkou omítkou je černá od sazí – sopouch s odtahem do komína, protože právě zde bylo otevřené topeniště.) Cihelná dlažba je asi původní, neboť zahrnuje otisk někdejšího otevřeného ohniště. Při vstupu do nárožní jihozápadní místnosti se zachovalo kamenné

ostění s mladšími dveřmi. Mladší dveře jsou rovněž při vstupu z předsíně (patrně z třetí čtvrtiny 19. století); při něm byla zřízena nová pec. Zajímavý je výklenek vedle okna: je v něm vestavěna prkenná police (jde o spížní výklenek); vlastní okno má ještě barokní konstrukci, i když silně poškozenou.

Čeledník vlevo od vstupu měl původně prkennou podlahu, strop prošel úpravou patrně v době kolem roku 1800 nebo později při zateplení čeledníku. Byla zde provedena římsa (části chybí) bez fabionu. Nelze vyloučit možnost, že místnost měla záklopový strop. Při dalším zateplování byly vloženy do líce záklenku druhé dveře, které sice chybí, ale podle závěsů lze předpokládat, že k této úpravě došlo až v druhé polovině 19. století. V jižní stěně se zachoval původní neprofilovaný kamenný portálek s uchy, který vede do místnosti kuchařky. Vedle je vysoký, segmentově zakončený pravoúhlý výklenek, jež sloužil pro postavení kamen vytápějících čeledníků (a také trochu vedlejší ložnici kuchařky). Dveře do této místnosti jsou z konce 19. století, ale závěsy v kamenném ostění zůstaly původní. Rovněž zde byla kdysi prkenná podlaha. Strop je novodobý, bez fabionu a bez římsy.

Vpravo od vstupu vede schodiště do patra, jehož kamenný portálek je částečně překryt klenbou, což dokazuje původnost portálku. Zachované dvoukřídlé barokní dveře již byly výše zmíněny. Vlastní schodiště je rovněž barokní s dřevěnými stupni s charakteristickou profilací v čele (obloun a odsazení). Malá nástupní podesta má původní cihelnou, silně prošlapanou dlažbu. Zachovalo se rovněž barokní zábradlí (obr. 13) v okně do schodišťového prostoru (obr. 14), vytvořené z vyřezávaných „kuželek“. Schody do sklípku jsou dřevěné. Ve střední místnosti pravého traktu byla dříve chlebová pec, která zabírala prostor v jihovýchodním koutě. Na jejím místě je

Obr. 10. Žebnice, fara. Jižní fasáda. Původní barokní okno na chodbě v patře, vložené do pevného kříže, se čtyřmi samostatnými křídly s původní výplní z šestibokých terčů fasetovaných do olova. Výplně jsou zpevněny zavětrovacími železnými tyčkami, dvěma vnitřními vodorovnými a jednou vnější svislou. Kování je provedeno výrazně složitěji než na okně na schodišti, jiné jsou průtuhy, shodují se jen motýlky. (Foto P. Vlček, 2008)

dnes hluboký, polokruhový záklenek a vytápěcí prostor pod novou pecí v někdejší černé kuchyni. Na podlaze je zde dobře vidět původní barokní cihelná dlažba, která se ostatně zachovala v celé místnosti, zaklenuté valenou klenbou s párem styčných trojúhelných výsečí. V okením záklenku lze rozeznat barokní konstrukci okna; barokní (možná až pozdně barokní) je rovněž dřevěná okenice bez nátěrů s drobnými esovitými závěsy. V severozápadním koutu se nalézá nízký vchod do prostoru pod schodištěm, který má kamenné barokní ostění s uchy a prkenné dveře. Při vstupu jsou mladší dveře s křížovými závěsy, patrně z třetí čtvrtiny 19. století, nasazenými na původní barokní panty. Stejně disponovaná místnost leží při jihozápadním nároží budovy. Je přístupná z kuchyně a sloužila kuchyňskému provozu. Podlaha chybí, valenou klenbu prolamuje střední pár styčných trojúhelných výsečí. Vedle vchodu se nalézá spízní výklenek v obvodové zdi, následuje okno v segmentovém záklenku. Další okno v západní zdi bylo dodatečně zazděno. Ve vstupu jsou osazena prkenná dvířka jiného formátu, patrně převzatá ze zaniklých chlívků.

Na mezipodestě schodiště se zachovala dvojice původních suchých záchodů. Záchody jsou tvořeny dřevěnou stěnou, která nesáhá až ke stropu, dřevěnou přepážkou

Obr. 11. Žebnice, fara. Návrh řešení severní fasády s pozdně barokními malovanými doplňky. (Převzato od Tomáš Šantavý, projektový ateliér pro architekturu a pozemní stavby, spol. s r. o.; zakreslení detailů P. Vlček, 2008)

mezi nimi a prkennými svlakovými dveřmi na jednoduchých závěsech. U obou dveří se zachovaly původní klikové štítky, u pravých dveří i klika. Vnitřní průtuhy i jednoduché otevřené zámky jsou u obou dveří původní. Zajímavý je vlastní sedák záchodu s příklopkou na otočném mechanismu (obr. 15). Asi se nedá určit, zda pochází z barokní doby, ale v každém případě je velmi starý. U okna, jehož konstrukce je mladší, bylo použito starších křídel, která odpovídají typu barokního okna.

V patře se vstupuje schodištěm do střední široké chodby, z níž se na severovýchodní straně vchází do pokojů faráře. Na západní straně se nalézá schodiště a dále vchod do místnosti pro hosty. V jižním konci je pak dodatečně zazděný vchod do místnosti pro kaplana. Rovněž se tu dochovala původní kamenná kamenná ostění, včetně dvířek. Barokní je keramická podlaha z čtvercových dlaždic, jakož i strop s výrazným fabionem a štukovými nástrojnými zrcadly, které kdysi snad ještě zdobila dekorativní malba. První dveře od severu na západní straně vedou ke schodišti na půdu (obr. 16, dveře vpravo). Mají dřevěné lištové ostění s uchy a jsou původní, ale po průtuzě a zámkovém štítku zbyl jen negativní otisk v novodobém bílém nátěru (zámek na rubové straně se zachoval). Pod nátěrem prosvítá obrazec, tvořený dvojicí vykrajovaných polí. Podobné dřevěné ostění, ale bez dveří, existuje při vyústění schodiště z přízemí (obr. 16, dveře vlevo); i tyto dveře a oba další vstupy na západní straně (jeden z nich je dnes opatřen ostěním a dveřmi v historizujícím pojetí) byly jistě kdysi řešeny stejným způsobem. Uzavírací křídlu obou kamenných dvířek je členěno vykrajovaným malovaným polem (obr. 17). Ve východní stěně se nalézá jediný vchod, který má rovněž dřevěné lištové ostění s uchy.

Oba pokoje faráře mají prkennou podlahu a strop s vysokým fabionem, oddělený od stěn římsou. Strop v hlavním pokoji je opatřen štukovým zrcadlem; nelze vyloučit, že zde byly dekorativní malby. V jižní stěně je vstup do vedlejšího pokoje (ložnice) opět s dřevěným lištovým ostěním s uchy. Hned vedle vpravo od dveří se nalézá pravouhlý výklenek ve zdi, kde původně stála velká kachlová kamna. Překlady oken (ale i vstupních dveří) nejsou

Obr. 12. Žebnice, fara. Původní barokní dvoukřídle dveře, které uzavírají vchod v přízemí na schodiště do patra. Zachovalo se kompletní kování, včetně závěsů, zámku, klikového štítku kliky a také průtuhy. (Foto P. Vlček, 2008)

segmentové, ale rovné, jak odpovídá tehdejšímu zvyklostem pro „lepší“ místnosti. Podobně jsou řešeny překlady v ložnici. Na dřevěném ostění dveří (dveřní křídla chybí) jsou otisky původních barokních závěsů. Vedle dveří se zachovala nika s konchou. Jen nepatrně větší jsou protilehlé místnosti kaplana a hostinská místnost. Spojovala je původně jen společná kamna, po nichž se zachovala nika, kde dnes stojí pozdně klasicistní kachlová kamna. Nárožní místnost je vybavena prkennou podlahou, fabionovým stropem s prázdným zrcadlem a profilovanou římsou. Okna mají rovné překlady. Původní vstup do chodby je zazděn. Hned vedle něho je malá nika s konchou. Podobně je řešena hostinská místnost. Vstupní dveře pocházejí z druhé poloviny 19. století.

Schodiště na půdu je původní, včetně prkenných svačkových dveří, které uzavírají bezprostřední vchod. Zachoval se tu původní zámkový štítek, vedle toho mladší. Prvnímu odpovídá otevřený barokní zámek, druhému krabicový, klasicistního typu. Krovová konstrukce s ležatou stolicí zavětřovanou ondřejskými kříži je barokní, z doby výstavby fary.

Přestože farní budovy zpravidla představují v obcích vedle kostela hlavní dominantu a významnou památku, byla jejich obecnému architektonickému řešení věnována v literatuře až dosud jen minimální pozornost. Jedná se přitom o velmi pozoruhodný stavební typ, zcela svébytný, spojující v sobě převážující útvar obytného domu zvláštního účelu s hospodářstvím. Zvláště u venkovských

Obr. 13. Žebnice, fara. Barokní dřevěné zábradlí na schodišti do patra. (Foto P. Vlček, 2008)

far, a takových byla drtivá převaha, tvořilo hospodářství významnou složku příjmu jednotlivých farních obročí. Farář tak byl, ale i nebyl sedlákem; také on byl závislý na rozmarech povětrnosti, z níž se odvíjely jeho příjmy, a to ať přímo z vlastního hospodaření, či z vybíraného desátku od sedláků. Pozemkové vlastnictví fary patřilo ve vesnici k největším.

Výjimkou nebyla ani fara v Žebnici. Patřily k ní zhruba tři čtvrtiny lánu. Výměrou tak zaostávala za pětící lánů v Žebnici a řadila se velikostí k dalším třem místním sedlákům.¹⁶ Ti všichni ovšem odváděli faráři ještě desátek, který se pohyboval kolem pěti tisíc litrů žita, čtyř tisíc litrů ovesa a 650 litrů ječmene, nepochybně pro přívar piva v klášterním pivovaru. Vedle toho farář získával ještě akcidenční platby jak ve formě pronájmu kostelních (železných) krav, tak poplatky za krávy sedláků (letníky), vybírané zprvu v naturální formě (odvodem sýrů), posléze v penězích. Nevelký byl výnos ze štol, tedy z oddavek, křtů, biřmování, pohřbů a podobných církevních úkonů, prováděných knězem v úboru se štolou. Celkem tyto farní příjmy činily v Žebnici na počátku 18. století asi 45 zl., což zhruba odpovídalo výdajům na čeled a kuchařku. Farář ovšem nemusel platit za opravy či přestavby farní budovy. To byla starost patronátního pána, v Žebnici tedy

¹⁶ Národní archiv Praha, Stablní katastr, IS, sign. Plz 624, inv. č. 6814.

Obr. 14. Žebnice, fara. Okno na sever v prostoru schodiště v patře – detail. Okno je původní barokní, ale jeho kování bylo jednodušší než v obytných místnostech. Zachoval se původní barokní kříž. Horní křídla mají zachované skleněné výplně z terčů fasetovaných do olova. Zavětrování kovovými tyčkami (u dolních křídel chybí). U obou křídel zůstaly zachovány drobné přítuhy v podobě zavěšených kroužků a oboustranné motýlky. (Foto P. Vlček, 2008)

opatství plaského, posléze Náboženského fondu a nakonec Metternichů.

Zásluhou toho, že starost o výstavbu a údržbu far přináležela patronátu, je architektura far velmi rozmanitá. Někde se přizpůsobuje místním zvyklostem, jindy se od místní architektury výrazně liší a působí dojmem malých zámků. Farní budova nebyla, stejně jako polnosti a lesy, majetkem obročí, ale patřila ke kostelnímu (zádušnímu) majetku. Takové vlastnictví bylo poměrně složité, v každém případě o něm předně rozhodoval patronátní pán, na druhém místě pak obec a až v poslední řadě církve – někdy ale ani tak ne. Ostatně stačí se podívat na indikační skizzu ke stabilnímu katastru z roku 1839, kde jsou farní pozemky označeny jako metternichovský patronát k žebnické faře. Byl to skutečně kolátor, kdo přednostně rozhodoval, protože se většinou jednalo o jeho prostředky, z nichž byla hrazena výstavba farních budov. Pochopitelně nebylo tomu tak všude a vždy. Někdy výstavba či oprava byla hrazena z jiných prostředků, jako třeba z kostelních peněz. Tak například faráři v Dolanech na Klatovsku, Jan Václav Chládek, zažádal 21. 3. 1729 o povolení použít dalších 100 zl. z kostelního jmění (vrchností zde bylo Tovaryšstvo Ježíšovo) na stavbu fary, protože původní byla na spadnutí a musela být od základů nově postavena. Farnost ovšem měla velkou smůlu – fara 5. 10. 1765

Obr. 15. Žebnice, fara. Záchodový sedák v mezipatře se zachovaným otočným závěrem. Pokud není barokního původu, pak nepochybně vznikl nejpozději v 1. polovině 19. století. (Foto P. Vlček, 2008)

vyhořela a musela být přestavěna. Kostelních peněz v Dolanech bylo málo, jen 80 zl., takže na stavbu bylo požádáno i o kostelní peníze z přířazených Katovic a Koštic ve výši 300 zl.¹⁷

Na stavbu fary nebo na její vybavení mohly být pořádány veřejné sbírky, pokud patronátní pán neměl peníze, nebo nechtěl investovat své prostředky. Taková situace nastala ve východočeské Horní Sloupnici, kdy patron kostela, jímž bylo město Litomyšl, vydal povolení ke sbírce v únoru roku 1718 pro právě dokončený kostel sv. Mikuláše, respektive na jeho zařízení a na vybavení fary, rovněž nedávno předtím dokončené.¹⁸ Bylo možné žádat také o prostředky ze solní pokladny, tedy z berně, jejíž výnos byl určen právě na obdobné stavby. Tak víme například, že se v roce 1712 obrátil hrabě Václav Lažanský na arcibiskupskou kancelář se žádostí o příspěvek ze solní pokladny na opravu fary ve Vsesulově na Rakovnicku. Později, roku 1774, chtěl využít této možnosti i hrabě František Pachta, takže požádal o příspěvek na dostavbu fary v Blatně na Chomutovsku, která – jak uvedl – pro

17 Národní archiv Praha, fond APA I, recepta, kart. 1191, 1418 a 1422, z 21. 3. 1729, 7. 10. 1765 a 2. 3. 1766.

18 Národní archiv Praha, fond APA I, recepta, kart. 1071 z 8. 2. 1718.

19 Národní archiv Praha, fond APA I, recepta, kart. 1030 z 8. 11. 1712 a kart. 1520 z 18. 9. 1774.

Obr. 16. Žebnice, fara. Dvojice dveří na chodbě v patře – při vyústění schodiště z přízemí (vlevo) a nástupu na schodiště na půdu (vpravo). Původní vrcholně barokní kování bylo zcizeno (odkazují na ně obrysy pod novodobým nátěrem, pod nímž je skryt i obrazec na dveřním křídle). Ve výplních lze předpokládat existenci malovaných symbolů plaského opatství (nejspíše hvězdu, ale i růži či lilii). (Foto P. Vlček, 2008)

nedostatek finančních prostředků není dokončena.¹⁹ Někdy došlo i na to, že farář musel přestavbu nevyhovující fary financovat sám z vlastních zdrojů. To se stalo Václavu Ignáci Šlechtovi v Kožlanech na Kralovicku, jenž začal s přestavbou „velmi vlhké fary“ v roce 1719. Vlastní peníze mu však záhy došly, a tak se obrátil na konsistoř se žádostí o půjčku 100 zl., kterou by sám splatil. Patronka (hraběnka Lažanská) totiž na přestavbu – jak si stěžoval – poskytla jen povozy.²⁰ Vyskytly se i případy, kdy patronátní pán nechtěl zaplatit některé prostory, které mu nepřišly potřebné. Třeba kníže Schwarzenberg sice v roce 1729 vyhověl lednickému faráři při novostavbě fary, ale čtvrtý pokoj v patře, tedy hostinskou místnost, musel farář financovat z vlastních prostředků.²¹ Krumlovský vrchní hejtman v roce 1731 dokonce Schwarzenbergovi navrhol, aby faráři sami každoročně přispívali určitou částkou na opravy far.²²

Záleželo tedy velmi na štedrosti patronátního pána, na jeho bohatství a na jeho vůli, jestli chce také prostřednictvím duchovní správy propagovat svou osobnost. Zachované rozpočty na vybudování far ukazují více jak nápadné rozdíly ve výdajích na jednotlivé budovy. Uvedené cenové relace z 18. století není nutné korigovat ohledně změn ceny stavebních prací, které tehdy byly v zásadě stabilní; výrazně stouply až v závěru 18. století. Rozdíly v cenách jednotlivých budov jsou přesto obrovské. Až neuvěřitelné jsou údaje o nákladech za faru v Hradci (okr. Plzeň-jih), vyčíslené na 470 zl., či faru ve Vidimi (okr. Mělník), jejíž rozpočet byl udán na 615 zl. I když jsou obě tyto fary uváděny jako novostavby, patrně se jednalo jen o jejich přestavby. Ceny jsou asi zkrácené, protože ne vždy udávají jen na farní budovu, ale mohou se týkat i hospodářských budov. Někdy byly ovšem jistě nadsazené od stavitelů. Například na faru v Bochově na Karlovarsku bylo v roce 1729 počítáno s obrovskou částkou 7 923 zl. a 20 kr., přestože fara je srovnatelná s farou

Obr. 17. Žebnice, fara. Původní kamenná dvířka s barokním kováním a viditelným vzorem – malovaný vykrajovaný rám s hvězdou plaského opatství uprostřed. (Foto P. Vlček, 2008)

v Blšanech, odhadnutou v roce 1734 na 3 684 zl. a 7 kr., v Drahoňově Újezdu (okr. Rokycany) z roku 1780, jejíž náklady byly vypočteny na 3 881 zl. a 29 kr., či s farou ve Vejprnicích (okr. Plzeň-sever) ze stejného roku, která měla stát 2 565 zl. a 59 kr. Děkanství, což obvykle bývala budova oproti běžné faře přece jen rozlehlejší, postavené v Nepomuku bylo K. I. Dientzenhoferem odhadnuto v roce 1747 jen na 2 790 zl.²³ Stavba výše již zmíněné, poměrně rozlehlé patrové fary v Horní Sloupnici stála v roce 1797 6 287 zl. a 36,5 kr.²⁴

Podíváme-li se na farní budovy v Čechách jako na celek, je nápadné, jak málo z nich se zachovalo ze staršího období. Fary se středověkými substrukcemi jsou raritou. Renesanční se zachovaly v nepatrném počtu spíše ve městech. Větší je počet raně barokních budov, většinou ale z pozdního 17. století. Odhadem lze tak tvrdit, že necelých deset procent farních budov má starší než vrcholně a pozdně barokní původ. Drtivá většina far pochází až z 18. století, přičemž jejich výstavba je rozdělena v čase poměrně rovnoměrně, takže se stejnou intenzitou probíhala jak v době „temna“, tak v éře osvětlení. Lze předpokládat, že starší farní budovy byly stavbami nepřilíš

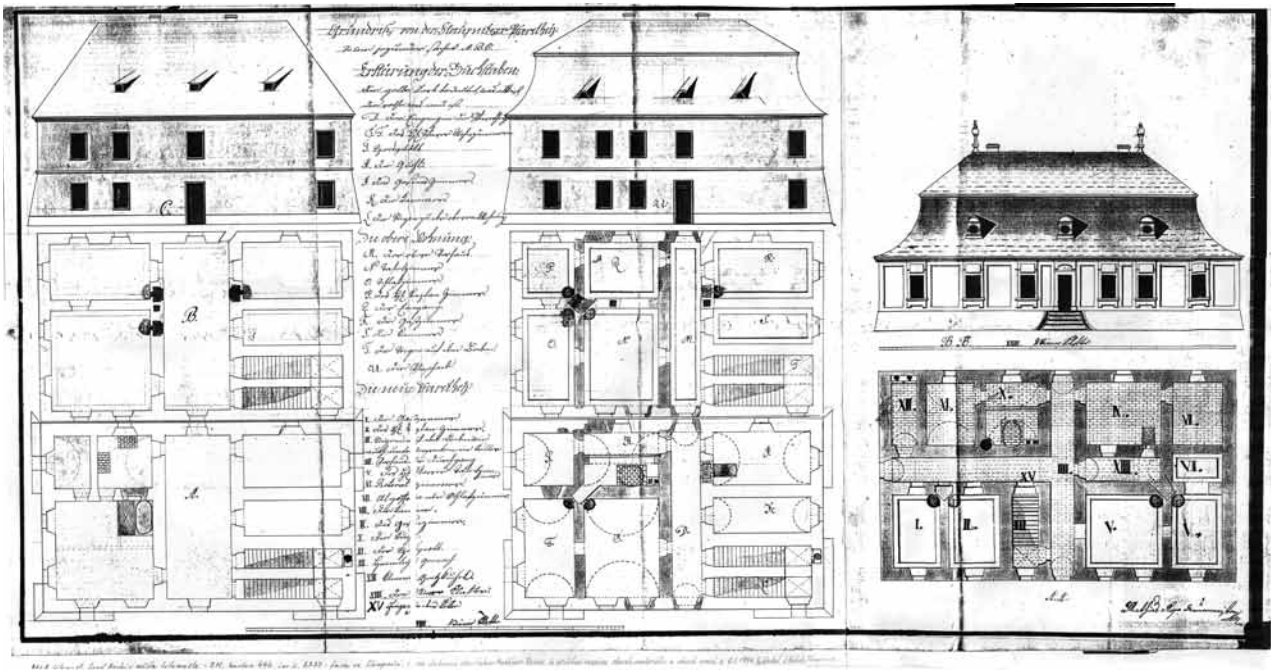
20 Národní archiv Praha, fond APA I, recepta, kart. 1083 z 5. 6. 1719.

21 PUMPR, P.: *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*, s. 246.

22 Tamtéž.

23 Národní archiv Praha, fond APA I, recepta, kart. 1265 z 6. 7. 1739, kart. 1191, 2. 4. 1729, kart. 1229, 11. 3. 1734, kart. 1581, 19. 4. 1780, kart. 1584, 11. 7. 1780, kart. 1299, 28. 4. 1747.

24 SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Reg. magistrát Litomyšl, kart. 444, i. č. 2327. (Za upozornění a za materiál děkuji J. Holubovi z Horní Sloupnice.)

Obr. 18. Návrh Matěje Rosy na faru v Horní Sloupnici (okr. Svitavy). Plán je z roku 1795. Představuje tři možnosti (nakonec zvítězila čtvrtá, na plánu nezachycená). Zcela vlevo je znázorněna stávající fara vybudovaná krátce po roce 1711 (dispozičně velmi příbuzná faře v Žebnici), uprostřed je návrh úprav její vnitřní dispozice, vpravo je pak návrh novostavby přízemní farní budovy. (SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Reg. magistrát Litomyšl, kart. 444, i. č. 2327)

kvalitními, nepříliš rozlehlými, zřejmě velmi často jen přízemními, někdy roubenými. Jistě ovšem existovaly i výjimky. Zdá se, že většina farních budov dostává důstojnou podobu až během 18. století a teprve v této době dochází k jasnému odlišení farních stavení od sedláckých statků. Nic na tom nezměnila ani vláda Josefa II.

Farní budovy v Čechách v 18. století představují širokou škálu staveb různého dispozičního i objemového řešení. Pouze výjimečně se na utváření těchto budov podíleli nejvýznamnější architekti českého baroka. Většinou na nich pracovali místní stavitelé a zedničtí mistři. Použité architektonické detaily se tak pochopitelně výrazně liší, ale typologicky lze vymezit určitou převládající formu, převládající nepochybně proto, že funkčně nejlépe vyhovovala. Ve městech se fary někdy dostávaly do řadové zástavby, ale jinak se jednalo výlučně o solitérní budovu, která umožňuje jednoduchou vnitřní skladbu místností. Jen asi každá desátá fara je přízemní, zpravidla opatřená poměrně vysokou zvalbenou (často mansardovou) střechou. Přestože přízemní fary jsou méně četné, jsou také méně reprezentativní a ve venkovské výstavbě méně výrazné, objevují se po celé 18. století. Dobrým příkladem je návrh na faru v Horní Sloupnici z roku 1795 od Matěje Rosy, jenž vedle zakreslení tehdejší patrové fary (z doby po roce 1711) a jejích úprav navrhl také novou přízemní farní budovu (obr. 18).²⁵

Velmi vzácné je řešení farní budovy jako stavby dvoukřídlé (na Plzeňsku třeba fara v Dolní Bělé). Přímo raritní je stavba trojkřídlá či vícekřídlá. Stejně vzácné – mimo oblasti roubené architektury – je použití dřevěných konstrukcí, které stavbu fary přibližují podobě ostatních vesnických staveb (například fara ve východočeském

Stárkově či v Dolní Krupé na Mělnicku nebo v Lindavě). Naproti tomu je stejnou vzácností vytvoření farní budovy ve formách, které spíše odpovídají drobnému šlechtickému obydlí, třeba loveckému zámečku. To je více jak nápadně patrné u nejvýstavnější venkovské farní budovy v Čechách – ve Zlonicích (okr. Kladno), kde byli patronátními pány hrabata Kinští. K. I. Dientzenhofer plán této fary vypracoval v roce 1746.²⁶ Zopakoval zde schéma, které předtím, roku 1735, použil při stavbě jezuitského pavilonu na pražském Smíchově, oproti němuž je však zlonická stavba rozšířena o jednu okenní osu. Ještě nápadněji se loveckému zámečku přibližuje zcela ojedinělá fara v Tuklatech (okr. Kolín), jejíž půdorysné řešení farám vůbec neodpovídá. Ve skutečnosti se totiž jednalo právě o lovecký zámeček, který si nechala v roce 1713 postavit Marie Terezie Savoy-Carignano, rozená z Liechtensteinu, ale posléze jej přenechala k potřebám fary. Drobnému zámečku se podobá i fara v Hostivicích (okr. Praha-západ), šlechtickému domu pak fara v Úštěku či fara v Uhlířských Janovicích (okr. Kutná Hora).

Pokud chceme charakterizovat obvyklou farní budovu v 18. století, lze konstatovat, že se jednalo o solitérní patrovou stavbu s výraznou zvalbenou, popřípadě mansardovou střechou s typickou dvojicí komínů. Půdorysně to byla obdélná stavba, v průčelí zpravidla pětiosá a na bocích tříosá, často se středním rizalitem. Členění fasád se omezuje zpravidla na šambrány oken, častější jsou liseny, vzácně se objevují suprafenestry nebo zdobené parapety.

25 Tamtéž.

26 VILÍMKOVÁ, M.: *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 157.

Také ve vnitřní dispozici se většina barokních far navzájem podobá, i když je použito různého traktování. V přízemí se tak objevuje předsín, čeledník, pokoj kuchařky, černá kuchyně a na ní navazující spižárna. V patře je to byt faráře o jednom velkém pokoji (salonu) a malém pokoji, který sloužil jako ložnice. Dále v patře byl pokoj kaplana a také hostinská místnost. Záchod byl zpravidla umístěn na schodišti, nebo ke schodišti přiléhá. Nezbytnou součástí farního areálu byl vždy alespoň malý hospodářský dvůr, v němž nechyběla stodola, chlévy pro krávy a stáje pro koně, chlévy pro malé domácí zvířectvo a dřevník.

Mnohdy nechyběly ani ovčiny. Spíš výjimečně se objevují sýpky.

Stejně schéma platí prakticky pro všechny fary nezávisle na typu patronátu; je zcela lhotejné, zda patronátním pánem byla církevní či světská vrchnost, panovník, šlechtic nebo město. Rozhodující roli nehrál ani region. Jako takřka vždy byly hlavním ukazatelem peníze, které hodlal patron na stavbu fary vydat. Tomuto základnímu schématu odpovídá i fara v Žebnici, která ale svou velikostí a výzdobou patří u nás spíš mezi menší a skromnější farní budovy z období vrcholného baroka.

Prameny

Chronici Plassensis privati „Tilia Plassensis“ II, (ed. PODLAHA, Antonín). Praha, 1909.

Národní archiv, Praha, fond APA I, recepta, kart. 1030 z 8. 11. 1712; kart. 1071 z 8. 2. 1718; kart. 1083, 5. 6. 1719; kart. 1191, 21. 3. 1729; kart. 1265 6. 7. 1739; kart. 1191, 2. 4. 1729; kart. 1229, 11. 3. 1734; kart. 1581, 19. 4. 1780; kart. 1584, 11. 7. 1780; kart. 1299, 28. 4. 1747; kart. 1418, 7. 10. 1765; kart. 1422, 2. 3. 1766; kart. 1520, 18. 9. 1774.

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, Reg. magistrát Litomyšl, kart. 444, i. č. 2327.

Národní archiv Praha, Stabílní katastr, IS, sign. Plz 624, inv. č. 6814.

Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, archiv plánů, složka Žebnice.

Literatura

BUKAČOVÁ, Irena; FOUČEK, Karel; FÁK, Jiří: *Severní Plzeňsko*. 1. sv. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 1996.

KOČKA, Václav: *Dějiny politického okresu Kralovického*. 1. sv. Soudní okres Kralovický. Kralovice, Kralovický okres, 1930.

PODLAHA, Antonín: *Posvátná místa království Českého, Arcidiecése Pražská*. 3. díl. Vikariáty Kralovický, Vlašimský a Zbraslavský. Praha, Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1909.

PODLAHA, Antonín: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*. 37. díl. Politický okres Kralovický. Praha, Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912.

PUMPR, Pavel: *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, Matice moravská, 2010.

SCHALLER, Jaroslav: *Topographie des Königreichs Böhmen*. 1. Theil. Rakonitzer Kreis. Prag, 1785.

SOMMER, Johann Gottfried: *Das Königreich Böhmen, Statistisch-topographisch dargestellt*. 6. Bd. Pilsner Kreis. Prag, J. G. Calve'sche Buchhandlung, 1838.

Umělecké památky Čech. 4. díl. Praha, Academia, 1982.

VILÍMKOVÁ, Milada: *Stavitelé paláců a chrámů, Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha, Vyšehrad, 1986.

Nepublikované zprávy

SOMMER, Libor; MACEK, Petr: *Žebnice – záměr obnovy kulturní památky*. 2003. Archiv autora.

VLČEK, Pavel: *Žebnice, fara čp. 1, pokyny k rekonstrukci*. 2008. Archiv autora.

Summary

The High Baroque vicarage at Žebnice and the typology of vicarages built in the second half of the 18th century

Keywords: Žebnice — domain of Plasy Monastery — vicarage — Baroque architecture — architectural history and typology

The treatise deals with the unusually well-preserved vicarage at Žebnice whose preserved details (albeit some of them only in a fragmental condition) allow reconstructing the original appearance of the structure at the time of its construction. The vicarage was built by the Cistercian Abbot Celstin Stoy in 1741. In the following years it only experienced usual adjustments related to external circumstances. Thus it was warmed up by means of new external windows; moreover, it came to a characteristic change of the heating system, with the original open-hearth kitchen replaced with a cooking stove and the former externally operated stoves substituted by new ones. In modern times,

coincidentally with the decline of the local farmstead, the structures used for that purpose ceased to exist as well. Consequently, the typical farmyard with a vicarage was transformed into a solitary vicarage building.

In virtue of reconstructing the original furnishings and the composition of individual rooms, the author has endeavoured to specify the related architectural type on the territory of Bohemia in the second half of the 18th century, notwithstanding that the vicarage at Žebnice ranks among rather smaller structures of this kind. In various vicarages, the arrangement of the rooms both on the first floor and downstairs does not differ too much. As for the appearance of a vicarage, it does not play any role whether the construction works were funded by patrons belonging either to spiritual or temporal powers. The deciding factors were only financial means and the selected architect.

(Translated by Karel Matásek)

Portréty Márie Terézie a Jozefa II. z Horšovského Týna

VERONIKA CHŇUPKOVÁ

Kľúčové slová: Horšovský Týn — zámok — portrét Márie Terézie — portrét Jozefa II. — J. E. Liotard — maliar viedenského dvorského okruhu

S portrétom panovníka sa stretávame často na stenách zámkov a hradov. So vzrastajúcou mocou absolutistickej vlády vstupovala prezentácia panovníka prostredníctvom umenia i do interiérov aristokratických sídiel. Prišlo k explózií vo vytváraní oficiálnych portrétov. Pre podriadenú šľachtu bolo zavesenie podobizne vládcu prejavom úcty k nemu a zároveň sa tento akt stával do určitej miery i povinnosťou. Objednávka vo významnej maliarskej dielni bola vecou prestíže, i keď s jej vytvorením boli spojené i nemalé finančné prostriedky. Umiestnenie portrétov panovníka môžeme dnes prirovnáť k umiestňovaniu fotografií aktuálnej hlavy štátu na steny v štátnych inštitúciách.

Portrét Márie Terézie spolu s pendantným portrétom jej syna a následníka trónu Jozefa II. (inv. č. HT00001a/b, HT00002a/b; obr. 1, 2) sa nachádza v priestoroch malej jedálne zámku Horšovský Týn. Obe diela patria medzi kmeňové predmety fondu zámku Horšovský Týn, ktorý je spravovaný Národným pamiatkovým ústavom. Ide o olejomalby reštaurované akad. maliarkou A. Bergerovou v rokoch 1968 a 1969. Ich veľkosť je 154 × 118 cm. V malej jedálni obrazy viseli už v 19. storočí, čoho dôkazom je autentická skoba s niekoľkými vrstvami malby. Toto umiestnenie je doložené i akvarelom malej jedálne so signatúrou M. Nosticza, datovaným do roku 1932. Zámok Horšovský Týn od roku 1623 vlastnili Trauttmansdorffovia, ktorých môžeme považovať i za možných objednávateľov alebo kupujúcich dvojice portrétov. Mária Terézia i Jozef II. niekoľkokrát zavítali na zámok v Horšovskom Týne. V roku 1770 pri svojej ceste z Boru do Klatov sa v Horšovskom Týne zastavil a Trauttmansdorffa navštívil Jozef II.¹ Samotná panovníčka Mária Terézia držala ochrannú ruku nad Ferdinandom Jozefom z Trauttmansdorffa (1749–1827), ktorý pôsobil ako politik na viedenskom dvore. Taktiež gróf Maximilián Trauttmansdorff pôsobil ako cisársky diplomat. Grófska rodina bola v priamom styku s panovníckym dvorom.

Podobizne Márie Terézie a jej syna (nie sú signované a ani datované) mohli byť zadovážené členmi rodu i pri príležitosti návštevy Márie Terézie na zámku; pri prvej návšteve im venovala porcelánový servis a pri druhej im podarovala pléd so vzorom modlitebného koberca.

Objednávky na obrazy s podobizňou panovníka pri príležitosti jeho návštevy boli bežným javom. Napríklad počas príprav na oficiálnu návštevu cisára Františka Štefana Lotrinského v stredoslovenských banských mestách boli jeho portréty objednané a následne dovezené z Viedne. Došlo k zhotoveniu nástenných malieb s námetom

portrétov Františka Štefana a Márie Terézie v priestoroch Kammerhofu. Z českého prostredia uvediem príklad vypracovania dvojice manželských portrétov Františka Štefana a Márie Terézie pri príležitosti ich návštevy v Olomouci.

Zaujímavá je zmienka o W. Nusshardtovi, lekárovi žijúcemu v rokoch 1784–1847, ktorý sa narodil v Horšovskom Týne: „V Horšovskom Týne si jej lidé velmi vážili a prokazovali mu mimořádnou úctu. Jeho obraz visel v kanceláři na radnici vedle obrazů světicího biskupa Šimona Brosia, prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, císaře Josefa II. a císařovny Marie Terezie.“² Opis kancelárie radnice detailnejšie nedefinuje žiadny z vymenovaných obrazov.

Mária Terézia je namaľovaná tesne nad kolená s hlavou otočenou do mierneho profilu. Oblečené má šaty zlatej farby s florálnou potlačou. Rukávy a živôtik šiat tvorí biela čipka. Cez šaty má na ramenách prehodené čierne priehľadné bolerko, zhotovené pravdepodobne z čipky a zdobené striebornými aplikáciami. Z rovnakého materiálu má čepiec s diadémom a náhrdelník typu psí obojek. Všetky tri doplnky tvoria jeden komplet. Na živôtku má šperk s medailónom a korunkou. Mária Terézia je silnejšej postavy s badateľnou druhou bradou a sivými vlasmi – je predstavená v staršom strednom veku. Jednou rukou sa pridrižiava vrchnej časti žezla, ktoré sa opiera o dosku stola vedľa nej. Stolík má zdobenú podnož. Na doske je tmavý, asi tmavozelený vankúš so zlatou čipkou po jeho obvode. Na ňom sú položené panovnícke insígnie: tri koruny (rakúska, uhorská svätostefanská koruna a česká svätováclavská, ktorá je položená najďalej). Medzi stolíkom a postavou voľne padá červený plášť s hermelínovou obrubou. Celá scéna sa odohráva v miestnosti s nariasenou drapériou v druhom pláne kompozície s visiacimi strapcami a naznačenou časťou architektúry. Umiestnenie korún sa pridrižiava hierarchického rozvrhnutia panovníckych insígnií, keď uhorská koruna zaujíma miesto v popredí pred českou korunou i napriek skutočnosti umiestnenia portrétu na území Českého kráľovstva, keďže Mária prikladala Uhorsku väčšiu úctu, pretože jej podalo pomocnú ruku v časoch vojny o rakúske dedičstvo. Rám obrazu je

1 Hlohová, *historie* [online]. [2013-07-07]. <www.hlohova.cz/Historie.html>

2 *Slavné osobnosti spojené s Horšovským Týnem* [online]. [2013-07-07]. <www.mkzht.cz/cs/historie-osobnosti/>

▲ Obr. 1. Anonym: Portrét Márie Terézie. Olej na plátne, 154 × 118 cm. 2. polovica 18. storočia. Štátny hrad a zámok Horšovský Týn, malá jedáleň. Kmeňový zbierkový fond, inv. č. HT00001a/b. (Fotoarchív CASTIS Národného pamiatkového ústavu, úprava pre tlač T. Štumbauer, 2013)

► Obr. 2. Anonym: Portrét Jozefa II. Olej na plátne, 154 × 118 cm. 2. polovica 18. storočia. Štátny hrad a zámok Horšovský Týn, malá jedáleň. Kmeňový zbierkový fond, inv. č. HT00002a/b. (Fotoarchív CASTIS Národného pamiatkového ústavu, úprava pre tlač T. Štumbauer, 2013)

pravdepodobne pôvodný, zhotovený v čase namaľovania portrétu. Je bohato zdobený, drevený, s rastlinnými úponkami a boltcovým ornamentom.

Jozef II. je namaľovaný ako mladší muž so sivou parochňou, na zadnej časti zviazanou do vrkoča. Má oblečený kabát, nohavice a plášť zlatej farby s tmavou výšivkou s množstvom čipiek. Pod krkom má biele nariasené

čipkové fiží. Súčasťou odevu je i biela košeľa. Okolo ramien má uviazanú kolonu s klenotom Rádu Zlatého rúna, šerpu Rádu Márie Terézie a dve vyznamenania rádov, pripnuté na kabáte, ktorými bol členom. Jednou rukou sa opiera o mramorovú dosku stola s pozlátenou vyrezávanou podnožou. Druhou rukou sa opiera o žezlo. Na stolíku vedľa muža je červený vankúš s jedným strapcom na

rohu, kde sú uložené panovnícke insígnie v podobe koruny a jablka. Korunu na základe tvaru určujeme ako korunu patriacu cisárovi Svätej ríše rímskej nemeckého národa. Scénu evokujúcu interiér tvorí kreslo za Jozefom. V druhom pláne je umiestnená drapéria so strapcami spoločne s architektúrou v pozadí. Rám obrazu je pozlátený, s kvetinovými kytičkami a boltcovým ornamentom.

Keďže súčasťou portrétu panovníčky je protihlá podobizeň Jozefa II., museli oba obrazy vzniknúť až po roku 1765, keď zomrel jej manžel cisár František Štefan Lotrinský. I keď po jeho smrti Mária Terézia začala nosiť čierny vdovský odev, ktorý sa stal súčasťou jej šatníka do konca života a väčšina jej portrétov prezentuje panovníčku práve v čiernom odevu, nemôžeme vylúčiť namaľovanie portrétu z Horšovského Týna po smrti manžela, keď je námet voľbou maliara.

Autorstvo diela nie je známe, avšak na základe hľadania podobných analógií v stredoeurópskom maliarskom prostredí môžeme určit štýlové i námetové predlohy kompozície, z ktorej autor vychádzal. Maliar čerpal čiastočne z predlohy, ktorú vytvoril Jean Ettienne Liotard v roku 1762 a dnes je umiestnená v múzeu *Albertina* vo Viedni, a portrétu Márie Terézie nad dverami *Schatzkammer* vo Viedni, namaľovaného okolo roku 1760, kde má Mária na sebe čierne bolerko a šperky v podobe náhrdelníka a čepca; avšak maliar sa v tomto prípade obmedzuje len na Máriin polportrét. Naopak, bolerko zlatej farby ušité z množstva čipiek doplnené totožnými doplnkami sa objavuje i na jej podobizni od J. E. Liotarda z roku 1762 a na kópiách neznámych autorov čerpajúcich z Liotardovej predlohy. Ich výskyt je doložený v zbierkových fondoch na území dnešnej Slovenskej republiky.

Ku kompozícii s portrétom Márie Terézie z Horšovského Týna sa približuje portrét šľachtickej (inv. č. A 23), portrét Márie Terézie (inv. č. A 109) a portrét Márie Kristíny (inv. č. A 110) v Galérii mesta Bratislava, ktoré považujeme za výtvor okruhu jedného maliara, namaľované všetky najskôr v roku 1762.³ Portrét šľachtickej po analýze podoby a následnej komparácii odevu sme určili ako portrét príslušníčky vyššej šľachty. Vymedzený okruh sme zúžili na členku rodiny Márie Terézie. Do úvahy prichádza niektorá z dcér Márie Terézie alebo jej nevesty. Ak predpokladáme vznik diela najskôr v roku 1762, Mária Antónia mala sedem rokov, jej sestra Mária Kristína bola vo veku dvadsať rokov, Mária Karolína mala desať rokov, nevesta Mária Ludovika v roku 1762 mala sedemnásť rokov (súčasťou rodiny sa stala po svadbe s Máriiným synom Leopoldom II. v roku 1765). V konečnom dôsledku ženu identifikujeme ako nevestu Márie Terézie, manželku Leopolda II. a neskôr cisárovnú Máriu Ludoviku, alebo Máriinu najobľúbenejšiu dcéru Máriu Kristínu. Maliar čiastočne vychádzal zo súboru Liotarda z roku 1762 (rukopis, rozvrhnutie scény kompozície sa približuje k uvedeným podobizniam inv. č. A 109 a A 110).⁴

Kompozície s portrétom Márie Terézie a Jozefa II. z Horšovského Týna predstavujú kvalitnú prácu skúseného maliara. I keď Jozefova ľavá ruka je neúmerne veľká k jeho telu. Môžeme povedať, že maliar pravdepodobne pochádza z viedenského dvorského okruhu alebo ide o domestikovaného maliara úzko nadväzujúceho na dvorský okruh, ktorý si vyberá pre svoju prácu čiastočne

predlohu iného umelca. S istotou obrazy nemôžeme pripísať žiadnemu maliarovi, ktorý pracoval v službách Márie Terézie, či už Martin van Meytens, alebo iný. Skutočnosť, že každý z portrétov má iný, bohato rezaný, široko pozlátený rám, i bližší pohľad, ktorý zvolil maliar u Márie Terézie, vedie k hypotéze vytvorenia podobizni iným maliarom. No nevylučujeme, že sa na ich zhotovení podieľal jeden maliar alebo okruh jedného maliara.

Dvojica portrétov spĺňa všetky kritériá oficiálneho reprezentačného portrétu produkovaného maliarmi v službách viedenského dvora alebo autormi maľujúcimi kópie v krajinách bývalej rakúskej monarchie. K pravidlám patrilo napríklad zobrazenie korún, ktoré patrili panovníkovi. Divákovi sa predstavuje honosnosť prostredníctvom osoby oblečenej do nákladných šiat s množstvom šperkov.

Rozbor odevu nám čiastočne napomáha k určeniu pravdepodobného roku vzniku obrazu. S určitostou vieme povedať, že malba vznikla až po roku 1760, pretože šaty použité na kompozícii mala Mária Terézia oblečené na niekoľkých portrétoch nachádzajúcich sa na území dnešného Slovenska alebo Rakúska.

Odlíšne rámovanie by nasvedčovalo rozdielnemu obdobiu namaľovania kompozícií a následnému spojeniu diel. Rozvrhnutie scény i rukopis maliara svedčia, naopak o rovnakom autorovi a namaľovaní v jednom časovom úseku pri oboch. Použitie identickej kostýmovej zložky sa dá vysvetliť dvoma spôsobmi. Napríklad dielenský pomocník Martina van Meytensa v čase žitia panovníčky pracovali podľa predlôh, skíc, načrtnutých súčasne s prebiehajúcou oslavou, pretože zdokumentovanie udalosti a následné spracovanie v technike olej na plátne si vyžadovalo väčší časový úsek. Následne došlo k dopracovávaní detailov v ateliéroch. Alebo ich obrazové archívy obsahovali niekoľko variantov oblečenia panovníkov, aby vládárka nemusela stále sedieť ako model.⁵ Mária Terézia určite nenosila to isté oblečenie dlhší časový úsek. Aplikácie drahých kameňov len poukazuje na nákladnosť šiat, preto sa nepoužívali na bežné nosenie. Odev sa stal malým textilným umeleckým dielom s použitím nerastov do podoby šperkov. Mária zo svojej pozície hlavnej ženy v monarchii bola jednou z hlavných nositeľiek dvorskej módy. Otázkou je, do akej miery je odev na portrétoch autentickým a nachádzal sa v osobnom šatníku Márie Terézie, či ho nosila bežne, alebo len pri slávnostných príležitostiach, alebo sa oblečenie zobrazovalo len na základe

3 Porov. GRAJCIAROVÁ, Ž.: *Expozícia Stredoeurópskeho barokového maliarstva a sochárstva v zbierkach GMB*, s. 38.

4 Podľa dochovanej korešpondencie bola ešte v roku 1779 Mária Terézia s Liotardom v kontakte. ETZLSTORFER, H.: *Vládárka v súkromí*, s. 158.

5 Na jednej strane nemala veľa času, ale i nehybné sedenie u maliara neznašala. HERRE, F.: *Marie Terezie*, s. 125.

6 Podľa doplnenej karty (Národný pamiatkový ústav, ú. o. p. v Plzni, NPÚ/CastIS, ev. list inv. HT00002a,b, doplnil SEMRÁD, Otto, r. 2011) pochádza portrét Jozefa II. najskôr z roku 1764, keď Jozef II. dostal Rád sv. Štefana, ktorý má na obraze, inak asi medzi rokmi 1765–1770, najneskôr 1775. Voľnejšia kópia Meytensovho originálu v Karuselovej izbe v Schönbrunne vo Viedni.

vytvorenia typu rokokovej šlachtičnej, ktorý maliar za-
komponoval do diela.

Správa zámku Horšovský Týn pracuje s obdobím vzniku
obrazov v rozmedzí rokov 1726–1750. Údaje o namaľovaní
v druhej štvrtine 18. storočia pochádzajúce z pôvodnej evi-
denčnej karty považujeme za chybné.⁶ Z veľkého rozpätia
prichádza do úvahy len najneskorší rok namaľovania, keď-
že Mária Terézia bola v roku 1726 deväťročná dieťa. Na-
opak, na olejomalbe maliar zobrazil zrelú ženu v staršom
strednom veku. Jej syn Jozef prichádza na svet až v roku
1741. Odev, ktorý má Jozef oblečený, určuje Ludmila Kyba-
lová ako takzvaný španielsky plášť, ktorý sa používal pri prí-
ležitosti korunovácie Jozefa II. za rímsko-nemeckého cisá-
ra vo Frankfurte nad Mohanom a následne sa vyskytuje na
niekoľkých oficiálnych portrétoch Jozefa II. Predpokladá-
me, že Jozef II. tento odev bežne nenosil, ale mal za úlohu
zdôrazňovať na portrétoch výnimočnosť panovníka. Špa-
nielsky plášť sa nachádza i vo výtvarnej prezentácii iných
panovníkov z habsburskej dynastie. Uvedme napríklad
portréty Karola VI. alebo Františka Štefana Lotrinského.

Portrét Márie Terézie sa vyznačuje istou mierou ideal-
izácie vladárky, pretože jej tvár nemá väčšie známky star-
nutia, trápenia a smútku po strate manžela ako na portré-
toch od Josepha Ducreuxa a jeho kopistov.

Dve olejomalby inštalované v priestoroch zámku
v Horšovskom Týne predstavujú oficiálne reprezentačné
portréty. Autor obrazov nie je známy, ale určujeme ho ako
skúseneho maliara viedenského dvorského okruhu. Vznik
obrazov posúvame do obdobia tesne po smrti Máriinho
manžela Františka Štefana Lotrinského v roku 1765. Na
základe komparovania odevu Márie Terézie s jej inými
podobizňami môžeme konštatovať, že si maliar ako pred-
lohu vybral kompozície od maliara J. E. Liotarda, ktorý
pracoval pre Máriu Teréziu na viedenskom dvore. Oble-
čenie panovníčky i jej syna Jozefa II. sa pridržiava módy
času ich života. Obrazy majú dobové rámovanie a atmosfé-
ru, ktorá má na diváka pôsobiť majestátne a korešponduje
s výnimočnosťou namaľovaných osôb. Portréty sú uká-
zkou umiestňovania panovníckych podobizní do súkrom-
ných aristokratických sídiel v druhej polovici 18. storočia.

Literatúra

BLED, Jean Paul: *Mária Terézia*. Bratislava, Slovart, 2002.

CHŇUPKOVÁ, Veronika: Posmrtná prezentácia cisára Františka Štefana Lotrinského. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2011, Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 26. a 27. októbra 2011*, (ed. GOJDIČ, Ivan). Trnava, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity/Towarzystwo Slowakow w Polsce, 2012, s. 90–94.

ETZSTORFER, Hannes: *Vladárka v súkromí*. Bratislava, Ikar, 2009.

GRAJCIAROVÁ, Želmíra: *Expozícia stredo európskeho barokového maliarstva a sochárstva GMB, Mirbachov palác*. Bratislava, Galéria mesta Bratislavy, 1996.

Hlohová, historie. In *Hlohová* [online]. Hlohová, Obecní úřad Hlohová, 2008 [cit. 2013-07-07]. Dostupné z WWW: <www.hlohova.cz/Historie.html>

HERRE, Franz: *Marie Terezie*. Praha, Brána, 1996.

KYBALOVÁ, Ludmila: *Barok a rokoko*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

Lothringens Erbe, Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie, (Hrsg. ZEDINGER, Renate). St. Pölten, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 2000.

Slavné osobnosti spojené s Horšovským Týnem. In *Městské kulturní zařízení Horšovský Týn* [online]. Horšovský Týn, Městské kulturní zařízení, 2009 [cit. 2013-07-07]. Dostupné z WWW: <www.mkzht.cz/cs/historie-osobnosti/>

ZEDINGER, Renate: *Franz Stephan von Lothringen (1708–1765), Monarch, Manager, Mäzen*. Wien, Böhlau, 2008.

Nepublikované správy

BERGEROVÁ, Alena: *Zápis o opravě obrazu „Portrét Marie Terezie“*. December 1968. Archív Národného pamiatkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

BERGEROVÁ, Alena: *Zápis o opravě obrazu „Portrét Josefa II.“ od neznámého mistra 18. stol.* Máj 1969. Archív Národného pamiatkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

Národní pamiatkový ústav, ú. o. p. v Plzni, NPÚ/CastIS, ev. list inv. č. HT00001a,b, ev. list inv. č. HT00002a,b.

Summary

Portraits of Maria Theresa and her son Joseph II from the collections of Horšovský Týn Castle

Keywords: Horšovský Týn — castle — portrait of Maria Theresa — portrait of Joseph II — J. E. Liotard — painter from the Vienna court circle

The portrait of Maria Theresa and its pendant portrait of her son Joseph II are displayed in the Small Dining Hall of Horšovský Týn Castle in western Bohemia. Owing to the opposite pendant portrait representing Joseph II, Maria's first-born son and heir to

the throne, and despite the fact that Maria does not wear here her black widow's dress, both the paintings must have been created as late as after 1765, i.e. upon the death of her husband, Emperor Francis Stephen of Lorraine. Both paintings constitute official representative portraits of the rulers. In the composition, the painter partially drew upon a draft created by Jean Étienne Liotard in 1762, currently kept in the Vienna-based *Albertina Museum*, as well as upon a portrait of Maria Theresa above the door of the *Schatzkammer* in Vienna, painted around 1760.

(Translated by Karel Matásek)

Štola U Všech svatých – pozoruhodná památka plzeňského vodárenství

JAKUB KRČEK – RADEK ŠIROKÝ

Klíčová slova: Plzeň — štola U Všech svatých — vodovod — vodárenství — 19. století — technické památky — archivní rešerše — stavebně-historický průzkum

Zásobování dostatečným množstvím pitné i užitkové vody bylo od středověku nezbytným předpokladem pro další rozvoj i samotnou existenci nově zakládaných měst. Potřeba neustálého přísunu kvalitní vody pro nejrůznější účely (od kuchyňských provozů přes zajištění základní hygieny až po zabezpečení v případě požárů) postupně nabírala na intenzitě zejména v průběhu raného novověku v souvislosti s populačním růstem a změnami životního stylu a myšlení, jejichž odrazem byly také zvyšující se nároky na bydlení uvnitř hradeb i na předměstích.

Přívod čisté vody, ale i odvod vody odpadní vyžadovaly v městském prostředí s vysokou koncentrací obyvatelstva na relativně malé ploše odlišné způsoby řešení, než které se uplatňovaly ve vesnických sídlech. Obyvatelé středověké a raně novověké Plzně využívali vždy několik vodních zdrojů současně. V počátcích města tuto funkci jistě plnily řeky Mže a Radbuza; poblíž jejich soutoku byla Nová Plzeň v devadesátých letech 13. století vysazena. Vlastní zdroje vody v podobě studní vytesaných v pískovcovém skalním podloží měly i jednotlivé měšťánské domy. V první třetině 16. století investovala městská rada do kvalitativně nového řešení: nechala vystavět moderní vodárnu, která pomocí jednoduché vodovodní sítě dodávala životadárnou tekutinu do několika odběrných míst a v prakticky nezměněné podobě sloužila až do roku 1845. Po celé 19. století však sehrával klíčovou roli v zásobování vnitřního města především pitnou vodou jiný vodovodní systém – gravitační vodovod z pramenné pánve pod návrším s kostelem Všech svatých, tedy v poloze na severním okraji historického Saského předměstí, dnešní Roudné. Za jediný dochovaný úsek tohoto pozoruhodného vodohospodářského díla lze podle dosavadních poznatků považovat štolu, které se týká tento příspěvek.

Jedná se o štolu orientovanou ve směru sever-jih, raženou vrchem s kostelem Všech svatých, jenž je vzdálen přibližně 1,2 km severně od historického městského jádra (obr. 1). Sloužila pro umístění potrubí gravitačního vodovodu přivádějícího pitnou vodu z pramenné pánve severně od kostelního návrší, v místech dnešní Pramenní ulice, přes Saské předměstí, kde trasa vodovodu zhruba kopírovala dnešní průběh ulice Pod Všemi svatými, dále přes koryto řeky Mže, umělý náhon (takzvanou Soukenickou valchu) a hradební příkop až do vnitřního města. V současné době je vodovodní systém zaniklý, štola je nefunkční a nepřístupná a oba její portály jsou zazděny.¹

Dějiny objektu

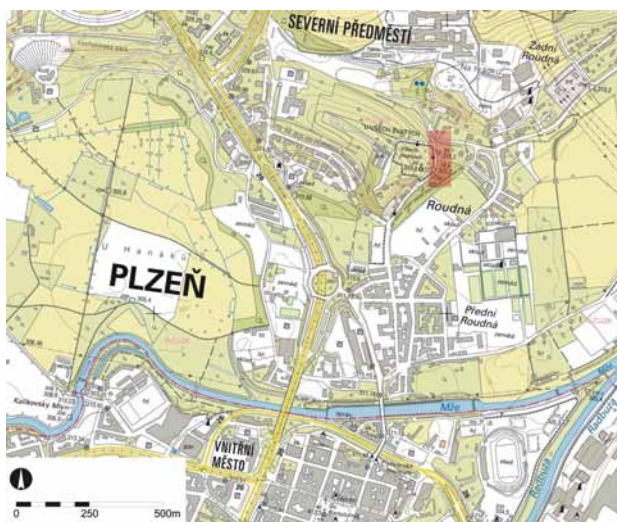
Systematicky se dějinám vodárenství v Plzni věnoval K. Werstadt (1879–1968), dlouholetý ředitel plzeňské městské vodárny.² Werstadtovým nejpodrobnějším a nejobsáhlejším příspěvkem k tématu je nepublikovaný strojopis s názvem *Z historie plzeňských vodáren a vodovodů*, dokončený v roce 1945.³ Ačkoliv K. Werstadt vynaložil obrovské úsilí při zpracování problematiky historického vývoje zásobování Plzně pitnou i užitkovou vodou, neobešla se jeho práce bez nepřesností, které se vyjevily při pečlivějším studiu archivních pramenů. Tyto nepřesnosti se týkají také právě štoly U Všech svatých.⁴ Nové a zcela zásadní informace o štolě se podařilo nalézt v soupisech městského inventáře z konce 18. století a z první poloviny 19. století.⁵ Cenné poznatky o stavebním vývoji štoly lze čerpat rovněž z městských úředních knih. Konkrétně se jedná o soubor stavebních knih, obsahujících záznamy o stavebních pracích prováděných na obecním nemovitém majetku v období let 1816–1899 (schází pouze kniha pro rok 1893).⁶

Využívání vodních zdrojů v pramenné pánvi při severním úpatí vrchu s kostelem Všech svatých je nepochybně

1 Článek vychází z dosud nepublikované nálezkové zprávy [ŠIROKÝ, R.; KRČEK, J.: *Plzeň, štola u Všech svatých (ppč. 12064, 12082/1)*]. Průzkum štoly byl proveden jako součást základní identifikace neznámých a nepřístupných historických podzemních prostor v Plzni, přičemž rozsah terénních prací souvisel s jednorázovým otevřením objektu. Cílem bylo poznat jejich funkci a památkové hodnoty a doporučit případná opatření pro zajištění podzemních prostor. Terénní práce s ohledem na termínové požadavky nezahrnovaly přesné geodetické zaměření; bylo provedeno pouze orientační zaměření půdorysu a příčných řezů štoly v celé její délce pomocí pásma a metru v měřítcích 1 : 100 a 1 : 50. Zároveň vznikl detailní popis a fotodokumentace. Pro potřeby zaměření a zpracování popisu byla štola rozdělena na úseky o délce 10 m s počátkem staničení v jižním portálu. V rámci vyhodnocení byla zpracována archivní rešerše k dějinám zkoumané části městského historického vodovodního systému ve snaze postihnout především okolnosti vzniku a stavební vývoj štoly U Všech svatých.

2 V osobní pozůstalosti K. Werstadta, uložené v Archivu města Plzně (AMP), lze nalézt několik složek s materiálem věnovaným dějinám i současnosti plzeňského vodárenství, např. články do odborných časopisů, strojopisy přednášek, rukopisné výpisky z městských protokolů a d.

3 WERSTADT, K.: *Z historie plzeňských vodáren a vodovodů*.

Obr. 1. Plzeň (část Roudná), základní mapa. Lokalizace štolý U Věch svatých je graficky a barevně vyznačena. (Výřez ze Základní mapy ČR, převzato z geoportal.cuzk.cz, úpravy J. Krček, 2013)

staré stejně jako lidské osídlení v tomto prostoru. Zdejší prameny vody sloužily již v době před založením města, kdy kostel Věch svatých představoval centrum rozptýlené sídelní struktury raně středověkého původu. Nejstarší písemný doklad o jejich výskytu a účelovém využití pochází z roku 1459. Tehdy byl vykonán rozsudek nad několika plzeňskými měšťany obviněnými z různých zločinů proti obci. V doznání jednoho z obžalovaných zaznívá, že „o to brali raddu u studénky za Všemi svatými a tu se

scházeli“.⁷ Po založení Nové Plzně na konci 13. století sloužily prameny U Věch svatých zřejmě jen jako lokální zdroj vody pro Saské (tehdy Malické) předměstí nebo jeho část; intenzivnějšímu využití pro potřeby vnitřního města bránila značná vzdálenost. Rovněž tak výškové poměry činily z vedení vody z tohoto bohatého zdroje složitý technický problém. Jeho řešení navíc v té době nebylo prioritou, neboť zásobování vodou se někdy v první třetině 16. století podařilo zajistit vybudováním vodárny v Pražské ulici, která se pro město uvnitř hradeb stala na dlouhou dobu plně dostačujícím zdrojem relativně kvalitní vody.⁸

Teprve v druhé polovině 18. století, kdy v Plzni dochází k výraznějšímu demografickému i hospodářskému růstu, znovu vyvstala nutnost modernizovat městské vodohospodářství. O problémech se zásobováním města vodou se hovoří například ve zprávách z let 1748–1755, v nichž magistrát reaguje na stížnosti měšťanů vysvětlením, že nedostatek vody v kašnách je způsoben suchem a někdy i závadami na potrubí.⁹ Právě do druhé poloviny 18. století je třeba klást výstavbu vodovodu zásobujícího vnitřní město pitnou vodou z pramenů U Věch svatých, a tím i výstavbu štolý protínající kostelní vrch. V městských trhových knihách z přelomu 18. a 19. století se podařilo zachytit písemnou zmínku dokládající k roku 1795 stavbu vodovodu v prostoru mezi řečištěm Mže a Soukenickou valchou v západním cípu uměle vytvořeného ostrova (pozdější čtvrti zvané *Rychtářka*), tedy ve spodnějším úseku vodovodu blíže městu.¹⁰

Další písemný pramen – inventář městského majetku hned z následujícího roku 1796 – obsahuje důkaz existence již fungujícího gravitačního vodovodu z lokality U Věch

4 Vznik gravitačního vodovodu klade K. Werstadt do roku 1827, aniž by však své tvrzení doložil odkazem na konkrétní pramen. Jisté je pouze to, že měl k dispozici plán vodovodu z roku 1833 (k němu viz níže), který považoval za dokumentaci korespondující s dobou výstavby samotného vodovodu. (WERSTADT, K., c. d., s. 13, kde autor píše: „Byl vypracován projekt a stavba prý provedena v roce 1827; kdy byl vodovod dokončen není přesně zjištěno, jisto je, že v roce 1833 byl úplný, neboť je zakreslen v pěkném plánu okresního inženýra J. Seitze z téhož roku.“) Vybudování štolý pak K. Werstadt klade – zcela nelogicky – až do roku 1836. (WERSTADT, K., c. d., s. 16: „Aby voda tekla přirozeným spádem a nejkratší cestou, byl as v roce 1836 proražen vrch, na němž stojí nejstarší kostelík plzeňský u Věch svatých, průleznou stolou z ulice Pramenní do ulice Pod Všemi svatými [...]“.) Další autoři pak více méně nekriticky přebírají Werstadtovy závěry. Srov. ŠIROKÝ, R.: *Pitná, užitková a odpadní voda v raně novověké Plzni*, s. 14. ANDERLE, J.; KODERA, P.; ŠIROKÝ, R.: *Dějiny vodárenství v Plzni*. 1. díl, s. 5, pozn. 37. MARTINOVSKÝ, I. et al.: *Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost*, s. 114. ŠIROKÝ, R.; KODERA, P.: *Historická vodárna města Plzně*, s. 3. JANEČEK, M. et al.: *Bolevec a okolí*, s. 158. JÁSEK, J. et al.: *Vodárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 72. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 3. díl, s. 137, 142.

5 AMP, Hauptinventarium über sammentliche bei der Königl. Kreis Stadt Pilsen befindliche Gemeindegäude und andere Würtschafftsgesellschaften pro Anno 1796, rkp. inv. č. 2157, sign. 8e66; Königlichen privileg. Stadt Pilsen Wirthschafft Haupt Inventar für die Jahre 1843, 1844, 1845, rkp. inv. č. 865, sign. 1d69.

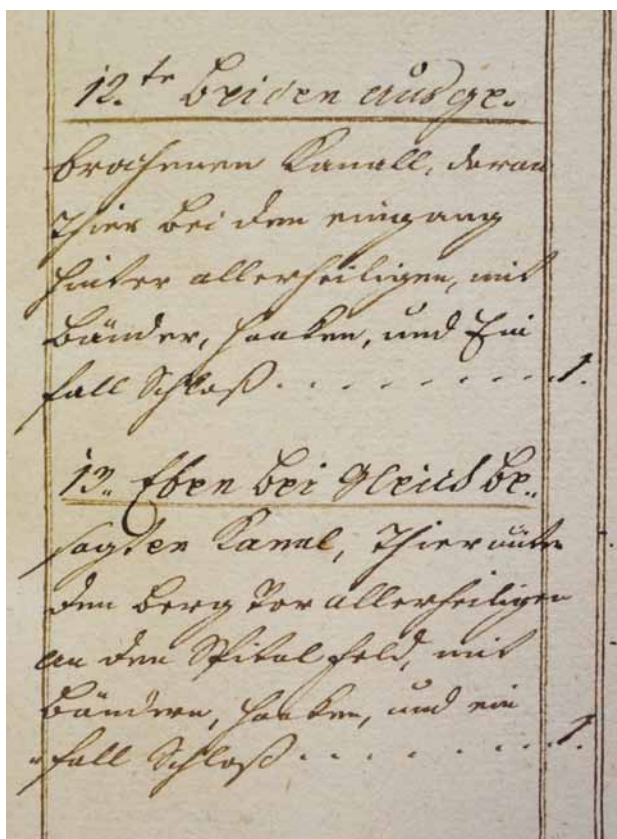
6 Pro každý rok – až do roku 1864 se jednalo o tzv. vojenský rok (*Militärjahr*) trvající od 1. listopadu předcházejícího roku do 31. října běžného kalendářního roku – byla vedena vždy samostatná kniha. V knihách se lze orientovat pomocí jednotlivých rubrik, obsahujících záznamy o stavebních úpravách konkrétního objektu ve vlastnictví obce. Vyhledávání je navíc usnadněno prostřednictvím indexu umístěného na začátku (výjimečně na konci) každé knihy. Vlastní zápisy, vedené v němčině a od roku 1873 pak v češtině (ojediněle se české zápisy vyskytují v knihách od roku 1870), udávají vždy datum, kdy bylo zapláceno za určitou práci, jméno osoby, jež obdržela vyplacený obnos, a tedy byla za účtovanou práci zodpovědná, bližší specifikaci odvedeného díla včetně jeho alespoň přibližné lokalizace a výši nákladů, kterou si práce vyžádala. Někdy se lze také setkat s výčtem spotřebovaného stavebního materiálu nebo s údajem o tom, kolik dní se účtované práce prováděly. Pro naše potřeby bylo zásadní sledovat zejména rubriky týkající se vodovodů, potrubí, štol, kašen a studní.

7 *Listář 2*, s. 41–42, č. 53.

8 O historii vodárny v Pražské ulici, jejíž existence je poprvé písemně doložena k roku 1532, dosud nejpodrobněji pojednali ANDERLE, J.; KODERA, P.; ŠIROKÝ, R.: *Plzeň, Vodárenská věž a bývalý vodárni dům* čp. 309, *Pražská 19*.

9 AMP, Místopisná sbírka Fridolína Macháčka, krab. Věci (Praha, Radbuza, železářství, vodovod, Sokol). WERSTADT, K., c. d., s. 12.

10 K tomu podrobněji ŠIROKÝ, R.; KRČEK, J., c. d., s. 8–9. KRČEK, J.: *Vodovod od Věch svatých a zásobování Plzně vodou v 19. století*.

Obr. 2. Inventář majetku města Plzně z roku 1796. Záznam dokládající existenci „kanálu“ se vstupy v poloze za a před Všemi svatými. Týká se s velkou pravděpodobností štolu U Všech svatých. (Archiv města Plzně, rkp. inv. č. 2157; reprofoto J. Krček, 2013)

svatých. V pasáži věnované studnám za Všemi svatými, odkud je voda vedena rourami do města,¹¹ nacházíme kromě stručného popisu jejich zařízení rovněž zmínku, kterou lze s velkou pravděpodobností vztáhnout přímo na vodovodní štolu: pod pořadovým číslem 12 se uvádí proražený kanál se vstupem za Všemi svatými, opatřeným dveřmi se závěsy, panty a západkovým zámekem,¹² a pod číslem 13 pak znovu týž kanál a vstup pod kopcem před Všemi svatými na Špitálském poli, zajištěný dveřmi se závěsy, panty a západkovým zámekem (obr. 2).¹³ I kdyby v inventáři uvedený „kanál“ nebyl totožný se zkoumanou štolou – tuto možnost lze však i vzhledem k lokalizaci vstupů „za“ a „před“ Všemi svatými přinejmenším zpochybnit, ne-li rovnou vyloučit –, sotva se dá předpokládat, že by potrubí gravitačního vodovodu návrší s kostelem obcházelo. Naopak muselo k městu směřovat nejkratší možnou cestou a v dostatečném spádu, přičemž oba tyto požadavky mohla zajistit pouze štolu proražená kostelním vrchem.

Od roku 1816, kdy začíná souvislá řada plzeňských stavebních knih, můžeme podrobně sledovat udržovací a stavební práce na celém vodovodu od Všech svatých i přímo ve štolu, která je v pramenech označována jako (Röhr)Stollen bei / unter / hinter Allerheiligen. Drtivá většina všech účtovaných prací souvisejících s vodovodem se týká výměny tu většího, tu menšího počtu rour na různých úsecích vodovodního potrubí. Záznamy o pracích stavebního charakteru jsou zastoupeny v podstatně menší míře.

Nejstarší zprávu o údržbě štolu a zároveň první výslovný doklad její existence najdeme ve stavební knize hned z roku 1816. Na konci listopadu 1815 dostal Daniel Smiček, plzeňský vodárník (*Wasserführer*),¹⁴ vyplaceno 24 kr. za opravu vytržených dveří u štolu a jejich osazení závorou nebo jiným zařízením k uzavírání (obr. 3).¹⁵ V létě roku 1816 pak probíhaly stavební úpravy v samotném objektu štolu, když zde D. Smiček vyzdíval propadlou klenbu (obr. 4).¹⁶ Při té příležitosti provedl také výměnu dvou poškozených rour a dvou zděří.¹⁷ V červenci 1816 bylo zednickému mistru Janu Bytnému vyplaceno 12 zl. za opravu zčásti krajně narušené a zčásti zřícené zdi štolu.¹⁸ V průběhu téhož roku docházelo ve štolu U Všech svatých také k občasným výměnám a opravám vodovodního potrubí. V březnu D. Smiček vykopal všechny poškozené roury a provedl jejich výměnu,¹⁹ další tři roury měnil v srpnu. V září pak obdržel 54 kr. za vyčištění (nebo omítnutí?) výtokového příkopu ze štolu.²⁰

Z předchozích záznamů o nutných stavebních úpravách i výměně většího počtu rour je patrné, že už v roce 1816 byla štolu U Všech svatých částečně zřícená. V obnově se ve větší míře pokračovalo i na jaře roku 1817. Podle vyúčtování z 19. 4. se jednalo o opravu vnitřku i vnějšku štolu, postranní tarasní zdi a zřícené klenby. Při tom byly nově osazeny dveřní zárubně a nový kamenný poklop. Opravy provedl J. Bytný a mzda za rozsáhlé zednické práce činila 45 zl. Podavači bylo vyplaceno dalších 5 zl. (za třicet dnů práce po 10 kr.). Nemalemu rozsahu prací nasvědčuje rovněž množství spotřebovaného materiálu: deset strychů černého vápna, dva strychy bílého vápna, 150 zdicích cihel, osm sáhů zdicího kamene, dvě fůry mechu (*Mooss*) a jeden schodový stupeň k poklopu dlouhý

11 „Brunner hinter Allerheiligen allwo das Wasser, durch die Röhren in Stadt herein geleitet wird [...]“.

12 „12te bei den ausgebrochenen Kanall, daran Thier bei den Eingang hinter Allerheiligen, mit Bänder, Hanken und Einfall Schloss.“

13 „13te Eben bei gleichbesagten Kanal, Thier unter den Berg vor Allerheiligen an den Spitalfeld, mit Bändern, Hanken, und Einfall Schloss.“ AMP, Hauptinventarium, rkp. inv. č. 2157, sign. 8e66, nefol.

14 Daniel Smiček je ve funkci městského vodárnika doložen od druhé poloviny 80. let 18. století. ANDERLE, J.; KODERA, P.; ŠIROKÝ, R., cit. 4, s. 4, pozn. 31.

15 „Die Stollenthür bei Allerheiligen welche aufgerissen war, reparirt und zum Sperre eingerichtet Daniel Smitschek.“

16 „Derselbe beim [...] das unter Allerheiligen eingefallene Stollengewölbe ausgemauert [...]“. Rozsah prací nelze odhadnout, jelikož byly účtovány společně s drobnějšími opravami kamenné kašny a vodárny v Pražské ulici. Za veškeré tyto práce, které trvaly 6 dnů, obdržel Smiček 5 zl. 24 kr.

17 Železné články, jimiž se spojovaly jednotlivé díly dřevěného potrubí. V německy psaných pramenech jsou nazývány *Büchsen*, psáno též *Bixen* nebo *Pixen*.

18 „Für die Herstellung der zum Theil äusserst beschädigten zum Theil eingestürzten Mauern an den bei den Stollen bei Aller Heiligen [...]“.

19 „[...] in den Stollen bey Allerheiligen [...] alle schadhafte Röhren aufgedrungen und überlegt und die Wechsl eingerichtet [...]“.

20 AMP, Baubuch für das Rentamt 1816, rkp. inv. č. 1894, sign. 7c54, fol. 83v–89r.

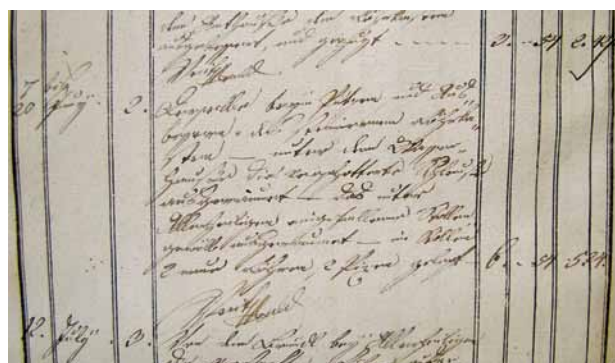
Tag	Monat	Post	Arbeitslocher	Zahl der Ecken	Verdienter
			No. XIV St. P. 1816		
			St. P. 1816		
23.	Januar	1	...		
25.	—	2.	...		
27.	—	3.	...		
11. Februar		4.	...		

Obr. 3. Stavební kniha pro rok 1816. Záznam, podle něž obdržel dne 25. 11. 1815 vodárník Daniel Smiček 24 kr. za opravu vstupních dveří do štol. První průkazná písemná zmínka o štolě U Věch svatých v Plzni. (Archiv města Plzně, rkp. inv. č. 1894; reprofoto J. Krček, 2013)

pět stop. V květnu obdržel vodárník Václav Pták 3 zl. za zhotovení celých nových dveří a za jejich vsazení do zárubní u vstupu do štol. Spotřeboval na to jednu desku (Brett) z měkkého dřeva, tři krajiny (Schwarten) z měkkého dřeva a 45 řádných prkeňáků (Brettnägel).²¹ V roce 1817 rovněž probíhala občasná výměna závadných částí potrubí ve štolě i na ostatních úsecích vodovodu. Podle zmínek o opravách lze průběh vodovodu v prostoru Saského předměstí lokalizovat například mezi stodoly v poloze za sv. Rochem nebo pod Horáčkovu chalupu.²² U Horáčkovy chalupy je zmiňována druhá, podstatně menší a dnes již zcela zaniklá štola určená pro vedení vodovodu; na větší úseků bylo potrubí zřejmě kladeno jen do písku a zasypáno. Opravy či výměny závadných součástek se v roce 1817 týkaly také studní v lokalitě U Věch svatých, jejichž poruchy způsobily vážný nedostatek vody ve městě.²³

V roce 1818 se ve štolě U Věch svatých neprováděly žádné větší stavební úpravy. Pouze v dubnu zde došlo stejně jako ve štolě u Horáčkovy chalupy k opravě dveří, přičemž se spotřebovala dvě prkna z měkkého dřeva a 40 prkeňáků. Za práci inkasoval V. Pták 1 zl. 30 kr. V zápisech o údržbě potrubí ve štolě se v této době poprvé mezi spotřebovaným materiálem uvádí lůj do lojové svítilny.²⁴

Rozsáhlejší obnova potrubí ve štolě probíhala v roce 1819. Ve vyúčtování provedeném 3. 4. se připomíná, že štola U Věch svatých byla v předchozím období zčásti zřícená, a proto uzavřená. Dřevěné roury za tu dobu značně sešly a poté, co proběhla stavební obnova štol, vyvstala nutnost uskutečnit rovněž výměnu potrubí. Poškozené dřevěné roury byly nahrazeny 32 železnými rourami, přičemž šestnáct z nich dodal železářský sklad, zbývajících šestnáct bylo poskytnuto ze zásob městské vodárny. Potrubí bylo položeno na rošt z dubového dřeva a prken. V. Pták za tyto práce, při nichž se kromě uvedených železných rour použily dvě vrtané dřevěné roury a materiál na dřevěný rošt, obdržel 14 zl.²⁵ Shnilé díly dřevěného potrubí byly ve štolě odstraňovány a nahrazovány

Obr. 4. Stavební kniha pro rok 1816. Záznam o opravě narušené klenby ve štolě. První písemně doložená stavební úprava štol U Věch svatých v Plzni. (Archiv města Plzně, rkp. inv. č. 1894; reprofoto J. Krček, 2013)

novými, zčásti již železnými rourami i v následujících letech. V roce 1821 se vyplácelo 45 kr. za utěsnění dveřních zárubní a opravu dveří.²⁶

Do dvacátých a na počátek třicátých let 19. století časově spadají rozsáhlejší zednické práce ve štolě U Věch svatých a také terénní úpravy v jejím nejbližším okolí. V roce 1823 byla stěna na pravé straně štol v větší části zavalena zeminou, a tím bylo poškozeno rovněž zde položené potrubí. V západní polovině štol proto musela být vystavěna zeď o objemu dva sáhy a čtyři stopy krychlové (tj. cca 13,8 m³), za což obdržel zednický mistr Jan Bílý 8 zl. 22 kr. Podle zápisu z 31. 10. 1823 se při této stavbě spotřebovaly čtyři krychlové sáhy zdicího kamene, 300 cihel, dvacet strychů černého a čtyři strychy bílého vápna, osm krajín z měkkého dřeva a libra řádných lojových svic.²⁷

Prameniště za Věmi svatými se dotkly terénní úpravy v roce 1825, kdy zde byla dokončena vozová cesta, díky níž se studny staly snáze přístupnými pro povozy.²⁸ V roce 1830 byl pak upraven terén při ústí štol a došlo také na některé drobnější stavební zásahy do jejího tělesa. Podle vyúčtování z 22. 6. bylo zednickému mistru Adamu Krieglsteinovi vyplaceno 7 zl. 30 kr. za zbudování tarasu před vstupem do štol o délce dva sáhy a tři stopy (tj. asi 4,7 m) a výšce jednoho sáhu (asi 1,9 m), za vyzdění kanálu ze štol

21 AMP, Baubuch 1816–1817, rkp. inv. č. 1800, sign. 7c77, fol. 86v, 88v–89r.

22 Na základě map a protokolů stabilního katastru z roku 1839 můžeme Horáčkovu chalupu lokalizovat do západního cípu předměstské části Rychtářka, která tehdy vytvářela umělý ostrov vymezený řečištěm Mže, Soukenickou valchou a Mlýnskou strouhou.

23 AMP, Baubuch 1816–1817, rkp. inv. č. 1800, sign. 7c77, fol. 84v–86v, 96v.

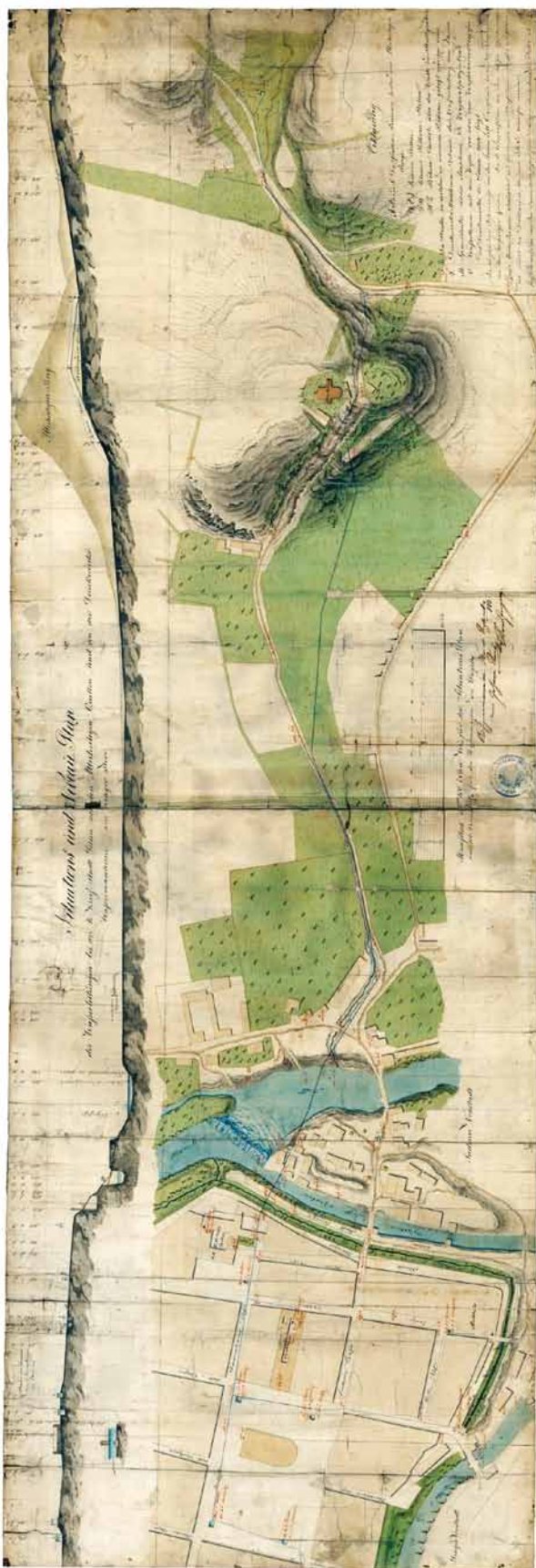
24 AMP, Baubuch für das Militärjahr 1818, rkp. inv. č. 1816, sign. 7c116, fol. 82v–87r.

25 AMP, Baubuch für das Militärjahr 1819, rkp. inv. č. 1812, sign. 7c124, fol. 84v–85r.

26 AMP, Baubuch 1821, rkp. inv. č. 3723, sign. 5c102, fol. 105v–106r.

27 AMP, Baubuch für das Militärjahr 1823, rkp. inv. č. 1830, sign. 7b48, fol. 52v–53r.

28 AMP, Baubuch pro Anno 1825, rkp. inv. č. 1849, sign. 7b66, fol. 39v–40r.

Obr. 5. SEITZ, Johann: Rukopisný plán vodovodu vedeného od pramenů za kostelem Všechny svatých do vnitřního města Plzně. Situace a podélný profil. Grafické měřítko (zhruba 1 : 1270). 1833. (Archiv města Plzně, Sbirka map a plánů, inv. č. M 3741; reprofoto R. Fiala, M. Vichrová, 2009)

v délce jednoho sáhu a dvou stop (asi 2,5 m), za přeložení kamenných zárubní u výstupních dvířek a za podchycení pravé a levé zdi ve štole a za jejich zaklínování.²⁹

Rozsáhlá obnova vodovodního potrubí spočívající ve výměně starých dřevěných i železných rour kompletně za železné probíhala v období let 1833–1834.³⁰ Právě s touto rekonstrukcí vodovodního potrubí od *Všechny svatých* souvisí rukopisný kolorovaný vodohospodářský plán Johanna Seitze z roku 1833 (obr. 5 a 6),³¹ který byl dosud mylně interpretován jako plán na zřízení vodovodu. Štola je na plánu vyznačena písmeny D, E a F, přičemž písmeno D označuje vstup z Pramenní ulice a písmeno F vstup poblíž ulice Pod Všechny svatými. Písmenem E je v profilu označen nejvýše položený bod uvnitř štoly. Štola není ražena přímým směrem; na několika místech je mírně zalomena. Od vstupu D mírně stoupá až k bodu E, kde počiná strměji klesat až k svému ústí F.

První písemně zachycená výraznější stavební úprava štoly *U Všechny svatých* se váže k roku 1837. Podle vyúčtování z 16. 2. 1838 obdržel plzeňský stavitel Martin Stelzer poměrně vysokou částku 278 zl. za opravu štoly a její zajištění, přičemž spotřeboval 18 000 zdicích cihel a 116 strychů černého vápna.³² Z městských protokolů se dozvídáme, že rozsáhlá rekonstrukce byla vyvolána stavebním stavem štoly, který byl ohrožen dobýváním černého uhlí.³³

V roce 1841 proběhl zdánlivě překvapivý návrat k používání dřevěných rour v podstatné části délky vodovodu od studní za *Všechny svatými* až ke kašnám na historickém plzeňském náměstí.³⁴ Uvnitř štoly a také v úseku přechodu vodovodu přes řečiště Mže však byly zcela jistě ponechány roury železné. Ve stejném roce provedl zednický mistr Kristián Lexa nákladem 4 zl. 19 kr. opravu zřícené tarasní zdi u vstupních dveří do štoly pod *Všechny svatými* a přeložení dveřních zárubní. Na materiálu spotřeboval jednu fůru mechu, 200 zdicích cihel, čtyři strychy černého vápna a jednu třetinu kubického sáhu stavebního kamene. Další opravu povodněmi protržených tarasů *U Všechny svatých* prováděl ve stejném roce František Procházka. Podle vyúčtování ze srpna 1841 pracoval na ploše devět a půl čtverečního sáhu (tj. asi 34,2 m²) a spotřeboval půl kubického sáhu lomového stavebního kamene, za což mu bylo vyplaceno 5 zl. 42 kr.³⁵

29 AMP, Baubuch pro Anno 1830, rkp. inv. č. 1880, sign. 7c59, fol. 32v–33r.

30 AMP, Baubuch 1834, rkp. inv. č. 1922, sign. 7c31, fol. 22v–23r.

31 Dlouhou dobu neznámý plán vodovodu je dnes uložen v mapové sbírce AMP, inv. č. M 3741. Nedávno jej publikoval ŠIMŮNEK, R. (ed.): *Historický atlas měst České republiky*. 21. sv. Plzeň, mapový list č. 10, mapa č. 18.

32 AMP, Baubuch 1838, rkp. inv. č. 1953, sign. 5d113, fol. 22v–23r.

33 AMP, Pozůstalost Ing. Karla Werstadta, inv. č. 334, kart. 2265, Výpisky z městských protokolů od roku 1830 o vodárně města Plzně.

34 K této výměně, jakož i k problematice používání dřevěných, nebo železných rour při stavbách vodovodů v 18. a 19. století podrobněji KRČEK, J., c. d.

35 AMP, Baubuch 1841, rkp. inv. č. 1976, sign. 5d136, fol. 26v–27r, 76v–78r.

Obr. 6. Výřez z rukopisného plánu od J. Seitze z roku 1833 zachycující štolu U Věch svatých v Plzni. Situace a podélný profil. Průběh štoly je vyznačen písmeny D (vstup z Pramení ulice), E (nejvyšší bod štoly) a F (vstup poblíž ulice Pod Věmi svatými). (Archiv města Plzně, Sběrka map a plánů, inv. č. M 3741; reprofoto R. Fiala, M. Vichrová, 2009)

Pro období let 1843–1845 se v městském archivu dochoval další zevrubný inventář movitého i nemovitého obecního majetku. V třináctém odstavci, věnovaném vodním nádržím, pumpám a dalším vodohospodářským zařízením, jsou sepsány také studny v okolí kostela Věch svatých. Je zde zaznamenán rovněž podrobnější popis samotné štoly i druhé štoly na trase pramenitého vodovodu u Horáčkovy chalupy:

„1. [štola]

1 štola pod vrchem Věch svatých 90 sáhů [tj. asi 170,7 m] dlouhá s klenutou chodbou pro roury (*1 Stollen unter dem Allerheiligen Berge 90 Klfter lang mit einem gewölbten Röhrgange*)

1 jednokřídlové dveře s kováním a západkovým zámekem (*1 Iflieg. Thür mit Beschläg und Einfallschloss*)

1 dvoukřídlové dveře s kováním při východu (*1 2flieg. Thür mit Beschläg beim Ausgange*)

17 železných trub po 1 sáhu (*17 eisene Röhren pr 1 Klft*)

16 železných trub po 2 loktech 18 palcích (*16 eisene Röhren pr 2 Ell. 18 Zeu.*)

12 železných trub po 2 loktech 6 palcích (*12 eisene Röhren pr 2 Ell. 6 Zeu.*)

6 železných trub po 1 lokti 12 palcích (*6 eisene Röhren pr 1 Ell. 12 Zeu.*)

2. [štola]

1 klenutá štola za Saskou branou u Horáčkovy chalupy (*1 gewölbten Stollen hinter Sachsenthor bei der Horaczkschen Chaluppe*)

1 jednokřídlové dveře s kováním a závorovým zámekem (*1 Iflieg. Thür mit Beschläg und Riegelschloss*)³⁶

Štola za Horáčkovou chalupou prošla drobnější úpravou v srpnu roku 1851, kdy zámečník Jan Lilling provedl vysprávku vstupních dveří; za okování dvěma závěsy, dvěma kužely a závorovým zámekem a osazení dveří do kamenného ostění obdržel 2 zl. 54 kr.³⁷ O dva roky později se přikročilo také ke stavební údržbě štoly U Věch svatých, která spočívala v rozsáhlejší opravě klenby a zřejmě i alespoň v částečném omítnutí. V dubnu roku 1853 obdržel Martin Moravec 40 kr. za čtyři fůry písku na opravu štoly a Josef Vrba 9 zl. za práce, při nichž spotřeboval dvacet sedm strychů černého vápna po 20 kr. (zároveň mu bylo vyplaceno 12 kr. za omítnutí mýtnice na Saském mostě). V červnu roku 1853 inkasoval zednický mistr Jan Duchoň za vyzdění klenby štoly pod kostelem Věch svatých podle týdenního účtu od 18. 4. do 4. 6. celkem 36 zl. 8 kr. Za tutéž práci mu pak bylo pravidelně vypláceno až do 2. 9. 1853.³⁸ Při opravě se spotřebovalo čtyři a půl kubického sáhu stavebního kamene, 1 300 zdicích cihel, 96 strychů černého vápna, třicet fůr písku, třicet čtyři dvouloktových žebrových pažin (? *Ripbohl*), osm loktů předené bavlny a třicet čtyři krajín.³⁹ V roce 1855 byl vchod do štoly U Věch svatých opatřen novými dveřmi. Za zhotovení pět stop dlouhých a čtyři stopy širokých (tj. asi 1,6 × 1,3 m) vchodových dveří z měkkého dřeva obdržel vodárník J. Pták 30 kr. Za okování těchto dveří dvěma dlouhými závěsy, jedním kuželem do kamene a silným západkovým zámekem s petlicí inkasoval kovářský mistr František Vidimský 3 zl.⁴⁰

V roce 1858 se ve štole U Věch svatých vyměňoval větší úsek vodovodního potrubí. J. Pták dostal podle výúčtování z 23. 8. 8 zl. 42 kr. za položení čtyř dřevěných a dvaceti čtyř železných rour, současně spotřeboval jednu fošnu, dvacet dva loktů bavlny a čtvrt lokte předené knotu.⁴¹ Menší části potrubí se ve štole měnily opět v roce 1866 a potom i v následujících letech. Drobné stavební práce ve štole jsou účtovány až v roce 1878: v květnu byly vyplaceny 2 zl. 62 ½ kr. Levorovi za „*novou překlenutí dveří při štole pod Věma svatýma*“ a v září 4 zl. 40 kr. „*nádeníkům*“

36 AMP, Königlichen privileg. Stadt Pilsen Wirthschafts Haupt Inventar für die Jahre 1843, 1844, 1845, rkp. inv. č. 865, sign. 1d69, pag. 249.

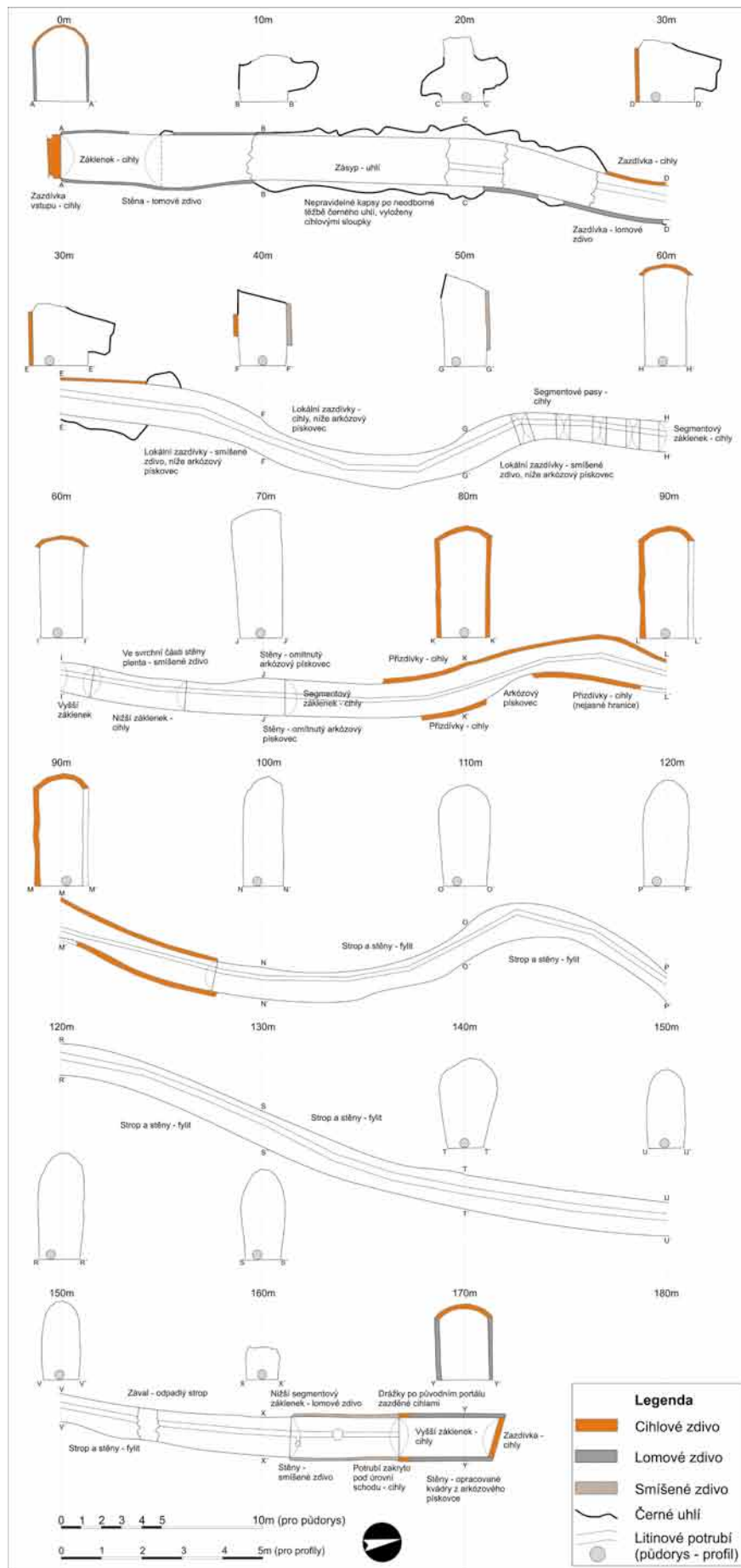
37 AMP, Baubuch 1851, rkp. inv. č. 2092, sign. 5e97, fol. 90v–91r.

38 Mezi 16. 6. a 2. 9. obdržel J. Duchoň následující částky: 16. 6. 7 zl. 12 kr., 24. 6. 7 zl. 12 kr., 28. 6. 7 zl. 12 kr., 3. 7. 6 zl., 18. 7. 7 zl. 30 kr., 28. 7. 7 zl. 12 kr., 2. 8. 7 zl. 12 kr., 11. 8. 6 zl. 48 kr., 16. 8. 7 zl. 12 kr., 26. 8. 6 zl. a 2. 9. 8 zl. 48 kr.

39 AMP, Baubuch 1853, rkp. inv. č. 2121, sign. 5e126, fol. 53v–56r.

40 AMP, Baubuch 1855, rkp. inv. č. 2145, sign. 5e150, fol. 44v–45r.

41 AMP, Baubuch für das Jahr 1858, rkp. inv. č. 2194, sign. 5f1, fol. 37v–38r.

zaměstnaným s vodárníkem při správě štol pod Všeoma svatýma“.⁴² Podle vyúčtování z 22. 2. 1879 byl vyplacen 1 zl. Janu Tyšerovi za zhotovení svlakových dveří ke vstupu do štol a 13. 3. 4 zl. 50 kr. Janu Klotzovi za jejich okování.⁴³

Přelom ve vývoji plzeňského vodárenství přinesl rok 1889. V říjnu zahájila provoz parní filtrační vodárna vybudovaná na Úhlavě pod vrchem Homolka, jejíž produkce dočasně vyřešila dlouhodobý nedostatek vody ve městě. V průběhu příštích let však musel být její výkon stále zvyšován. Zatímco stará, v období let 1845–1847 rekonstruovaná městská vodárna v Pražské ulici byla po uvedení nové vodárny do provozu zrušena, vodovod od Všeoch svatých nadále fungoval a byl stále udržován.⁴⁴ Přestože se ani jeho provoz neobešel bez komplikací, sloužil jako nejspolehlivější a v podstatě jediný přísun pitné vody do města. Vodárna v Pražské ulici nikdy nedisponovala zařízením pro úpravu vody odebírané z Mlýnské strouhy, která tak – zejména v 19. století – nemohla být používána na pitnou vodu.⁴⁵ Rovněž nová vodárna na Úhlavě zásobovala město především vodou užitkovou, neboť její původní jednoduché filtrační zařízení nebylo schopno zajistit dostačující filtraci a zvláště v době větších atmosférických srážek byla odtud dodávaná voda zakalená. Proto se i po jejím zprovoznění pokračovalo v rozšiřování vodovodu od Všeoch svatých a se sondováním nových pramenů na různých místech v okolí města.⁴⁶

K roku 1890, tedy po delší odmlce, máme doloženo další stavební údržbu ve štolě U Všeoch svatých. Janoušek a spol. provedli podle vyúčtování z 26. 7. nákladem 11 zl. 25 kr. opravu obou vstupů do štol. Nové dveře k jednomu z nich zhotovil za 1 zl. 40 kr. J. Tyšer. Do roku 1890 také časově spadala většina prací souvisejících s obnovou studánek za Všeoch svatými.⁴⁷ Poslední archivně zachycená stavební úprava štol je datována rokem 1894. Podle vyúčtování z 31. 12. obdržel studnař Jakub Klimeš mzdu za vyzdívání vstupu do štol. Chybí však údaj o spotřebovaném stavebním materiálu a ani z výše vyplacené částky si nelze učinit představu o rozsahu provedených prací. Je totiž zmíněna pouze celková vyplacená suma, a to ve značné výši 191 zl. 50 kr., která ovšem zahrnuje i výdaje za práce vykonané Klimešem při hloubení studny v Kotíkovské ulici a při jejím vyzdívání; je třeba předpokládat, že větší podíl nákladů připadl na tyto práce. Na konci roku 1890 bylo vyplaceno Beránkovi a spol. 8 zl. 50 kr. za úpravu pramenitého vodovodu před štolou.⁴⁸

V roce 1896 proběhla ve štolě U Všeoch svatých rozsáhlá (pravděpodobně kompletní) výměna potrubí. V prosinci bylo účtováno nejprve 42 zl. Beránkovi a spol. za vytahování starých rour ze štol a za její vyčištění a dále pak Knollovi a spol. za přeložení vodovodu (81 zl. 8 kr.), za práce při kladení potrubí (86 zl. 80 kr.) a znovu za přeložení vodovodu (93 zl. 38 kr.). Za podezdění rour ve štolě obdržel František Němec 16 zl. 50 kr.⁴⁹ Tato výměna souvisela s celkovou rekonstrukcí vodovodu od Všeoch svatých provedenou v období let 1896–1899 v reakci na neúspěšný výsledek

průzkumných prací v širším okolí města se snahou zachytit nový vydatný pramen. Studánky za Všeoch svatými byly nově upraveny, potrubí vyměněno a nahrazeno litinovým a přidány nové výtokové stojany. Přesto se nepodařilo zajistit dostatečnou ochranu pramenů ani zvýšení jejich vydatnosti, a proto nezbylo nic jiného, než i nadále počítat s vodovodem od Všeoch svatých jako s provizoriem a pokračovat v hledání nových zdrojů. Otázka zásobování Plzně pitnou vodou se tak (opět jen dočasně) vyřešila až v roce 1915, kdy město uzavřelo smlouvu s Měšťanským pivovarem v Plzni. Na jejím základě získalo možnost odebírat pitnou vodu z vydatné pivovarské studny na Zadní Roudné (odtud takzvaná „roudenská“ voda) a rozvádět ji potrubní sítí, která částečně navazovala na potrubí vodovodu od Všeoch svatých zrušeného v roce 1919.⁵⁰

Po zrušení vodovodu zůstaly studny za Všeoch svatými zachovány a dvě z nich jsou využívány dodnes. Zachována zůstala také štolá prostupující vrchem Všeoch svatých. Takto ji viděl ve čtyřicátých letech minulého století K. Werstadt: „Je vylámána v pískovcové skále s flecí kamenného uhlí a je bez vyzdívky [!]; slouží dosud ku vedení vody pitné litinovým potrubím průměru 80 mm [!], ale tzv. „roudenské“, opačným směrem. Štolá je na obou koncích uzavřena železnými plechovými dveřmi s kamenným ostěním.“⁵¹ Zmíněná ložiska kamenného uhlí přitahovala pozornost obyvatel Roudné; v důsledku jejich dobývací práce došlo k výraznému narušení stěn při jižním ústí štol.

42 AMP, Konferenční kniha stavební 1878, rkp. inv. č. 2736, sign. 6c49, s. 181–182.

43 AMP, Konferenční kniha stavební 1879, rkp. inv. č. 3739, sign. 5c117, s. 113–114.

44 MARTINOVSKÝ, I. et al., c. d., s. 152. WERSTADT, K., c. d., s. 52. AMP, Místopisná sbírka Fridolína Macháčka, krab. Věci (Pravěk, Radbuza, železářství, vodovod, Sokol); Pozůstalost Ing. Karla Werstadta, inv. č. 343, kart. 2531, Staré vodárny a vodovody města Plzně a její zásobování vodou (strojopis přednášky Ing. K. Werstadta prosloušené v Archivu města Plzně 8. 1. 1957).

45 K. Werstadt uvádí, že vodovod od Všeoch svatých dodával asi 1 l vody za vteřinu do čtyř kašen, zatímco vodárna v Pražské ulici zásobovala vodou v objemu 3 l za vteřinu další tři kašny. Dohromady byly oba vodovodní systémy schopny dodat denně přibližně 345,6 l vody. WERSTADT, K., c. d., s. 15. AMP, Pozůstalost Ing. Karla Werstadta, inv. č. 343, kart. 2531, Staré vodárny a vodovody města Plzně a její zásobování vodou (strojopis přednášky Ing. K. Werstadta prosloušené v Archivu města Plzně 8. 1. 1957).

46 WERSTADT, K., c. d., s. 54, 57.

47 AMP, Konferenční kniha stavební 1890, rkp. inv. č. 3747, sign. 5c125, s. 138.

48 AMP, Účetní kniha stavební 1894, rkp. inv. č. 3750, sign. 5c128, s. 266–267.

49 AMP, Konferenční kniha stavební 1896, rkp. inv. č. 3752, sign. 5c130, s. 494–495.

50 WERSTADT, K., c. d., s. 55–61. MARTINOVSKÝ, I. et al., c. d., s. 182. K pramenitému vodovodu Měšťanského pivovaru v Plzni, který využíval části trubního systému bývalého vodovodu od Všeoch svatých až do poloviny 60. let minulého století, kdy vodu z pivovaru nahradila říční voda z městského vodovodu, viz blíže *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 3. díl, s. 143–145.

51 WERSTADT, K., c. d., s. 16.

◀ Obr. 7. Plzeň, štolá U Všeoch svatých. Dokumentace půdorysu a profilů včetně rozboru typu zdíva. Staničení 0 m = jižní portál. (Orientační zaměření R. Široký, J. Krček; digitální zpracování J. Krček, 2012)

Obr. 8. Plzeň, štola U Všech svatých. Vstupní prostor na jižním konci štoly. Na snímku vlevo je vidět částečně odtěženou žílu černého uhlí. Cihlová klenba je narušena. (Foto M. Strejc, 2012)

Na začátku devadesátých let 20. století dal proto Úřad městského obvodu Plzeň 1 z bezpečnostních důvodů oba vstupy do štoly zazdít.

Terénní situace

Zkoumaná štola protíná vrch s kostelem Všech svatých ve směru sever–jih v celkové délce přibližně 171 m.⁵² Její severní portál se nachází při jižní straně Pramenní ulice, která kopíruje severní úpatí kopce. Jižní vyústění je umístěno v lesoparku na jižním svahu vrchu, při ulici K Nivě. Severní portál leží v nadmořské výšce 313,1 m, jižní portál ve výšce 309,3 m n. m.⁵³ Převýšení mezi oběma portály tedy činí 3,8 m.

Severní portál dnes ústí v novodobě vyspárované zdi, provedené z arkózového pískovce. Původně se nacházel v úrovni příkopu při jižní straně Pramenní ulice, jenž je v současné době zanesen sedimenty. V terénu je tedy patrná jen svrchní část situace. Vyústění je opatřeno segmentovým záklenkem z cihel, ostění je z betonových prvků. Otvor je uzavřen novodobou zazdívkou z cihel, do níž je provrtán recentní větrací průduch. V terénu není patrný žádný zářez do svahu; k uvedené zdi je terén ze strany svahu naopak přisypán.

Jižní portál je umístěn ve výrazném terénním zářezu, jenž je vymezen bočními terasními zdi provedenými z lomových pískovcových kamenů a balvanů. Novodobě vyspárovaný líc zdiva je silně narušen.⁵⁴ V koruně zdi na západní straně byl identifikován druhotně použitý architektonický článek, další ležel volně opodál. Štola vyústuje ve zdi v čele terénního zářezu, která je z cihel (23 × 13,5 × 6 cm) spojovaných cementovou maltou. Tato zeď je stratigraficky starší; boční kamenné zdi se o ni opírají. Špaleta otvoru v ní je opět provedena z cihel, překlad je tvořen druhotně použitým architektonickým článkem. Otvor je uzavřen zazdívkou z novodobých cihel (24,5 × 12 × 6 cm). Druhotně použité kamenné architektonické články jsou ve třech případech částmi ostění s jednoduchou drážkou a pocházejí s velkou pravděpodobností ze starší fáze portálu.

Mezi oběma popsanými portály probíhá štola o délce, jak již bylo výše zmíněno, přibližně 171 m, vytesaná

52 Délku štoly uvádíme na základě vlastního orientačního zaměření. V literatuře se obvykle uvádí délka 175,5 m.

53 Výška stropu, výškový systém BpV.

54 Spáry jsou zvýrazněny prořezáváním.

Obr. 9. Plzeň, štola U Všech svatých, jižní úsek. Lokální úpravy ze smíšeného zdiva, žíla černého uhlí je vidět nahoře u stropu. (Foto M. Strejc, 2012)

Obr. 10. Plzeň, štola U Všech svatých, střední úsek. Segmentové klenební pasy z cihel vznikly při rekonstrukci štoly v polovině 19. století. (Foto M. Strejc, 2012)

ve skalním podloží (obr. 7). Má nerovný esovitý půdorys s několika zatačkami. Její profil je značně proměnlivý. V počátečním a koncovém úseku je za oběma portály snížený (výška asi 120 cm), směrem doprostřed se zvyšuje na průchodnou výšku, kterou v nejvyšších úsecích výrazně přesahuje (výška asi 280 cm). Šířka štoly je zhruba jeden metr. Profil štoly je závislý na horninách, do nichž je dílo vytesáno. Jižní část štoly vytesaná v arkózovém pískovci má rovný šikmý strop upravený v závislosti na sklonu geologických vrstev. V pískovcových stěnách jižní části štoly jsou patrné četné vložky černého uhlí, v některých případech dosahující značné mocnosti. Tento materiál je velmi nestabilní, ze stěn odpadá a profil štoly je v těchto místech nepravidelný. V severní části vytesané v pevnější hornině (fylitu) má strop nepravidelný, zhruba polokruhový profil. V arkózové části štoly jsou místy na stěnách patrné stopy po kresání ve směru od jihu k severu.

Počvu štoly tvoří skalní podklad, místy zakrytý materiálem odpadlým ze stropu či stěn. Na počvě je volně položeno potrubí sestavené z litinových trubek o průměru 17 cm a délce 294 cm. Ohyby potrubí v místech, kde se štola zatačí, jsou fixovány přízdívkami z cihel (28 × 13 × 6 cm). V koncovém úseku při severním portálu je na potrubí osazen velký uzávěr, v jehož sousedství se nachází

odbočka. Další odbočka se zbytkem olovené trubky je osazena v úseku 50–60 m.

V úseku navazujícím na jižní portál (0–10 m) jsou stěny štoly vyzděny z lomového zdiva. Strop tvořený segmentovou valenou klenbou z cihel má na severní straně nepravidelný okraj, patrně v důsledku druhotného narušení. Na stěnách i na klenbě byly zjištěny zbytky hrubě nahozené vápenné omítky (obr. 8). V dalším úseku (10–30 m) jsou ve stěnách vidět rozsáhlé kapsy po neodborné těžbě černouhelné vložky. V dalším úseku 20–50 m jsou ve stěnách četné zazdívkové, lokální plenty z cihel, ojediněle i z lomového zdiva. Jedná se o druhotné vysprávkové kapes vzniklých rychlejší degradací v místech černouhelné vložky (obr. 9).

Ve střední části štoly (50–100 m) jsou stěny a strop upraveny důkladněji. Na úpravu stropu celkem čtyřmi segmentovými pasy (šířka asi 62 cm) v úseku 50–60 m (obr. 10) navazuje souvislý segmentový záklenek o dvou výškových úrovních v úseku 60–65 m (obr. 11). Stěny z arkózového pískovce jsou omítnuty. Za krátkým úsekem s neupraveným stropem (65–70 m) následuje kompletně vyzdřená část štoly (75–97 m). V celém tomto úseku je segmentová valená klenba, stěny jsou obezděny cihlovými plentami, které nesou hrubou vápennou omítku. Stěny i strop jsou pokryty vrstvou sintru (obr. 12).

Obr. 11. Plzeň, štola U Věch svatých, střední úsek. Segmentová klenba je provedena z cihel. (Foto M. Strejc, 2012)

Obr. 12. Plzeň, štola U Věch svatých, střední úsek. Hrubě omítnuté cihlové přízdívky stěn, segmentová klenba. Vlevo nahoře na snímku je vidět malá osvětlovací nika. (Foto M. Strejc, 2012)

Stěny ani strop severní části štoly v úseku 97–162 m, vytesané ve fylitu, nemusely být v minulosti upravovány dozdvídkami (obr. 13). Ve stěnách se nacházejí v pravidelných rozstupech malé osvětlovací niky.

Poslední úsek štoly je opět obezděn, zdivo tvoří dva konstrukčně a statigraficky odlišné úseky (obr. 14). Na úsek vytesaný ve skále navazuje část se stěnami ze smíšeného zdiva a s nižší segmentovou valenou klenbou provedenou z lomového kamene. Na severní straně je klenba zakončena rovným lícem, na něž navazuje cihlová zadržka vyplňující drážku po původním portálu. Té odpovídá schod, který zvyšuje počvu tak, že v koncovém úseku je v ní potrubí skryto. Koncový úsek má svislé zdivo z opracovaných pískovcových kvádrů a patrně druhotně vloženou, vyšší klenbu segmentového průřezu provedenou z cihel. V ústí štoly je zadržka z novodobých cihel.

Výsledky průzkumu

Podle dosavadních zjištění spadají počátky vodovodu od *Věch svatých* v Plzni do sklonku raného novověku.

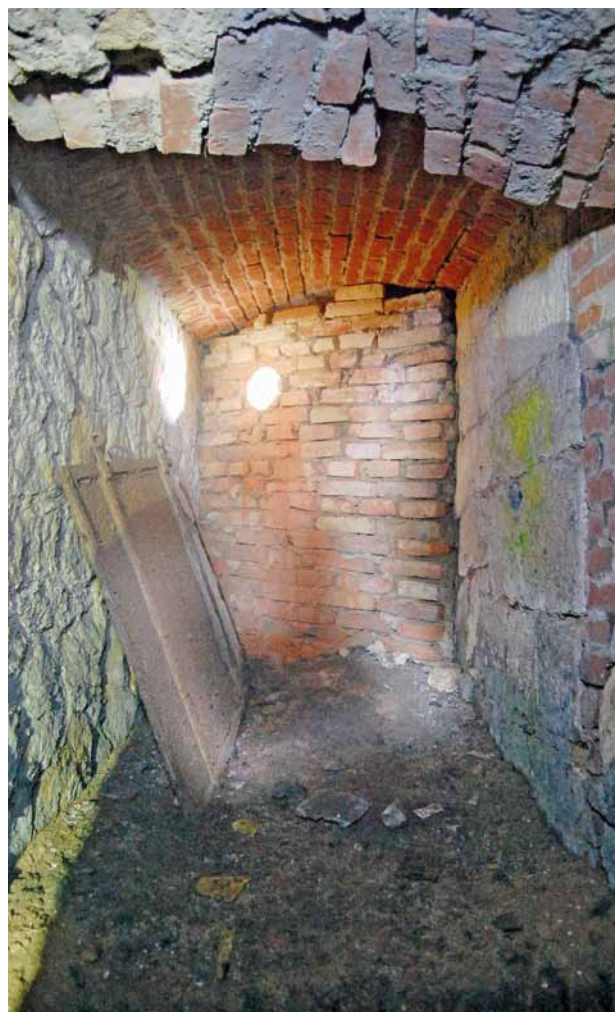
V roce 1795 je bezpečně doložena právě probíhající výstavba vodovodu v západní části Rychtářky, mezi řekou Mží a Soukenickou valchou. Vzhledem ke směru vedení vody od *Věch svatých* do centra města se jednalo již o pokročilejší fázi stavby celého vodovodního systému. Značný rozsah a s tím související náklady projektu nasvědčují tomu, že stavební práce musely být zahájeny ještě před rokem 1795. Výstavbu vodovodu, jehož součástí byla štola *U Věch svatých*, klademe proto odhadem do období let 1794–1796. Nelze vyloučit, že stavba trvala i déle. Městský inventář z roku 1796 však uvádí vodovod již jako funkční, a proto tehdy musel být již kompletní. Inventář jmenovitě zachycuje v prameništi několik studní a štoly se dvěma vstupy před a za vrchem. To dokládá vznik vodovodu jako uceleného funkčního systému, i když je možné, že některé jeho části mohly existovat již dříve. Pouze hypoteticky lze počítat s existencí nějakého staršího jednoduchého gravitačního vodovodu, jenž by odváděl vodu z prameniště *U Věch svatých* na Saské předměstí. Jeho součástí by nutně nemusela být štola; voda by se dala vést i potrubím kolem vrchu.

Obr. 13. Plzeň, štolu U Věch svatých, severní úsek. Profil je vytesán ve fylitu. (Foto M. Strejc, 2012)

Po celou dobu fungování vodovodu, tak jak ji dokládají písemné a ikonografické prameny, bylo potrubí vedeno delší štolou *U Věch svatých* a kratší štolou na Rychtářce, která pomáhala překonávat výškový rozdíl v koncovém úseku. Zprávy o údržbě štol dokládají, že již poměrně brzy po výstavbě vodovodu vyžadovaly stěny i strop v některých úsecích nutné opravy. Vyplývá to z charakteru horninového masivu – jižní část štol je ražena v pískovci, jenž v dlouhodobém časovém horizontu není dostatečně stabilní. Strop, případně i stěny ražené v hornině postupně erodovaly a bylo nutné je dozdvíhat a doplňovat. První oprava stropu ve stole je doložena k roku 1816. V období let 1837–1838 bylo dílo opravováno po jeho narušení dobýváním uhlí, jehož ložiska štolu proniká. K další rozsáhlé opravě klenby a stěn došlo v roce 1853. Podle výčtu spotřebovaného materiálu se zdá, že s tímto datem lze spojit téměř plně vyzděný střední úsek štol.

Další část štol, která byla náročná na stavební údržbu, představovaly vstupní portály. Zmínovány jsou jejich opakované zednické úpravy včetně úprav přilehlých tarasních zdí. Ve starším období existence vodovodu měly portály kamenná ostění, popisováno je několikero přeložení

Obr. 14. Plzeň, štolu U Věch svatých, vstupní prostor při severním portálu. Pozůstatky dodatečného prodloužení díla a posunu portálu na konci 19. století. Na snímku jsou vidět odložené staré železné dveře, které pocházejí z téže doby. (Foto M. Strejc, 2012)

kamenných zárubní (1817, 1830, 1841, 1878). Provedení stavebních úprav bylo průzkumem zjištěno na obou portálech. V jižním portálu se dochovaly druhotně použité fragmenty kamenného ostění. U severního portálu došlo patrně v roce 1894 k jeho posunu vnějším směrem, starší vstup zůstal uzavřen uvnitř štol.

Štolu *U Věch svatých* byla součástí největšího a technicky nejvyspělejšího gravitačního vodovodu, jaký v Plzni existoval. Od raného novověku až do moderní doby tvořil nezbytnou součást zásobování města vodou; sloužil k vedení kvalitní pitné vody do vnitřního města. Nové poznatky dovolují vyslovit předpoklad, že byl vybudován zhruba v období let 1794–1796. Sloužil až do roku 1919. Štolu je podle všeho, vedle dvojice zděných studní v prameništi za *Všemi svatými*, jedinou dochovanou částí díla. Spolu s objektem historické vodárny v Pražské ulici patří k nejvýznamnějším památkám starší vývojové fáze plzeňského vodárenství. Památkové hodnoty štolu umocňuje litinové potrubí z roku 1896 dochované souvisle po celé její délce. Štolu *U Věch svatých* v Plzni je významnou technickou památkou, jejíž ochraně by měla být věnována náležitá pozornost.

Prameny

Archiv města Plzně (AMP), Hauptinventarium über sammentliche bey der Königl. Kreis Stadt Pilsen befindliche Gemeindgebäude und andere Würtschaftsgerätschafften pro Anno 1796, rkp. inv. č. 2157, sign. 8e66; Königlichen privileg. Stadt Pilsen Wirthschafts Haupt Inventar für die Jahre 1843, 1844, 1845, rkp. inv. č. 865, sign. 1d69; Baubuch für das Rentamt 1816, rkp. inv. č. 1894, sign. 7c54; Baubuch 1816–1817, rkp. inv. č. 1800, sign. 7c77; Baubuch für das Militärjahr 1818, rkp. inv. č. 1816, sign. 7c116; Baubuch für das Militärjahr 1819, rkp. inv. č. 1812, sign. 7c124; Baubuch 1821, rkp. inv. č. 3723, sign. 5c102; Baubuch für das Militärjahr 1823, rkp. inv. č. 1830, sign. 7b48; Baubuch pro Anno 1825, rkp. inv. č. 1849, sign. 7b66; Baubuch pro Anno 1830, rkp. inv. č. 1880, sign. 7c59; Baubuch 1834, rkp. inv. č. 1922, sign. 7c31; Baubuch 1838, rkp. inv. č. 1953, sign. 5d113; Baubuch 1841, rkp. inv. č. 1976, sign. 5d136; Baubuch für das Jahr 1858, rkp. inv. č. 2092, sign. 5e97; Baubuch 1853, rkp. inv. č. 2121, sign. 5e126; Baubuch 1855, rkp. inv. č. 2145, sign. 5e150; Baubuch für das Jahr 1878, rkp. inv. č. 2194, sign. 5f1; Konferenční kniha stavební 1878, rkp. inv. č. 2736, sign. 6c49; Konferenční kniha stavební 1879, rkp. inv. č. 3739, sign. 5c117; Konferenční kniha stavební 1890, rkp. inv. č. 3747, sign. 5c125; Účetní kniha stavební 1894, rkp. inv. č. 3750, sign. 5c128; Konferenční kniha stavební 1896, rkp. inv. č. 3752, sign. 5c130.

AMP, Místopisná sbírka Fridolína Macháčka, krab. Věci (Pravěk, Radbuza, železářství, vodovod, Sokol).

AMP, Pozůstalost Ing. Karla Werstadta, inv. č. 334, kart. 2265, Výpisky z městských protokolů od roku 1830 o vodárně města Plzně; inv. č. 343, kart. 2531, Staré vodárny a vodovody města Plzně a její zásobování vodou (strojopis přednášky Ing. K. Werstadta prosloušené v Archivu města Plzně 8. 1. 1957).

Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad. 2 díl. Od r. 1451–1526. (Listář 2), (ed. STRNAD, Josef). Plzeň, Městské historické muzeum, 1905.

Literatura

JANEČEK, Miloslav et al.: *Bolevec a okolí*. Plzeň, Sdružení boleveckých rodáků, 1999.

JÁSEK, Jaroslav et al.: *Vodárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, Milpo Media, 2000.

KRČEK, Jakub: *Vodovod od Věch svatých a zásobování Plzně vodou v 19. století*. (V tisku)

MARTINOVSKÝ, Ivan et al.: *Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

ŠIMŮNEK, Robert (ed.): *Historický atlas měst České republiky*. Sv. 21. *Plzeň*. Plzeň, Statutární město Plzeň / Praha, Historický ústav Akademie věd ČR, 2009.

ŠIROKÝ, Radek: *Pitná, užitková a odpadní voda v raně novověké Plzni, Přehled problematiky*. In *Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie*. 14. Plzeň, Západočeské muzeum, 1998, s. 5–21.

ŠIROKÝ, Radek; KODERA, Pavel: *Historická vodárna města Plzně*. Plzeň, ZIP, 2005.

Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 3. díl, (ed. HLUŠIČKOVÁ, Hana). Praha, Libri, 2003.

Nepublikované zprávy

ANDERLE, Jan; KODERA, Pavel; ŠIROKÝ, Radek: *Dějiny vodárenství v Plzni*. 1. díl. *Raně novověká vodárna*. Plzeň, ZIP, 2001. Čj. 170/01.

ANDERLE, Jan; KODERA, Pavel; ŠIROKÝ, Radek: *Plzeň, Vodárenská věž a bývalý vodární dům čp. 309, Pražská 19, Stavebně historický průzkum*. Plzeň, ZIP o. p. s., 2001. Čj. 188/01.

ŠIROKÝ, Radek; KRČEK, Jakub: *Plzeň, štola u Věch svatých (ppč. 12064, 12082/1), Nálevková zpráva o archeologickém a stavebně historickém průzkumu podzemních prostor*. Plzeň, ZIP o. p. s., 2013. Čj. 30/13.

WERSTADT, Karel: *Z historie plzeňských vodáren a vodovodů*. Plzeň, 1945. Strojopis. Archiv města Plzně.

Summary

The adit near the All Saints church. A remarkable landmark of technical heritage related to the water-supply engineering in Pilsen

Keywords: Pilsen — adit near the All Saints church — water piping — water-supply engineering — 19th century — technical heritage — archival research — architectural and historical survey

In the past, the adit near the All Saints church used to be part of the gravity water works that brought drinking water from the head-water basin situated to the north of the All Saints church at Pilsen-Roudná in the direction to the downtown. The adit's function consisted in overcoming a distinctive uphill atop which the church was erected, thereby shortcutting the distance between the spring area and the town, as well as safeguarding the sufficient fall of the water-supply piping. Provided that the adit was being developed simultaneously with laying down the water mains, thanks to the

presented new knowledge it is now possible to determine that the adit was driven approximately before the mid-1790s. Documents from the whole 19th century cover maintenance works in the adit, in particular, adjustments to the portals and safeguarding of the walls and vaults. The approximately 171-m long adit has been hewn in two different rock masses. The south stretch in arkosic sandstone necessitated both local and more extensive repairs by means of brick, rubble stone and composite masonry, with the patchwork still preserved in the adit. Driven into a harder and more resistant rock mass, the phyllite, the north stretch did not require any maintenance works. The gravity water system was in operation until 1919, with the adit near the All Saints church currently being its only one preserved section. Consequently, it represents a significant landmark of technical heritage related to the water-supply engineering in Pilsen.

(Translated by Karel Matásek)

Točité vřetenové schodiště na hudební kruchtu v kostele sv. Jakuba v Nepomuku

PAVEL KROUPA

Klíčová slova: Nepomuk — kostel sv. Jakuba — točité vřetenové schodiště na hudební kruchtu — typologie točitých vřetenových schodišť — romantismus a novogotika v architektuře 19. století — Václav Liedl

Na okraji historického jádra městečka Nepomuk, na nevyšoké ostrožně nad potokem Muchovkou, se tyčí kostel sv. Jakuba Většího (obr. 1). Jde o vrcholně gotické bazilikální trojlodí o třech polích křížové klenby a s presbyteriem, jež je opatřeno opěráky, sklenuto dvěma křížovými klenbami a paprscitě v polygonálním závěru. V podélné ose, netypicky na východní straně presbyteria, stojí vysoká pozdně barokní zvonice. Vstoupíme-li do interiéru svatyně, neunikne naší pozornosti točité dřevěné vřetenové schodiště nalézající se pod hudební kruchtou v jihozápadním koutu střední lodi, které je opatřeno válcovým pláštěm na způsob kružbové klece s osobitými novogotickými řezbami a uzavřené v přízemí brankou (obr. 2, 3). Schodiště vede právě na hudební kruchtou, kde je zakončeno prostým dřevěným zábradlím.

Nosnou konstrukci schodiště tvoří 6,9 m vysoké válcové vřetenové, zhotovené z tesařsky opracované kulatiny o průměru 15 cm, do kterého je zapuštěno celkem 36 schodišťových stupňů širokých 81 cm a vysokých 17 cm, obvodová schodnice spirálovitě se vinoucí směrem vzhůru doprava a osm sloupků půdorysně rozmístěných do pravidelného osmiúhelníku, jimiž je schodnice podepřena a které tvoří svíslou kostru schodišťového pláště. Z konstrukčního hlediska jde tedy o pozoruhodný typ novogotického schodiště svého druhu. To, co nepomucké schodiště odlišuje od běžných soudobých točitých schodišť především, je však výtvarné pojednání schodišťové klece. Osm obvodových sloupků základního hranolového průřezu 12 × 14 cm je čelně profilováno pro pohled na dílo zvenčí. Výraznou profilaci má obdobně schodnice a madlo parapetu, jenž je tvořen kazetami ve tvaru kosočtverce o rozměrech přibližně 70 × 70 cm a s příznačným centrálním motivem kružeb vepsaných do kosočtverce. Na výšku mezi madlem parapetu a schodnicí nad ním jsou umístěny jako výplň štíhlé pruty, vždy čtyři na rozteč mezi svíslými nosnými sloupky schodišťové klece; tyto pruty mají čtvercový profil a jsou osazeny nakoso. Kružby v pohledové i umělecky dominantním parapetním pásu vycházejí z pojetí pozdní, takzvané flamboyantní gotiky. Střídají se zde dva základní obrazce osobitě rozvíjející motiv plaménku (obr. 4 a, b). Stejně tak i elipsovité tvar rámu kružeb v parapetu nasvědčuje do jisté míry individuálnímu přístupu novogotického umělce k řešenému tématu. Jiný, v pořadí třetí typ kružby se uplatňuje na plášti uváděného schodiště jen jedenkrát, a to na dveřích branky, která schodišťovou klec uzavírá v přízemí kostela (obr. 4 c). Jde o kružbu na způsob kříže vloženého do pravidelného čtyřlístu v kruhovém rámu,

tedy o pojetí poměrně statické, čerpající spíše ze vzorů rayonnantní gotiky. Lze konstatovat, že schodiště na hudební kruchtou kostela v Nepomuku se vymyká po výtvarné stránce ze strohého (vědeckého) přístupu k architektonické tvorbě v období historismů v 19. století. Zřetelně odkazuje k rané – romantické fázi novogotiky.

Nepomucké schodiště vzniklo záměrně jako mistrovský kousek stavěný na odív divákovi. Nechce mít nic společného s točitými vřetenovými schodišti, jež mají hlavně utilitární povahu a skrývají se v uzavřeném zděném plášti. Právě naopak, tvoří jednu z dominant chrámového interiéru.

Točité vřetenové schodiště provedené jako svrchované umělecké dílo pozdně gotického kamenického mistra ve dvou samostatných kružbových klecích (věžicích) uvnitř kostela známe například z východního lettneru mohučského dómu (zanikl v roce 1870).¹ Tamtéž uvádí E. Viollet-le-Duc točité vřetenové schodiště francouzského katedrálního typu z první poloviny 13. století, jež patřilo k západnímu lettneru a mělo místo zděného válcového pláště řadu volných svíslých sloupků sledujících směr chůze po schodech (obr. 5).² V horní kapli proslulé Sainte-Chapelle v Paříži stál původní dřevěný oltář se zvláštní tribunou nahoře, kde byl uložen relikviářový poklad a kam se chodilo po dvou točitých vřetenových, nejspíš otevřených schodištích (obr. 6).³ Otevřená točité vřetenové schodiště, provedené z kamene či ze dřeva, zpřístupňující v přízemí chrámového interiéru hudební tribunu nebo například lettner, se uplatňovala ve Francii nejen v 13. a 14. století, ale i mnohem později (Champagne, Villemaur-sur-Vanne, 1521; Rouen, Saint-Maclou, kolem roku 1493; Normandie, Arques-la-Bataille, Notre-Dame-de-l'Assomption, renesanční schodiště; Gaskoňsko, Auch, Sainte-Marie, dřevěné novogotické schodiště na lettner z 19. století; a další). V exteriérovém podání v profánní architektuře období pozdní gotiky a renesance přešel tento typ do monumentálních schodišťových věží, jak je známe z Francie (Blois), jakož i ze střední Evropy (Hartenfels u Torgavy).

1 SCHRÖRS, T.: *Der Lettner im Dom zu Münster* [on-line], s. 33.

2 VIOLLET-LE-DUC, E. E.: *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, T. 5., s. 316.

3 KOVÁČ, P.: *Notes on the Description of the Sainte-Chapelle*, s. 162. Jejich dnešní podoba je ovšem výsledkem rekonstrukce a restaurování kaple ukončené, pokud jde o interiéry, v roce 1857.

Obr. 1. Kandler, V.; Fesca, A.: Chrám sv. Jakuba v Nepomuku. Litografie, 60. léta 19. stol. (Převzato od MIKOVEC, F. B.; ZAP, K. V.: *Starožitnosti a památky Země České*, s. 78a)

V Čechách jde především o obě točitá vřetenová schodiště od Petra Parléře v nárožích příčné lodi pražské katedrály sv. Víta (obr. 7 – horní část severního schodiště). Hodné obdivu z konstrukčního i výtvarného hlediska je zejména schodiště jižní, v sousedství Zlaté brány, jež se skládá z několika postupně ustupujících vertikál (hranolových kružbových klecí), kde se při každém uskočení schodiště navíc ještě mění směr jeho otáčení. Právě tyto schody posloužily, jak se všeobecně předpokládá v odborné literatuře, na pozadí šíření a doznívání vlivu pražské parléřovské katedrální huti v širším střeoevropském prostoru v 15. století, jako mistrovské dílo pro nápodobu a srovnání.⁴ Inspirace Prahou tak či onak je například zjevná u podvojného (duocentrického) točitého vřetenového schodiště na královskou emporu v katedrále v Košicích. Obdobně je tomu u unikátní zděné helmice středověké věže štrasburského dómu, která je tvořena celkem 52 otevřenými točitými vřetenovými schodišti, ustupujícími na výšku šikmo ve tvaru konstrukce střechy.⁵ Také dvojice gotických schodišťových arkýřů po stranách středního západního portálu uvnitř katedrály v Rezně, které pocházejí přibližně z druhé čtvrtiny 15. století,⁶ odkazují na vliv parléřovského umění. Z pozdně gotických Čech uvedme dvojici schodišťových věžic od Benedikta Rieda, jež se tyčí mezi opěráky na jižní a severní straně chóru kostela sv. Barbory v Kutné Hoře (obr. 8).

Naše schodiště v Nepomuku vzniklo při regotizaci chrámu v druhé polovině padesátých let 19. století.⁷ Nešlo tehdy o samoučelnou stylovou obnovu, ale o záchranu a oživení starobylé památky, přesahující místní význam. Kostel sv. Jakuba v Nepomuku se totiž stal, stejně jako mnoho jiných sakrálních staveb v habsburské monarchii na konci 18. století, obětí josefínských reforem. Roku 1786 byl odsvěcen a o rok později ho v dražbě koupilo město.⁸ Presbyterium bývalého kostela bylo využíváno jako obecní kontribuční sýpka. Loď sloužila jako armádní skladiště. Užitelná nakládání s objektem vyvolalo potřebu některých stavebních úprav, jako bylo například vestavění příčky oddělující navzájem presbyterium a hlavní loď,⁹

4 MIELKE, F.: *Peter Parlers Variation des monozentrischen Wendelprinzips und ihre Nachfolge in Mitteleuropa*, s. 78. Viz též RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M.: Naše kamenná schodiště vrcholné gotiky, s. 18–23.

5 MIELKE, F.: *Scalologia, Schriften zur (internationalen) Treppenforschung*, Bd. 1, s. 12.

6 HUBEL, A.; SCHULLER, M.: *Der Dom zu Regensburg*, s. 112. Vimperky a fiály v horním ukončení obou arkýřů kružby jsou sice dílem z 19. století, ale podle původních plánů (?).

7 BERNDORF, A.: *Nepomuk*, 1. díl, s. 31.

8 BERNDORF, A.: *Topografie města Nepomuk 1540–1940*, s. 1464.

9 SOKA Plzeň-jih, Arciděkanství Nepomuk. Inv. č. 117/1, Pamětní kniha, 1705–1940, fol. 25r.

Obr. 2. Nepomuk (okr. Plzeň-jih), kostel sv. Jakuba. Točité vřetenové schodiště na hudební kruchtě. Pohled z hlavní lodi. (Foto P. Kroupa, 2012)

vložení nových stropů a probourání nových, segmentově zaklenutých oken v přízemí presbyteria.¹⁰ Zanedbaná, nedůstojně využívaná a nedostatečně udržovaná chrámová stavba prošla rekonstrukcí právě v padesátých letech 19. století. V roce 1860 byla navrácena církvi a bohoslužebným účelům.

Obnova svatojakubského kostela v Nepomuku byla součástí širšího dobového trendu ve prospěch záchran, rekonstrukcí a dostaveb středověkých památek, zejména kostelů. „*Romantické uctívání středověku a vznícené náboženské citění, ovládající západní svět po napoleonských válkách, vzkřísily k novému životu gotický kostel.*“¹¹ V duchu pozdního romantismu, křesťanského revivalu i národního vzepětí v Německu byla od roku 1842 dostavována gotická katedrála v Kolíně nad Rýnem. E. Viollet-le-Duc restauroval například románský klášterní a poutní kostel sv. Maří Magdalény ve Vézelay v Burgundsku.¹² Do čtyřicátých let 19. století časově spadají i vážné snahy, zatím ještě neúspěšně, o dostavbu katedrály sv. Víta v Praze. V roce 1857 bylo vydáno provolání k založení jednoty pro její dostavbu.¹³ Václav M. Pešina, tehdejší hlavní akter příběhu o dostavbě chrámu, popsal v dopise dvorskému a státnímu kancléři Metternichovi svatovítský kostel těmito slovy: „[...] *svátost Boží, mauzoleum nám svatých zemských patronů, národní chrám Čech, korunovační dóm našich králů, vznešené dílo Karla IV.*“¹⁴ V tomto diskurzu můžeme sledovat tři základní soudobá témata spojená s obnovou gotických sakrálních staveb – jejich hodnotu ve vyšší náboženské (posvátné) rovině, jejich význam jako památníků důležitých událostí a osobností pro národní uvědomění a také postupně se rodící nové uznání středověkého umění.¹⁵ Gotika byla kolem poloviny 19. století čím dál více pojímána jako nejryzejší výraz křesťanské víry, v němž „*církevní umění v podstatě vyřklo své poslední slovo.*“¹⁶

Stejnou notu můžeme vysledovat z písemných pramenů vážících se k obnově svatojakubského kostela v Nepomuku. Ve výzvě k veřejné sbírce na dokončení oprav chrámu z listopadu 1857 se dočteme nejen o tom, že kostel je vystavěn „*in echt gothiches Style*“, ale také, že veškeré vybavení pořízené ze sbírky bude zhotoveno „*v gotickém, církevnímu umění se hodícím slohu*“.¹⁷ Tento dokument zároveň vyzvedává význam svatyně nejen jako středověké památky s „*krásnými gotickými klenbami*“, ale především jako kultovního místa, kde byl

10 MACHÁČEK, A.: *Stavebně-historický průzkum kostela sv. Jakuba v Nepomuku*, s. 42 a n.

11 VYBÍRAL, J.: *Sen o katedrále*, s. 276.

12 I v Čechách docházelo již kolem poloviny 19. století k obnově a dostavbám gotických kostelů. Například v období let 1852–1858 dostavěl K. Wiesenfeld kostel sv. Maří Magdaleny v Přední Kopanině (klenba zřícena od 1779). V Kutné Hoře byla zahájena v roce 1856 obnova chrámu sv. Barbory pod vedením B. Gruebera (*Lumír* 1859, č. 22, s. 524).

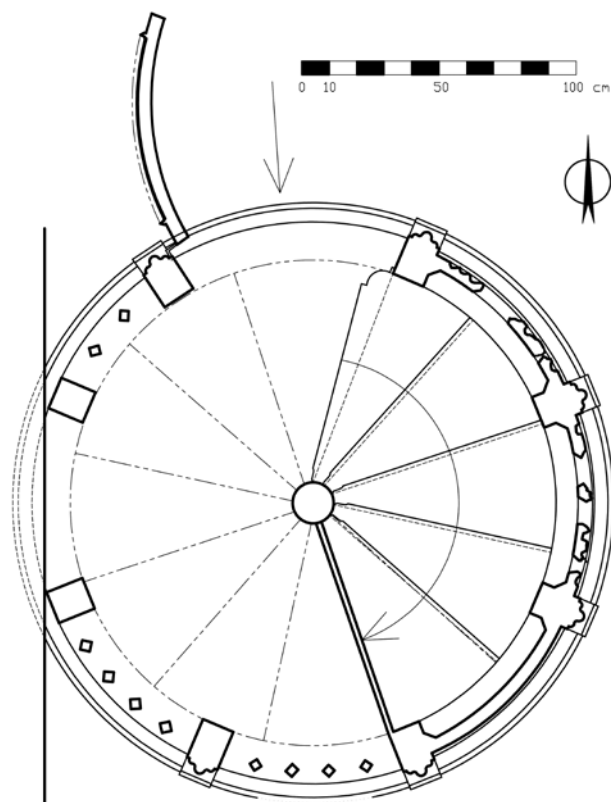
13 KUTHAN, J.; ROYT, J.: *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha*, s. 515.

14 PETRASOVÁ, T.: *Symbolika svátosti v programu dostavby katedrály sv. Víta*, s. 194.

15 SADÍLKOVÁ, P.: *Interpretace dostavby a posvátného významu pražské katedrály v textech kolem roku 1800*, s. 268.

16 REICHENSBERGER, A.: *Fingerzeige auf dem Gebiete der kirchlichen Kunst*, Leipzig 1854, s. 22. Převzato od VYBÍRAL, J., cit. 11, s. 276.

17 SOA Třeboň, Biskupský archiv České Budějovice, Nepomuk, Záležitosti kostelů (1786–1898), karton č. 499, sig. VIII/4/c/N/7, *Aufruf zu milden Beiträgen für die Herstellung der alten gesperten Kirche zu Nepomuk*, fol. 343–345.

Obr. 3. Nepomuk, kostel sv. Jakuba. Točité vřetenové schodiště na hudební kruchtu. Půdorys (ve výšce 1 m). (Zaměření a kresba P. Kroupa, 2013)

pokřtěn „po celém světě ctěný, svatý zemský patron Jan Nepomucký“.¹⁸

Snad není náhodou, že kanovník V. M. Pěšina daroval o vánocích roku 1853 šest bílých svíců na oltář kostela sv. Jana Nepomuckého v Nepomuku.¹⁹ Byl tedy nejspíš v osobním kontaktu s nepomuckým děkanem J. Zemanem, jenž se hlásil k českému vlastenectví a vystupoval v polovině 19. století jako hlavní svědek ve vztahu k nálezu takzvaného *Rukopisu zelenohorského* v roce 1818.²⁰ Asi právě někde zde tkví kořeny myšlenky na obnovu starobylého kostela sv. Jakuba. Ta je ovšem přímo spojena nejen s děkanem J. Zemanem, ale především s Tomášem z Putzlacheru, od roku 1855 plzeňským krajským hejtmánem,²¹ a dále Václavem Liedlem, hospodářským ředitelem zelenohorského velkostatku.²² Ve své roli patronů kostela přispěli k jeho obnově logicky i majitelé panství Zelená Hora, Vincent a Vilemína z Auerspergu, mimo jiné darem 1 000 zl. Stejnou částku věnoval někdejší císař Ferdinand V. Dobrotivý se svou manželkou.²³ Největší část výdajů byla ovšem zaplacená z kontribučního fondu obcí nepomuckého okresu (jednalo se zhruba o 11 000 zl.). Veřejná sbírka na podzim roku 1857 vynesla 8 400 zl. Sbírkou mezi duchovními českobudějovické diecéze vynesla další 2 000 zl.²⁴ Celkové náklady obnovy kostela činily 24 241 zl.²⁵ Stavební práce proběhly rychle, od května roku 1857 do září roku 1859. Kostel byl vysvěcen na svatojánskou pouť 20. 5. 1860.²⁶

Stavební účty ani plány novogotické obnovy kostela sv. Jakuba v Nepomuku se zatím nepodařilo dohledat.²⁷

Cenné informace však přináší soudobý tisk, zejména pak časopis *Lumír*; právě v něm vyšlo hned několik krátkých článků, podle nichž je možné si postup prací alespoň částečně představit. Již první zpráva ze srpna roku 1857 se týká nejen historie, podoby, současného stavu a dochovaných pamětihodností svatojakubského kostela, ale také postupu stavebních prací.²⁸ Její autor uvádí: „Naši zedníci a tesaři již v kostele tlukou a bourají; pohleda na ně nerad bych řekl: *Timeo Danaos et dona ferentes*. Škoda přeškoda, že zde není výtečného našeho znalce starožitností a znamenitého umělce Josefa Hellicha nebo alespoň profesora Gruebera, tuším, že by se opravy jinak děly. Byloť by škoda, starobylost, ač již vetchou, avšak památnou setřítí. Snad by mohl náš pan konservator v tomto ohledu některý krok učiniti.“ Tehdejší zemský konzervátor, Jan E. Vocel, skutečně kostel navštívil, odborně ho zhodnotil a doporučil zachování raně novověkých náhrobků a dalších autentických prvků. Objevil při tom pozdně románský portál, jenž se nalézá na jižní straně presbyteria kostela.²⁹

Dalším zdrojem poznání je výše zmíněná výzva k veřejné sbírce v listopadu roku 1857. Tento dokument, podepsaný mimo jiné děkanem J. Zemanem nebo ředitelem V. Liedlem, nás zpravuje o tom, jak kostel vypadal před zahájením oprav. Víme tak, že měl vytlučená okna, vyvrácené dveře, do stavby zatékalo a klenby vykazovaly statické poruchy. Dále zjišťujeme, že stavební práce započaté v květnu jsou po jedné sezóně v interiéru již prakticky hotovy, ale že kostel je zcela prázdný. Dokument dále podrobně vypočítává, co vše má být z veřejné sbírky pořízeno. Jednalo se o všechny chrámový mobiliář – oltáře, kazatelnu, křucifix, křtitelnici, zpovědnice, lavice. Schody na hudební kruchtu stejně jako její parapet a zábradlí mezi presbyteriem a hlavní lodí kostela, pojednané příbuznou řezbářskou prací s kružbami ze dřeva (obr. 9, 10),

18 Zde nacházíme ještě reziduum barokní úcty k této památce. Kostel sv. Jakuba v Nepomuku se uplatňuje jako místo světova křtu na nedatované litografii, zřejmě z 2. pol. 18. století, uložené ve sbírkách Národní galerie. VLNAS, V.: *Jan Nepomucký, Česká legenda*, s. 154.

19 Cit. 9.

20 TOMEK, V. V.: *Josef Kovář, důchodník zelenohorský, nálezece „Libušina soudu“*, s. 136.

21 HRUŠKA, M.; KORÁB, J.: *Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870*, s. 578.

22 RV: *Chrám sv. Jakuba v Nepomuku*, s. 765. MIKOVEC, F. B.; ZAP, K. V.: *Starožitnosti a památky Země České*, 2. díl, s. 81 a d.

23 BERNDORF, A., cit. 7, s. 31.

24 SOkA Plzeň-jih, Arciděkanství úřad Nepomuk. Inv. č. 117/1, Pamětní kniha, 1705–1940, fol. 26a.

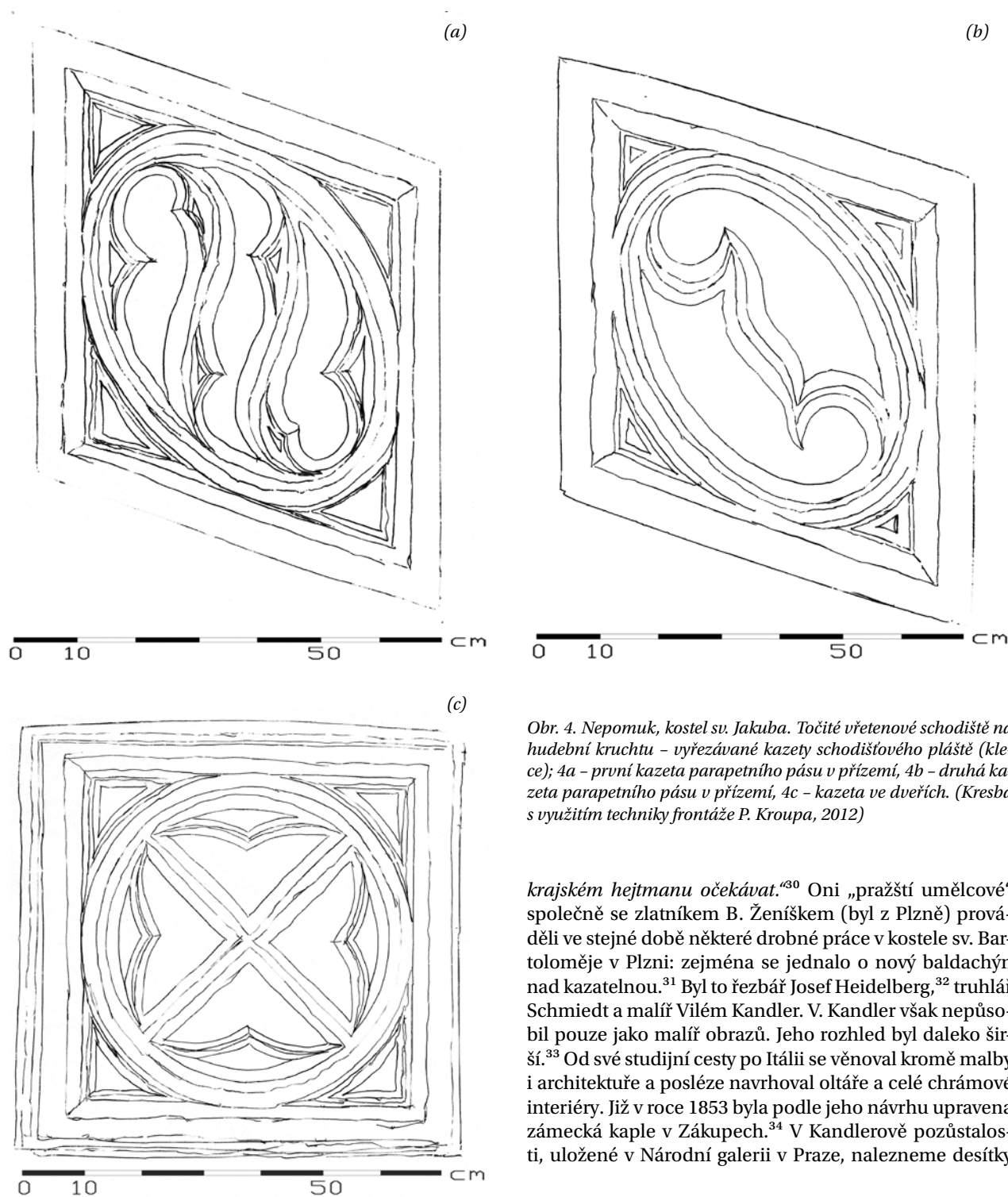
25 BERNDORF, A., cit. 7., s. 31.

26 SOkA Plzeň-jih, Arciděkanství úřad Nepomuk. Inv. č. 117/1, Pamětní kniha, 1705–1940, fol. 27a.

27 Pokud se nenalézají v dosud nezpracovaném archivním fondu Okresní úřad Nepomuk (1855–1865), jenž je uložen v SOkA Blovce.

28 RV, c. d., s. 763–765. Článek nás zpravuje např. o renesančních a barokních náhrobcích, zvonech a dokonce i o starých omítkách. – Podle autorské zkratky RV zprávu napsal bezpochyby Roman Voříšek, zámecký kaplan z nedalekých Žinkov, amatérský historik a archeolog a přispěvatel do *Lumíra*.

29 WOCEL, J. E.: *Bericht über die im Jahre 1858 unternommene kunsthistorische Reise im westlichen Böhmen*, s. 213.

Obr. 4. Nepomuk, kostel sv. Jakuba. Točité vřetenové schodiště na hudební kruchtě – vyřezávané kazety schodišového pláště (klice); 4a – první kazeta parapetního pásu v přízemí, 4b – druhá kazeta parapetního pásu v přízemí, 4c – kazeta ve dveřích. (Kresba s využitím techniky frontáže P. Kroupa, 2012)

ve výčtu chybí; lze předpokládat, že všechny tyto prvky tvořící součást stavby buď již existovaly, nebo se zrovna vyráběly, a právě proto o nich už nebylo třeba nic psát.

V lednu 1859 časopis *Lumír* v krátké zprávě opět informuje: „Oprava kostela sv. Vojtěcha v Nepomuce, o které se již v *Lumíru* zmínka stala, již velmi pokročila, jmenovitě z venku se mnoho zhotovilo. Řezbářskou práci převzali Pražští umělcové, a co se týká vykreslování a pozlacování, ta zhotovuje zdejší chvalně známý zlatník pan Bedřich Ženíšek a dá se tedy krásná památka po zdejším panu

krajském hejtmanu očekávat.“³⁰ Oni „pražští umělcové“ společně se zlatníkem B. Ženíškem (byl z Plzně) prováděli ve stejné době některé drobné práce v kostele sv. Bartoloměje v Plzni: zejména se jednalo o nový baldachýn nad kazatelnou.³¹ Byl to řezbář Josef Heidelberg,³² truhlář Schmiedt a malíř Vilém Kandler. V. Kandler však nepůsobil pouze jako malíř obrazů. Jeho rozhled byl daleko širší.³³ Od své studijní cesty po Itálii se věnoval kromě malby i architektuře a posléze navrhoval oltáře a celé chrámové interiéry. Již v roce 1853 byla podle jeho návrhu upravena zámecká kaple v Zákupch.³⁴ V Kandlerově pozůstalosti, uložené v Národní galerii v Praze, nalezneme desítky

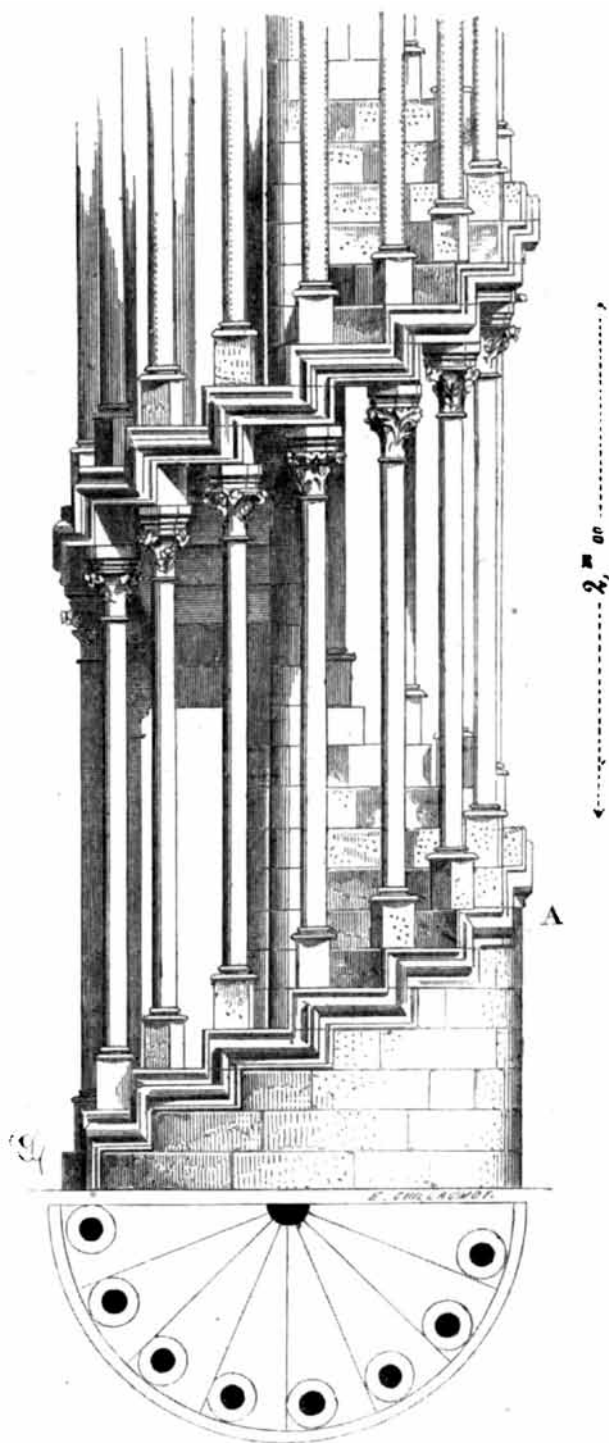
30 *Z Plzně. Lumír*, 1859, č. 4, s. 93.

31 HRUŠKA, M.; KORÁB, J., c. d., s. 598, 603.

32 Josef Heidelberg (1814–1891), dvorní řezbář Ferdinanda V., autor schránky na korunovační klenoty, oltáře sv. Ludmily v katedrále sv. Víta a četných prací po venkovských kostelech v Čechách. KOSTÍKOVÁ, M.; PETRASOVÁ, T.: *Jednota pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském*, s. 61–62, 140.

33 ZOZULÁK, R.: *Malíř Vilém Kandler*. SOJKA, J. a kol.: *Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby*, s. 149–151, 328, 338.

34 ZAP, V.: *Kaple sv. Frant. Ser. v císařském zámku Zákupském*, s. 42. Srov. POSPÍŠILOVÁ, M.: *Romantické zámecké interiéry*, s. 42.

Obr. 5. Mohuč (Německo, Porýní-Falc), katedrála. Točité vřetenové schodiště. 1. polovina 13. století. (Převzato od VIOLLET-LE-DUC, E. E., c. d., s. 316)

návrhů pro chrámový mobiliář (Hluboš, Horní Stupno, Mariánské Lázně a jiné).

Členové uvedené pracovní skupiny, tedy V. Kandler, J. Heidelberg, Schmiedt a B. Ženíšek,³⁵ jsou ztotožněni s autory nového mobiliáře kostela sv. Jakuba v Nepomuku v článku v *Lumíru* z května roku 1860. Zde je jako autor návrhů pro oltáře a další mobiliář označen

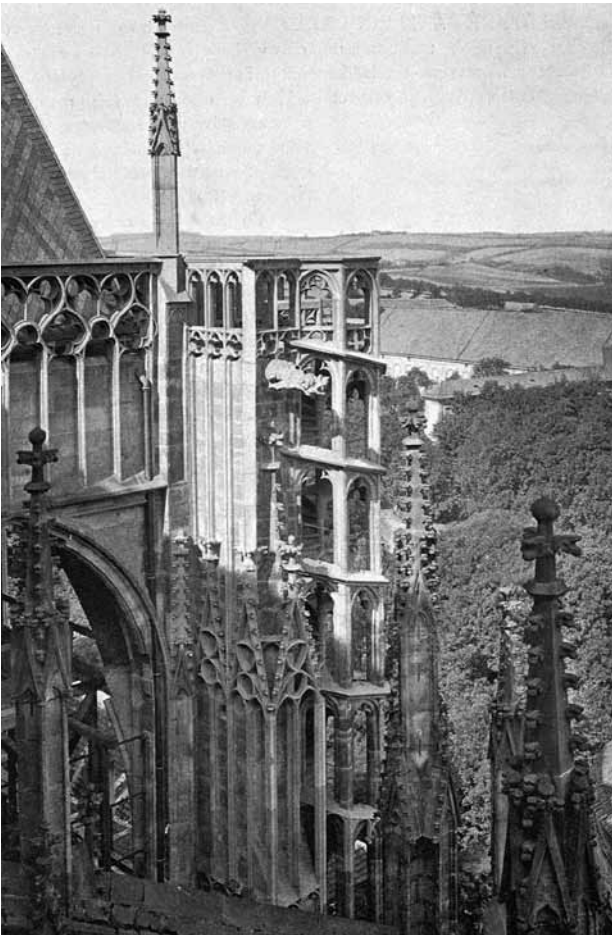
Obr. 6. Paříž, Sainte-Chapelle, horní kaple. Pohled na jedno ze dvou točitých vřetenových schodišť umístěných po stranách novogotického hlavního oltáře jako jeho součást. (Foto P. Kováč, 2002)

V. Kandler. Současně se však píše konkrétně i o pojednaném schodišti: „Nemalých zásluh při této opravě, jižto byl v skutek uváděti začal Plzeňský krajský ingénieur pan Straka, získal si Zelenohorský ředitel pan Václav Liedel, kterýžto po dvě léta s velkou bedlivostí k stavbě dohlížel a mnohé věci též sám ponavrhnul a provésti dal, jako ku příkladu velké hlavní dvěře, pak dvěře u sakristie, schody ke kruchtě atd.“

Představa, že ředitel panství se realizuje jako architekt diletant, se zdá být na první pohled málo pravděpodobná, zejména jde-li o konstrukčně a prostorově tak náročný stavební prvek, jakým je každé, natož točité vřetenové schodiště. Na druhou stranu, když si uvědomíme některé okolnosti, musíme připustit možnost, že zpráva v *Lumíru* má pravdivý základ. V. Liedel (*8. 9. 1816, †30. 9. 1884) nebyl totiž pouhým hospodářským úředníkem. Z dostupných zlomků z jeho životopisu víme, že udělal ve službách kněžny Vilemíny z Auerspergu, o které je známo, že se sama podílela na navrhování interiérů a exteriérů zámku ve Žlebech,³⁶ skvělou kariéru a že se dokonce dva roky

35 Uvedený zjevně jen omylem jako „Řezníček“.

36 LETOŠNÍKOVÁ, L.: *Anglický romantismus na zámku Žleby*, s. 132.

Obr. 7. Praha, katedrála sv. Víta. Točité vřetenové schodiště při severovýchodním nároží transeptu. Pohled od jihovýchodu. (Archivní snímek, před r. 1906)

Obr. 8. Kutná Hora, chrám sv. Barbory. Schodišťová věžice na severní straně chóru. (Foto P. Kroupa, 2013)

učil pozemnímu stavitelství („*zweijährigen theoretischen ... praktischen Unterricht in der Landbaukunst*“).³⁷

Pokud byl původcem ideového návrhu našich schodů V. Liedl, pak dílo bezpochyby sám nevráběl a nepostavil. Lze uvažovat v poloze domněnky o nějakém neznámém místním tesaři a truhláři (značka *J* provedená novogotickou majuskulou na rubu podstupnice čtvrtého schodu patří nejspíš jemu). Zda by byl schopen vyřezat i pozoruhodné kružby v parapetním pásu schodišťové klece, nevíme.

Je skutečností, že výtvarné pojetí točitého vřetenového schodiště na hudební kruchtě, obdobně tak jejího parapetu a zábradlí mezi presbyteriem a hlavní lodí v kostele sv. Jakuba v Nepomuku, se mívá s rezbářskou prací na oltářích, na kazatelně a dalších částech novogotického mobiliáře od V. Kandlera. Představa o V. Kandlerovi a řemeslnících v jeho okruhu včetně J. Heidelbergera jako o pracovní skupině, která schodiště na hudební kruchtě v Nepomuku provedla, se tak zdá být málo pravděpodobná. Ale zcela vyloučit ji asi nemůžeme.

Vratme se nyní alespoň ve stručném nástinu úvahy k otázce, za jakých okolností se mohl zrodit nápad postavit v kostele sv. Jakuba v Nepomuku při jeho novogotické obnově v době těsně před rokem 1860 otevřené točité vřetenové schodiště v kleci. Od počátků nového vážného

zájmu o gotiku v Evropě v druhé polovině 18. století, gotického revivalu, bylo točité vřetenové schodiště, vedle lomeného oblouku či vnějšího opěrného systému, vnímáno jako jeden ze znaků tohoto slohu. V průvodci svatovítskou katedrálou z roku 1774 od Františka L. Ehemanta, profesora obecných a literárních dějin na pražské univerzitě, je gotika rehabilitována v domácích podmínkách z estetického hlediska a postavena, ve své specifčnosti, na roveň klasické (antické) architektury. Tamtéž je uvedeno doporučení, aby se v případě rekonstrukce gotické stavby používalo gotického slohu na doplňované části, a přímá výzva k nápodobě některých gotických prvků jako například parléřovského točitého schodiště: „*Čtyři točitá schodiště [...] zasluhují nejen zmínky, ale i zvláštního doporučení*

37 Studoval gymnázium a reálku v Plzni. Od roku 1834 působil jako úředník na panství Manětín. V roce 1846 nastoupil do služeb Colloredo-Mansfeldů (rodičů Vilemíny z Auerspergu), pro které pracoval na Dobříši, v Opočně a na Zelené Hoře (ve dvoře Prádlu). Od roku 1852 byl ředitelem panství Zelená Hora, v roce 1867 odešel dělat hospodářského ředitele do Slatiňan. Od roku 1878 byl hospodářským radou. SOA Zámorsk, Velkostatek Nasavrky, Kniha stavu zaměstnanců (1840–1887), kn. č. 179, s. 70v, 71r. Viz též BERNDORF, A.: *Topografie města Nepomuk 1540–1940*, s. 350.

Obr. 9. Nepomuk, kostel sv. Jakuba. Pohled na západní hudební kruchtu. (Foto P. Kroupa, 2013)

Obr. 11. Krásný Dvůr (okr. Louny), zámecký park. Gotický templ (1793–1796). (Foto P. Kroupa, 2013)

Obr. 10. Nepomuk, kostel sv. Jakuba. Pohled na severní úsek kružbového zábradlí v presbyteriu. (Foto P. Kroupa, 2013)

moderním architektům k napodobování.³⁸ Snad to bylo i toto Ehemantovo vyjádření, které našlo ohlas v jedné z raných realizací romantické novogotiky v Čechách – na stavbě pavilonu na způsob gotické centrální kaple (*Gotického templu*) v zámeckém parku v Krásném Dvoře v roce 1796 (obr. 11); zde najdeme jak inspiraci gotickým opěrným katedrálním systémem, tak otevřenými (parléřovskými) točitými vřetenovými schodišti, a to hned třikrát.³⁹

S otevřeným točitým vřetenovým schodištěm jako nápadným prvkem gotické architektury nového západního průčelí katedrály sv. Víta v Praze počítá též ideální návrh na její dostavbu – olejomalba od Ludvíka Kohla z roku 1814.⁴⁰

Dřevěné schodiště téměř identické s tím v kostele sv. Jakuba v Nepomuku, ale zcela prosté, bez architektonicky ztvárněného pláště, opatřené pouze subtilním zábradlím o čtyřech tyčích v každém poli mezi hlavními svislými sloupky, lze spatřit uvnitř rozhledny na Kletci na Šumavě. Postavil ji v období let 1823–1825 tehdejší schwarzenberský stavební ředitel Jan Sallaba. (Použití gotického slohu, pokud jde zejména o vnější vzhled této

38 SADÍLKOVÁ, P.: *Franz Lothar Ehemant a první monografie svatovítské katedrály*, s. 345.

39 Soudobá zpráva připisuje autorství uvedeného pavilonu majiteli panství, hraběti Janu Rudolfovi Černínovi. GROHMANN, J. G.: *Ideen-Magazin für Architekten, Künstler und Handwerker*, s. 2. Viz též VLČEK, P.: *Adenda k romantickému parku v Krásném dvoře a parku na Cibulce v Praze*, s. 423. – MACHALÍKOVÁ, P.: *Objevování středověku*, s. 90–91, 229, uvádí, že autorem návrhu první – dřevěné varianty templu byl pražský rytec Ondřej Niederhofer, žák Ludvíka Kohla, v roce 1792.

40 KOSTÍLKOVÁ, M.: *Dostavba Svatovítské katedrály v Praze*, s. 236. – Je možné, že právě se znalostí svatovítských točitých vřetenových schodišť v kružbové kleci od P. Parléře namaloval L. Kohl soubor svých olejomalb v intencích ryzího romantismu s námětem jezdců na padacím mostu; jeden z těchto obrazů má v pozadí dvě mohutné válcové, popřípadě polygonální věže, jejichž plášť je z velké části tvořen soustavou svislých sloupků, šikmých schodnic a kružeb. Viz PÁN-KOVÁ, M. (ed.): *Ludvík Kohl*, s. 59–60, č. kat. 67. (Za upozornění děkuji Ing. arch. M. Hauserové, CSc.)

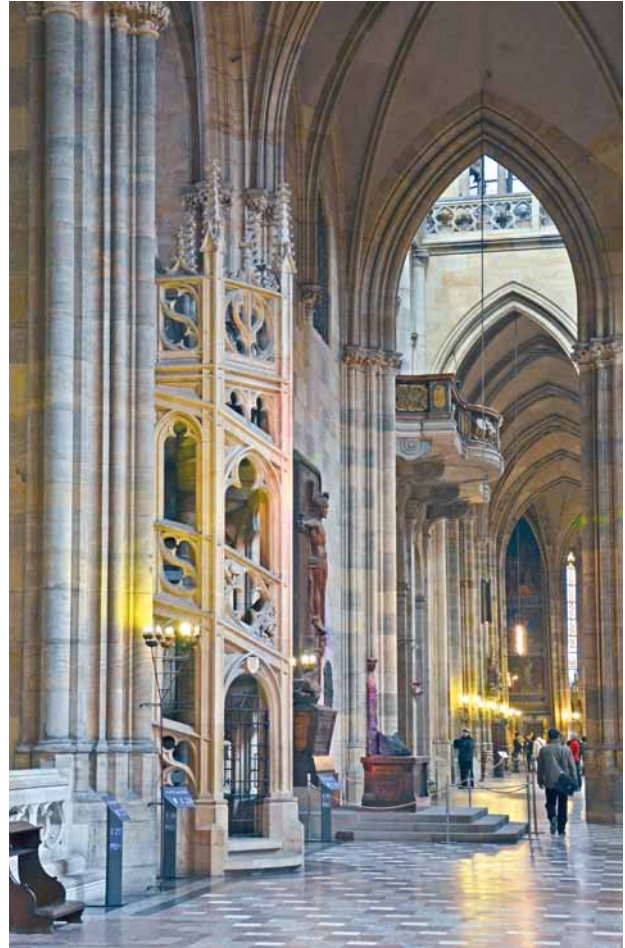

Obr. 12. Vrčeň (okr. Plzeň-jih), kostel sv. Vavřince. Točité vřetenové schodiště na hudební kruchtu. (Foto P. Kroupa, 2013)

romantické stavby, předurčilo podle všeho přání knížete Jindřicha E. Schönburg-Hartensteina, jenž se ke Schwarzenbergům přičlenil.⁴¹

Máme-li na mysli romantické novogotické stavby a úpravy šlechtických sídel, skutečný boom točitých vřetenových schodišť nastal v Čechách přibližně ve čtyřicátých až padesátých letech 19. století. Od roku 1841 se připravovala rozsáhlá přestavba zámku Hluboká u Českých Budějovic.⁴² K módní vlně novogotických úprav se o několik let později přihlásila schwarzenberská sekundogenitura na Orlíku, Liechtensteinové na zámku v Lednici na jižní Moravě, nebo Rohanové na Sychrově. Od roku 1849 přestavovali Žleby na své hlavní rodinné sídlo Auerspergové (dokončeno 1864).⁴³ Na žádném z těchto zámků nechybí exkluzivně provedené točité vřetenové schodiště, tvořící jednu z dominant interiéru. Nicméně marně bychom mezi nimi hledali schody umístěné v kleci.

Zejména všeobecně známé točité vřetenové schodiště na zámku v Lednici, spojující od roku 1851 knihovnu v přízemí s bytem v prvním patře, je ukázkou nádherné umělecké práce. Auerspergové na Žlebech si vystačili s prostšími schody (podobně tomu bylo na Orlíku a na Sychrově): reprezentativně pojaté točité vřetenové schodiště je tam pouze jedno. Ovšem pokud se započítají všechna obslužná, z povahy věci jednoduchá schodiště na žlebském zámku

Obr. 13. Praha, katedrála sv. Víta. Točité vřetenové schodiště do nové pokladnice (K. Hilbert, 1907). (Foto P. Kroupa, 2013)

po jeho novogotické přestavbě, dostaneme se takřka k patnácti točitým schodištům! Svůj vliv jistě sehrál nejen význam konstrukce jako typické součásti stavby v gotickém slohu, ale bezpochyby i provozní stránka věci, neboť točité vřetenové schodiště má malé nároky na podlahovou plochu a prostor, a proto nepřekáží a je velmi praktické.

Stejně výhody má schodiště na hudební tribunu v kostele sv. Jakuba v Nepomuku. Kromě toho skýtá možnost provozního oddělení hudební krucht od přízemí kostela uzavřením (uzamčením) schodišťové klece.

Předpoklad, že ideový návrh točitého vřetenového schodiště v kleci na hudební kruchtu kostela sv. Jakuba v Nepomuku vzešel od V. Liedla, se opírá o výše citovanou zprávu. Kromě toho v období let 1863–1864,⁴⁴ kdy byl V. Liedl stále ředitelem zelenohorského panství, došlo k přestavbě kostela sv. Vavřince ve vesnici Vrčeň poblíž Nepomuku, která k zelenohorskému panství patřila, a také

41 BÁRTA, J.: *Klet, milovaná hora*, s. 23–25.

42 KUTHAN, J.: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*, s. 33.

43 KUTHAN, J., *c. d.*, s. 54.

44 SOKA Plzeň-jih, Farní úřad Vrčeň. Inv. č. 21, *Knihy kostelních účtů 1857–1870*.

zde lze vidět točité vřetenové schodiště v kleci stoupající na hudební kruchtu. Tyto schody jsou však velmi prosté, nemají žádnou výzdobu kružbami, vyznačují se pouze strohou tesařskou prací a základní konstrukcí, jakou má zkoumané nepomucké schodiště (obr. 12).⁴⁵ (O to více vyniká jejich podoba s točitým vřetenovým schodištěm uvnitř rozhledny na Kleti, jež rovněž vzniklo především jako schodiště užitkové bez snahy po větší zdobnosti.)

Jak mohl V. Liedl přijít k typu točitého vřetenového schodiště v kružbové kleci? Znal snad přímo některé cizí vzory jako například schodiště po stranách oltáře v horním patře Sainte-Chapelle v Paříži hned po její obnově v roce 1857? Byl v Krásném Dvoře nebo na Kleti? Byl nějak konkrétně zasažen soudobými snahami po dostavbě chrámu sv. Víta v Praze? Dnešní pohled do zámecké

knihovny na Zelené Hoře ani žlebská zámecká knihovna žádnou takovou inspiraci nenabízejí.⁴⁶ Tyto a další otázky zůstávají otevřené pro další studium,⁴⁷ zaměřené kromě jiného na využití dobových vzorníků a grafických předloh.

Chrámové interiérové schodiště, příbuzné točitému vřetenovému schodišti na hudební kruchtu v kostele sv. Jakuba v Nepomuku, existuje v katedrále sv. Víta v Praze. Vede do nové pokladnice katedrály, je provedeno na polygonálním půdorysu z jemně tesaného kamene, má kružbový plášť (klec) a jde o novogotické dílo od K. Hilberta z roku 1907 (obr. 13).⁴⁸

Článek vznikl v rámci vědeckovýzkumné práce financované z rozpočtu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

45 Výška vřetene je 427 cm, schodů o délce 81 cm napočítáme 19, schodnice má výšku 19 cm. Oproti Nepomuku se jedná o schodiště levotočivé. I zde jsou schody označeny: Na rubu sedmého stupně jsou tužkou napsány kurzívně majuskulou iniciály J.R. – Ryze utilitární a robustní tesařskou práci představuje točité vřetenové schodiště příbuzné konstrukce, po němž se stoupá na půdě na střešní terasu zámku v Jičíně (okr. Jičín) a které pochází z 1. poloviny 18. století. (Za upozornění děkuji Prof. PhDr. P. Vlčkovi.)

46 Ve Žlebech najdeme dílo *The Mansions of England in the Olden Times* od J. Nasha a další dobové vzorníky, které sloužily Auerspergům jako konkrétní inspirace pro úpravy zámeckých interiérů. (POSPÍŠILOVÁ, M.: *Podněty, zdroje a motivy inspirace pro uplatnění historismu v Českých*

zemích s uvedením příkladů, s. 62). Typ točitého vřetenového schodiště v kružbové kleci se však v těchto publikacích nevyskytuje.

47 Vizualně se schodiště na tribunu v kostele sv. Jakuba v Nepomuku podobá pozdně gotickým vnějším schodišťovým věžicím chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře. Výrazný parapetní pás v opozici maximálně odlehčenému okennímu pásu je jim společný stejně jako vertikály nosných sloupků. Motiv parapetních kružeb, jenž se na těchto věžicích vyzdřených z tesaného kamene neuplatňuje, lze vidět jinde v Kutné Hoře, v kostele Panny Marie na Náměti, kde je použit v provedení se dvěma rotujícími plamenky vepsanými do kruhu na parapetu zábradlí schodiště na kazatelnu.

48 KUTHAN, J.; ROYT, J., c. d., s. 516, 523.

Prameny

- Archiv města Plzně, Lábkova sbírka, kart. 30, kostel sv. Bartoloměje.
 Národní galerie v Praze, Sběrka grafiky a kresby, Vilém Kandler (inv. č. K3022–K3970, K30542–K30623, K4007, K4008, K9015, K9016). SOA Plzeň, Velkostatek Zelená Hora, Patronátní knihy kostelů.
 SOA Třeboň, Biskupský archiv České Budějovice, Nepomuk, Záležitosti kostela (1786–1898), karton č. 499, sig. VIII/3/a/N/14.
 SOA Třeboň, Biskupský archiv České Budějovice, Nepomuk, kostelní účty (1787–1878), karton č. 898, sig. VIII/6/a/N/5.
 SOA Zámorsk, Velkostatek Nasavrky, Kniha stavu zaměstnanců (1840–1887), kn. č. 179.
 SOKA Plzeň-jih, Arciděkanství úřad Nepomuk. Inv. č. 117/1, Pamětní kniha, 1705–1940.
 SOKA Plzeň-jih, Farní úřad Vrčeň. Inv. č. 21, Kniha kostelních účtů 1857–1870.
 HRUŠKA, Martin; KORÁB, Julius: *Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Plzeň, Dědicové Hruškovi, 1883.
 KOSTÍKOVÁ, Marie; PETRASOVÁ, Tatána: *Jednota pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském, 1. sv. (1842–1871)*. Praha, Artefactum, 1999.

Literatura

- BÁRTA, Jiří: *Klet, milovaná hora*. České Budějovice, Studio Gabreta, 2011.
 BERNDORF, Alexandr: *Nepomuk*. 1. díl. Plzeň, Ladislav Lábek, 1928.
 BERNDORF, Alexandr: *Zelená Hora*. 2. díl. Historie Zelené Hory. Plzeň, Ladislav Lábek, 1927.
 GROHMANN, Johann G.: *Ideen-Magazin für Architekten, Künstler und Handwerker*. 1833, Bd. 1, Heft 10, obr. 1 a popiska k němu na str. 2 obálky.
 HUBEL, Achim; SCHULLER, Manfred: *Der Dom zu Regensburg, Vom Bauen und Gestalten einer gotischen Katedrale*. Regensburg, Friedrich Pustet, 1995.
 KOSTÍKOVÁ, Marie: Dostavba Svatovítské katedrály v Praze. In *Pražské arcibiskupství 1344–1994*. Praha, Zvon, 1994, s. 225–247.
 KOVÁČ, Peter: Notes on the Description of the Sainte-Chapelle in Paris from 1378. In *Court chapels of the high and late middle ages and their artistic decoration*. Praha, Národní galerie, 2003, s. 162–170.
 KUTHAN, Jiří: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*. Praha, Akropolis, 2001.
 KUTHAN, Jiří; ROYT, Jan: *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha, Svatyně českých patronů a králů*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
 LETOŠNÍKOVÁ, Ludiše: Anglický romantismus na zámku Žleby, Poznámky k reinstalaci. *Památková péče*. 1969, roč. 29, s. 128–149.

Lumír. 1859, roč. 9, č. 4 a 22.

Lumír. 1860, roč. 10, č. 22.

MACHALÍKOVÁ, Pavla: *Objevování středověku, Tři kapitoly k recepci gotického umění v Čechách v pozdním 18. a raném 19. století*. Praha, Artefactum, 2005.

MAŠEK, Petr: Příspěvky k zámeckým knihovnám západních Čech. In *Sborník archivních prací*. 41. Praha, Panorama, 1991, s. 511–534.

MIELKE, Friedrich: *Handbuch der Treppenkunde*. Hannover, Th. Schäffer, 1993.

MIELKE, Friedrich: Peter Parlers Variation des monozentrischen Wendelprinzips und ihre Nachfolge in Mitteleuropa. In *Scalalogia, Schriften zur internationalen Treppenforschung*. Bd. 2. Eichstätt/Wien, Franz-Sales, 1986, s. 78–90.

MIELKE, Friedrich: *Scalalogia, Schriften zur (internationalen) Treppenforschung*. Bd. 1. Stamsried, Vögel, 1985.

MIKOVEC, Ferdinand B.; ZAP, Karel V.: *Starožitnosti a památky Země České*. 2. díl. Praha, I. L. Kober, 1865.

NASH, John: *The Mansions of England in the Olden Times*. London, T. M. Lean, 1839–1841.

PÁNKOVÁ, M. (ed.): *Ludvík Kohl 1746–1821*. Katalog výstavy. Praha, Národní galerie, 1984.

PETRASOVÁ, Taťána: Symbolika svátosti v programu dostavby katedrály sv. Víta. In *Sacrum et profanum*. Praha, KLP, 1998, s. 194–203.

POSPÍŠILOVÁ, Marie: Podněty, zdroje a motivy inspirace pro uplatnění historismu v Českých zemích s uvedením příkladů. In *Kamenná kniha, Sborník k romantickému historismu – novogotice*. Sychrov, Zámek Sychrov, 1997, s. 54–64.

POSPÍŠILOVÁ, Marie: *Romantické zámecké interiéry*. Ústí nad Labem, KSPPOP, 1986.

RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada: Naše kamenná schodiště vrcholné gotiky. In *Acta Polytechnica – Práce ČVUT v Praze*. 15 (I, 2). Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 17–33.

„RV“ (VOŘÍŠEK, Roman?): Chrám sv. Jakuba v Nepomuku. *Lumír*. 1857, roč. 7, č. 32, s. 763–765.

SADÍLKOVÁ, Pavla: František Lothar Ehemant a první monografie Svatovítské katedrály, Příspěvek k poznání počátků gotického revivalu v Čechách. *Umění*. 2000, roč. 48, č. 5, s. 335–349.

SADÍLKOVÁ, Pavla: Interpretace dostavby a posvátného významu pražské katedrály v textech kolem roku 1800. In *Bůh a bohové, Církev, náboženství a spiritualita v českém prostředí 19. století*. Praha, KLP, 2003, s. 268–275.

SCHRÖRS, Tobias: Der Lettner im Dom zu Münster, Geschichte und liturgische Funktion. In *Forschungen zur Volkskunde* [on-line]. Rütten, Initiative Religiöse Volkskunde, [cit. 2013-06-04]. Dostupné z WWW: <<http://www.db-thueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-3969/lettner.pdf>>.

SOJKA, Jaroslav a kol.: *Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby*. Praha, Správa Pražského hradu, 2012.

TOMEK, Václav V.: Josef Kovář, důchodní zelenohorský, nálezce „Libušina soudu“. *Lumír*. 1859, roč. 9, č. 6, s. 135–137.

VIOLLET-LE-DUC, Eugène E.: *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, T. 5. Paris, B. Bance, 1861.

VLČEK, Pavel: Adenda k romantickému parku v Krásném Dvoře a parku na Cibulce v Praze. *Umění*. 2003, roč. 51, č. 5, s. 423–426.

VLNAS, Vít: *Jan Nepomucký, Česká legenda*. Praha, Paseka/Národní galerie, 2013.

VYBÍRAL, Jindřich: *Česká architektura na prahu moderní doby*. Praha, Argo/VŠUP, 2002.

VYBÍRAL, Jindřich: Sen o katedrále. In *Bůh a bohové, Církev, spiritualita a náboženství v českém prostředí 19. století*. Praha, KLP, 2003, s. 276–286.

WOCEL, Jan E.: Bericht über die im Jahre 1858 unternommene kunsthistorische Reise im westlichen Böhmen. *Mittheilungen der K. u. K. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. 1859, roč. 4, s. 212–218.

ZAP, Karel V.: Kaple sv. Frant. Ser. v císařském zámku Zákupském. *Památky archeologické*. 1855, roč. 1, s. 41–42.

ZOZULÁK, Radek: Malíř Vilém Kandler. *Památky, příroda, život*. 1998, roč. 30, č. 4, s. 104–108.

Nepublikované práce

BERNDORF Alexandr: *Topografie města Nepomuk 1540–1940*. Praha, 1963. Městské muzeum a galerie Nepomuk.

MACHÁČEK, Antonín: *Stavebně-historický průzkum kostela sv. Jakuba v Nepomuku*. Plzeň, 1992. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni.

Summary

The newel staircase leading up to the organ loft in the church of St James at Nepomuk

Keywords: *Nepomuk — church of St James — newel staircase leading up to the organ loft — typology of newel staircases — Romanticism and Gothic Revival in the 19th-century architecture — Václav Liedl*

The treatise deals with the wooden pseudo-Gothic newel staircase leading up to the organ loft in the church of St James at Nepomuk. The staircase came into existence in the late 1850s, i.e. during the rehabilitation of the church between 1857 and 1860. The origins of its remarkable construction type are to be found in the architecture of the 13th-century French cathedrals. It is furnished with a cylindrical sheet whose breastwork is lavishly adorned with traceries in the style of the late – so-called

flamboyant – Gothic. Searching for more ancient parallels of that staircase, the author finds them both in this country and abroad, simultaneously pointing out to the significance of both open newel staircases made by Petr Parlér in the late 14th century that form a part of the St Vitus cathedral's transept in Prague. In this country, the staircase inside the pseudo-Gothic lookout tower at Klet and the organ loft's staircase in the church at Vrčeň (a village near Nepomuk) bear the nearest resemblance to the Nepomuk staircase's construction. Both mentioned staircases are, however, purely utilitarian, without any ornamental carvings. In accordance with a report published in a period journal, the author ascribes the conception of the surveyed staircase to V. Liedl, the director of the Zelená Hora domain, who in this case also dabbled in the realm of arts.

(Translated by Karel Matásek)

Současný stav mohylových pohřebišť v Dolním kyjovském lese u Plzně

PETR KRIŠTUF – ONDŘEJ ŠVEJCAR

Klíčová slova: archeologie pravěku — Malesice (u Plzně) — Dolní kyjovský les — mohylové pohřebiště a jeho prostorová struktura — mohyla — letecké laserové skenování

Plzeňsko je regionem s poměrně hojným výskytem mohylových pohřebišť. Tyto pravěké památky se nacházejí i v lesích v nejbližším okolí Plzně a několik z nich leží přímo na území krajského města. Kromě mohylových pohřebišť Plzeň – Nová Hospoda a Zábělá – Černá Myt je to i koncentrace mohyl v Dolním kyjovském lese na k. ú. Malesice.

Mohylová pohřebiště v západních Čechách jsou zkoumána nejpozději od 19. století. Získané poznatky samozřejmě odrážejí dobu, kdy výzkum proběhl. Mohylníky v okolí Plzně byly zkoumány především F. X. Francem, jehož pracovní metoda včetně dokumentace se vyznačovala až nadčasovou precizností.¹ Franc našel v regionu neméně zdatné pokračovatele. Ať už to byl V. Čtrnáct nebo V. Šaldová s E. Čujanovou-Jílkovou. Některá mohylová pohřebiště jsou proto poznána velmi dobře (např. Štáhlavy-Hájek;² Plzeň – Nová Hospoda,³ a další). Jsou však i taková, o nichž nemáme téměř žádné informace. Mezi ně patří i mohylníky v Kyjovském lese. Dolní kyjovský les sice leží na k. ú. Malesice (okr. Plzeň-město), ale přiléhá k severnímu okraji obce Radčice (obr. 1). Terén zde stoupá severním směrem a svah je rozdělen několika rokllemi.

V tomto příspěvku chceme zhodnotit současný stav uvedeného mohylového pohřebiště, jednoho z největších na Plzeňsku, a představit jeho prostorovou strukturu.⁴ Plán pohřebiště, který jsme vytvořili, je prvním publikovaným plánem lokality; starší plán bez bližší datace je uložen v archivu Západočeského muzea v Plzni a další byl vyhotoven geodety Archeologického ústavu ČSAV v Praze v osmdesátých letech 20. století.

K historii výzkumu

Jak již bylo výše zmíněno, mohyly v Kyjovském lese patří k archeologicky méně poznaným lokalitám svého druhu v regionu. Výkopy mohyl zde jistě probíhaly již v 19. století; první zaznamenaný výzkum provedl J. Šobr v době krátce před rokem 1864, kdy našel západně od Plzně, asi hodinu cesty v lese zvaném *Kyjov*, nedaleko Malesic, starodávné pohřebiště, které bylo velmi rozsáhlé a čítalo 63 mohyl.⁵ J. Šobr popisuje, že v rozložení mohyl je jistý pořádek, který mizí směrem na západ. Případá mu, že nejdříve byly navrženy mohyly na straně východní, kde se nacházejí největší mohyly. Na východní straně uvádí mohyly ve třech rovných dlouhých řadách. Zmiňuje se též asi o pěti izolovaných mohylách na západním úpatí kopce

a asi dvou mohylách na jiném kopci jižně od hlavní skupiny – mohlo by se jednat o části pohřebiště dnes označené jako skupina 2 a 3.

Několik objevených mohyl J. Šobr prokopával a popsával dva typy jejich konstrukce. Podle něj nejprve stavitele srovnali půdu a odstranili mech, pak velkými kameny vyznačili kruh budoucí mohyly. Doprostřed kruhu byla postavena popelnice obložená pevnější zemí a poté byl vršen násep do podoby kužele, asi dvě stopy vysoký. Pak opět položili kruh kamenů po obvodu, a když násep dosáhl požadované výšky, byl položen velký kámen na jeho střed a na něj nasypán vrchol.⁶ Popisovaná situace by odpovídala mohylám s kamenným věncem a kamenným závalem ve středu, které jsou typické pro střední dobu bronzovou.⁷

Druhý způsob, který byl J. Šobrem pozorován u nižších mohyl, vznikl tak, že v nejspodnějším kruhu byly kameny pokládány na sebe, až tvořily jakousi zeď. Tyto zdi jsou dvě nebo tři kolem dokola. Přes ně jsou položeny široké a dlouhé kameny, jež se uprostřed mohyly stýkají a uzavírají ji. Nejde však o klenutou konstrukci, protože mezery mezi zdmi i pod závěrečnými kameny jsou vyplněny zemí až k původní půdě a popelnici. Kromě toho J. Šobr uvádí, že našel „vypouklé popelnice s úzkým hrdlem“, které obsahovaly pouze uhlíky.⁸

E. Čujanová-Jílková klade další výzkumné aktivity na mohylníky v Kyjovském lese přibližně do doby kolem roku 1879.⁹ Upozorňuje totiž na skutečnost, že právě

1 ŠALDOVÁ, V.: *František Xaver Franc: Štáhlauer Ausgrabungen 1890, Přehled nalezišť v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klaba-
vy 1906.*

2 ŠALDOVÁ, V., c. d.

3 JÍLKOVÁ, E.: *Nejstarší a nejmladší horizont západočeské mohylové keramiky na pohřebišti v Plzni – Nové Hospodě.*

4 Článek je výstupem projektu *Prostorové uspořádání mohylových pohřebišť na Plzeňsku* (SGS-2011-038), který byl financován v rámci vnitřního grantového systému ZČU v Plzni. Vznik článku byl podpořen projektem ESF OPVK NOTES – *Nové technologie ve vědách o (současných i minulých) společnostech* (CZ.1.07/2.3.00/20.0135).

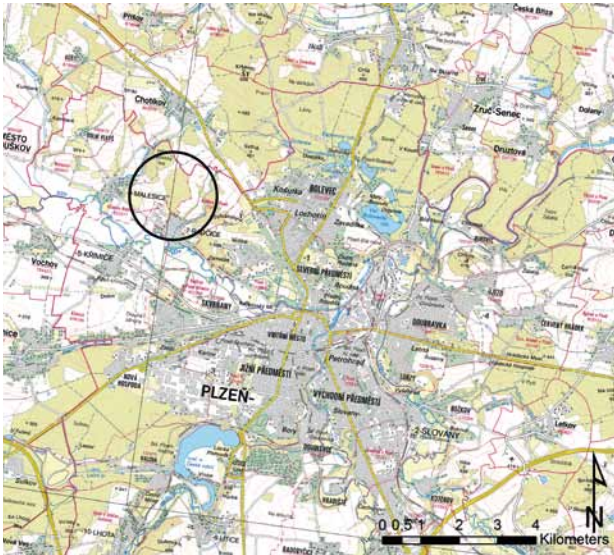
5 ŠOBR, J.: *Žaroviště v Kyjově u Plzně*, s. 116.

6 ŠOBR, J., c. d.

7 KUDLIČ, J.: *Konstrukce mohyl střední doby bronzové.*

8 ŠOBR, J., c. d.

9 ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, E.: *Nově objevené nálezy z mohylového pohřebiště v Malesicích „Kyjově“.*

Obr. 1. Malesice (okr. Plzeň-město), Dolní kyjovský les. Lokalizace lesa na digitalizované základní mapě v měřítku 1 : 50 000. (Podkladová mapa převzata z www.geportal.cz)

v roce 1879 a v roce 1882 byly na schůzích Archeologického sboru prezentovány nálezy získané z mohyl v Kyjovském lese.¹⁰ Někdy z této doby by mohl pocházet první plán pohřebiště (obr. 2).

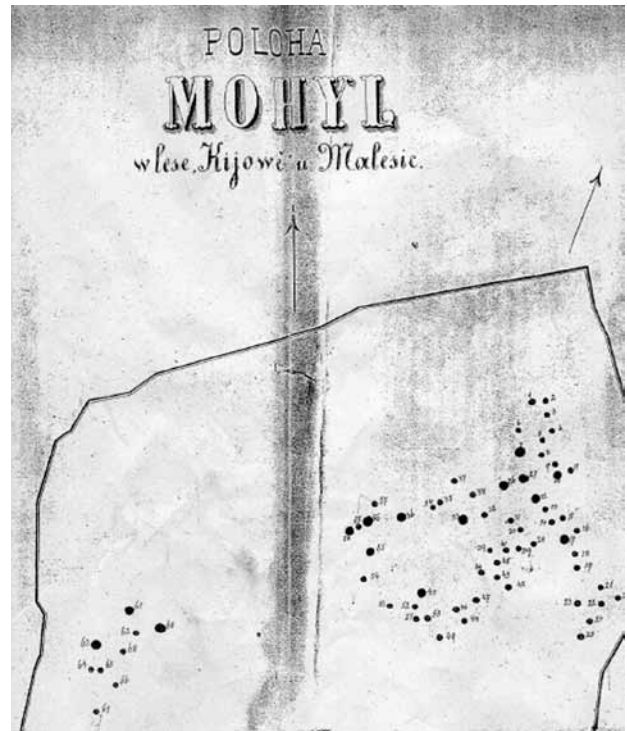
J. L. Píč uvádí v Kyjovském lese velkou skupinu 63 až 77 kamenných mohyl, z nichž bylo podle něj již alespoň čtyřicet prozkoumáno.¹¹ O dalších výzkumech nejsou žádné zprávy. Možná ani žádné neproběhly. V roce 1963 provedla povrchový průzkum pohřebiště V. Štefanová s cílem zjistit jeho tehdejší stav.¹² Uvádí skupinu 60–80 mohyl v severním cípu lesa. Většina větších mohyl tehdy nesla stopy starších výzkumů. Rekognoskaci mohylníku provedl též A. Beneš.¹³

V roce 1965 zveřejnila E. Čujanová-Jílková soupis artefaktů pocházejících ze sbírky Waldsteinů, které byly pravděpodobně nalezeny v roce 1880 v Dolním kyjovském lese. Předměty jsou bez nálezových okolností a lze je povětšinou datovat do střední doby bronzové.¹⁴

V období let 1982–1983 provádělo Západočeské muzeum v Plzni záchranný archeologický výzkum polykulturního pohřebiště na západním okraji obce Radčice (okr. Plzeň-město). Autoři výzkumu se zmiňují mimo jiné o mohylníku v Dolním kyjovském lese. Popisují, že jižní skupina se skládá ze sedmi mohyl, západní z jedenácti mohyl a nejbližší východní ze 49 mohyl. Většina mohyl byla narušena či zničena starými výkopy z šedesátých až osmdesátých let minulého století.¹⁵ V rámci této kampaně zaměřila měřičská skupina Archeologického ústavu v Praze 49 mohyl, jak je vidět na příslušném plánu (obr. 3). Bylo zjištěno 44 narušených mohyl a pět nenarušených.

Metoda výzkumu

V prostoru Dolního kyjovského lesa byl od března do prosince roku 2011 opakovaně prováděn nedestruktivní

Obr. 2. Malesice, Dolní kyjovský les. Plán pohřebiště pravděpodobně z 2. poloviny 19. století. (Reprodukce Západočeské muzeum v Plzni, archiv nálezových zpráv)

archeologický výzkum zaměřený na identifikaci antropogenních útvarů v terénním reliéfu, konkrétně mohyl (obr. 4). Byl prozkoumán celý prostor lesa. Identifikované mohyly byly zaměřeny pomocí totální stanice *Leica TCR 1201+* nebo pomocí GPS roveru (*Leica GNSS RTK rover GS09*), jenž byl připojen do sítě referenčních stanic *CZEPOS*. Oba tyto postupy zaručují milimetrovou přesnost měření. Zaměřen byl vždy střed mohyly. Pro určování rozměrů mohyl sloužil laserový dálkoměr. Měření průměr mohyl a jejich výška.¹⁶ Současný stav mohyl byl popsán a byla pořízena fotografická dokumentace některých z nich.

Pro průzkum lesa a identifikaci mohyl byl využit i digitální model reliéfu (DMR). Jedná se o model čtvrté generace, jenž vznikl na základě leteckého laserového skenování a je poskytován Českým úřadem zeměměřičským a katastrálním.¹⁷ Problémem je, že tento model je poměrně generalizovaný. Digitální model reliéfu České

10 SMOLÍK, J.: *Zprávy a drobnosti*, 1881, s. 180. Týž: *Zprávy a drobnosti*, 1884, s. 44.

11 PÍČ, J. L.: *Starožitnosti země české*, sv. 1, s. 143.

12 Archeologický ústav v Praze ČSAV, Archiv nálezových zpráv, čj. 5956/63.

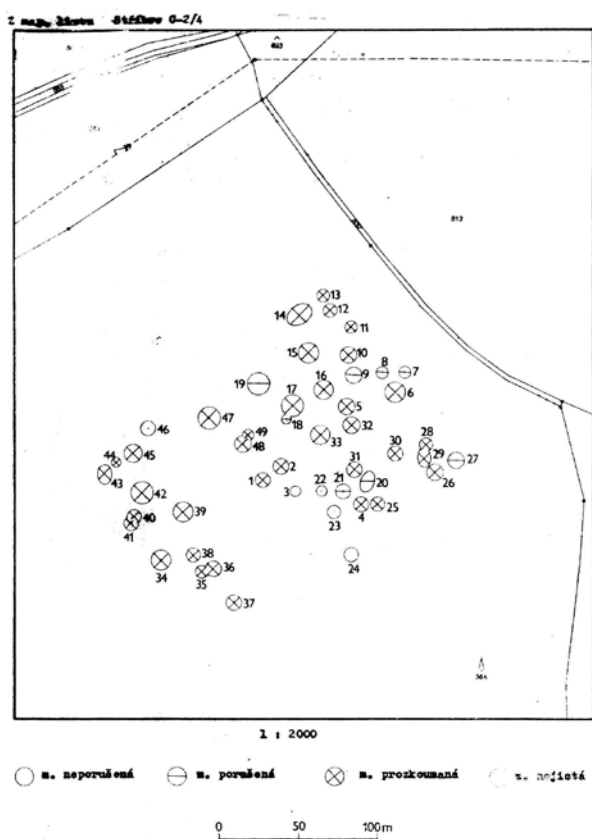
13 BENEŠ, A.: *Malesice*, s. 17.

14 ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, E., c. d., s. 68–69.

15 BAŠTA, J.; BAŠTOVÁ, D.: *Středobronzová mohyla u Radčic*.

16 K metodě viz KRÍŠTUF, P.; RYTIŘ, L.: *Mohylová pohřebiště na okrese Písek, Metoda zaměřování mohylových pohřebišť*.

17 K technologii LLS viz nejnověji GOJDA, M.; JOHN, J. et al: *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*.

Obr. 3. Malesice, Dolní kyjovský les. Plán č. 832/1 mohylové skupiny 1 z roku 1983. (Reprodukce Západočeské muzeum v Plzni, archiv náleзовých zpráv)

republiky 4. generace (DMR 4G) představuje zobrazení přirozeného nebo lidskou činností upraveného zemského povrchu v digitálním tvaru ve formě výšek diskretních bodů v pravidelné síti (5×5 m) s úplnou střední chybou výšky 0,3 m v odkrytém terénu a 1 m v zalesněném terénu. Z hustoty bodů, které jsou navíc generalizovaným průměrem naměřených bodů v okolí, vyplývá, že v takovém modelu jsou mohyly poměrně těžko identifikovatelné; přesnější digitální model reliéfu 5. generace není pro zkoumané území zatím dostupný. I přesto lze některé objekty v Kyjovském lese interpretovatelné jako mohyly na modelu 4. generace pozorovat.

Popis mohylníku

Mohyly v Dolním kyjovském lese jsou rozděleny do tří hlavních skupin (obr. 5). První skupina leží v severním cípu lesa západně od bodu polohového pole č. 260, v nejvýše položeném místě lesa v nadmořské výšce 390–396 m. Bylo zde identifikováno 59 mohylových náspů, jež se rozkládají na ploše 34 000 m² v mírném jihozápadním svahu (obr. 6.1). Jedná se o největší skupinu mohyl, která je zjevně totožná se skupinou popisovanou ve starších zprávách. Ve vzdálenosti asi 250 metrů směrem na jihozápad leží druhá skupina čítající dvanáct mohyl (obr. 6.2). Tato skupina leží v jihozápadním svahu,

kteřý sem klesá od první mohylové skupiny, v nadmořské výšce 368–378 m. Na západě je mohylník ohraničen prudkou hlubokou strží. V jeho těsném sousedství byl identifikován svazek několika úvozových cest, směřujících sem od první mohylové skupiny. Jejich relikty jsou patrné i na digitálním modelu reliéfu. Třetí skupina mohyl je poněkud izolovaná. Nachází se v jižním cípu lesa, v okolí bodu polohového pole č. 268, ve vzdálenosti asi 660 m od první mohylové skupiny a 620 m od skupiny druhé. Deset identifikovaných mohyl zde leží na kraji lesa v jihozápadním svahu ve výšce 356–366 m n. m. (obr. 6.3).

Celkem tedy bylo v Dolním kyjovském lese identifikováno 81 mohyl (tab. 1). Téměř všechny nesou stopy porušení svého pláště. Výjimku tvoří sedm mohyl v první mohylové skupině. Starší porušení je patrné na 61 mohylách, přičemž u 52 z nich jde o porušení starším výzkumem. Dvacet dva mohyl nese stopy nedávného porušení. V devatenácti případech se uplatňuje poškození v důsledku lesního hospodaření (především výsadba stromů a těžba dřeva), tři mohyly jsou čerstvě porušeny komunikací (lesní cestou). Z hlediska lesního hospodaření a cest byly pozorovány i starší zásahy, takže celkově je lesním hospodařením poničeno 29 mohylových pláštů a lesní cestou devět mohyl. Tři mohyly byly porušeny vývratem stromu. V současné době pokrývá většinu mohylníku vzrostlý smíšený les. Výjimku tvoří jižní a jihovýchodní okraj první mohylové skupiny; lesní školky a hustý porost ostružiníku zde značně komplikují identifikaci a dokumentaci mohyl. Není proto vyloučeno, že v tomto prostoru nebyly identifikovány všechny mohylové pláště.

Na mohylníku se vyskytují mohyly různých rozměrů. Nejmenší mohyly mají průměr 6,4 m, největší mohyla pak 17 m. Výška mohyl se pohybuje mezi 20–155 cm. Objem mohylových pláštů se různí v rozmezí 3,85–138,8 m³ (byl vypočítán podle průměru a výšky mohyl pomocí vzorce pro výpočet objemu kulové výše). Nejedná se samozřejmě o skutečný objem, ale spíše o veličinu vyjadřující velikost mohyly. Při výpočtu také není zohledněna změna tvaru mohyl v důsledku jejich porušení.¹⁸ Jak vyplývá z tab. 2 a z histogramu objemů (obr. 7), na pohřebišti převládají mohyly menších rozměrů. Velké mohyly se vyskytují jen řídce. To je však jev, jenž odpovídá situaci na většině mohylových pohřebišť nejen v západních Čechách, ale i jinde.¹⁹

Diskuse

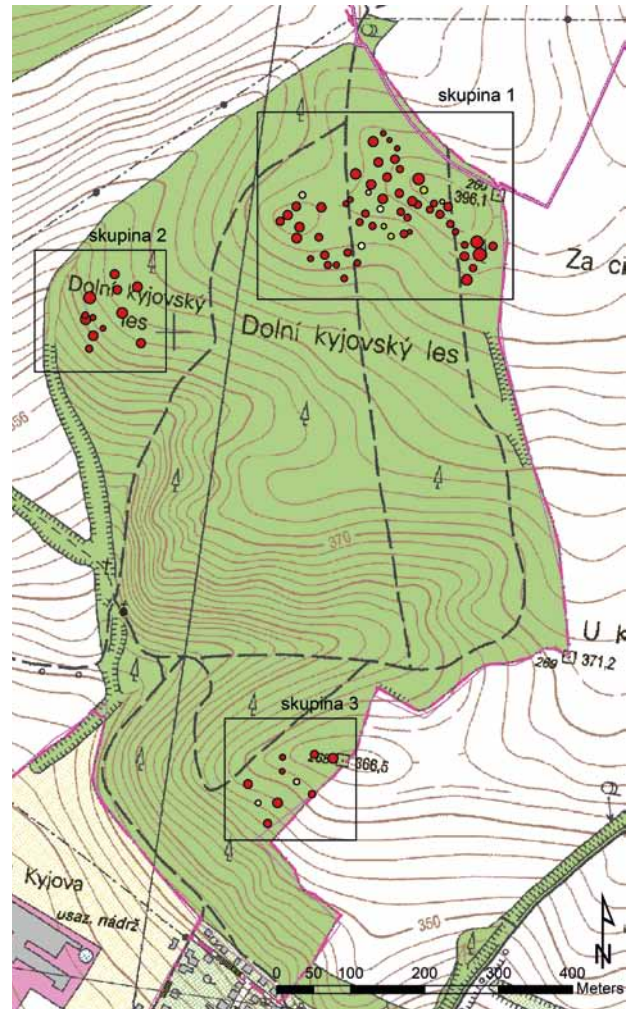
Mohylové pohřebišť v Dolním kyjovském lese je členěno do tří hlavních skupin. Ovšem především v té největší z nich lze rozpoznat i další skupiny a koncentrace mohyl. Hustota mohyl vyjádřená pomocí interpolovaného

18 K výpočtu objemu mohyl viz KRIŠTUF, P.: *Pokus o vyjádření velikosti prokopaných mohyl pomocí jejich průměru a výšky.*

19 KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.; PRAUMOVÁ, R.: *Monumentalita mohyl v době bronzové: odraz rodiny, nobility, genderu nebo kulturní příslušnosti.*

Obr. 4. Malesice, Dolní kyjovský les. Rozmístění mohyl. Podklad tvoří digitální model reliéfu 4. generace. (Zpracoval P. Křišťuf, 2013, data pro DMR byla poskytnuta Českým úřadem zeměměřičským a katastrálním)

Obr. 5. Malesice, Dolní kyjovský les. Rozmístění mohyl a tři mohylových skupin 1–3. Znázorněno na základní mapě v měřítku 1 : 10 000. (Zpracoval P. Křišťuf, 2013, podkladová mapa převzata z www.geportal.cuzk.cz)

rastru takzvaným jádrovým vyhlazením (*Kernel Density*) naznačuje členění této mohylové skupiny nejméně do dvou částí (obr. 8). Od hlavní skupiny se totiž v jihozápadní části pohřebiště odděluje skupina čtrnácti mohyl. Zdá se, že další skupina se odděluje v jihovýchodním rohu největší mohylové skupiny, pokud nejde o chybné pozorování v místech se špatně prostupnou lesní školkou. Kromě jasně oddělených skupin je možné sledovat i rozdílnou hustotu mohyl v rámci pohřebiště. V největší koncentraci lze identifikovat asi tři místa s vyšší hustotou mohyl. Svědčí to o záměrném rozložení mohyl v prostoru. Tento trend se potvrzuje téměř na všech pravěkých mohylových pohřebištích.²⁰ Domníváme se, že je odrazem pohřbívání jednotlivých společenských jednotek, konkrétně rodin.²¹ Na mohylníku v Kyjovském lese však nelze podobné hodnocení nijak ověřit, neboť neznáme obsah jednotlivých mohyl. Největší mohyly v rámci této mohylové skupiny leží na okraji největších koncentrací, přičemž hlavní shluky tvoří mohyly menších a středních rozměrů. Tato situace odpovídá opět běžnému uspořádání mohylových pohřebiště, i když poloha

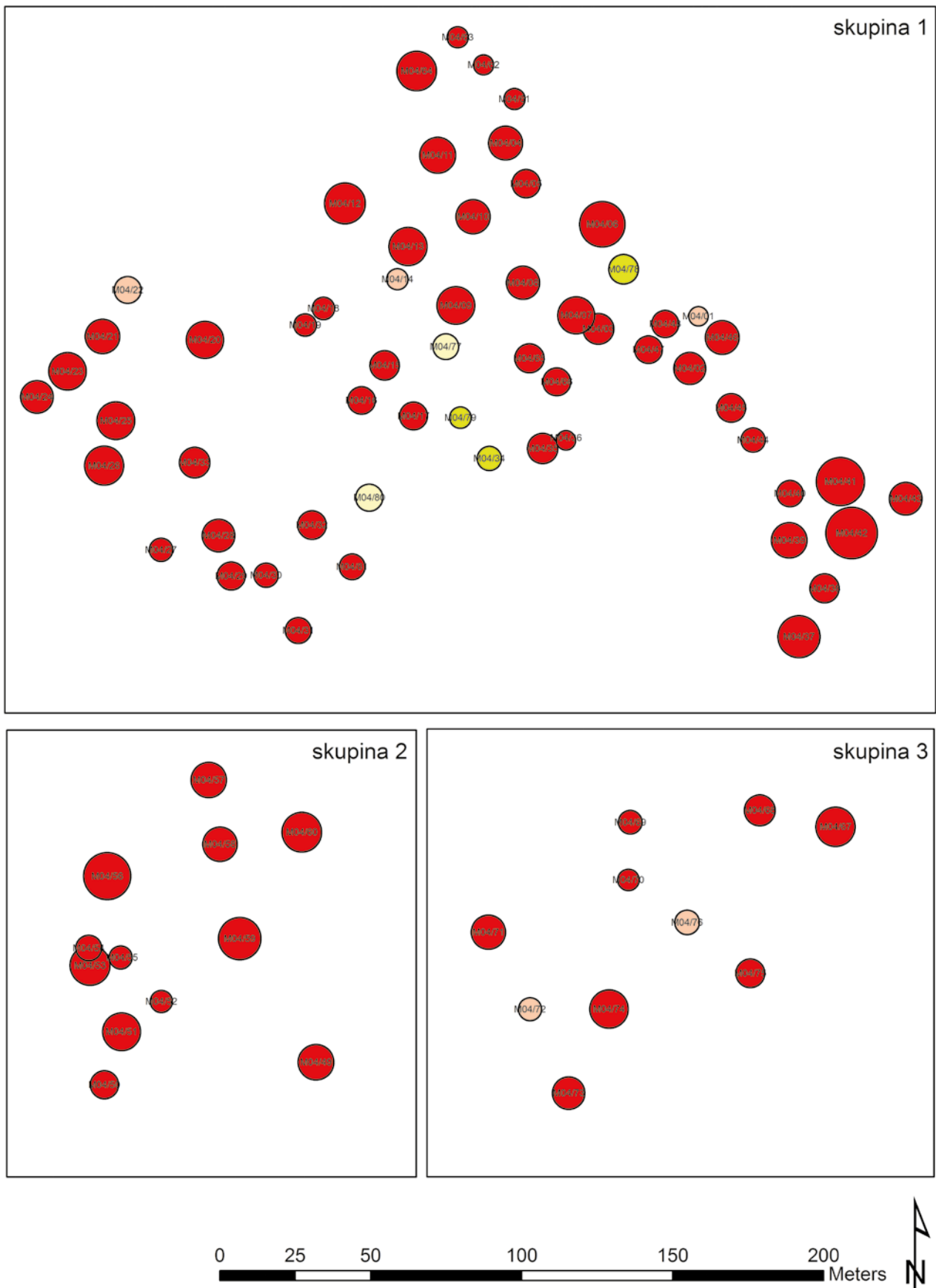
největších mohyl na okrajích mohylové skupiny je poněkud nestandardní.²²

Zkoumané mohylové pohřebiště bylo v minulosti již nejméně dvakrát mapováno. Žádné plány však nebyly zveřejněny. První plán pochází pravděpodobně z druhé poloviny 19. století a zachycuje první dvě hrobové skupiny. Lze na něm rozlišit některé námi dokumentované mohyly, ale přesné ztotožnění plánu s dnešní situací není možné. Plán pravděpodobně vznikl jako terénní náčrt bez přesného zaměření, a proto nelze provést jeho přesnou georeferenci. Obecně lze konstatovat, že s velkou pravděpodobností zachycuje většinu dnes pozorovaných mohyl v první skupině, včetně šesti mohyl v její jihovýchodní části, které nejsou vůbec zachyceny na pozdějším plánu

20 KŘIŠTUF, P.; PRAUMOVÁ, R.; ŠVEJCAR, O.: *Prostorové uspořádání mohylových pohřebiště na Plzeňsku.*

21 KŘIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.: *Možnosti identifikace rodiny v pravěku na základě studia mohylových pohřebiště.*

22 KŘIŠTUF, P.: *Prostorové struktury na mohylovém pohřebišti na k. ú. Dražič (okr. Písek).*

Obr. 6. Malesice, Dolní kyjovský les. Plány mohylových skupin 1-3. Červeně jsou zvýrazněny porušené mohyly, žluté jsou neporušené mohyly, mohyly znázorněné světlými barevnými odstíny jsou nejisté. (Zpracoval P. Křišťuf, 2013)

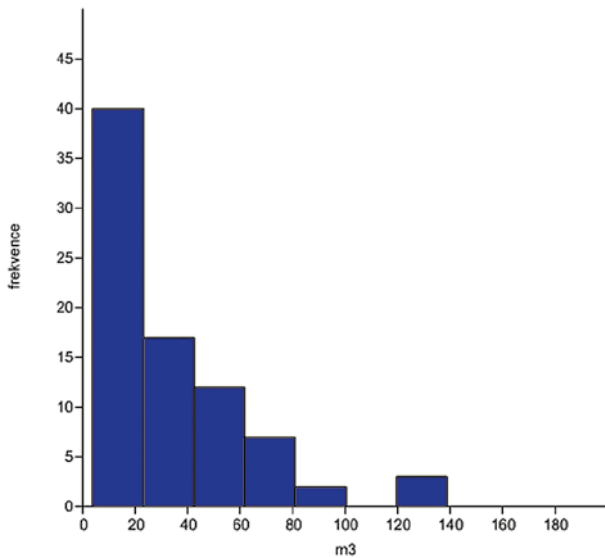
MOHYLA		ROZMĚRY			PORUŠENÍ			ZPŮSOB PORUŠENÍ			
Číslo		Průměr (m)	Výška (cm)	Objem (m ³)	Neporušená	Starší porušení	Nové porušení	Vkop	Lesní hospodaření	Vývrat	Cesta
M04/01	nejistá	6,4	35	5,6	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne
M04/02	jistá	10,6	75	33,3	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/03	jistá	10,2	40	16,4	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/04	jistá	11,2	90	44,7	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/05	jistá	9,3	70	23,9	ne	ano	ne	ano	ano	ne	ne
M04/06	jistá	15	155	138,8	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/07	jistá	12,2	90	53,0	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/08	jistá	11	65	31,0	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/09	jistá	12,5	126	78,3	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/10	jistá	11,3	70	35,3	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/11	jistá	11,9	70	39,1	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/12	jistá	13,5	60	43,0	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano
M04/13	jistá	12,6	60	37,5	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/14	nejistá	7	20	3,9	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ne
M04/15	jistá	9,7	40	14,8	ne	ano	ano	ano	ano	ano	ne
M04/16	jistá	9,1	60	19,6	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/17	jistá	9,2	55	18,4	ne	ano	ano	ano	ne	ne	ano
M04/18	jistá	7,4	50	10,8	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano
M04/19	jistá	7,4	70	15,2	ne	ano	ano	ano	ano	ano	ne
M04/20	jistá	12,3	95	56,9	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/21	jistá	11,4	105	54,2	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/22	nejistá	8,9	20	6,2	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne
M04/23	jistá	12,4	125	76,5	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/24	jistá	10,8	70	32,2	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/25	jistá	12,5	104	64,4	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/26	jistá	12,9	70	45,9	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/27	jistá	7,7	74	17,4	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/28	jistá	10,8	80	36,9	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/29	jistá	9,3	110	38,0	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/30	jistá	8	35	8,8	ne	ano	ano	ano	ne	ne	ano
M04/31	jistá	8,6	52	15,2	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/32	jistá	9,5	85	30,4	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/33	jistá	10,1	88	35,6	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/34	jistá	8	30	7,6	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne
M04/35	jistá	10	85	33,7	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/36	jistá	6,4	40	6,5	ne	ano	ne	ano	ano	ne	ne
M04/37	jistá	13,9	85	64,8	ne	ano	ne	ano	ano	ne	ano
M04/38	jistá	9,6	70	25,5	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/39	jistá	11,7	105	57,0	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano
M04/40	jistá	8,7	40	11,9	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/41	jistá	16	70	70,5	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/42	jistá	17	120	137,0	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/43	jistá	10,8	55	25,3	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/44	jistá	8	35	8,8	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ano

MOHYLA		ROZMĚRY			PORUŠENÍ			ZPŮSOB PORUŠENÍ			
Číslo		Průměr (m)	Výška (cm)	Objem (m ³)	Neporušená	Starší porušení	Nové porušení	Vkop	Lesní hospodaření	Vývrat	Cesta
M04/45	jistá	9,5	45	16,0	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/46	jistá	11,2	86	42,7	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/47	jistá	9,1	45	14,7	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/48	jistá	8,9	40	12,5	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/49	jistá	11,8	60	32,9	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne
M04/50	jistá	9,3	60	20,5	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/51	jistá	12,5	100	61,9	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/52	jistá	7,3	40	8,4	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/53	jistá	13,2	105	72,4	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/54	jistá	8,5	85	24,4	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/55	jistá	7,6	45	10,2	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/56	jistá	15,6	140	135,2	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/57	jistá	11,7	90	48,7	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/58	jistá	11,4	110	56,8	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/59	jistá	14	70	54,0	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/60	jistá	13,1	120	81,7	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/61	jistá	7	30	5,8	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/62	jistá	6,6	40	6,9	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne
M04/63	jistá	7	50	9,7	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/64	jistá	13,1	70	47,3	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/65	jistá	9,6	57	20,7	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/66	jistá	9,2	55	18,4	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/67	jistá	13	30	19,9	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ne
M04/68	jistá	10,2	55	22,5	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ne
M04/69	jistá	7,8	50	12,0	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ne
M04/70	jistá	7,1	40	7,9	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ne
M04/71	jistá	11,3	65	32,7	ne	ano	ne	ano	ano	ne	ne
M04/72	nejistá	7,6	35	8,0	ne	ano	ano	ne	ano	ne	ne
M04/73	jistá	10,7	40	18,0	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ne
M04/74	jistá	12,7	135	86,8	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne
M04/75	jistá	9,5	45	16,0	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano
M04/76	nejistá	8,1	30	7,7	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ne
M04/77	nejistá	8,5	30	8,5	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne
M04/78	jistá	9,8	60	22,7	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne
M04/79	jistá	7,1	30	5,9	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne
M04/80	nejistá	9	30	9,6	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne
M04/81	jistá	8,5	30	8,5	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ano

▲ Tab. 1. Malesice, Dolní kyjovský les. Soupis a základní charakteristiky mohyl. (Zpracoval P. Kříšťuf, 2013)

	MIN.	MAX.	Průměr	SD
Průměr (m)	6,4	17	10,26	2,38
Výška (cm)	20	155	66,62	30,5
Objem (m³)	3,85	138,8	33,56	29,4

◀ Tab. 2. Malesice, Dolní kyjovský les. Velikost mohyl. MIN – minimální hodnota v souboru. MAX – maximální hodnota v souboru. SD – směrodatná odchylka. (Zpracoval P. Kříšťuf, 2013)

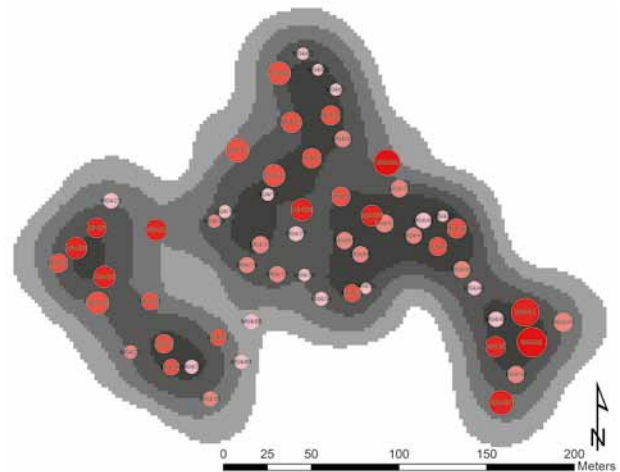
Obr. 7. Malesice, Dolní kyjovský les. Histogram rozložení hodnot objemu mohylových pláštů. (Zpracoval P. Křišťuf, 2013)

z osmdesátých let 20. stol. Tento novější plán má sice geodetickou přesnost, ovšem zobrazení tehdejšího stavu mohylníku nejspíš není příliš věrné. Chybí zde výše zmíněná jihovýchodní skupina mohyl, která je zachycena jak na starším plánu, tak v rámci našeho měření (obr. 9 A). Zcela chybí též mohyla č. 32, 80 a 81, zaměřené v roce 2011 a zachycené i na plánu z konce 19. století (č. 46–48). Naopak mohyla č. 47 znázorněná na plánu z osmdesátých let 20. století nebyla v dnešním terénu rozpoznána. To by mohlo znamenat, že zanikla. Ovšem podezřelé je, že tato mohyla není zakreslena ani na starším plánu. Mohyly 7 a 8 na plánu z osmdesátých let jsou na starším plánu zachyceny pod čísly 11 a 9. V současné době nebyly v terénu rozpoznány, i přesto, že se nacházejí v dobře přehledné části vzrostlého lesa. Vzhledem k tomu, že se jednalo o malé mohyly se stopami porušení patrnými už na konci 20. století, je pravděpodobné, že tyto mohyly byly destruovány.

Z porovnání starších plánů vyplývá, že situace byla lépe vyjádřena v 19. století, i když prostorová přesnost plánu je menší. Zároveň je patrné, že ačkoliv byly během 19. a 20. století téměř všechny mohyly poničeny, nedošlo až na výjimky k jejich úplné destrukci.

Mapování a dokumentace mohylových pohřebišť a dalších archeologických památek pomocí leteckého laserového skenování má v archeologii velký potenciál. Důležitá je však míra generalizace naměřených dat při vytváření digitálního modelu reliéfu. Využití digitálního modelu 4. generace je možné spíše pro identifikaci lokality než pro její přesnější zaměření a popis. V Dolním kyjovském lese je touto technikou identifikovatelná největší skupina mohyl (obr. 9 B). Rozpoznatelné jsou též jednotlivé výraznější mohyly. Zároveň jsou zde patrné drobné vyvýšeniny i v místech, kde při terénním průzkumu žádná mohyla zjištěna nebyla; to by mohlo svědčit o přehlédnutí některých mohyl při terénním průzkumu.

Generalizace naměřeného mračna bodů při leteckém laserovém skenování do podoby pravidelné sítě 5 × 5 m

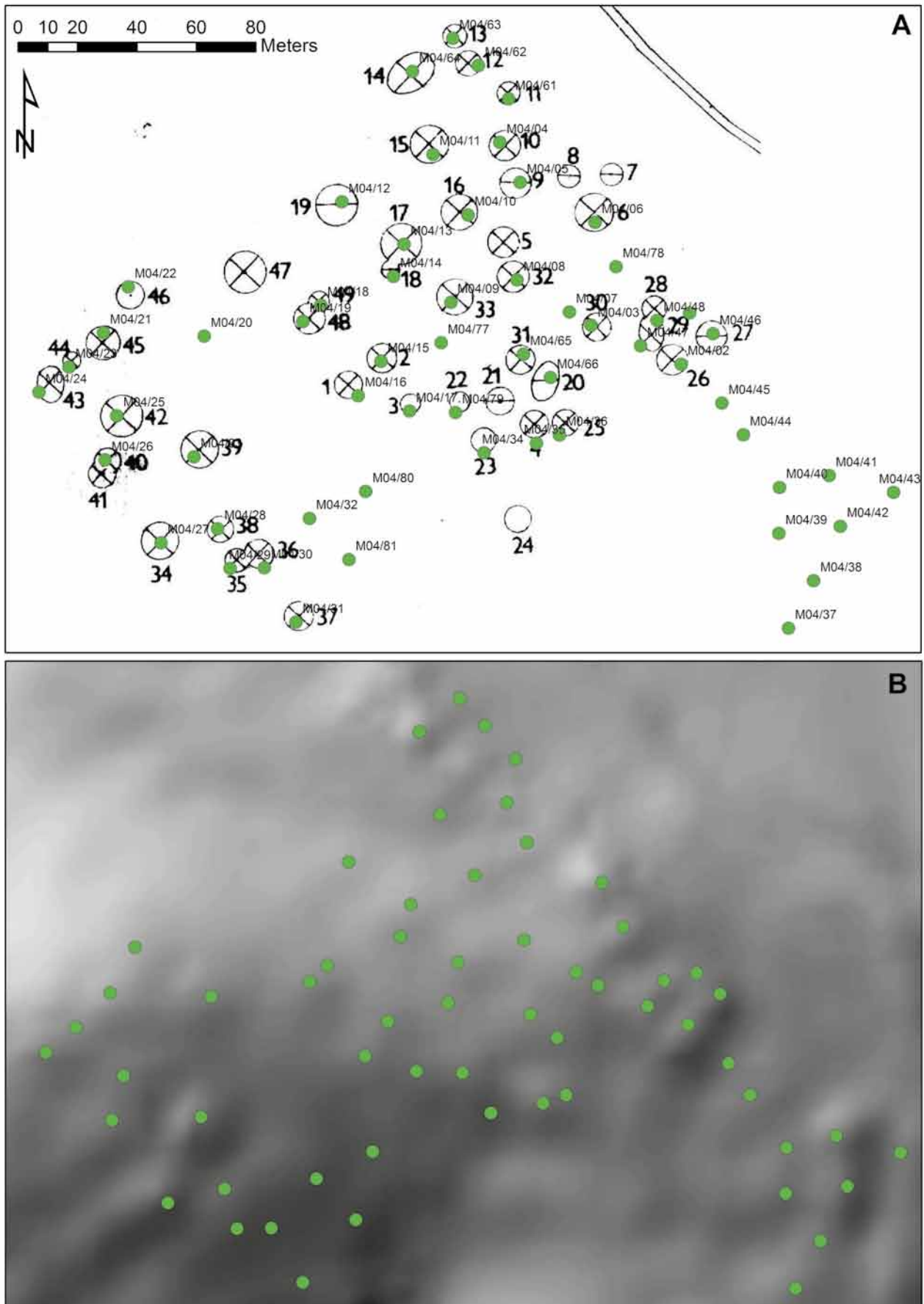

Obr. 8. Malesice, Dolní kyjovský les. Hustota mohyl na pohřebišti vyjádřena pomocí funkce Kernel Density (šedá škála) a porovnání s objemem mohylových pláštů (červená škála). (Zpracoval P. Křišťuf, 2013)

ovšem způsobuje značné zkraslení digitálního modelu reliéfu, zejména jde-li o tak malé objekty, jako jsou mohyly. Nejsou jednoznačně zachyceny jejich okraje a každá mohyla je navíc popsána v průměru asi šesti body. Z toho vyplývá, že se při interpretaci objektů nemůžeme spolehnout pouze na digitální model reliéfu 4. generace, ale je vždy nutné ověřit výsledky, které přináší, se situací v terénu. Při dodatečné prospekci se v místech elevačních anomálií podle digitálního modelu reliéfu nepodařilo objevit žádné antropogenní tvary reliéfu jednoznačně interpretovatelné jako mohyly. Jak již bylo výše zmíněno, situaci v jihovýchodní části první mohylové skupiny však komplikuje vegetace. Nevylučujeme proto možnost budoucí identifikace dalších mohyl ve zkoumaném prostoru.

Poměrně dobře jsou pomocí leteckého laserového skenování dokumentovány úvozové cesty mezi první a druhou skupinou mohyl. Na digitálním modelu reliéfu 4. generace je jejich průběh dobře patrný. Nepřesnosti a zkraslení se výrazně mění při použití modelu 5. generace, jenž používá jinou metodu filtrace dat, ale který není prozatím pro oblast Dolního kyjovského lesa k dispozici.

Mohylové pohřebiště v Dolním kyjovském lese patří k největším pravěkým mohylovým pohřebišťům na Plzeňsku. Vždy však stálo na okraji zájmu moderní archeologie, neboť úroveň jeho poznání je velmi nízká. I přesto, že byly v minulosti prozkoumány prakticky všechny mohyly na tomto pohřebišti, nemáme dnes k dispozici téměř žádné informace o jejich podobě, konstrukci či o počtu pohřbů. Několik málo artefaktů z mohylníku, které jsou uloženy v Západočeském muzeu v Plzni, jsou jistě jen zlomkem dnes již poztráceného inventáře. Navíc nemáme žádné informace o tom, ze kterých mohyl artefakty pocházejí. Za těchto okolností je dosti problematické využít uváděné mohylové pohřebiště v současných projektech zaměřených na poznání mohylových pohřebišť v západních Čechách. Plán pohřebiště, který jsme představili, je

◀ Obr. 9. Malesice, Dolní kyjovský les. Porovnání současného plánu mohylové skupiny 1 (poloha mohyl zvýrazněna zelenými body) s plánem z roku 1983 (část A) a s digitálním modelem reliéfu 4. generace (část B). (Zpracoval P. Křišťuf, 2013)

tak zatím hlavní možností svého druhu směřující k dalšímu poznání.

Zmapování rozsahu a stavu mohylníku je též důležité z hlediska jeho další ochrany. Lokalita sice není kulturní památkou, ale jako rozsáhlý pravěký pohřební komplex si jistě zaslouží zvláštní zacházení, především z hlediska lesní správy. Přestože jsou téměř všechny mohyly

v Dolním kyjovském lese již prozkoumány, nové výzkumy porušených mohyl ukazují, že i takové lokality mají stále ještě velký informační potenciál. Domníváme se proto, že památková ochrana mohylníku v Dolním kyjovském lese, v těsném sousedství dynamicky se rozvíjejícího zastavěného prostředí města Plzně, by byla velmi žádoucí.

Mapování mohylových pohřebišť pomocí leteckého laserového skenování je velmi progresivní. Pro přesné zaměření mohyl je však třeba počkat na možnost využití dat digitálního modelu reliéfu 5. generace. Je pochopitelné, že ani potom se neobejdeme bez identifikace reliktů přímo v terénu.

Literatura

- BAŠTA, Jaroslav; BAŠTOVÁ, Dara: Středobronzová mohyla u Radčic. In *Sborník Západočeského muzea v Plzni*. Historie. 8. Plzeň, Západočeské muzeum, 1992, s. 34–40.
- BENEŠ, Antonín: Malesice. In *Bulletin záchranného oddělení*. 4. Praha, Archeologický ústav ČSAV, 1966, s. 17.
- ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, Eva: Nově objevené nálezy z mohylového pohřebiště v Malesicích „Kyjově“. *Archeologické studijní materiály*. 1965, roč. 2, 67–72.
- GOJDA, Martin; JOHN, Jan et al.: *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*. Plzeň, Filozofická fakulta Západočeské univerzity, 2013.
- JÍLKOVÁ, Eva: Nejstarší a nejmladší horizont západočeské mohylové keramiky na pohřebišti v Plzni-Nové Hospodě. *Památky archeologické*. 1958, roč. 49, č. 2, s. 312–347.
- KRIŠTUF, Petr: Prostorové struktury na mohylovém pohřebišti na k. ú. Dražič (okr. Písek). In *Archeologické výzkumy v jižních Čechách*. 22. České Budějovice, Jihočeské muzeum, 2009, s. 37–47.
- KRIŠTUF, Petr: Pokus o vyjádření velikosti prokopaných mohyl pomocí jejich průměru a výšky. In *Archeologická studia*. Plzeň, Západočeská univerzita, 2010, Plzeň, s. 99–116.
- KRIŠTUF, Petr; PRAUMOVÁ, Radka; ŠVEJCAR, Ondřej: Prostorové uspořádání mohylových pohřebišť na Plzeňsku. *Acta Filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. 2011, č. 4, s. 104–128.
- KRIŠTUF, Petr; RYTIŘ, Ladislav: Mohylová pohřebiště na okrese Písek, Metoda zaměřování mohylových pohřebišť. In *Opomíjená archeologie 2005–2006*. Plzeň, Katedra archeologie Západočeské univerzity, 2007, s. 133–140.
- KRIŠTUF, Petr; ŠVEJCAR, Ondřej: Možnosti identifikace rodiny v pravěku na základě studia mohylových pohřebišť. *Antropowebsin*. 2012, č. 3, s. 221–232.
- KRIŠTUF, Petr; ŠVEJCAR, Ondřej; PRAUMOVÁ, Radka: Monumentalita mohyl v době bronzové: odraz rodiny, nobility, genderu nebo kulturní příslušnosti. *Archeologie západních Čech*. (V tisku)
- KUDLIČ, Josef: Konstrukce mohyl střední doby bronzové. In *Konstruování minulosti*. Plzeň, Katedra archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity, 2012, s. 41–54.
- PÍČ, Josef Ladislav: *Starožitnosti země české. Sv. 1/2*. Praha, Národní muzeum, 1900.
- SMOLÍK, Josef: Zprávy a drobnosti. *Památky archeologické*. 1881, roč. 11, s. 177–180.
- SMOLÍK, Josef: Zprávy a drobnosti. *Památky archeologické*. 1884, roč. 12, s. 41–44.
- ŠOBR, Jiří: Zaroviště v Kyjově u Plzně. *Památky archeologické*. 1864, roč. 6, sv. 1. seš. 3, s. 116.

Summary

The current state of the barrow cemetery in the Lower Forest of Kyjov

Keywords: prehistoric archaeology — Malesice (near Pilsen) — Lower Forest of Kyjov — barrow cemetery and its spatial structure — barrow — airborne laser scanning

The treatise presents the prehistoric barrow cemetery in the Lower Forest of Kyjov at Malesice (district of Pilsen-City). In the forest, altogether 81 burial mounds arranged into three main groups were successfully identified. The site was surveyed in the second half of the 19th century, but no related documents have been preserved to date. Only a few known finds predominantly date back to the Middle Bronze Age. This study provides the first opportunity to publish the burial site's plan drawn on the basis of the geodetic survey carried out in 2011. Moreover, it evaluates

the current condition of the cemetery, with the new plan being compared with two previous, hitherto unpublished plans. Nearly all the barrows have already been disturbed by earlier digs, with one third of them bearing traces of a recent disturbance, mainly caused by forestry-related activities. The size and spatial arrangement of the mounds do not significantly differ from the situation on other Bronze Age barrow fields in western Bohemia. Developed on the basis of airborne laser scanning of the landscape, the 4th-generation digital relief model was applied to visualise the landscape in the surroundings of the barrow cemetery. It became apparent that this model was suitable for identifying a group of mounds or some more distinct individual mounds, without however enabling to read from it the precise arrangement of the mounds.

(Translated by Karel Matásek)

Sloup s kaplicí a sochou Krista po bičování a sloup se sochou Panny Marie (Madony) Svatohorské – dvě pozapomenuté plzeňské barokní památky a jejich osudy

VIKTOR KOVAŘÍK – PAVEL ZAHRADNÍK

Klíčová slova: mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v Čechách — transfery a devastace sochařských památek — Plzeň — sloup s kaplicí a sochou Krista po bičování z roku 1659 — sloup se sochou Panny Marie (Madony) Svatohorské z roku 1737

Tento příspěvek pojednává o dvou plzeňských dílech barokního sochařství, dochovaných jen torzálně a v důsledku jejich ne vždy radostných osudů též poněkud pozapomenutých. Jde o sloupy ze souboru mnohdy velmi pozoruhodných mariánských, trojičních a dalších světeckých sloupů a pilířů v dnešním Plzeňském kraji. Rozsáhlá souhrnná publikace, která se o nich připravuje, bude dalším dílem v ediční řadě postupně vydávané k uvedenému, poměrně specifickému tématu se záběrem na území celých Čech.¹

Všechny předchozí publikace právě zmíněné řady (kromě četných drobnějších studií a odborných zpráv jde celkem již o šestnáct samostatných knih na způsob vědeckého soupisu) vznikly jako součást výzkumného projektu s pracovním názvem *Morové sloupy v českých zemích*, jenž zahrnuje intenzivní průzkumové, dokumentační, archivní a další odborné práce a je řešen s finanční podporou Ministerstva kultury především pracovníky generálního ředitelství Národního památkového ústavu, ovšem s pomocí mnoha dalších institucí i jednotlivců. Cílem publikací je shrnout a zpřístupnit dosažené poznatky a současně popularizovat téma památek zkoumaného typu.

Při práci na soupisu v Plzeňském kraji se autoři často setkávají s pozoruhodnými sochařskými díly, k nimž osud nebyl, dá se říci, dostatečně příznivý. V minulosti docházelo nikoliv výjimečně k jejich transferům, částečným ztrátám či úplnému zániku. Mnohdy byly fotograficky zdokumentovány ještě v poměrně nedávné době, ale dnes jsou z nich již pouhá torza.

V Plzni se dosud nalézá značné množství barokních sochařských památek, podstatně dotvářejících nebo i ovládajících městské prostředí ve svém okolí. Řada dalších z různých důvodů už nestojí na svém původním místě; obraz města utvářený po staletí našimi předky je bez nich neúplný. V archívech však někdy existují konkrétní údaje o sochařských památkách, jejichž někdejší podobu lze kromě jiného často určit podle dochované historické obrazové dokumentace, uložené v různých institucích. Pokud se sochařské památky dochovaly pouze v torzální podobě, lze v některých případech uvažovat o možnosti jejich obnovy (rekonstrukce) s využitím archivních zpráv a staré obrazové dokumentace.

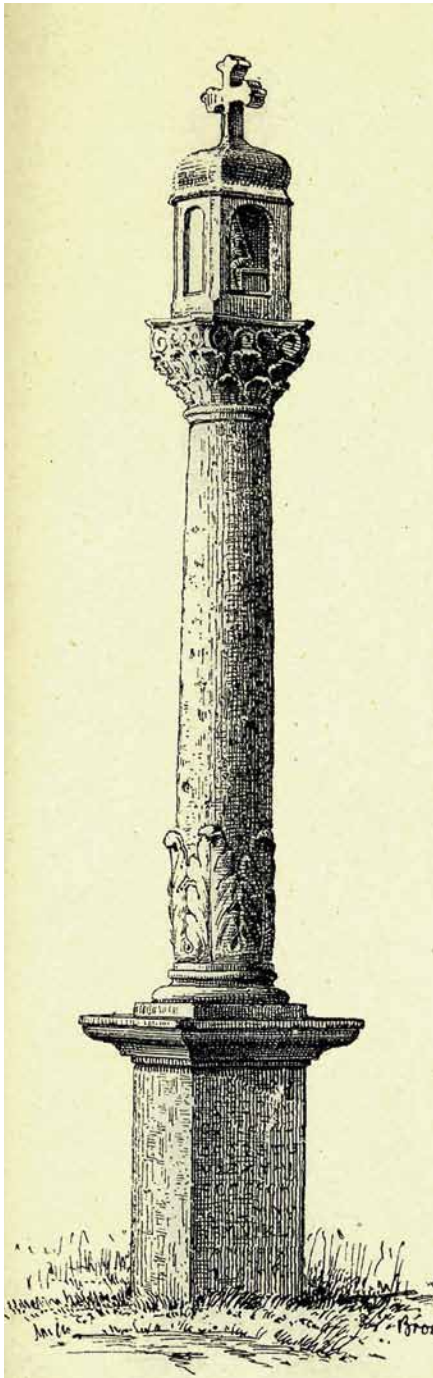
V tomto článku se zabýváme dvěma takovými památkami, které postupně vymizely ze širšího povědomí občanů města Plzně. Jejich fragmenty však na různých místech dosud existují.

Sloup s kaplicí a sochou Krista po bičování z roku 1659 stávající v Plzni-Borech

Jednoduchý pískovcový sloup vycházející ze starého typu božích muk s kaplicovitým nástavcem, jenž je ukončen křížem ve vrcholu, patřil mezi pozdně renesanční či raně barokní sochařské památky širšího území Plzně a jejího okolí. Na hranolovém podstavci s patkou, střední částí a římsou byl osazen dřív, obohacený vespod dobově oblíbeným motivem akantových listů.² Na vrcholu dřívku sloupu se zdobnou korintskou hlavicí spočíval kaplicovitý otevřený nástavec, v němž se nalézala nevelká sedící figura Krista po bičování. Čelní stěnu střední části podstavce zdobí reliéfní kartuše, umístěná ve vpadlém poli a vyznačující se tvaroslovím zavíjeného ornamentu, uprostřed s motivem trojitého kříže a špatně dochovaným zobrazením – znakem. Pravá stěna střední části podstavce nese dnes již jen obtížně čitelný nápis: *A. 1659 // hat diese Mardt// [...] Gott dem all // mechtigen auff // setzen lasen zur // Eren seiner Pein // [...] der er // bare Herr Kasp // ar [...] und // seine [...] [...] // [...] [...] [...] // Ze jména donátora, na rozdíl od letopočtu, zůstalo na nápisu*

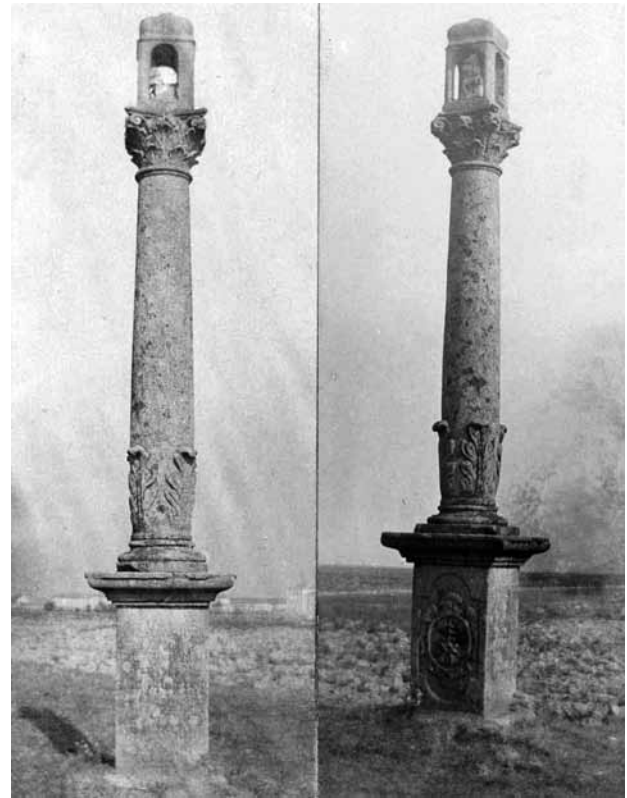
1 Vydání publikace ADAMCOVÁ, K. et al.: *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v Plzeňském kraji*, se plánuje na rok 2015. – Za poskytnutí některých archivních materiálů autoři článku děkují Mgr. BcA. Z. Gläserové Lebedové.

2 Motiv akantových listů na spodní části dřívku sloupu se v Plzni a okolí během 17. století objevuje poměrně často, např. na dřívku sloupu s Madonou Plzeňskou z roku 1681 postaveného na dnešním náměstí Republiky, nebo na dřívku sloupu s kaplicí na vrcholu postaveného u hřbitova ve Starém Plzenci v roce 1686.

Obr. 1. Plzeň-Bory, sloup s kaplicí a sochou Krista po bičování. 1659. Původní poloha. Celkový pohled. (Převzato z BROŽ, J.: *Boží muka z Plzeňska a Telecka na Moravě*, kresba na s. 295)

tedy jen několik písmen. J. Škorpil, konzervátor památkové péče na Plzeňsku, z něj už v roce 1906 přečetl pouze křestní jméno *Kaspar*.³ Naproti tomu v nevydaném soupisu plzeňských památek ze dvacátých let 20. století, jenž byl připravován Z. Wirthem, je donátorovo jméno uvedeno v podobě *Lasar de Utern*;⁴ na základě této interpretace soudí K. Foud, že donátorem díla byl „*Vilém Jan Lazar, plzeňský malíř 17. století*“.⁵ Podle dnešního stavu památky, resp. stavu abražovaného povrchu čelní stěny podstavce s nápisem, se prozatím neodvažujeme dosavadní spor

Obr. 2. Plzeň-Bory, sloup s kaplicí a sochou Krista po bičování. 1659. Původní poloha. Dvojitý celkový pohled. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generálního ředitelství, inv. č. F051017, foto b. a., před 1906)

o jméno donátora rozhodnout. Jako pravděpodobnější verze křestního jména se nám však zdá *Kaspar*.

Levou, velmi poškozenou stěnu podstavce zdobí vpadlé pole s motivem kříže nahoře, pod ním dvojitý monogram *MARIA* a *IHS* a zcela dole reliéf srdce s obvyklými třemi hřeby. Zadní, též poškozená stěna podstavce je hladká, nečleněná.

Pojednávány sloup uvedl do literatury J. Brož, když v roce 1899 ve svém článku o božích mukách na Plzeňsku publikoval svoji kresbu sloupu (obr. 1) a napsal o něm: „*Zvláště krásný výtvar kamenického díla slohu čistě renaissančního jsou Boží muka jižně od Plzně v levo od silnice klatovské v polích. Na podstavci obroubeném silně vyloženou římsou stojí oblý sloup s attickou patkou a dřívem jemně vydutým, jenž při spodu obložen listy akantovými a na vrchu zakončen krásnou hlavicí korinthskou. Pod baldachýnem sedí umučení Spasitel. Je to skvostná práce kamenická z doby květu renaissance, a jen škoda, že jsa zde vysazen zhoubě, hyne. Již před několika lety*

3 Národní archiv Praha, fond PÚ/R, kart. 61. Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

4 Ústav dějin umění AV ČR, Dokumentační a sbírkové fondy, Zdeněk Wirth, krabice XIX, svazek 3, fol. 315. AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

5 FOUĐ, K.: *K soupisu kamenných božích muk na území města Plzně*, s. 24–25.

Obr. 3. Plzeň, sloup s kaplicí a sochou Krista po bičování. 1659. Nová poloha poblíž budovy plzeňského muzea. Celkový pohled. (Západočeské muzeum v Plzni, Národopisné muzeum Plzeňska, Kroužek přátel starožitností, inv. č. 11516, foto J. Karel, 1935)

uražen mu křížek s vrcholu. Nápis delší, německý, již zcela nečitelný“.⁶

Sloup se sochou Krista po bičování v kaplici na vrcholu z roku 1659 stál tedy nejspíš od doby svého vzniku v Plzni-Borech, v polích vlevo od silnice směřující do Klatov. Z dnešního pohledu se nalézal na okraji Borského parku a současné městské zástavby. Na tomto místě je doložen jak na starých mapách, tak historickými fotografiemi. Nám známé snímky zachycující vzhled a uvedenou polohu sloupu pocházejí z doby před jeho přemístěním v roce 1906 a jsou uloženy ve dvou sbírkách: ve fotoarchivu Národního památkového ústavu, generálního ředitelství a ve sbírce Ústavu dějin umění Akademie věd.⁷ Jde o tři pohledy na sloup v polích: jeden na jeho čelní a dva na čelní a pravou boční stranu. Na všech záběrech chybí kříž na vrcholu kaplice; pouhé torzo kříže položené na římsu podstavce je vidět na fotografii uložené v Ústavu dějin umění, na obou snímcích z Národního památkového ústavu může být torzo kříže vyretušováno (?; obr. 2). Sloup se tehdy mírně nakláněl na pravou stranu pravděpodobně kvůli sesednutí základu, patka podstavce byla zcela ponořena v okolním terénu.

V roce 1906 byl sloup ze svého místa na Borech přenesen k tehdy nedávno postavené budově Uměleckoprůmyslového muzea v Plzni. Dne 21. 4. 1906 o transferu psal

místní tisk: „Skvostná renesanční Boží muka, která dosud stála na vojenském cvičišti u Borů, nedaleko lawn-tennisového hřiště, budou přenesena a postavena do rondellu k musejní budově, blíže nápodobených hradeb“.⁸ O tomto úmyslu však zřejmě nevěděli v Plzni všichni, takže *Pilsner Tagblatt* dne 28. 6. 1906 znepokojeně čtenářům sděloval, že „pamětní sloup za lawn-tennisovým hřištěm na starém malém vojenském cvičišti najednou zmizel“, a dodával, že „pokud překážel novostavbám nebo majiteli pozemku, mělo se pro něj – dříve než navždy zmizí pod nějakou sutinou nebo v nějakém zdivu – najít místočko ve zdejším muzeu.“ Následujícího dne však *Pilsner Tagblatt* čtenáře již uklidňoval: „Pamětní sloup, který stál za lawn-tennisovým hřištěm na starém vojenském cvičišti a před nějakým časem

6 BROŽ, J.: *Boží muka z Plzeňska a Telecka na Moravě*, s. 294, 298.

7 Národní památkový ústav, generální ředitelství, fotoarchiv, inv. č. F051017, b. a. (Denkmalamt Wien), b. d. Ústav dějin umění AV ČR, Dokumentační a sbírkové fondy, Zdeněk Wirth, krabice XIX. b. a., b. r. – V obou případech jde zřejmě o snímky zaslané konzervátorem památkové péče Emilem Glockerem Centrální komisi pro péči o památky ve Vídni (k tomu viz údaje zde níže v textu).

8 AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

Obr. 4. Plzeň, sloup s kaplicí a sochou Krista po bičování. 1659. Nová poloha u budovy plzeňského muzea, celkový pohled (půl-válcová bašta ani hradba s cimbuřím dnes již neexistují, vysoká budova v pozadí je hotel Continental). (Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43, foto L. Lábek, b. r.)

odtamtud zmizel, se nachází, jak se nám sděluje, v městském muzeu. Ředitelství ho zamýšlí, nebude-li obecní zastupitelstvo mít proti tomu námitky, postavit v prostoru mezi kostelem a muzejní budovou.“ Výstřižky z obou čísel *Pilsner Tagblattu* spolu s fotografií sloupu poté zaslal konzervátor památkové péče Emil Glocker dne 30. 6. 1906 vídeňské Centrální komisi pro péči o památky, která se díky tomu o zamýšleném transferu dozvěděla.⁹ Centrální komise se hned 19. 7. obrátila s žádostí o bližší informace na J. Škorpila, jenž jí odepsal obširným přípisem z 24. 7. 1906. V něm se pokusil mimo jiné i přepsat nápis na sloupu a zevrubně vysvětlil okolnosti, jež vedly k transferu památky. V tomto přípisu čteme: „Tato památka pochází z roku 1659. Německý nápis, pokud ho lze přečíst: »A 1659/ hat dieses Martd/ --- Gott dem all/mechtigen auff/setzen lasen zur/ Eren seiner Pein/ ---- der er/ bare Herr Kasp/ar ---- und/ seine ----«, dokazuje, že památka nemá vůbec nic společného s hranicí údajného Valdštejnova tábora. Od bližšího popisu upouštím. Fotografie, kterou c. k. Centrální komisi poslal profesor E. Glockner [správně: Glocker], je zajisté dost jasná, aby bylo možno z tohoto hlediska vydat správný posudek. Pozemek poblíž borské trestnice, vzdálený ½ hodiny

Obr. 5. Plzeň, torzo sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování (na obrázku stojí vpravo). 1659. Stav po živelném transferu v roce 1956. (Na obrázku vlevo leží na zemi torzo sloupu s Pannou Marií Svatohorskou z roku 1737.) (Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43, foto L. Lábek, 1956)

Obr. 6. Plzeň, vnější plášť presbytáře s opěráky bývalého klášterního kostela františkánů. Kaplice zhotovená v roce 1906 (na snímku je vlevo dole na zemi) pocházející z vrcholu sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování z roku 1659. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1975)

za městem, směrem k jihu, patřil plzeňské městské obci a byl nyní z druhé ruky prodán plzeňskému izraelitovi. Jak se proslýchá a v důsledku všech okolností je tento pozemek – stejně jako všechny ostatní přilehlé pozemky – určen k tomu, aby byl brzy rozparcelován na staveniště. Z příčin,

⁹ NA Praha, fond PÚ/R, kart. 61.

Obr. 7. Plzeň, torzo sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování. 1659. Podstavec umístěný u obvodového pláště presbytáře klášterního kostela františkánů. (Foto V. Kovařík, 2012)

Obr. 8. Plzeň, torzo sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování. 1659. Pravá boční stěna podstavce s nápisem. (Foto V. Kovařík, 2012)

kteří mi jsou neznámy, se nový majitel ještě před převzetím tohoto pozemku rozhodl, že tato boží muka na jejich původním místě nestrpí a dá je bez dalších ohledů odstranit. Tato okolnost mě přiměla k tomu, abych bez meškání do této záležitosti vstoupil prostřednictvím zdejšího obecního úřadu, abych tak zabránil zničení těchto božích muk. To se stalo na začátku května tohoto roku, tedy více než měsíc předtím, než zpráva v »Pilsner Zeitung« dala panu konzervátoru E. Glocknerovi podnět k jeho zmíněnému zákroku u c. k. Centrální komise. Už v polovině května tohoto roku byla tato boží muka zaměstnanci našeho muzea na místě opatrně rozebrána a prozatím deponována v muzeu, dokud se nepodaří vyhledat vhodné místo v městském parku poblíž nové muzejní budovy. V samotné budově nebylo možno tuto památku postavit kvůli její výšce, která převyšuje výšku místností našeho ústavu, jež jsou k dispozici. Toto opatření jsem pokládal za naléhavé jednak proto, že nebylo možno pomýšlet na trvalé ponechání této památky na původním místě, jednak proto, že tato boží muka, sloužící jako nanejvýš nevhodný cíl pro dospělé i nedospělé uličníky, velice trpěla házením kamenů. To dosvědčují poškození, jako jsou uražení římsových profilů, okrajů akantových

listů korintské hlavice, jakož i socha představující sedícího Krista, jež se nacházela v horní kaplici, ale jež úplně zmizela, a to, že chybí kříž, který nahoře boží muka uzavíral. Tak jako tak bych neopomenul příležitostně o tomto případě informovat slavnou c. k. Centrální komisi, ale se zřetelem na vlastnictví plzeňské obce jsem tuto záležitost nepokládal za tak naléhavou, abych se viděl nucen ještě před zabezpečovací akcí slavnou c. k. Centrální komisi tím obtěžovat. Kromě toho jsem se obával, že v důsledku úředního jednání by mohlo dojít ke zdržení a kvůli převedení vlastnictví na nového majitele by mohla být promeškána vhodná chvíle k zabezpečení uchování této památky.¹⁰

Centrální komise nejprve požádala o odborné vyjádření M. Dvořáka, jenž 7. 8. 1906 sdělil, že proti postavení památky u budovy muzea není námitek,¹¹ načež ještě téhož dne Centrální komise oznámila J. Škorpilovi, že mu děkuje za jeho zásah a že s jeho opatřeními plně souhlasí.¹²

10 NA Praha, fond PÚ/R, kart. 61, AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

11 NA, fond PÚ/R, kart. 61.

Obr. 9. Plzeň, torzo sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování. 1659. Zadní a levá boční stěna podstavce s monogramy. (Foto V. Kovařík, 2012)

Ještě v roce 1906 stál sloup na svém novém místě, u regotizované části městského opevnění poblíž nové muzejní budovy, jak se dovídáme ze záznamu od L. Lábka: „Dne 21. listopadu 1906 dostavena Boží muka u musea a zasažen nový kříž na jejich vrcholku z bílého pískovce“.¹³ Při obnově památky roku 1906 bylo ovšem nutno některé její části zhotovit zcela nově, jak dokládá popis sloupu, pořizovaný Z. Wirthem pro zamýšlený soupis památek města Plzně (opis nápisu poté dne 12. 5. 1927 Z. Wirth poslal L. Lábkovi), jenž zní: „Před Umělprům. museem. Stávala při silnice Klatovská (Ferd.), sem přenesena 1906, přičemž dány nová deska, podstavec, nový kříž a soška Ecce homo. [...] Pískovec, vys. 4.45 m. Sokl profilován vlnovkou, hladký hranolový stylobat s převislou římsou, sloup korintšský, dolní třetina obložena čtyřmi akanthy, na něm otevřená kaplice, na 3 strany segm. oblouky, římsa vypiatá a kříž; v kaplici soška Ecce homo. Na stylobatu v mělce prohloubených výplních: 1. monogram MARS pod titlou, dole srdce. 2. [Dvě slova nečitelná, poté monogram AM s trojitým křížem.] 3. A. 1659/hat diese Mardt= / er Gott dem All= / mechtigen aufs: / setzen Lasen zur/ Eren seiner Pein/ mardter der er/ bare Herr Las: / ar de Utern und/ seiner ... (dále řádek nečit.)“.¹⁴

Obr. 10. Plzeň-Křimice, areál zámku, depozitář. Torzo dřívku sloupu neznámé provenience se čtveřicí zdobných akantů (na obrázku uprostřed). 17. století (?). (Foto V. Kovařík, 2012)

Stav sloupu s kaplicí po transferu v roce 1906 zachycuje řada historických fotografií,¹⁵ které dokládají, že sloup byl vhodně postaven na vyvýšené místo do středu konkávně projmutého úseku nových hradeb čelem do parku (obr. 3 a 4). V této poloze stál sloup bez větších problémů od roku 1906 až do roku 1944, kdy byl silně poškozen vojenským náletem. V Lábkově místopisné sbírce se o tom stručně píše, že památka byla „bombardováním r. 1944 rozbita“;¹⁶ v tomto případě šlo zjevně o velký nálet na Plzeň dne 20. 12. 1944. Dokládá to i další dobová zpráva, podle které tato boží muka „téměř nadobro zničil nálet v prosinci roku 1944“.¹⁷ Společnost pro národopis a ochranu památek v Plzni proto po válce uvažovala o opravě památky, jak vyplývá ze zprávy ze září roku 1948. V ní čteme: „Rovněž oprava dalších Božích muk u musea, náletem těžce poškozených, je v programu“.¹⁸ K opravě však nakonec nedošlo; ještě na Lábkových fotografiích z června roku 1956 lze vidět – vedle přeraženého sloupu mariánského, o němž píšeme níže – pouze podstavec, poškozený bombardováním, se železným čepem jako zbytkem po osazení dřívku sloupu (obr. 5).¹⁹

Další osudy zbytků památky nejsou zcela jasné. Podle některých údajů torzo sloupu stálo na svém místě

12 NA, fond PÚ/R, kart. 61. AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

13 AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

14 ÚDU AV ČR, Dokumentační a sbírkové fondy, Zdeněk Wirth, krabice XIX, svazek 3, fol. 315. Přepis nápisu viz AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

15 AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43. Západočeské muzeum v Plzni – Národopisné muzeum Plzeňska, Kroužek přátel starožitností, inv. č. 11516, foto J. Karel, b. r. – Sloup je zachycen též na pohlednici od R. Maška z roku 1916, kterou publikovali MAZNÝ, P.; HARMÁČEK, V.: *Velká kniha plzeňských pohlednic*, s. 107. Další fotografii z roku 1916 uvádějí MADEROVÁ, M.; MAZNÝ, P.: *Plzeň očima Ladislava Lábka*, s. 89.

16 AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

17 *Znovuupravení Božích muk u nemocnice v Plzni*, nestr.

18 *Odbor pro ochranu památek*, s. 5.

19 AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

Obr. 11. Plzeň, Prešovská ul. 7, dům U Zlatého slunce, dvůr. Torzo dřívku sloupu neznámé provenience s korintskou hlavicí. 17. století (?). (Foto V. Kovařík, 2012)

přinejmenším do roku 1992, načež byl podstavec převezen nejprve na jakési neznámé místo, a poté byl uskladněn v depozitáři Technických služeb města Plzně.²⁰ Na několika snímcích ve fotoarchivu územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu pořízených v roce 1989 je však vidět, jak torzo sloupu (podstavec) stojí mezi opěráky u vnější stěny presbytáře bývalého františkánského klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Plzni;²¹ památka musela tedy být na toto tmavé místo přenesena někdy v době před rokem 1989. Na jiném snímku, datovaném do roku 1975, leží na zemi v ploše před polygonálním závěrem presbytáře kostela kaplice (již bez sochy Krista; obr. 6), kterou lze s vysokou mírou pravděpodobnosti ztotožnit s kaplicí tvořící původně součást námi sledovaného barokního sloupu.²² O dalším

osudu kaplice takto zachycené v roce 1975, která dosud nebyla nalezena, se nám nepodařilo dohledat žádné bližší zprávy.

Naproti tomu poškozený podstavec spolu s patkou dřívku sloupu zůstal na svém místě u františkánského kostela až do dneška. Stojí na cihelné podezdívce při severní vnější stěně mezi opěráky presbytáře, těsně při jednom z nich (obr. 7-9). Kolem podstavce roste nízká vegetace, místo je vlhké a ne příliš důstojné; okolí slouží jako skladiště stavebního materiálu. Patka podstavce je silně poškozena, originální kámen (pískovec střední zrnitosti okrové barvy) se sype na pouhý dotyk rukou. Střední díl podstavce je stále poškozen vlivem bombardování Plzně na konci roku 1944, některé jeho části chybí. Římsa podstavce má olámané rohy, plintus patky zmizelého sloupu byl v minulosti roztržen a zřejmě již v souvislosti s přesunem na začátku 20. století lepen. Celkový technický stav památky lze charakterizovat jako havarijní, vyžadující rychlý restaurátorský zásah.

Při pátrání po dalších zbytcích sloupu se naše pozornost obrátila do nedalekých Křimic. V areálu zdejšího zámku se dochovala mimo jiné část dřívku sloupu, provedeného rovněž z pískovce střední zrnitosti okrové barvy, jehož spodní část je ozdobena charakteristickou čtveřicí akantových listů. Dřík sem byl přivezen zaměstnanci plzeňského muzea zřejmě někdy počátkem devadesátých let 20. století, ještě spolu s mnoha jinými fragmenty staré sochařské a kamenické práce.²³ Podobá se nápadně dřívku zkoumaného sloupu s kaplicí a sochou Bolestného Krista po bičování a nyní je uložen v depozitáři (obr. 10). Jednoznačně ztotožnit oba dřívky prozatím však není možné.²⁴

Jiný podobný fragment, tentokrát horní části dřívku sloupu včetně korintské hlavice, jenž by rozměrově i tvarem odpovídal sloupu na Borech, se totiž nalézá na dvoře domu *U Zlatého slunce* v Plzni, kde sídlí plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu (obr. 11).²⁵

Otázka provenience zmíněných fragmentů barokního sochařství a jejich vztahu, pokud existoval, ke sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování stojícímu kdysi v Plzni-Borech, zůstává otevřena pro další studium.

20 STRNADOVÁ, K.: *Boží muka v Plzni jako symbol lidského bytí*, s. 28.

21 NPÚ, ú. o. p. v Plzni, fotoarchiv, snímky od J. Gryce, inv. č. 205829–205831, 205833.

22 NPÚ, ú. o. p. v Plzni, fotoarchiv, snímek od J. Gryce, inv. č. 77466.

23 Tyto fragmenty ležely donedávna fakticky jako nepotřebný kámen v ploše při vstupu do zámeckého parku. K jejich základnímu roztřídění a vhodnějšímu uložení došlo teprve nedávno díky iniciativě majitele křimického zámku, Ing. J. Lobkowicze.

24 Zatímco průměr křimického dřívku by rozměrově odpovídal, problém je v délce fragmentu, který je dle odhadu kratší, než byl borský sloup (křimický dřívku sloupu odpovídá cca 4/5 délky původního dřívku s kaplicí a sochou Krista). Pojetí akantových listů na dřívku z Křimic se zdá být ve srovnání s historickými snímky borského sloupu též poněkud odlišné a odpovídá spíše mladší dataci tohoto křimického torza.

25 Odkud tyto fragmenty pocházejí, se však zatím nepodařilo vypátrat.

Sloup se sochou Panny Marie (Madony) Svatohorské z roku 1737 stávající u pivovaru, při takzvané Doubravecké silnici v Plzni

Druhý ze sloupů, jemuž se zde věnujeme, je reprezentantem jednoduchého (základního) typu mariánského sloupu, jenž se skládá z hranolového podstavce, štíhlého, poměrně vysokého dřívku, v tomto případě s iónskou hlavicí, a sousoší Madony na vrcholu. Zatímco jeho dvě boční stěny a zadní stěna jsou opatřeny prázdnými plochami, orámovanými jednoduchou sekanou linkou, v čelní stěně podstavce sloupu je vysekáno vpadlé pole s konkávně skrojenými rohy. Uprostřed tohoto pole jsou vyobrazeny na schematicky podaném terénu reliéfy dvou klečících donátorů v barokním oděvu, vpravo je to figura muže, vlevo ženy, obě postavy se sepnutými rukama. Pod figurami se nalézá reliéf kamenických nástrojů – kružidla, kladiva a dvou dlát. V rozích čelní stěny podstavce jsou kamenicky provedeny jednotlivé číslice letopočtu 1737, uprostřed nahoře pak jméno donátora a autora, plzeňského barokního kameníka a sochaře Antonína Hericha, a to takto: *ANTONI // HERIH*. Sousoší Panny Marie s Ježíškem na vrcholu sloupu představovalo v poněkud lidovějším barokním podání Madonu Svatohorskou, po celé barokní období populární zpodobení zázračné středověké Madony z proslulého poutního místa Svatá Hora u Příbrami. Svatá Hora byla z Plzně dosažitelná rovněž právě po takzvané Doubravecké cestě, u které sloup původně stával. Bezprostřední okolí sloupu dotvářelo ještě poněkud mladší kamenné klekátko, sestávající ze dvou podpůrných, jednoduše profilovaných kusů a poměrně masivní překladové desky.

O vzniku sloupu v roce 1737 a jeho donátoru A. Herichovi věděl L. Lábek, jenž o památce (a také o místní pověsti, jež byla se sloupem spjata) v roce 1926 napsal: „O Herichovi víme zatím alespoň tolik, že byl krátce předtím (r. 1734) přijat za měšťana. Zemřel roku 1754 (3. března) stár 48 let. Také pověst oživuje tento památník. Vypráví o dvou bratřích, kteří, ztratili rodiče, rozešli se do světa. Jeden zbohatl, druhý však zůstal chudým a těžce bojoval s nepřízní osudu. Po mnoha letech rozpomenul se bohatý a toužil spatřiti svého bratra a rodné místo. Zvěděl záhy, v jak trudných poměrech se bratr nachází a tím více spěchal k domovu. Již se blížil k obci, když proti němu spěšně kráčí muž, chudobně oděný. Bratře – ozvalo se jako na povel s obou stran a již si leželi v náruči. Než, bylo to poslední slovo chudého, z přílišné radosti skácel se k zemi, raněn mrtvicí. Na památku smutné události vznikl pak Mariánský sloup a podoby obou bratří vytesány jsou prý na jeho podstavci“.²⁶ V dalším svém příspěvku z roku 1935 uvedl L. Lábek nové informace o donátorovi sloupu; zároveň opravil určení typu vrcholové mariánské sochy, již předtím pokládal za sochu Panny Marie Plzeňské: „Socha Panny Marie na sloupu jest replikou sochy svatohorské – nikoliv, jak jsme se dříve domnívali, plzeňské. Jest tu ovšem podána ještě ve starém pojetí – vysoká, štíhlá – proti dnešní představě nízké, se širokým pláštěm, který tuto změnu v nazírání vlastně způsobil. Umělecká osobnost Antonína

Obr. 12. Plzeň, sloup s Pannou Marií Svatohorskou. 1737. Původní poloha u městského pivovaru, u takzvané Doubravecké cesty. Celkový pohled. (Západočeské muzeum v Plzni, Národopisné muzeum Plzeňska, Kroužek přátel starožitností, inv. č. 104, b. a., 1911)

Herricha nabyla během posledních let na své plastičnosti. Na starém kamenném mostě Pražském zjištěna na sousoší Piety jeho signatura z roku 1750 a známe mimo to ještě dvě sochy po stranách Piety, kdysi zde stávající, které byly přemístěny na Saský most. Mimo to, jak lze dosti důvodně předpokládati, vytvořil Herrich i obě sochy Flory a Pomonny, které jsou dnes postaveny poblíž musea. Tvarovou analýzou bylo by lze připsati Herrichovi ještě díla další.“ Ve stejném příspěvku z roku 1935 se pak Lábek zabývá situováním sloupu a důvody, proč byl postaven právě u silnice k Doubravce; uvádí o tom: „Cesta z Plzně ku Praze vedla kdysi dnešní pivovarskou branou uprostřed pivovarských budov a v blízkosti dnešní vodárenské věže odbočovala směrem k Doubravce. Toto místo bylo jakýmsi významným mezníkem města Plzně, neboť tu stála »poprava«, to jest šibenice, kdysi nákladně vybudovaná. [...] Ve století XVIII. ubíralo se tudy každoročně procesí ku Svaté Dobrotivé a na Svatou Horu. A právě tato poslední náboženská manifestace dala vzniknouti sloupu, který zde blízko »popravy« stával od roku 1737 a teprve roku 1934 byl přenesen na nové stanoviště v zahradě ředitelské vily Městského pivovaru. Nápis na sloupu praví, že jej postavil Antonín Herrich,

26 LÁBEK, L.: *Od „Spravedlnosti“ ku kostelu sv. Jiří pod Pecháčkem*, s. 7. K osobě a dílu kameníka A. Hericha stručně též BLAŽÍČEK, O. J.: *Sochařství baroku v Čechách*, s. 262.

Obr. 13. Plzeň, sloup s Pannou Marií Svatohorskou. 1737. Stav po přesunu provedeném v roce 1934. (Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43, foto L. Lábek, po roce 1935)

plzeňský sochař. Stalo se tak pravděpodobně z vlastního popudu a se zbožným úmyslem; klečící postava dárcova a jeho manželky tomu zřejmě nasvědčují. Ale sloup postaven zde také proto, že na tomto místě, těsně před branami Plzně, mívala procesí svá zastavení.²⁷

V roce 1911 se sloup objevuje v písemných pramenech týkajících se jeho plánované opravy. Dne 28. 3. 1911 arciděkan J. Černý ve své žádosti adresované městské radě v Plzni, ve které prosil o provedení oprav několika sochařských památek, mimo jiné napsal: „[...] Dále prosí v účtě podepsaný, aby se slavná městská rada ráčila toho dobrotitivě ujeti, aby památný sloup se sochou P. Marie, stojí v akciovém pivovaru na Doubravské silnici, byl opraven; neboť socha P. Marie jest v obličejích tak poškozena, že vzbuzuje v mimojdoucích pohoršení. Též u této sochy konají se o dnech křížových pobožností. V účtě podepsanému není známo, kdo ten sloup postavil a kdo by byl povinen

náklad s opravou spojený nésti.“²⁸ Natěrač a pozlacovač Ant. Gustav Görg poté 9. 5. 1911 vskutku sestavil rozpočet, vztahující se ovšem pouze na nátěr sloupu, který odeslal městskému stavebnímu úřadu. Rozpočet zněl takto: „Předběžní rozpočet přes nátěr Mariánského sloupu za akciovým pivovarem a silnici Doubravské. Sochu Panny Marie, sloup a podstavec klekátku dobře očistit, horkou fermeží napustit, třikrátě dobrou fermežovou barvou natřít, úhrnem korun 30.“ Stavební úřad hned nato, 12. 5. 1911, sepsal zprávu, v níž je o nastávající opravě sloupu uvedeno toto: „Mariánský sloup stojící na silnici doubravecké mezi pivovary doporučuje stavební úřad opraviti umělým kamenem, poté celý sloup po náležitém očistění a napuštění horkou fermeží znovu přiměřeným tónem natřít. Práce tato vyžadovati bude náklad cca 60 K.“ Zpráva pojednávala i o plánu oprav dalších soch podle návrhu J. Černého. V jejím závěru se pak píše: „Jakkoliv stavební úřad natírání kamenných soch by nikdy nedoporučil, přimlouvá se v tomto případě za to, aby sochy z větší části zvětralé po očistění byly náležitě kamenným tmelem vyspraveny a poté natřeny, mají-li se sochy tyto na delší dobu zabezpečiti.“

Městská rada 19. 5. 1911 nařídila, aby sloup byl nákladem 60 korun opraven. Oprava byla skutečně provedena, i když za finanční částku o něco vyšší, jak se dovídáme ze stručné zprávy ze září 1911: „Stavební úřad opatřil opravu Mariánského sloupu u akciového pivovaru nákladem korun 78.00“.²⁹ Zajímavé je, že v citovaných spisech není žádná zmínka o zhotovení nové hlavy mariánské sochy, tedy o práci, o které se zmiňuje různým způsobem pozdější literatura. Zatímco Z. Wirth napsal, že „uražená hlava P. Marie plz. opravena 1915 Vojt. Šípem“³⁰ L. Lábek měl jiný názor – ve své knížce z roku 1926 uvádí, že „hlava jest však dílem doby nejnovější, neboť ji povětrnost zničila a musela býti roku 1911 znovu vymodelována“³¹ a v roce 1935 k tomu dodává, že „uražená hlava Panny Marie byla již r. 1911 doplněna sochařem O. Valtrem“.³²

Z období mezi světovými válkami máme dochovány také první zevrubnější popisy sloupu. L. Lábek v roce 1926 sloup (jehož vrcholovou sochu tehdy ještě pokládal za sochu Panny Marie Plzeňské) popsal těmito slovy: „Asi 100 kroků od místa bývalého popraviště při pravé straně Doubravecké silnice stojí zmíněná již Boží muka. Jsou kamenná, v celku ještě renaissanční architektury; ačkoliv pochází až z počátku XVIII. století. V řadě Božích muk v nejbližším okolí Plzně dochovaných, jsou tato odlišného rázu. Nejsou to vlastně Boží muka vůbec, nýbrž Mariánský sloup, který jest památkou rozsáhlého mariánského kultu v Čechách XVII. a XVIII. století. Zde pak jde o repliku velmi uctívané Madony Plzeňské, případně i o jakousi miniaturu krásného morového sloupu na velkém náměstí. Štíhlý, hladký sloup s korintskou hlavicí nese sochu Madony, lidového pojetí, jejíž hlava jest však dílem doby nejnovější, neboť ji povětrnost zničila a musela býti roku 1911 znovu

27 LÁBEK, L.: *Mariánský sloup z okolí bývalého popraviště*, s. 23.

28 AMP, Archiv města Plzeň, kart. 1168.

29 AMP, Archiv města Plzeň, kart. 1168.

30 ÚDU AV ČR, Dokumentační a sbírkové fondy, Zdeněk Wirth, krabice XIX, svazek 3, fol. 315.

31 LÁBEK, L., cit. 26, s. 7.

32 LÁBEK, L., cit. 27, s. 23.

Obr. 14. Plzeň, torza sloupu s Pannou Marií Svatohorskou – podstavec, spodní část dřívku s patkou, socha Madony, hlavice s horní částí dřívku (na obrázku leží torza na zemi uprostřed a vpravo). 1737. Stav po živelném transferu v roce 1956. (Na obrázku stojí vlevo torzo sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování z roku 1659.) (Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43, foto L. Lábek, 1956)

vymodelována. Na obdélníkovém podstavci v prostém rámci s vykrojenými rohy vytesán jest »křestní list« sloupu, totiž jméno donatora (dárce) ANTONI HERIH a v rozích letopočet 1737. Emblem kamenický, kladivo, kružítko a dláta, svědčí, že dárce byl kameníkem i sám tvůrcem této sochy. Spatřujeme tu i jeho postavu spolu s manželkou, jak proti sobě klečí se sepjatýma rukama³³ V již výše zmíněném rukopisném soupisu uměleckých památek Plzně od Z. Wirtha se pak o sloupu píše: „U silnice do Doubravky (původně šla pivovarem, ale při stavbě bednárný 1842 přeložena i se sochou na severovýchod) (J. Vrba Chodsko 1928) na bývalém popravišti. Na Městské spravedlnosti. Pískovec, přes 5 m vys. Hranolový podstavec se soklem a profil. římsou, sloup barokně jonský, socha plz. P. Marie. Na podstavci v průčelí relief: klečící muž a žena s rukama spjatýma, kamenický emblem, kružítko, kladivo, 2 dláta, v rozích 1737, nahoře: ANTONI HERIH. Pískovcové klekátko tvoří deska spočívající na balustrech a kamenný polštář. Uražená hlava P. Marie plz. opravena 1915 Vojt. Šípem“.³⁴

Původní umístění sloupu (pokud nepočítáme jeho polohu v době před rokem 1842) včetně klekátka nám dokládá fotografie z roku 1911, uložená ve sbírkách Národopisného muzea Plzeňska (obr. 12).³⁵ Je na ní mimo jiné patrná starší podoba překladové desky klekátka a při pohledu na vrcholové sousoší zjistíme, že chybí hlava Panny Marie, po které tehdy zbyl pouze železný čep. Když se v důsledku rozšíření areálu pivovaru památka ocitla v roce 1929 na jeho pozemku a v její těsné blízkosti došlo k rozsáhlé stavební činnosti (stavbě pivovarských sladoven), bylo rozhodnuto o transferu sloupu. Zpráva úřadu pro technické záležitosti města Plzně z 12. 5. 1930 k transferu uvádí: „Boží muka s Mariánskou sochou z r. 1737, ke které se pojí tradice popravy Jana Kozíny, stojící na pozemku č. kat. 2318/3 předaném do majetku pivovaru, budou Měšťanským pivovarem po dohodě s obcí přemístěna na vhodnější místo, veřejně přístupné.“ Město poté požádalo o posudek městského archiváře F. Macháčka, který dne

Obr. 15. Plzeň, torzo sloupu s Pannou Marií Svatohorskou. 1737. Patka podstavce nalézající se u obvodového pláště presbyteria klášterního kostela františkánů. (Foto V. Kovařík, 2012)

Obr. 16. Plzeň-Křimice, areál zámku, torzo sloupu s Pannou Marií Svatohorskou. 1737. Podstavec s římsou, plintem, patkou a oddělenou spodní částí dřívku, ležící na zemi. (Foto V. Kovařík, 2006)

18. 7. 1930 vypracoval toto stanovisko: „Podepsaný spolu se správcem městských sadů p. V. Čočkem prohlédl sochu Madonny v Měšťanském pivováře a situaci okolo pivovaru a zjistil a navrhuje toto: Socha Madonny spočívá na soklu asi $\frac{3}{4}$ m vysokém, na němž je postaven štíhlý vysoký sloup, na vrcholu sloupu potom je umístěna socha Madonny, která nevyniká zvláštní uměleckou cenou, ale přece jen je zcela dobrou řemeslnou prací barokovou. Na podstavci je nápis ANTON HERICH 1737 s emblemami kamenického řemesla. Socha tedy jest dílem kamenického mistra Antonína Hericha neboli Höricha, který až do roku 1749 pracoval v domě čp. 145, který byl jeho majetkem. Proporce celého díla jsou šťastně řešeny a na jiném místě, než je dosavadní, ještě lépe vyniknou, takže socha bude zcela slušnou ozdobou místa, kde bude umístěna, a význačným bodem, poněvadž

33 LÁBEK, L., cit. 26, s. 6–7.

34 ÚDU AV ČR, Dokumentační a sbírkové fondy, Zdeněk Wirth, krabice XIX, svazek 3, fol. 315.

35 ZM v Plzni – NMP, KPS, inv. č. 104., b. a., 1911.

vyčníká i svou výškou asi 5 m. Zrušením doubravecké silnice tato socha sama ztratila svůj smysl, poněvadž s pivovarem přímo nemá nic společného ani historicky, ani ideově. Proto navrhuji, aby byl Měšťanský pivovar požádán o přemístění této sochy tak, aby byla veřejně přístupná. Přitom však přeče bych doporučoval, aby socha ta zůstala umístěna v té čtvrti, pro kterou původně byla určena, poněvadž je jistě účelnější, jestliže historické a umělecké památky jsou roztroušeny po celém městě, zvláště nejsou-li to památky významu unikátního. Za nejuhodnější místo pro nové umístění sochy pokládám s kol. Čočkem předmostí želez. mostu směrem od města vlevo (u sv. Jana), kde je dnes prázdná plocha mezi stanicí autobusu a stanicí elektrické dráhy. Socha byla by umístěna uprostřed této prostoty na nízkém trávnickovém podstavci, lemovaném ovrubníky, a stala by se tu cennou dominantou celé této prostoty. Ideově se sem také dobře hodí, poněvadž se tu zastavují pohřby. Připomínám ještě, že socha je všelijak natřena a že bude nutno ji celou odborně konservovat před definitivním postavením. Provádí takovéto práce Vojtěch Šíp, akademický sochař. Konečně ještě doporučuji, aby před definitivním rozhodnutím bylo zjištěno, jestliže snad při nové regulaci nezmění se nějak celá úprava předmostí, aby už podle toho bylo definitivně stanoveno místo pro sochu“.³⁶

Jednání o novém umístění sloupu se protáhla na několik let, takže k transferu došlo zřejmě až v roce 1934; o jednáních, jež tomu předcházela, nás informuje písemná zpráva ze dne 3. 2. 1933: „Revisní rada z 3. II. 1933. Přemístění historických Božích muk (ref. spr. rada Hecht). Při předávání zrušené Doubravecké silnice vyžádali si zástupci obce v protokolu ze dne 3. října 1929, aby Mariánská socha z r. 1737, ku které prý se pojí tradice popravy Jana Kozičky, byla po dohodě s obcí přemístěna na vhodnější místo, veřejně přístupné, jelikož se jedná o významnou a umělecky cennou památku. Správní rada v listopadové schůzi v r. 1929 nevzala na vědomí návrh obce a usnesla se na návrh technické komise přemístiti tuto památku na přístupné místo v pivovare. Usnesení toto bylo sděleno obci našim přípisem ze dne 26. listopadu 1929. Rada města Plzně ve schůzi 19. května 1930 jednala znovu o této záležitosti a po posudku městského archiváře a měst. stav. úřadu usnesla se 3. listopadu 1930 požádati pivovara, aby tato Boží muka, resp. Mariánský sloup, byla umístěna na nároží Nádražní třídy a ulice U Měšťanského pivovaru, proti hotelu Rosii, za budoucím uličním hrazením na pozemku pivovaru, po zbourání dnešních objektů. Tím je o umístění této památky definitivně rozhodnuto. [...] V Plzni 3. března 1933.“³⁷ K samotnému transferu došlo zřejmě až následujícího roku, neboť v článku L. Lábka z roku 1935 se uvádí, že sloup „teprve roku 1934 byl přenesen na nové stanoviště v zahradě ředitelské vily Měšťanského pivovaru.“ Při této příležitosti byl sloup opraven; Lábek o tom v témže článku poznamenal: „Mariánský sloup jest nyní velmi pečlivě opraven, jen krycí deska na klekátku má nemožně slabé proporce. (Uražená hlava Panny Marie byla již r. 1911 doplněna sochařem O. Valtrem). V Plzni, kde jsme tak chudí na pomníky, dlužno záchranu tohoto díla dvojnásob uvítati“.³⁸

Vzhled památky po jejím transferu dokládá několik fotografií z archivního fondu L. Lábka (jedna z nich viz obr. 13).³⁹ Je na nich vidět nově zhotovená hlava Panny

Obr. 17. Plzeň-Křimice, areál zámku, torzo sloupu s Pannou Marií Svatohorskou. 1737. Podstavec po přesunu na zpevněnou plochu. Pohled na čelní stěnu s reliéfní výzdobou a chronogramem. (Foto V. Kovařík, 2012)

Marie i nové, světlé spárování, například mezi třemi částmi, z nichž se skládá dřík sloupu. Patrná je ve srovnání s předchozím stavem těž doplněná (nová) krycí deska klekátka, jejíž proporce jsou zcela jiné než proporce předchozí desky. Samotné klekátko bylo oproti předchozímu stavu osazeno, jak se zdá, poněkud dále od podstavce sloupu.

36 AMP, Archiv města Plzeň, kart. 1219.

37 SOKOL, P.; HAJŠMAN, J.: *Po stopách plzeňské spravedlnosti*, s. 115.

38 LÁBEK, L., cit. 27, s. 23.

39 AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

K dalšímu transferu došlo přibližně po dvaceti letech, v roce 1956, kdy byl sloup přenesen k budově plzeňského muzea (obr. 14). Tehdejší transfer však proběhl bezpochyby neodborně, neboť během něho byl sloup přeražen a silně poškozen, jak dokládají další fotografie z archivního fondu L. Lábka s popisem: „*Mariánský sloup, přeražený při převážení od pivovaru k museu, červen 1956*“.⁴⁰ Důvody tohoto přesunu a další osudy rozbitého sloupu uvádí J. Hajšman: „*Tehdy se rozšiřovala trolejbusová točna, sloup překážel a tak bylo rozhodnuto, že nahradí náletem poškozená boží muka, která stávala u novogotických hradeb mezi muzeem a hotelem Continental. Při neodborném transferu byl mariánský sloup (možná záměrně) rozlámán a nějaký čas ležel vedle rozbitých božích muk. Při následné likvidaci novogotických hradeb byly jeho zbytky nejprve přeneseny do areálu františkánského kláštera, kde byly shromažďovány poškozené církevní památky, později byla tato zarostlá halda pískovcových artefaktů přemístěna do křimického zámeckého parku. Zde leží dosud, v očekávání pomalé, ale neodvratné transformace na prapůvodní materiál – písek. Takto neslavně dopadl mariánský sloup, který býval ozdobou a dominantou doubravecké cesty*“.⁴¹

Fotografie od L. Lábka z roku 1956 ukazují, že dřív sloup byl přeražen při přesunu na tři kusy. U plzeňského muzea se tak na stejném místě na chvíli protnul osudy dvou sochařských památek, když vedle sebe ležely rozbité části obou památek barokního sochařství v Plzni – sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování a sloup se sochou Panny Marie Svatohorské (obr. 5 a 14). Co se týče sloupu s Madonou a jeho stavu po transferu, z fotografií vyplývá, že zvlášť byla ponechána patka podstavce, zvlášť zůstal dochován střední díl podstavce s římsou a patkou sloupu spojenou napevno čepem spolu se spodní třetinou dřívku. Opodál ležely další dva kusy dřívku, části klekátka, hlavičky s odlomenou horní částí dřívku a též poškozená socha Madony.

Osudy těchto fragmentů, lépe řečeno několika z nich, lze souhrnně vyjádřit takto: Jednotlivé části byly přesunuty do prostoru za presbytář bývalého františkánského kostela v Plzni stejně jako fragment sloupu s kaplicí a sochou Krista po bičování. Zatímco socha Madony včetně hlavičky sloupu a horní dvě třetiny jeho dřívku zmizely během následujících let neznámo kam, dochovala se (podobně jako podstavec sloupu s kaplicí a sochou Krista) patka podstavce, osazená dosud na provizorním kamenném základě na vlhkém a zanedbaném místě při stěně jednoho z opěráků presbytáře františkánského kostela v Plzni (obr. 15). Do terénu ponořená patka s nánosy špíny a bahna svým materiálem (středně- až hrubozrnný pískovec) i rozměrově přesně odpovídá střednímu dílu podstavce dochovaného pro změnu v Křimicích. Na povrchu patky jsou patrné zbytky barevných nátěrů, které jsou shodné s nátěry zbývajících kusů podstavce, takže o provenienci patky a její příslušnosti nemůže být pochyb. Střední díl podstavce sloupu spolu s římsou a patkou a spodní třetinou dřívku byl zřejmě počátkem devadesátých let 20. století převezen spolu s několika dalšími fragmenty, jak již bylo výše zmíněno, do areálu zámku v Plzni-Křimicích. Zde zbytky mariánského sloupu byly pohozeny volně v terénu a pozvolna zarůstaly vegetací (obr. 16). Teprve nedávno došlo k jejich lepšímu umístění: podstavec byl osazen

Obr. 18. Plzeň-Křimice, areál zámku, depozitář. Torzo sloupu s Pannou Marií Svatohorskou. 1737. Spodní část dřívku. (Foto V. Kovařík, 2012)

na zpevněnou plochu při vnitřní ohradní zdi zámeckého parku v Křimicích (obr. 17), spodní třetina dřívku byla uložena do depozitáře (obr. 18).

Na dvou pozapomenutých památkách jsme se pokusili ukázat, že fond barokního sochařského umění byl v Plzni v minulosti mnohem pestřejší a bohatší, než je tomu dnes. Především během války a po válce některá díla zanikla, případně byla těžce poškozena a do značné míry ztratila svou vypovídací schopnost a památkovou hodnotu. Městský prostor a památkový fond, a vlastně celá společnost tak přišla o doklady umu a náboženské víry našich předků. Právě i v této souvislosti spočívá důležitost všech soupisových a dokumentačních prací. Jejich výsledky v podobě shromážděných archivních rešerší, historické

40 AMP, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

41 HAJŠMAN, J.: *Zaniklá ves s turzí Týnec a Pecihrádek v Plzni*, s. 48.

i současné obrazové dokumentace, zaměření a dalších údajů výrazně napomáhají k zachycení stop po zaniklých, poškozených či ztracených památkách pro budoucí generace. V některých případech mohou posloužit i pro jejich případnou obnovu (rekonstrukci) a rehabilitaci.

Budoucnost částí sloupů, jichž se týkal tento článek a jejichž osudy se paradoxně vzájemně protnul ve druhé polovině 20. století, je nejistá. Přesto doufáme, že bude příznivější než doposud. Snad se najde i vůle

k rehabilitaci obou památek na novém, vhodném a důstojném místě v Plzni. Pro Plzeň a plzeňskou veřejnost byly kdysi určeny a dlouhá léta připomínaly životy místních lidí, kteří se podíleli na vzniku a později i na jejich záchraně.

Článek vznikl jako součást vědeckovýzkumné práce Národního památkového ústavu, financované z dotace Ministerstva kultury v rámci úkolu DKRVO 10 H 3010 110.

Prameny

Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, kart. 43.

Archiv města Plzně, Archiv města Plzeň, kart. 1168.

Národní archiv Praha, fond Památkový úřad Rakousko (NA, PÚ/R), kart. 61.

Národní památkový ústav, generální ředitelství, fotoarchiv. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, fotoarchiv.

Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, Dokumentační a sbírkové fondy, Zdeněk Wirth, krabice XIX, svazek 3, fol. 315.

Západočeské muzeum v Plzni, Národopisné muzeum Plzeňska, Kroužek přátel starožitností, Sběrka fotografií a negativů.

Literatura a nepublikované zprávy

BLAŽÍČEK, Oldřich J.: *Sochařství baroku v Čechách*. Praha, SNKLHU, 1958.

BROŽ, Josef: Boží muka z Plzeňska a Telecka na Moravě. *Český lid*. 1899, roč. 8, s. 292–301, kresba na s. 295.

FOUD, Karel: Plzeňská boží muka. In *Bulletin Základního informačního střediska VTEI státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni*. 8. Plzeň, Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, 1990, s. 90–95, kresba na s. 92.

FOUD, Karel: K soupisu kamenných božích muk na území města Plzně. *Zprávy památkové péče*. 1992, roč. 52, č. 5, s. 24–26.

HAJŠMAN, Jan: *Zaniklá ves s tvrzí Týnec a Pecihrádek v Plzni*. Plzeň, Petr Mikota, 2007.

LÁBEK, Ladislav: *Od „Spravedlnosti“ ku kostelu sv. Jiří pod Pecihrádkem*. Plzeň, Grafické závody, 1926.

LÁBEK, Ladislav: Mariánský sloup z okolí bývalého popraviště. *Plzeňsko*. 1935, roč. 17, č. 2, s. 23.

MADEROVÁ, Marie; MAZNÝ, Petr: *Plzeň očima Ladislava Lábka*. Plzeň, Starý most, 2003.

MAZNÝ, Petr; HARMÁČEK, Václav: *Velká kniha plzeňských pohlednic*. Plzeň, Starý most, 2008.

Odbor pro ochranu památek. *Zprávy Společnosti pro národopis a ochranu památek v Plzni*. 1948, č. 1, s. 5.

SOKOL, Petr; HAJŠMAN, Jan: *Po stopách plzeňské spravedlnosti. Historie a topografie hrdelního soudnictví*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa, 2010.

STRNADOVÁ, Karolína: *Boží muka v Plzni jako symbol lidského bytí*. Plzeň 2012. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni, Pedagogická fakulta.

Znovupostavení Božích muk u nemocnice v Plzni. In *Zprávy společnosti pro národopis a ochranu památek v Plzni*. Plzeň, b. n., 1946.

Summary

The column with a lantern and a statue representing Christ after the Flagellation and the column with a statue representing the Virgin Mary (Madonna) of Svatá Hora – two temporarily forgotten Baroque monuments in Pilsen and their fates

Keywords: columns and pillars with the statues of the Virgin Mary, the Holy Trinity and other saints — transfers and devastation of historic sculptures — Pilsen — column from 1659 with a lantern and a statue representing Christ after the Flagellation — column from 1737 with a statue representing the Virgin Mary (Madonna) of Svatá Hora

The treatise deals with two selected examples of only fragmentarily preserved and temporarily a little forgotten Baroque sculptures in Pilsen – the column with a lantern and a statue representing the Suffering Christ after the Flagellation and the column with a statue representing the Virgin Mary (Madonna) of Svatá Hora (Holy Mountain). Both the relics belong to the set of monuments presented in a forthcoming voluminous publication on columns and pillars with the statues representing the Virgin Mary, the Holy Trinity and other saints in the territory of the current Pilsen Region. The former column,

bearing a statue representing Christ after the Flagellation inside the top lantern, dates back to 1659 according to an inscription on its pedestal. It initially used to stand at Pilsen-Bory in the fields to the left of the road leading to Klatovy. In 1906 it was transferred to the edifice of Pilsen's museum. In 1944 it was badly damaged during the wartime air raids. Its pedestal was subsequently removed to a secluded position near Pilsen's Franciscan church. The latter column was erected in 1737. It used to stand in the vicinity of the municipal brewery near the road leading to Doubravka. In 1934 it was transferred to another place, not far away from its initial position. The next transfer took place in 1956, with the column considerably damaged during the works. In 1956, the fates of both the columns intersected; afterwards, their remains were resting side by side for a certain time on the grounds of the current West Bohemian Museum in Pilsen. As far as both the sculptures are concerned, the treatise points out to a substantial loss of heritage values for Pilsen's historic urban area, mentioning simultaneously the option of restoring (reconstructing) and rehabilitating them on the base of preserved archival documents and old photographs.

(Translated by Karel Matásek)

Neprovedený návrh kaple v Žerovicích u Přeštic

VRATISLAV RYŠAVÝ

Klíčová slova: Žerovice (okr. Plzeň-jih) — návrh půdorysu a hlavního průčelí — Mikuláš Sexstetter — kladrubský klášter — Kilián Ignác Dientzenhofer

Ve fondu *Archiv pražského arcibiskupství* existuje velmi dobře zachovaný původní plánec barokní kaple, prozrazující mimořádné kvality jeho autora.¹ Navíc je přesně datovaný, byť bez signatury. Plánek je přílohou spisů informujících pražské arcibiskupství o zamýšlené stavbě kaple.

Kaple měla být zasvěcena sv. Vojtěchovi a postavena v roce 1731 v obci Žerovice na panství přeštickém (dnes okr. Plzeň-jih), které tehdy patřilo benediktinskému klášteru v Kladrubech. Základem spisu je bezprostředně nedatovaný latinský list Jana Nepomuka Nezleckého, arciděkana plzeňského, adresovaný pražskému arcibiskupství. V něm informuje o záměru svého podřízeného, vícovského a tehdy zároveň i přeštického faráře Mikuláše Sexstettera, člena řádu benediktinů, nechat vystavět v jeho farnosti, v obci Žerovice kapli zasvěcenou sv. Vojtěchu. Opat kladrubský jako patron farnosti a zároveň i vlastník panství slíbil na stavbu kaple věnovat 400 zlatých. Příložený krátký latinský list samotného M. Sexstettera s datem 18. 6. 1731 tento záměr potvrzuje a specifikuje přesně dny v týdnu, kdy by v kapli měly být slouženy mše.²

Další přílohou spisu je český, níže citovaný list představitelů obce Žerovice, který prozrazuje, že záměr stavby nové kaple vyšel právě z obce.

„Před Dvojí Cti hodného Vysoce Učeného Pana Patera Mykulasse Sexstetra, řádu Svatého Benedikta, Knížetského kláštera Kladrubského, faráře Výcovského, Panství Přeštického Inspektora.

Vašnosti tímto spisem, ve vsi poníženosti vyjevujem. Tak jakž naše k panství Přeštickému přináležející obec Žerovská mezy sebou všickni společně, od prvního až do posledního, snešení jsme učinili a v té vsi naší v Žerovicích ku cti a chvále svatého Vojtěcha Patrona českého, od kamene zděnou kaply, v ktorej by někdy mše svatá sloužena býti mohla, vprostřed vsy vystavěti dáti, sobě učinili. Poněvadž pak to naše předsevzetí a ten náš mající aumisel vystavení té kaple dříve konati a začátek učiniti nemůžeme, dokud toho dovolení nedostaneme.

Pročž Vašnosti jak rychtář, konšelé, tak všickni z obce a celá obec Žerovská poníženě prosíme, nám k vystavení té kaple (jenž takovou, pro jedinou čest a chválu sv. Vojtěcha vystavěti dáti aumyslu jsme) dovolení a Consens vyjednati sobě laskavě oblíbiti ráčili. S tím Vašnosti nás poroučejíce a té naděje se těšíce, zůstáváme Vašnosti Ponížení poslušní poddaní a spolu Podači Rychtář, konšelé, též celá obec Žerovská.“

Krátkým příloženým latinským listem s datem „*Cladrubii die 11. Julii Anno Christi 1731*“ potvrdil kladrubský opat Josef (Sieber), že chce věnovat na stavbu uvedené kaple 400 zlatých. Příložena jsou i latinská svědectví dvou farářů z okolí – Antonína Františka Vodňanského z Vřeskovice (18. 7. 1731) a Šimona Františka Alexia Janoty z Dnešic (18. 6. 1731).³

Plánek se stal přílohou jiného listu M. Sexstettera, napsaného a poslaného v době někdy krátce před 30. 3. 1731 (toto datum je dodatečně připsáno na rubu listu jako datum prezentace v archivu), kde je jako příloha také výslovně zmíněn. Jde o perokresbu na tužším papíře bez průsvitky, svíslé obdélného tvaru o rozměrech celkem 32,5 cm × 55 cm, obvyklým černým duběnkovým inkoustem, částečně kolorovanou, v horní polovině s průčelním pohledem, v dolní polovině s půdorysem, zcela dole s měřítkem v loktech.

Kaple měla mít čtvercový půdorys, vně s nárožími změkčenými půdorysným konvexkonkávním zvlněním, uvnitř s koutovými pilíři, postavenými nakoso a nesoucími klenbu pravděpodobně plackového nebo baldachýnového typu s klenebními pasy při každé ze stěn. Poměrně široký kruh uprostřed klenby může znamenat štukové zrcadlo (pro malbu?), nebo vloženou menší klenbu kupolového typu ve vrcholu.

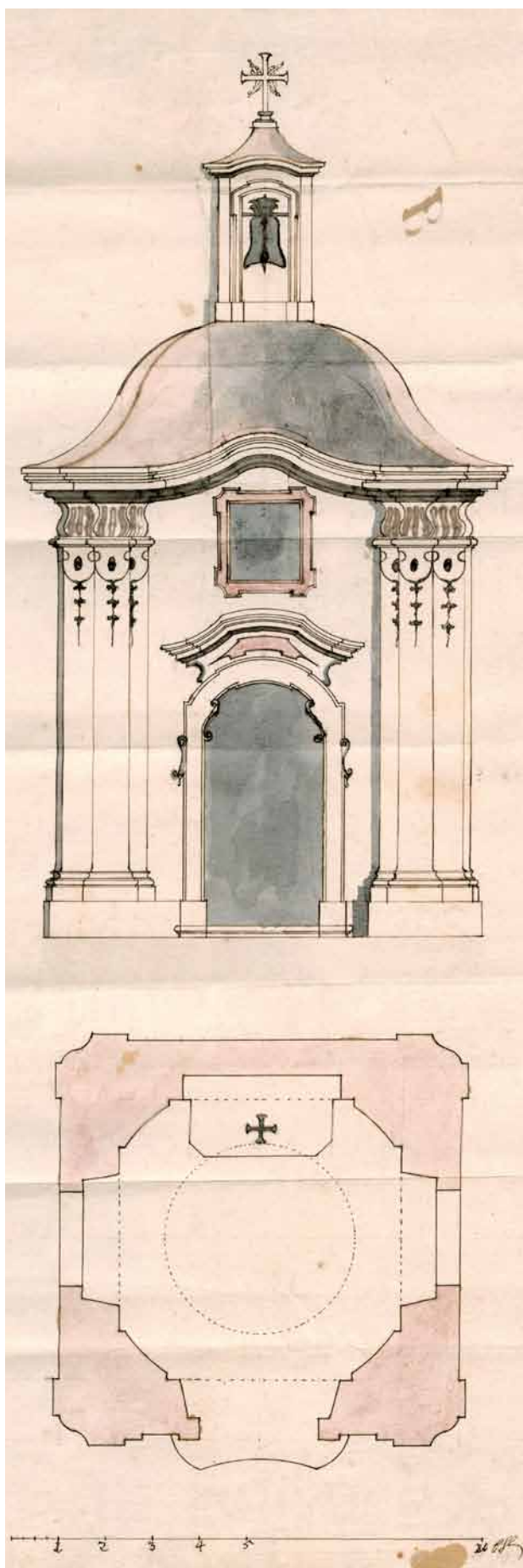
Na čelní straně měl být vchod a před ním jeden nízký stupeň ve funkci prahu, půdorysně křivkově dynamický – široký konkávní střed s oběma kraji naopak symetricky konvexními, s jemnými tvarovými zlomy. Oltář měl stát proti vstupu do kaple. V obou bočních stěnách se počítalo se symetricky umístěným oknem.

Vstupní průčelí bylo navrhováno tak, aby je členily boční, nebo spíš nárožní svazkové pilastry, poměrně široké a jemně plasticky vrstvené, s jasným členěním – na soklu podstavec, pak patka a dřík a nad ním úsek kladí s poměrně vysokým a plasticky vyvinutým vlysem (na způsob entáze) s kanelurami. Pod hlavicí každého z pilastrů je znázorněna plochá čabraka; od ní směrem dolů splývá stylizovaný střapec, pravděpodobně mírně plastický. V ploše průčelí mezi pilastry se nalézá poměrně velký portál se segmentovým, na obrysu dále pročleněným záklenkem. Jeho ostění, orámované z čelní

1 Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství, kart. 1210.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

strany dvojicí pásků, je pohledově oživeno místo obvyklých uch jemnými tvarovými zlomy s malými volutkami. Součástí portálu je nízká supraporta s profilovanou římsou, jež zčásti opisuje tvar záklenku; její okraje jsou však symetricky, pomocí konkávní křivky, mírně zdviženy směrem vzhůru. Nad portál autor kresby umístil poměrně velké čtvercové okno ve funkci světlíku, v paralelním ostění či spíše šambráně, s uchy v rozích dovnitř čtvrtkruhově vykrojenými. Výrazně profilovaná korunní římsa je uprostřed nad oknem výrazně zvlněna. Střecha kaple měla mít plynule zvlněný zvonovitý tvar s poměrně vysokou zvoničkou zřejmě čtvercového půdorysu ve vrcholu, po stranách otevřenou, se segmentově řešenými otvory a profilovanou římsou. Pokud jde o ukončení zvoničky, plánovala se stříška stanového typu s křivkovým prohnutím směrem dovnitř a s velkým křížem ve vrcholu.

Plánek zahrnuje i návrh barevnosti vstupního průčelí. Střecha včetně střechy na zvoničce je růžová (v původním úmyslu spíše červená). Stejně růžová je i jemně přestupující výplň supraporty, šambrána okna nad portálem, jakož i kanelury ve vlysu nad pilastry.

K plánu není přiložen žádný rozpočet stavebních nákladů s rozpisem prací, takže nelze jednoznačně interpretovat červené zbarvení střech. Mohlo se jednat o záměr provést pálenou střešní krytinu (v baroku se nejčastěji uplatňovala krytina prejzová). Mohla to být však také její levnější napodobenina, v barokní době rovněž hojně užívaná, dokonce i u budov zámků – červeně natřený šindel (lněným olejem čili fermeží s rozpuštěnou bolusovou hlinkou jako tradičním přírodním červeným barvivem). Konečně to mohlo znamenat i krytinu z takzvaného bílého (pozinkovaného) plechu, natřeného červenou barvou, což se v 18. století rovněž často dělalo.

Růžové zdůraznění výplně supraporty, šambrány okna nad portálem a kanelur ve vlysu nad pilastry lze chápat jako jemné, nedramatické akcenty některých drobných forem, obdobně jemně akcentovaných i plasticky. – Korunní římsa ovšem barevně pojednána není.

Jemné barevné akcenty na plánu nikde nekontrastují s plastickou a vůbec tvarovou skladbou. Ta zřetelně respektuje estetickou dominanci velkých forem nad detaily; v tom smyslu jde o skladbu zcela vrcholně barokní. Užití křivkových tvarů u podstatných prvků architektury kaple – jak ve dvourozměrném (čistě optickém), tak i trojrozměrném (plastickém) smyslu – návrh zařazuje do domácího

Obr. 1. Vstupní průčelí a půdorys navrhované kaple na plánu v příloze spisů k zamýšlené stavbě kaple sv. Vojtěcha v Žerovicích u Přeštic (okr. Plzeň-jih). Perokresba černým duběnkovým inkoustem na tužším papíře bez průsvítky, nedatovaná a nesignovaná, celkové rozměry 32,5 × 55 cm, měřítko v loktech. Plánek je částečně kolorován růžovou barvou – střecha kaple a zvonice v jejím vrcholu, šambrána okna nad portálem, výplň supraporty, kanelury v úsecích vlysu nad nárožními svazkovými pilastry. (Národní archiv, Praha, Archiv pražského arcibiskupství, sign. D 17, 1731, VIII-IX, kart. 1210, datum prezentace na rubu spisu 30. 3. 1731. (Reprodukce Národní archiv, Praha; výřezy, úpravy redakce, 2013)

proudu radikálního vrcholného baroka. Na první pohled je nápadná i proporční vyváženost navrhované stavby. Zjevně jde o návrh po výtvarné stránce velmi kvalitní, v domácí soudobé produkci podobných kaplí vysoce nadprůměrný.

Protože je návrh kaple přesně datován rokem 1731 a vznikl na území patřícímu tehdy kladrubským benediktinům, je na místě domněnka, že jeho tvůrcem mohl být Kilián Ignác Dientzenhofer. Ten vystřídal ve službách kláštera svého předchůdce, Jana Blažeje Santiniho-Aichla, zemřelého v roce 1723, a stejně jako Santini byl projektantem snad všech nových budov nebo jen jejich úprav na celém rozlehlém kladrubském panství až do své smrti v roce 1751.⁴

Domněnku o autorství K. I. Dientzenhofera posiluje prokázaná angažovanost jeho přímého zaměstnavatele, kladrubského opata Josefa Siebera, jenž písemně stvrdil rozhodnutí financovat stavbu kaple v Žerovicích částkou 400 zlatých. Měla to být kaple poměrně malá, jak dokládá měřítko uvedené na plánu: v přepočtu něco málo přes 5,5 m vnější šířky, stejné vnější hloubky, o celkové výšce kolem 10,2 m a výšce přibližně 5,6 m po korunní římsu včetně této římsy; výška portálu 3,2 m.

Autor tohoto příspěvku zná nejméně jeden další podobný příklad jen o málo menší stavby venkovské kaple ve Výškovicích (okr. Tachov), která byla na panství kláštera Teplá v roce 1775 financována sice dvěma místními bohatšími sedláky, ale nese zjevné znaky díla tehdejšího architekta ve službách tepelských premonstrátů, Václava Hausmanna.⁵

Z nějakých zatím neznámých důvodů kaple sv. Vojtěcha v Žerovicích u Přeštic postavena nebyla. Dnes v Žerovicích stojí kaple Panny Marie, jež nevykazuje žádnou strukturální ani jinou podobnost s původním návrhem. Můžeme jen spekulovat, proč ke stavbě svatovojtěšské kaple nedošlo. Nejčastějším důvodem býval nedostatek finančních prostředků. Jisté je, že právě v roce 1731 probíhala stavba takzvaného Nového konventu přímo v areálu kladrubského kláštera (1729–1733 hlavní východní křídlo), prováděná na způsob rozlehlého barokního paláce se čtyřmi křídly kolem vnitřního nádvoří, nepochybně mimořádně finančně náročná, která se táhla velmi dlouho.⁶

Návrh kaple sv. Vojtěcha v Žerovicích zůstává cenným dokladem domácí barokní architektury (i proto, že se jedná o autentický návrh, kterých se zachovalo poměrně málo). Jak už bylo výše uvedeno, nelze vyloučit, že tento návrh vyšel z dílny K. I. Dientzenhofera. Je proto vhodné, aby k němu přihlédl každý, kdo se zabývá blíže studiem díla a „osobního“ slohu tohoto předního architekta doby vrcholného baroka v Čechách.

Článek vznikl v rámci vědeckovýzkumné práce financované z rozpočtu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

4 Kilián Ignác Dientzenhofer a umělci jeho okruhu, s. 14–15, 46, 51.

5 RYŠAVÝ, V.: *Kaple ve Výškovicích (okr. Tachov)*, nestránkováno. 6 Cit. 4, s. 46, 73.

Prameny

Národní archiv, Praha, Archiv pražského arcibiskupství, sign. D 17, 1731, VII–IX, kart. 1210, datum prezentace na rubu spisu 30. 3. 1731.

Literatura

HORYNA, Mojmír; KUČERA, Jaroslav: *Dientzenhoferové*. Praha, Akropolis, 1998.

Kilián Ignác Dientzenhofer a umělci jeho okruhu. Katalog výstavy. Praha, Národní galerie, 1989.

VILÍMKOVÁ, Milada: *Stavitelé paláců a chrámů, Kryštof a Kilián Dientzenhoferové*. Praha, Vyšehrad, 1986.

Nepublikované zprávy

RYŠAVÝ, Vratislav: *Kaple ve Výškovicích (okr. Tachov)*, operativní průzkum. Plzeň, 2006. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni.

Summary

An unimplemented design of the chapel at Žerovice near Přeštice

Keywords: Žerovice (district of Pilsen-South) — chapel — design of the layout plan and the principal front — Mikuláš Sexstetter — Kladruby Monastery — K. I. Dientzenhofer

The collections of the Prague Diocese Archive, kept in the Prague-based National Archive, include a remarkably well-preserved original drawing of the St Adalbert's chapel that was expected to be built at Žerovice near Přeštice (district of Pilsen-South) in

the domain of Kladruby Monastery. The plan is attached to the documents dated 1731. Although that chapel was ultimately not erected, according to the plan it undoubtedly ranks among distinctively above-average architectural designs of those times, suggesting a highly proficient draftsman; most probably the Prague-based architect Kilián Ignác Dientzenhofer himself who at that time (following J. B. Santini's death in 1723 until his own death in 1751) was engaged as architect in charge of the whole vast domain of Kladruby Monastery.

(Translated by Karel Matásek)

Nemovitě kulturní památky v Plzeňském kraji prohlášené v letech 2011–2012

JANA BUKOVSKÁ

Klíčová slova: ochrana památek — prohlašování kulturních památek — Ústřední seznam kulturních památek — nemovitě kulturní památky v Plzeňském kraji prohlášené v roce 2011 a 2012

V posledních dvou letech bylo na území Plzeňského kraje prohlášeno Ministerstvem kultury dvacet jedna nemovitých kulturních památek. Současně bylo Ministerstvem kultury rozhodnuto o rozšíření památkové ochrany u dalších pěti již existujících nemovitých kulturních památek. Podnět k prohlášení podal v polovině případů vlastník věci. Ostatní návrhy vzešly z plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu nebo od místních orgánů státní památkové péče. Soubor nově prohlášených kulturních památek, jež jsou z větší části v soukromém vlastnictví a dále v majetku obcí a církví, zahrnuje objekty různé povahy, od obytných, veřejných a sakrálních staveb přes technická díla až po drobné nemovitosti, funerální památky a archeologické nálezy. Dvanáct z nich zde představujeme podle lokace a ve výběru, jenž je veden zájmem přiblížit čtenáři, byť jen dílčím způsobem, typologickou pestrost památkového fondu.

Dolní Bělá (okr. Plzeň-sever), Husova kaple¹

Centrální zděná kaple, opatřená kupolí s nízkou lucernou (obr. 1). Funkcionalistická stavba z roku 1939 provedená podle návrhu plzeňského architekta J. Fišera, jenž patřil ve 20. století mezi nejvýznamnější představitele meziválečné architektury na Plzeňsku. Návrh byl inspirován

¹ Prohlášena za kulturní památku 21. 3. 2012. Rejstř. č. Ústředního seznamu kulturních památek 104744. Vlastník: Farní sbor československé církve evangelické v Dolní Bělé. DOMANICKÝ, P.; DOMANICKÝ, P.: *Jaroslav Fišer, Deset let práce na Plzeňsku*. FÁK, Jiří; RŮT, Pavel: *Severní Plzeňsko na historických pohlednicích*, s. 14. NOVÁ, K.: *Československá církev evangelická a Husova kaple v Dolní Bělé*.

Obr. 1. Dolní Bělá (okr. Plzeň-sever), Husova kaple. Vstupní průčelí. (Foto S. Plešmíd, 2012. Všechny snímky z fotoarchivu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni)

Obr. 2. Horažďovice (okr. Klatovy), hrobka rodiny Majerovy. Pohled od severu. (Foto D. Tuma, 2012)

stavbou sakrální části Korandova sboru v Plzni z období let 1935–1936, projektovanou rovněž J. Fišerem. Projekt Husovy kaple v Dolní Bělé představuje soudobý pokus o vytvoření specifického chrámového typu, účelného, esteticky kvalitního a zároveň levného. Kaple stojí ve svahu v jihozápadní části obce, při silnici na Horní Bělou, a vede k ní široké jednoramenné vnější schodiště. Má mírně předstupující vstupní předsíň s tympanonem. Vlastní liturgický prostor kruhového půdorysu o průměru přibližně 11 m se skládá z ochozu a střední části s kupolí o výšce zhruba 9 m, které jsou navzájem odděleny šesticí sloupů. Ochoz je osvětlen čtyřmi pravidelně rozmístěnými trojdílnými okny. Do střední části proudí světlo okny osazenými v řadě po obvodu tamburu pod kupolí. Interiér je velmi prostý. Podlahu tvoří keramická dlažba šedé a cihlově červené barvy ve skladbě nakoso do šachovnicového vzoru. V čele liturgického prostoru se nalézá dřevěná kazatelna. Kupole je sestavena z dřevěných segmentových vazníků. Lucerna, ve které je zavěšen zvon, má devítiboký tvar, rovněž dřevěnou konstrukci a řadu obdélníkových oken po svém obvodu.

Horažďovice (okr. Klatovy), hrobka rodiny Majerovy na hřbitově u kostela sv. Jana Křtitele²

Novobarokní hrobka, stojící při jižním úseku ohradní zdi hřbitova (obr. 2). Hrobové místo je zakryto souborem žulových desek, ohrazených původní nízkou železnou mříží. V čele hrobky se nalézá zděná stavba na způsob monumentální barokní výklenkové kaple s konvexkonkávním štítovým nástavcem. Výklenek je sklenut konchou, opatřen po stranách párem podvojných polosloupů a uprostřed něho se tyčí krucifix z černé leštěné žuly, osazený na vysokém podstavci. Úseky kladí nad sloupy nesou nápis *RODINA D. MAJERA*. Štítový nástavec je bohatě zdoben štukaturami. Některé zdobné články jsou z terakoty. Na fasádě včetně terakotových prvků se dochovaly zbytky

Obr. 3. Ježovy (okr. Klatovy), venkovská usedlost čp. 36. Obytné stavení. Pohled od jihozápadu. (Foto S. Plešmíd, 2010)

původních nátěrů. Hrobka horažďovického stavitele Daniela Majera (1851–1905) je ukázkou ušlechtilé novobarokní stavby svého druhu z roku 1905. Vyznačuje se typickou barokní dynamikou, plasticitou a přísnou symetrií.

Ježovy (okr. Klatovy), zemědělská usedlost čp. 36³

Menší, dobře dochovaná venkovská zemědělská usedlost (obr. 3). Nalézá se nedaleko návsi. Skládá se převážně z roubených staveb. Obytné stavení stojí při jižní straně nevelkého dvora. Kolmo na ně navazuje stodola a dále, v její podélné ose, ještě objekt chlévů. V čele dvora, naproti obytnému stavení, je umístěn špýchárek. Do dvora se vjíždí jednoduchou pilířovou bránou. K usedlosti patří zahrada s kamennou ohradní zdí. Císařský otisk mapy stabilního katastru obce Ježovy z roku 1837 zachycuje uváděnou usedlost takřka ve stejné půdorysné skladbě, jakou známe dnes, ale všechny objekty jsou na něm označeny jako nespalné. (Může se jednat o omyl, nebo například o hodnocení kvalitně provedené dřevěné stavby s dobrou kuchyní a střechou se zděným, tedy již bezpečným typem komínu.) Lze soudit, že zemědělská usedlost čp. 36 v Ježovech vznikla někdy v době na přelomu 18. a 19. století. Výraznými stavebními úpravami prošla v druhé polovině 19. století a nakonec v první třetině 20. století. Památkově velmi hodnotná je stodola, jejíž roubené stěny a konstrukce krovu „na kobylu“ představují dnes již poměrně vzácné a typologicky velmi staré stavební řešení. V usedlosti se dochoval početný soubor pozoruhodných stavebních detailů z doby od počátku 19. století až do první třetiny 20. století.

2 Prohlášena 21. 10. 2011. Rejstř. č. ÚSKP 17412/4-2914. Vlastník: Město Horažďovice.

3 Prohlášena 14. 12. 2011. Rejstř. č. ÚSKP 104 577. Soukromý vlastník.

Obr. 4. Kařez (okr. Rokycany), výpravní a obytná budova železniční stanice Zbiroh čp. 71. Pohled v prostoru před nádražím od jihovýchodu. (Foto M. Vodák, 2010)

Kařez (okr. Rokycany), výpravní a obytná budova železniční stanice Zbiroh čp. 71⁴

Poměrně velký nádražní objekt na železniční trati Praha–Plzeň, ve vzdálenosti přibližně 2,5 km jižně od Zbirohu. Zděná omítaná stavba na členitém podélném půdorysu s valbovými a polovalbovými střechami a plochami hrázděného zdiva na fasádách (obr. 4). Budova je z hlediska funkčního využití rozdělena na dvě části: západní část o dvou nadzemních podlažích má provozní charakter a obsahuje vstupní vestibul, čekárnu a pokladny; třípodlažní objekt na východní straně není určen pro veřejnost a jsou v něm umístěny služební byty. Nástupiště má pultovou střechu. V objektu se dochovaly původní keramické dlažby, většina historických dřevěných oken a dveří, dřevěné obložení pokladen a úschovny zavazadel včetně podávacích okének a další uměleckořemeslné prvky. Omítky v interiéru se zdobnými štukovými prvky (profilované římsy nad záclenky, nástropní a nástěnná zrcadla, sloupy s kanelurami v hlavním vestibulu, pilastrový řád v prostoru hlavního schodiště) jsou v dobrém technickém stavu. Reprezentativně pojatá drážní budova byla postavena v duchu pozdní secese v období let 1911–1912 podle projektu Ředitelství státních drah v Praze pražským stavitelem V. Hronem. V rámci zdvoukolejnění železniční trati Praha–Plzeň vznikla jako první na území Plzeňského kraje. Ve srovnání s jinými nádražními budovami, řešenými uniformním způsobem, vystupuje do popředí svým originálním a celkově náročnějším provedením.

Plzeň, Doudlevecká tř., Benešova škola čp. 1691 a 1692⁵

Soubor školních budov na nároží Doudlevecké třídy a Helldovy ulice se skládá z budovy bývalé dívčí a chlapecké školy (čp. 1692), mateřské školy (čp. 1691), parkově upravené plochy při Doudlevecké třídě a někdejší školní zahrady (obr. 5). Vznikl podle jednotného architektonického návrhu

Obr. 5. Plzeň, budova čp. 1692, Benešova škola. Pohled na západní průčelí z Doudlevecké třídy. (Foto R. Kodera, 2012)

známého plzeňského architekta Hanuše Zápala v období let 1923–1925. Školní budovy jsou řešeny v osobitém stylu, v němž se prolínají vlivy art-deco a kubismu. Jejich urbanistický význam spočívá také v tom, že vymezují veřejný prostor při Doudlevecké třídě, jenž se dochoval v nezměněné podobě a kde stojí pomník Rumburských hrdinů, což je samostatná kulturní památka. Škola nese jméno dr. E. Beneše, jenž se zúčastnil jejího slavnostního otevření 27. 12. 1925.

Budova čp. 1691 je tvořena nárožním třípodlažním objektem se společnými provozy, ze kterého vybíhají rovnoběžně s ulicemi dvě dvoutraktová křídla bývalé chlapecké a dívčí školy. Na jejich volných koncích se nalézají ještě kolmo připojená krátká křídla s dalšími učebnami a sociálními zařízeními. Strohá omítaná průčelí jsou členěna římsami a zdobena kubistickými a rondokubistickými prvky. Oba hlavní portály jsou kubistické. Prochází se jimi do zádveří s původními prosklenými dveřmi a dále do vstupní schodišťové haly. Ve vstupní hale bývalé dívčí školy je osazena pamětní deska připomínající okolnosti vzniku škol. – Soliterní objekt mateřské školy představuje po architektonické stránce poněkud skromnější součást areálu.

Plzeň, Petáková ul., činžovní dům čp. 948 s Alšovými sgrafity⁶

Dvoupatrový novorenesanční činžovní dům v řadové zastavbě, na rohu Petákovy a Jagellonské ulice, postavený v roce 1893 podle návrhu Rudolfa Štecha (obr. 6). Fasády

4 Prohlášena 30. 3. 2012. Rejstř. č. ÚSKP 104780. Vlastník: České dráhy a. s.

5 Prohlášena 31. 3. 2011. Rejstř. č. ÚSKP 104315. Vlastník: Statutární město Plzeň. DOMANICKÝ, P.: Rekonstrukce Benešovy školy v Plzni. Viz též BERNHARDT, T. et al.: *Plzeň, Průvodce architekturou města od počátku 19. století do současnosti*, s. 231.

6 Sgrafita jsou památkově chráněna od roku 1958. Dům jako celek byl prohlášen za kulturní památku 10. 1. 2012. Rejstř. č. ÚSKP 15026/4-190. Soukromý vlastník.

Obr. 6. Plzeň, činžovní dům čp. 948. Západní průčelí do Petákovy ulice. Fasády zdobeny sgrafity podle návrhu od M. Alše. (Foto J. Bukovská, 2013)

jsou členěny bosáží v přízemí a pilastrovým řádem. Volné plochy průčelí obou pater mají keramický obklad na způsob rezného cihelného zdiva. Nad okny 2. patra se nalézá sgrafitová výzdoba, jež připomíná osudy krále Ludvíka Jagellonského a vznikla podle předlohy od M. Alše. Budova je řešena jako trojtrakt se vstupním vestibulem a ústředním schodišťovým prostorem. Vestibul je bohatě vybaven štukovou výzdobou, na stropě je dekorativní výmalba. Prostor schodiště dále zdobí fládované obložky dveřních zárubní s vyřezávanými supraportami. Na úrovni takzvaného *piana nobile* se v nárožním rizalitu dochovala bohatá nástropní štukatura. V Plzni dům patří k významným stavbám z konce 19. století a obsahuje řadu hodnotných umělecko-řemeslných detailů. Prošel celkovou obnovou, při které byla restaurována výše zmíněná sgrafita.

Plzeň, ul. U Zvonu, archeologické pozůstatky kostela sv. Maří Magdalény⁷

Pozůstatky kostela sv. Maří Magdalény se nalézají pod zemí v ulici U Zvonu, na východním okraji historického jádra města. Podélná stavba kostela s polygonálním presbyteriem a lodí stejné šířky, o celkových rozměrech přibližně

6 × 20 m, vznikla v roce 1320 pro potřeby špitálu díky donací bohatého plzeňského měšťana a radního Konráda z Dobřan. Špitál s kostelem, k němuž přiléhá z jižní strany hřbitov, byl zrušen v roce 1783. V roce 1870 na jeho místě vyrostl klasicistní činžovní dům *U Zvonu*, přičemž část zděných konstrukcí bývalého špitálního kostela byla pojata do novostavby. Ve své dílně v domě *U Zvonu* sestrojil v roce 1880 František Křížík obloukovou lampu. Na konci druhé světové války byl dům poničen výbuchem letecké bomby a krátce poté, na jaře 1946, zde proběhl archeologický výzkum pod vedením V. Mencla. V srpnu 2002 byl dům *U Zvonu*, poškozený tehdejšími povodněmi, zbourán. Z gotického špitálního kostela sv. Maří Magdalény, nejstarší známé plzeňské stavby v poloze vně městských hradeb, pocházející z doby nedlouho po založení Nové Plzně a upravované v pozdně gotickém a renesančním období, se zachovaly základy a nadzemní zdivo do výšky asi 1 m včetně zbytků vnějších a vnitřních omítek (obr. 7). Při archeologickém výzkumu v roce 2010 byla odhalená torza podrobně zaměřena a konzervována. Jinak jde o pozemek

⁷ Prohlášeny 16. 1. 2012. Rejstř. č. ÚSKP 104651. Vlastník: Statutární město Plzeň. Např. MENCL, V.: *Plzeň, Sedm kapitol z její výtvarné minulosti*, s. 23 a 31.

Obr. 7. Plzeň, archeologické pozůstatky špitálního kostela sv. Maří Magdalény. Pohled od jihovýchodu. (Foto M. Waldmannová, 2010)

určený k zastavění, konkrétně novou budovou Západočeské galerie v Plzni; počítá se s tím, že pozůstatky špitálního kostela zůstanou jako kulturní památka zachovány.

Kladruby (okr. Tachov), část obce Pozorka, socha Vítězného Krista⁸

Socha stojí v zalesněném svahu východním směrem od bývalého benediktinského kláštera v Kladrubech (obr. 8). Barokní pískovcová plastika v nadživotní velikosti (výška přibližně 3 m). Socha s podstavcem je osazena přímo na skalnatý terén a ze zadní strany podepřena zděným válcovým pilířem. Postava Krista ve výrazném kontrastu s levou nohou nakročenou, horní část těla je v mírném záklonu. Pravá ruka se přimyká k tělu, dlaň spočívá na prsou a prst ukazuje k místu, kde je srdce. V levé ruce Kristus drží velký latinský kříž (jedno příčné břevno poškozeno – uraženo), za kterým vyhlíží okřídlená andělčí hlavička (rovněž poškozena). Hlava Krista je prostovlasá, sklání se a otáčí směrem k levému rameni. Obličej s plnovousem je jasně modelován, bez výraznějšího mimického akcentu, pohled směřuje ke kříži. Vrcholně barokní sochařská práce vysoké umělecké úrovně s poměrně vzácným způsobem ztvárnění Krista, kterou musel provést významný umělec. Hypoteticky lze soudit, že jím byl plzeňský sochař Lazar Widemann, jenž ve třicátých letech 18. století zřejmě působil ve službách kladrubských benediktnů. S jeho jménem je spojován vznik soch dvou atlantů na vstupním portálu východního křídla takzvaného Nového konventu kláštera v Kladrubech, které mají se sochou Vítězného

Obr. 8. Kladruby (okr. Tachov), část obce Pozorka, socha Vítězného Krista. Pohled od jihozápadu. (Foto S. Plešmíd, 2013)

Krista mnoho podobného, například v dokonale zvládnuté anatomii postavy a typu širokého obličjeje s vpadlými lícními kostmi, hluboce posazenými očima a výrazným obočím. Uváděnou sochu můžeme proto datovat hypoteticky právě do třicátých let 18. století. – Je velmi pravděpodobné, že plastika byla na své dnešní místo osazena druhotně, snad po zrušení kláštera v roce 1785.

Radnice (okr. Rokycany), židovský hřbitov s ohradní zdí a 210 náhrobky⁹

Poměrně rozlehlý židovský hřbitov se nalézá na okraji lesa, ve vzdálenosti 1,5 km od města Radnice. Zahrnuje početný soubor historicky i umělecky hodnotných náhrobků (obr. 9), z nichž nejstarší pochází z roku 1734. V současnosti jsou náhrobky pouze ve východní – zadní části hřbitova: jde o 210 náhrobků v různém stavu zachování (stojící, povalené, torza). Náhrobky se dochovaly v neúplných řadách. V převážné většině jsou vytesány z pískovce, jiné jsou ze žuly, popřípadě z kombinace dalších materiálů (břidlicové nebo mramorové desky vsazené do pískovcového korpusu apod.). Uplatňují se různé jejich typy – od jednoduchých barokních náhrobků přes klasicistní, gotizující až po moderní, složené z několika částí. Písmo je vytesáno

8 Prohlášena 19. 10. 2012. Rejstř. č. ÚSKP 104931. Vlastník: Lesy ČR, s. p.

9 Prohlášeno 22. 9. 2011. Rejstř. č. ÚSKP 104494. Vlastník: Federace židovských obcí v ČR.

v pozitivním i negativním provedení. Epitafy jsou psány hebrejsky, česky a německy. Místy se dochovaly zbytky barev nebo zlacení. Pro výzdobu náhrobků byly použity například drobné rozety, palmety nebo jednoduché rostlinné motivy. Poměrně málo je zastoupena židovská symbolika; jen několik náhrobků nese symbol Davidovy hvězdy, jiné mají epitaf uspořádaný do dvou nápisových desek symbolizujících desky Desatera, na jednom náhrobku je znázorněna levitická konvice. Náhrobky se váží k židovskému osídlení nejen v Radnicích, ale i v širším okolí. Některé z nich připomínají kdysi významné osobnosti náboženského a podnikatelského života v regionu, jako například J. L. Poppera, velkoobchodníka s uhlím a obilím, nebo bratry Treulichovy, obchodníky se smíšeným zbožím. Židovský hřbitov u Radnic pochází snad už z 16. století. V období let 1912–1913 byl rozšířen. Využíván byl do roku 1935. Za druhé světové války ho nacisté poničili. Významná židovská památka, jeden z pěti dochovaných židovských hřbitovů na okrese Rokycany.

Čachrov (okr. Klatovy), část obce Svinná, kruhová pec na vápno¹⁰

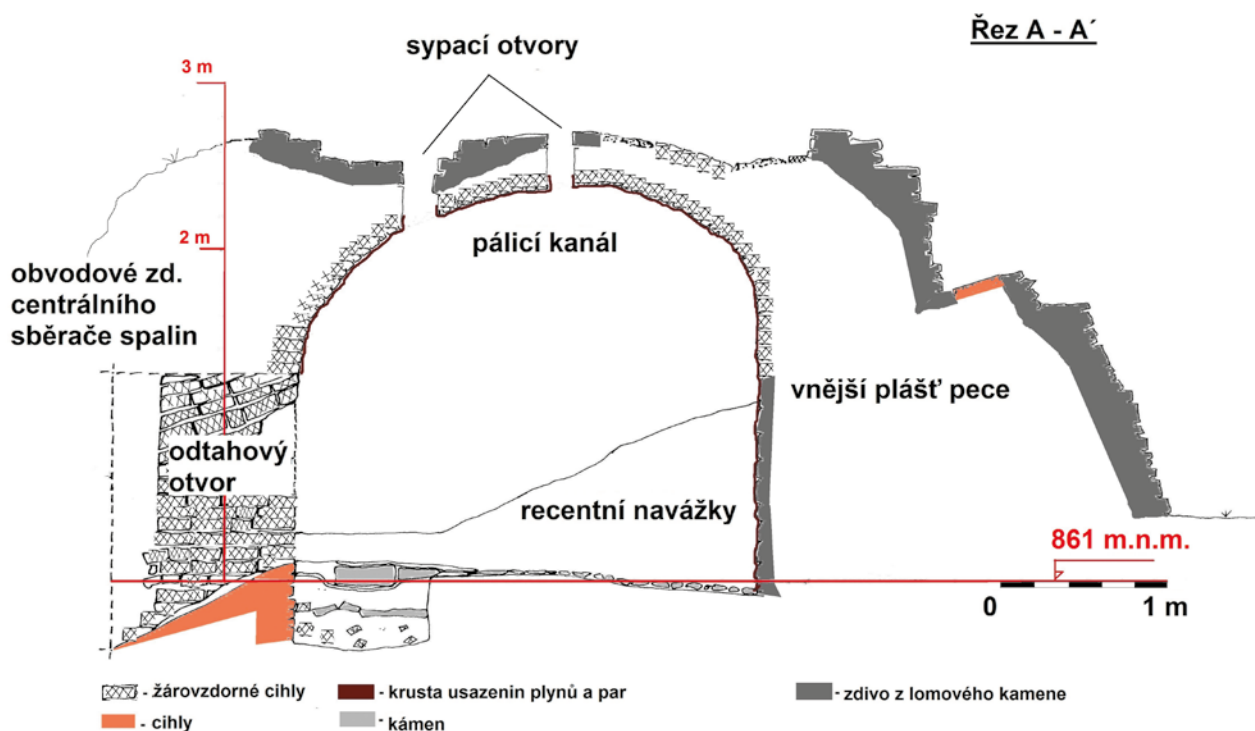
Torzo kruhové vápenné pece ve vzdálenosti asi 1,5 km východně od Javorné, při křižovatce cest u Střední Svinné. Pec měla oválný půdorys s hlavní osou ve směru severozápad-jihovýchod. Celkové rozměry 14, 2 × 38 m. Dnes jde z větší

Obr. 9. Radnice (okr. Rokycany), židovský hřbitov. Jedna z dochovaných kamenných stél. (Foto S. Plešmíd, 2010)

10 Prohlášena 21. 12. 2010. Rejstř. č. ÚSKP 104214. Soukromý vlastník.

Obr. 10. Čachrov (okr. Klatovy), část obce Svinná, zřícenina kruhové pece na vápno. Příčný řez pálicím kanálem. (Dokumentace ze záchranného archeologického výzkumu, zaměření a kresba M. Waldmannová, L. Foster, 2011)

Obr. 11. Štěpánovice (okr. Klatovy), budova čp. 112 – bývalá středověká tvrz. Pohled od severovýchodu. (Foto J. Bukovská, 2010)

části o zřícenině (obr. 10). V dochované jihovýchodní části pece dosud existuje klenba pálicího kanálu s odtahovými kanály a se čtyřmi zavážecími a vyvážecími otvory v obvodové zdi. Vnitřní plášť je vyzděn ze žáruvzdorných cihel, vyrobených v Třemošné u Plzně, vnější je z místního lomového vápence. Pec měla v minulosti pravděpodobně ještě jedno zastřešené, snad dřevěné podlaží. Západně od pece stával komín, jehož základy byly odkryty při archeologickém výzkumu. Vápennou kruhovou pec ve Svinné postavil po polovině 19. století P. Kordík, jenž se rozhodl využít místních ložisek vápence. Plánovalo se tehdy, že nedaleko Svinné bude procházet železniční trať z Klatov do Železné Rudy, která by umožnila snadnou dopravu uhlí k pecím a odvoz vápna k jeho odběratelům. Vzhledem ke změně trasy zůstala Svinná nakonec odříznuta od železniční dopravy a vápenka musela být v roce 1885 prodána v exekučním řízení. V období let 1885–1890 ve Svinné stála šestnáctikomorová kruhová pec, dvě malé pece, několik obytných staveb, stáje a provozní budova. Uhlí a vyrobené vápno se pracně převáželo na vzdálenost 15 km mezi Svinnou a železniční stanicí Běšiny. Pro nákladnost dopravy byl podnik v roce 1890 prodán v další exekuci a vápno se zde pálilo již pouze příležitostně. Ve Svinné v osmdesátých letech 19. století působil K. Klement, považovaný za zakladatele novodobého vápenictví na Sušicku. Konec výroby vápna ve Svinné nastal v třicátých letech 20. století. Tehdy byl odstřelen komín kruhové pece. Obytná stavení a stáje se dochovaly a dnes slouží jako penzion. Ukázka typu technického díla, jenž se rozšířil v Čechách v době po roce 1868, jediná známá na území Plzeňského kraje. (Obdobná vápenka, stojící donedávna v Žichovicích u Horažďovic, byla zbourána.)

Štěpánovice (okr. Klatovy), bývalá tvrz čp. 112¹¹

Objekt středověké tvrze, barokně adaptovaný na panskou sýpku (obr. 11), stojí na západním okraji obce, v jejím nejvýše položeném místě, poblíž kostela sv. Michala.

Obr. 12. Plánice (okr. Klatovy), část obce Vracov, mlýn č. ev. 1. Pohled od severozápadu na obytné stavení s mlýnicí. (Foto R. Kodeřa, 2009)

Tvrz, kdysi součást poplužního dvora, vznikla pravděpodobně ve 14. století. V období pozdní gotiky či renesance byla upravena a rozšířena severozápadním směrem. Gotická stavba ve východní části dnešního objektu, v rozsahu jeho třetího a čtvrtého podlaží, měla obytnou funkci a obsahovala světnici s vřídovou. K roku 1545 se tvrz ve Štěpánovicích připomíná již jako pustá. Na sýpku byla adaptována v roce 1730. Tehdy pravděpodobně také došlo k odstranění severozápadního křídla tvrze. V závěru 19. nebo na počátku 20. století byla obě východní nároží zpevněna mohutnými opěráky. Stavba z lomového zdiva s gotickými architektonickými články (okenní ostění, hrotitý portál v přízemí a jiné) nese stopy barokního řešení omítaných fasád a obsahuje vnitřní konstrukce rovněž z barokní doby (krov, schodiště). Na východním průčelí jsou dochovány zbytky středověkých omítek. Objekt někdejší tvrze je dnes využíván pro bydlení.

Plánice (okr. Klatovy), část obce Vracov, vodní mlýn č. ev. 1¹²

Areál mlýna se nalézá v malé osadě Vracov, ve vzdálenosti asi 2 km západně od městečka Plánice, v malebné poloze pod hrází Vracovského rybníka (obr. 12). Jedná se o mimořádně hodnotný příklad starého vodního mlýna s mlýnicí pravděpodobně středověkého původu a unikátně dochovaným mlýnským zařízením, které vzniklo někdy v 17. nebo 18. století. Zděná mlýnice

11 Prohlášena 19. 12. 2011. Rejstř. č. ÚSKP 104616. Soukromý vlastník. ANDERLE, J.: Štěpánovice, sýpka a bývalá tvrz. ÚLOVEC, J.: *Hrady, zámky a tvrze Klatovska*, s. 216–217. *Encyklopedie českých tvrzí*, 3. díl, s. 818–819.

12 Prohlášen 22. 2. 2012. Rejstř. č. ÚSKP 104707. Soukromý vlastník. *Inventarizace venkovských staveb v Západočeském kraji, Vracovy čp. 1*. BROKEŠ, V. et al.: *Lidová architektura na území MAS Pošumaví*, s. 152–154.

obsahuje řadu archaických detailů, například mohutné vstupní svlakové dveře, kapsy ve zdivu pro zasunutí jejich závory, krb s odvodem kouře do prostoru mlýnice (obr. 13). Skromně zdobená mlýnská hranice je opatřena chronogramem 1715, ale není vyloučeno, že ten se váže pouze k jedné z pozdějších oprav konstrukce, která může být starší. Mlecí zařízení, poháněné vodním kolem na horní vodu, se celé dochovalo (vnitřní část hlavní hřídele kola a paleční kolo s čelními palci, včetně no s pastorkem a vačkou, moučnice se žejbry, moučná truhla, lub s běhounem a ležákem, násypný koš). Vznik roubené obytné části lze klást opět do 17. nebo 18. století. K areálu patří soubor hospodářských budov, které spolu s obytným stavením a mlýnicí tvoří v půdorysu písmeno U. Před mlýnem je předzahrádka a sad, vymezený terasou a kamennou ohradní zdí. Areál slouží jeho vlastníkově k rekreaci.

Obr. 13. Plánice, část obce Vracov, mlýn č. ev. 1. Pohled v mlýnici na mlýnskou hranici s palečným kolem a moučnici, která je v popředí snímku. (Snímek z roku 1988)

Literatura

- BERNHARDT, Tomáš et al.: *Plzeň, Průvodce architekturou města od počátku 19. století do současnosti*. Plzeň, NAVA, 2013.
- BROKEŠ, Vladimír et al.: *Lidová architektura na území MAS Pošumaví*. Švihov, Místní akční skupina Pošumaví, [2011].
- DOMANICKÝ, Pavel; DOMANICKÝ, Petr: Jaroslav Fišer, Deset let práce na Plzeňsku. In *Pěší zóna*. 4. Plzeň, Kulturní sdružení ARS, 1999, s. 5–17.
- DOMANICKÝ, Petr: Rekonstrukce Benešovy školy v Plzni. In *Plzeňsko, Sborník Spolku za starou Plzeň, 2000*. Plzeň, Spolek za starou Plzeň, 2001, s. 26–30.
- Encyklopedie českých tvrzí*. 3. díl. Praha, Argo, 2005.
- FÁK, Jiří; RŮT, Pavel: *Severní Plzeňsko na historických pohlednicích*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 2005.
- MENCL, Václav: *Plzeň, Sedm kapitol z její výtvarné minulosti*. Plzeň, Krajské nakladatelství, 1961.
- NOVÁ, Kateřina: Českobratrská církev evangelická a Husova kaple v Dolní Bělé. *Kronika regionu Kralovicko – Manětínsko – Plasko*. 2005/6, roč. 4, č. 1, s. 5–8.
- ÚLOVEC, Jiří: *Hrady, zámky a tvrze Klatovska*. Praha, Libri, 2004.

Nepublikované zprávy

- ANDERLE, Jan: *Štěpánovice, sýpka a bývalá tvrz, Dílčí stavebně historický průzkum*. Plzeň, 2010. Archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.
- Inventarizace venkovských staveb v Západočeském kraji, Vracovy čp. 1*. Praha, SÚRPMO, 1989. Archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.
- MENCL, Václav: *Plzeň, výkop v kostelíku špitálu sv. Maří Magdaleny „U Zvonu“*. Zpráva o místní poradě 17. a 18. 5. 1946. Archiv Archeologického ústavu v Praze AV ČR.

Summary

Immovable cultural monuments in the Pilsen Region, designated in 2011–2012

Keywords: heritage preservation — designation of cultural monuments — Central List of Cultural Monuments — immovable cultural monuments in the Pilsen Region, designated in 2011–2012

In 2011–2012, the Czech Republic's Ministry of Culture designated 21 immovable cultural monuments on the territory of the Pilsen Region, simultaneously extending the preservation of five already listed cultural monuments. In half the cases, the

designation was initiated by the owners of the structures; the remaining incentives were submitted by the Pilsen-based regional office of the National Heritage Institute or by executive organs within the system of the state-sponsored heritage preservation. The set of newly designated cultural monuments includes varied sites – from residential, public and sacral buildings to industrial heritage to minor structures, funeral relics and archaeological finds. Approximately one half of them are privately owned, with the rest belonging to communities or ecclesiastical institutions.

(Translated by Karel Matásek)

K nedávné demolici tří souborů historických budov v Plzeňském kraji

JAN KAIGL

Klíčová slova: Plzeňský kraj — Tisová (okr. Tachov) — Domažlice — Nahý Újezdec (okr. Tachov) — soubory historických budov — plošné demolice v roce 2012 a 2013

V létě roku 2012 byl během krátké doby zbourán zámeček a spolu s ním i některé budovy bývalého panského hospodářského dvora v Tisové (okr. Tachov). Zámeček a dvůr nebyly kulturní památkou, ale společně se zbytky zámečského parku a s kostelem, jenž je památkově chráněn, tvořily poměrně velký areál významný z urbanistického a stavebně-historického hlediska.

Tisová je starobylá vesnice. Uspořádání její zástavby předurčila vidlice dvou cest v takzvaném kurojedském újezdu, jenž byl darován klášteru benediktinů v Kladru-bech panovníkem v roce 1177.¹

Zámeček v Tisové byl drobnou jednopatrovou barokní stavbou s vysokou mansardovou střechou a vnějším dvouramenným schodištěm, umístěným směrem na jih do hospodářského dvora (obr. 1). Soubor budov ve dvoře vznikl postupně. Část z nich pocházela nejpozději z 18. a 19. století. Zbouraný špýchar byl barokní a stál v pohledově exponované poloze při vstupu do dvora na jeho východní straně, naproti zámečku a kostelu. Podlouhlý, rovněž odstraněný zděný objekt, jenž se nalézal v prostoru mezi zámečkem a kostelem, byl považován, i když pouze hypoteticky, dokonce za pozůstatek středověké tvrze.²

Stavebně-technický stav odstraněných hospodářských staveb byl špatný. Zdaleka ne však natolik, aby je nebylo možné opravit, zachovat a dále využívat. Zámecká budova byla v poměrně dobrém stavu. Přestože prošla několika novodobými adaptacemi, stále nesla znaky své barokní minulosti jak v dispozici, tak i stavební hmotě a architektuře.

Stavby byly odstraněny (obr. 2, 3) podle stavebního zákona na žádost jejich vlastníka. Povolení vydal dne 3. 7. 2012 Městský úřad v Tachově, což je v systému výkonu veřejné správy obec s rozšířenou přenesenou působností pověřená rovněž výkonem státní památkové péče. Část stavebního materiálu získaného demolicemi měla být rozdrovena a pak nově využita pro zpevnění polních nebo lesních cest v okolí Tisové.

Přestože se nejednalo o kulturní památky, mohl vědět každý, že se rozhoduje o věcech s historickou hodnotou přinejmenším místního, ale jinak též regionálního významu.

Národní památkový ústav nebyl o demoličním záměru včas informován, a také proto nemohl během bouracích prací provést žádný vážnější průzkum ani podrobnou fotografickou a měřičskou dokumentaci.

Odstraňování staveb a poté rozsáhlé úpravy terénu těžkou stavební technikou (obr. 4) se týkaly území s archeologickými nálezy. V takovém případě je třeba vždy provést archeologický výzkum. Oznamovací povinnost má

stavebník, a to již při přípravě svého záměru, vůči Archeologickému ústavu Akademie věd.³ Tato povinnost nebyla podle všeho v Tisové splněna.

Plzeňský kraj, rovněž díky soustavné průzkumné, dokumentační, publikační i osvětové práci členů Klubu Augusta Sedláčka, jenž vznikl v Plzni v roce 1984, patří mezi ty oblasti Čech, kde byly dějiny hmotné kultury obohaceny poměrně záhy velkým množstvím nových stavebně-historických, typologických a dalších poznatků o venkovských šlechtických sídlech. Zevrubná představa o stavebních dějinách zámečku v Tisové byla publikována již v roce 1991.⁴

Národní památkový ústav přijal rychlé odstranění zámečku a některých budov bývalého panského hospodářského dvora v Tisové s politováním. Jde o ztrátu na kulturním dědictví. Přijal ji také s velkým znepokojením. Jestliže demolicím nepředcházela a ani v jejich průběhu nebyl pořízen odborný průzkum a dokumentace v potřebném rozsahu, navíc když neproběhl ani archeologický výzkum v souladu s obecně závaznými předpisy a mezinárodními závazky České republiky,⁵ došlo ke ztrátě, již nelze nijak nahradit. Není pochyb o tom, že současně byla narušena důvěryhodnost veřejné správy na úseku památkové péče a archeologie na Tachovsku.

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, se z loňských demolic v Tisové poučil. Přednostně zpracoval přehled venkovských šlechtických sídel včetně jejich hospodářského zázemí v Plzeňském kraji, jež nejsou památkově chráněny. Letos začal ve spolupráci s Klubem Augusta Sedláčka s výběrem, průzkumy a hodnocením v zájmu prohlášení těch nejceněnějších z nich za kulturní památky.

1 ŠIROKÝ, R.; NOVÁČEK, K.: *K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku*, s. 62, 66.

2 *Encyklopedie českých turz*, 3. díl, s. 845. – Domněnku o existenci tvrze v poloze velmi blízké ke kostelu a navíc v přímém provozním spojení s ním prostřednictvím mostku v 13. století oslabuje skutečnost, že v Tisové se tehdy jednalo o stavební typ famí svatyně s kvadratickým chórem a chórovou věží. KAIGL, J.: *Středověká stavební etapa kostela v Tisové u Tachova*, s. 352–354.

3 § 22 odst. 2 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči.

4 PROCHÁZKA, Z.; ÚLOVEC, J.: *Hrady, zámky a tvrze okresu Tachov*, 3. díl, s. 211–218.

5 Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy. – 3. 4. 2013 byl Národní památkový ústav nepřímo zpraven o záměru zbourat v Tisové zbývající dvě budovy bývalého panského hospodářského dvora, které samy o sobě již nemají takovou hodnotu, aby byly kulturní památkou.

Obr. 1. Tisová (okr. Tachov), zámeček. Pohled od jihu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1971)

Obr. 2. Tisová, špýchar v areálu hospodářského dvora. Pohled od severu po zahájení bouracích prací. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto S. Plešmíd, 25. 7. 2012)

Obr. 3. Tisová, prostor uvolněný demolicí zámečku a podélného polozapuštěného jednopodlažního objektu s valenou klenbou, jenž stál mezi zámečkem a kostelem. Pohled od jihozápadu. (Foto Z. Procházka, 31. 8. 2012)

Obr. 4. Tisová, prostor uvolněný demolicemi budov v jihozápadní části hospodářského dvora. Pohled od kostela po dokončení bouracích prací a během terénních úprav těžkou stavební technikou. (Foto N. Rayman, 1. 9. 2012)

Druhá demolice, k níž se váže tato zpráva, je z Domažlic. Národní památkový ústav obdržel vloni v červnu žádost o vyjádření k záměru na odstranění početného souboru staveb bývalé (staré) nemocnice v Domažlicích, nalézající se v ochranném pásmu městské památkové rezervace. Tento záměr vyhodnotil jako nepřijatelný.⁶ Plošná demolice budov, jež pocházely převážně z prvních dvou třetin 20. století,⁷ tvořily při severozápadním okraji ochranného pásma rozsáhlý areál s parkovou úpravou, měly různou stavebně-technickou, popřípadě i architektonickou hodnotu (obr. 5) a nebyly od doby zprovoznění nové nemocnice v Domažlicích před sedmi lety nijak užívány, takže zvolna chátraly, by kolidovala podle názoru Národního památkového ústavu s rozhodnutím Okresního úřadu v Domažlicích o vyhlášení ochranného pásma městské památkové rezervace Domažlice.⁸ Toto rozhodnutí z roku 1992 obecně i konkrétně a diferencovaně upravuje ochranný režim a zároveň omezuje stavební činnost v jednotlivých částech ochranného pásma. Ve vztahu k území, kde stála stará nemocnice, platí mimo jiné, že „zvýšená ochrana hodnot MPR a jejího prostředí spočívá zejména v ochraně“ ... „významných pohledů na MPR a výhledů z ní“ a „siluetu

MPR“ (odst. 1b). Přitom „hodnoty MPR a s ní souvisejícího prostředí je nutno respektovat a zásady pro její ochranu dodržovat zejména při“ ... „odstraňování staveb“ (odst. 5).

Žádost o demolici, jejímž nositelem byla veřejná obchodní společnost LIDL, posoudil Městský úřad v Domažlicích jako výkonný orgán státní památkové péče jinak: odstranění souboru budov staré domažlické nemocnice připustil s jediným omezením, že se nesmí v areálu pokácet vybrané stromy.⁹ Záměr dále již nebyl z hledisek památkové péče prověřován; Krajský úřad Plzeňského kraje k podnětu územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu oznámil dne 10. 12. 2012, že přezkumné řízení nebude zahajovat.

6 Čj. NPÚ-341/47707/2012 ze dne 25. 7. 2012.

7 Nemocnice byla založena v roce 1859. Sloužit začala na počátku 60. let 19. století jako všeobecná veřejná nemocnice. PAICHL, P.: *Lůžková medicína v Západočeském kraji* [online]. – Stavební vývoj starého nemocničního areálu v Domažlicích byl ukončen v době před rokem 1971.

8 Čj. kult/32/92 ze dne 29. 1. 1992.

9 Spis. zn. OKS-4101/2012-24680/2012/Hin ze dne 21. 8. 2012.

Obr. 5. Domažlice, bývalá nemocnice. Pohled v ulici U nemocnice na budovy v severovýchodní části areálu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto S. Plešmíd, 2012)

Obr. 6. Domažlice, výhled z městské věže-hlásky na historickém hlavním náměstí směrem na západ a severozápad. Šipkami jsou vyznačeny pouze některé, nejlépe viditelné budovy bývalé nemocnice. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto M. Bašta, 2011)

Obr. 7. Domažlice, areál bývalé nemocnice na začátku bouracích prací. Pohled od západu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto S. Plešmíd, 6. 2. 2013)

Obr. 8. Domažlice, prostor uvolněný demolicemi budov bývalé nemocnice. Pohled od severozápadu. (Foto J. Kaigl, 29. 3. 2013)

Přes odlišné stanovisko Městského úřadu v Domažlicích a při vědomí rozdílů v míře uplatnění souboru budov staré nemocnice v Domažlicích v dálkových pohledech během roku, v období vegetace a mimo něj, zůstává skutečností, že se jednalo o areál, jenž tvořil v ochranném pásmu městské památkové rezervace důležitý urbanistický celek a po celý rok významný pohledový bod, například při západním a severozápadním výhledu z městské věže-hlásky (obr. 6), stojící při farním kostele na historickém hlavním náměstí a zpřístupněné pro veřejnost jako rozhledna. Plošná demolice těchto budov, provedená rychle v únoru a březnu roku 2013 (obr. 7, 8) a podle názoru Národního památkového ústavu v rozporu s podmínkami ochranného pásma, přinesla v každém případě negativní a nevratný zásah do památkových hodnot městské památkové rezervace Domažlice.¹⁰

Z hlediska výkonu veřejné správy je pozoruhodné, že Městský úřad v Domažlicích zdůvodnil přípustnost odstranění souboru staveb bývalé domažlické nemocnice s využitím rozsudku Nejvyššího správního soudu, jenž se týká výměny dřevěných oken za okna plastová ve 3. a 4.

nadzemním podlaží domu čp. 447 v ulici Národních hrdinů na území městské památkové rezervace Olomouc, tedy týká se zásahu do památkových hodnot jiné povahy, ale zejména docela jiné intenzity.¹¹ Tentýž rozsudek letos v březnu aplikoval znovu, jakoby samo sebou, ve prospěch demolice dvou různých historických budov v památkové zóně v Kanicích (okr. Domažlice): hasičské zbrojnice (ve velmi dobrém stavebně-technickém stavu a v pohledově exponované poloze na břehu rybníka; na jejím místě má vzniknout zatím blíže neznámá novostavba stejného účelu) a chalupy čp. 10 (bez využití; špatný stav).¹² Žádná z těchto budov nepatřila mezi kulturní památky. Jejich nemalý význam ve struktuře památkových hodnot chráněného území byl však v předstihu přesvědčivě určen

10 Na bourací práce navázaly v druhé polovině března rozsáhlé terénní úpravy, prováděné těžkou stavební technikou. Mělo se tedy postupovat podle § 22 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči.

11 Čj. 7 As 43/2009-52/61 ze dne 13. 8. 2009.

12 Spis. zn. OKS-496/2013 ze dne 7. 3. 2013. Spis. zn. OKS-789/2013 ze dne 13. 3. 2013.

Obr. 9. Nahý Újezdec (okr. Tachov), hospodářský dvůr čp. 10. Celkový pohled z návsi. Zatravněný pozemek v popředí je místem, kde stávala budova zámku odstřeleného v roce 1964. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1978)

Obr. 10. Nahý Újezdec, hospodářský dvůr čp. 10. Pohled na špýchar od severovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1989)

Obr. 11. Nahý Újezdec, hospodářský dvůr čp. 10 během demolice. V pozadí jsou pozůstatky budovy, která obsahovala obytnou část a stáje. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto S. Plešmíd, 5. 2. 2013)

Obr. 12. Nahý Újezdec, hospodářský dvůr čp. 10 během demolice. Uprostřed snímku je vidět polygonální část stodoly, kde býval žentour. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto S. Plešmíd, 5. 2. 2013)

plošným urbanistickým a dílčím stavebně-historickým průzkumem, a byl dokonce i publikován.¹³

Naproti tomu, pokud jde o právě zmíněné demolice v Kanicích a závazná stanoviska k nim vydaná Městským úřadem v Domažlicích, nebyla podle všeho náležitě zohledněna instrukce Ministerstva kultury upravující postup obecních úřadů obcí s rozšířenou působností při výkonu památkové péče na území památkových rezervací a zón s dochovanými soubory lidové architektury.¹⁴ Snad vůbec se nepomyslelo na *Granadskou úmluvu*, jež je součástí právního řádu České republiky v síle zákona.¹⁵

Teze, že měl-li objekt čp. 10 v Kanicích hodnotu pro tamější památkovou zónu, mohl Národní památkový ústav podat již dávno návrh na jeho prohlášení za kulturní památku, míjí se s podstatou územní památkové ochrany v České republice.

Třetí špatný příklad je z obce Nahý Újezdec (opět okr. Tachov), kde letos v únoru zanikly budovy někdejšího panského hospodářského dvora. Tento dvůr (čp. 10) byl kulturní památkou. V minulosti patřil do areálu místního zámku, jenž vzešel z renesanční a barokní přestavby gotické tvrze, vyhořel v roce 1962 a dva roky nato byl

odstřelen bez předchozího průzkumu a dokumentace.¹⁶ Dvůr stál v pozadí jihozápadní strany návsi (obr. 9) a tvořily ho tři hlavní zděné objekty: dlouhá podélná budova s obytnou částí a s chlévy, špýchar (obr. 10) a stodola, nápadná navenek svým polygonálně uzavřeným prostorem pro žentour. Stavebně-technický všech objektů, snad převážně z 19. století, byl špatný, dlouhodobě neudržitelný, pokud by vlastník kulturní památky zůstal

13 FOUČEK, K.; KAREL, T.: *Vesnické památkové rezervace a zóny, krajinné památkové zóny v Plzeňském kraji*, s. 95.

14 Instrukce Ministerstva kultury, kterou se upravuje postup okresních úřadů, Magistrátu hlavního města Prahy a magistrátů měst Brna a Plzně při výkonu státní správy ve věcech památkové péče na území památkových rezervací a památkových zón s dochovanými soubory lidové architektury.

15 Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy. Viz též ZÍDEK, M.: *Několik postřehů k právní úpravě demolice stavby v památkově chráněném území na žádost jejího vlastníka*, s. 299.

16 Budovu zámku krátce před jejím zánikem viděl a stručně, ale výstižně vyhodnotil HEROUT, J.: *Mají zříceniny právo na existenci?*, s. 23–27.

v nečinnosti. O demolici v Nahém Újezdci, která nebyla povolena ani nařízena a výkonný orgán státní památkové péče nebyl o ní včas informován, dozvěděl se Národní památkový ústav náhodou. Při místním šetření konaném dne 5. 2. 2013 bylo zjištěno, že odstraňování všech památkově chráněných staveb se chýlí ke konci a kulturní památka fakticky již neexistuje (obr. 11, 12). Odborní pracovníci Národního památkového ústavu stačili pořídit fotodokumentaci stavebních trosek, několika historických stavebních konstrukcí a uměleckořemeslných prvků. Na záchranný archeologický výzkum nedošlo podobně jako v Tisové.

Lze důvodně předpokládat, že zbouráním bývalého panského hospodářského dvora v Nahém Újezdci byl spáchán trestný čin zneužívání vlastnictví.¹⁷

Výše uvedené tři případy odstranění souboru historických staveb nebyly v Plzeňském kraji v roce 2012 a na počátku roku 2013 ojedinělé. Existovaly další, týkající se převážně jen jednotlivých budov, jako třeba demolice

objektu bývalého lihovaru v areálu zámku v Nemilkově (okr. Klatovy).¹⁸

Bestia triumphans? Pokud znovu nebo stále ano,¹⁹ nemělo by se tak dít v důsledku zbytečných pochybení.

17 § 229 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník. – Trestní oznámení podal Městský úřad v Tachově a rovněž ú. o. p. v Plzni Národního památkového ústavu. Policie ČR, Služba kriminální policie a vyšetřování – oddělení hospodářské kriminality územního odboru Tachov, zahájila šetření ve věci dne 22. 2. 2013. Dopisem ze dne 4. 6. 2013, čj. KRPP-31813-48/TC-2013-031081, oznámila kromě jiného, že stejný pachatel se dopustil obdobného jednání v Ústeckém kraji, v obci Běsno (okr. Louny), kde z památkově chráněného špýcharu vyřezal dřevěné stropy a podlahy, které byly odvezeny neznámo kým na dosud nezjištěné místo.

18 Souhrnně viz sdělení ú. o. p. v Plzni Národního památkového ústavu, čj. NPÚ-341/102304/2012 ze dne 13. 2. 2013.

19 Viz např. SEDLMAYR, H.: *Die demolierte Schönheit, Ein Aufruf zur Rettung der Altstadt Salzburgs*.

Prameny

Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy. *Sbírka mezinárodních smluv*. 2000, částka 35, č. 73.

Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy. *Sbírka mezinárodních smluv*. 2000, částka 42, č. 99.

Rozsudek Nejvyššího správního soudu čj. 7 As 43/2009 – 52/61 ze dne 13. 8. 2009 (kopie).

Instrukce Ministerstva kultury čj. 3084/97 ze dne 5. 2. 1998, kterou se upravuje postup okresních úřadů, Magistrátu hlavního města Prahy a magistrátů měst Brna, Plzně při výkonu státní správy ve věcech památkové péče na území památkových rezervací a památkových zón s dochovanými soubory lidové architektury, v platném znění. *Věstník vlády ČR pro okresní úřady a orgány obcí*. 1998, č. 3. *Věstník vlády pro orgány krajů, okresní úřady a orgány obcí*. 2002, č. 10.

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, spisový fond odboru evidence, dokumentace a informačních systémů, spisy Domažlice, ochranné pásmo městské památkové rezervace, ad čj. kult/32/92; Domažlice, bývalá nemocnice, ad čj. NPÚ-341/47707/2012; Kanice, hasičská zbrojnice, ad čj. NPÚ-341/3652/2013; Kanice, dům čp. 10, ad čj. NPÚ-341/3651/2013; Nemilkov, areál zámku, bývalý lihovar, čj. NPÚ-341/102304/2012 ze dne 13. 2. 2013.

Literatura

Encyklopedie českých tvrzí. 3. díl. Praha, Argo, 2005.

FOUD, Karel; KAREL, Tomáš: *Vesnické památkové rezervace a zóny, krajinné památkové zóny v Plzeňském kraji*. Plzeň, Plzeňský kraj, 2004.

HEROUT, Jaroslav: Mají zříceniny právo na existenci? *Dějiny a současnost*. 1967, roč. 11, č. 7, s. 23–27.

KAIGL, Jan: Středověká stavební etapa kostela v Tisové u Tachova. *Zprávy památkové péče*. 1993, roč. 53, č. 9, s. 352–354.

PAICHL, Přemysl: Lůžková medicína v Západočeském kraji, Plzeň, 1993. In [Paichl Jiří] [online]. Praha, [cit. 2013-04-03]. Dostupné z WWW: <<http://www.paichl.cz/paichl/knihy/Luzkamed.htm>>.

PROCHÁZKA, Zdeněk; ÚLOVEC, Jiří: *Hrady, zámky a tvrze okresu Tachov*. 3. díl. Tachov, Okresní muzeum v Tachově, 1991.

SEDLMAYR, Hans: *Die demolierte Schönheit, Ein Aufruf zur Rettung der Altstadt Salzburgs*. Salzburg, Otto Müller, 1965.

ŠIROKÝ, Radek; NOVÁČEK, Karel: K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku. In *Archaeologia historica*. 23. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 1998, s. 59–71.

ZÍDEK, Martin: Několik postřehů k právní úpravě demolice stavby v památkově chráněném území na žádost jejího vlastníka. *Zprávy památkové péče*. 2012, roč. 72, č. 4, s. 297–301.

Summary

On the recent demolition of three ensembles of historic buildings in the Pilsen Region

Keywords: Pilsen Region — Tisová (district of Tachov) — Domažlice — Nahý Újezdec (district of Tachov) — ensembles of historic buildings — total demolitions in 2012 and 2013

This article reports on the removal (total demolition) of three different ensembles of historic buildings in the Pilsen Region

in 2012 and 2013: the manor house and several related structures of the former manorial farmyard at Tisová; the so-called Old Hospital situated within the protective zone of the urban conservation area in Domažlice; and the former manorial farmyard at Nahý Újezdec, that used to be a listed cultural monument.

(Translated by Karel Matásek)

Tisová u Tachova – nové poznatky o domnělé středověké tvrzi

MARCELA WALDMANNOVÁ

Klíčová slova: západní Čechy – Tisová (u Tachova) – hospodářský dvůr – tvrz a zámeček – demolice – operativní průzkum a dokumentace

Obec Tisová se nachází ve vzdálenosti přibližně 7 km směrem na jihovýchod od Tachova. Její dominantou je kostel sv. Mikuláše (kulturní památka zapsaná v Ústředním seznamu kulturních památek pod rejstř. č. 45312/4-1960; pozemek stpč. 40, k. ú. Tisová u Tachova), jenž na západní straně sousedí s areálem hospodářského dvora. V letních měsících roku 2012 došlo k demolici několika staveb v hospodářském dvoře: bývalého zámečku včetně k němu přiléhajícího polozapuštěného jednopodlažního objektu obdélníkového půdorysu s valenou klenbou (stpč. 41/1), dvou dalších objektů (stpč. 41/12 a 41/9), hospodářské budovy (stpč. 41/3) a sýpky (stpč. 41/1)

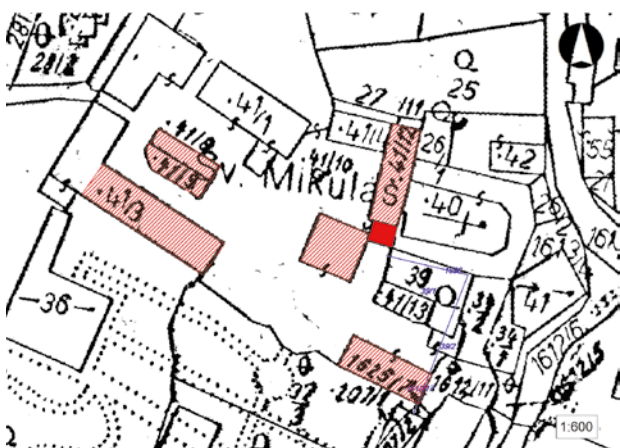
(obr. 1). Žádný z odstraněných objektů nebyl kulturní památkou. Demolice se uskutečnila na základě povolení stavebního úřadu Městského úřadu v Tachově.

Demolici podlehl rovněž výše zmíněný valeně sklenutý objekt. Ten byl považován za jediný pozůstatek středověkého šlechtického sídla (tvrze) v komplexu budov jinak barokních a mladších.¹ Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, byl osloven v okamžiku, kdy

¹ PROCHÁZKA, Z.; ÚLOVEC, J.: *Hrady, zámky a tvrze okresu Tachov*, 3. díl, s. 211–218.

Obr. 1. Tisová (okr. Tachov), areál kostela sv. Mikuláše. Pohled od jihozápadu. Polozapuštěný objekt s valenou klenbou (stpč. 41/1; na snímku je těsně vlevo od bouracího stroje) krátce před svým zánikem. (Foto S. Plešmíd, 2012)

Obr. 2. Tisová, část obce s hospodářským dvorem a kostelem sv. Mikuláše na výřezu katastrální mapy. Růžově označeny stavby odstraněné v roce 2012, červeně je zvýrazněn polozapuštěný objekt s valenou klenbou. (Grafická úprava Ž. Sedláková, 2013)

bourací práce postoupily k hranici mezi hospodářským dvorem a památkově chráněným pozemkem s kostelem sv. Mikuláše. Mělo se při tom rozhodnout, zda úsek zdi oddělující někdejší hřbitov kolem kostela od hospodářského dvora je součástí chrámového okrsku jako kulturní památka – v takovém případě by musel být zachován –, anebo zda náleží k objektu krátce předtím zbouranému, a má tedy být rovněž odstraněn.

Již na první pohled bylo na místě zjevné, že při demolici polozapuštěného objektu byly výrazně narušeny archeologické situace, aniž by stavebník splnil své povinnosti podle § 22 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění. Po obnažení jihozápadního armovaného nároží na jižním konci výše zmíněné dělicí zdi bylo vidět, že tato zeď patří k památkově chráněnému pozemku kostela sv. Mikuláše, a proto nesmí být odstraněna. Následně byla pořízena operativní dokumentace nálezů, jimiž se zabývá tento příspěvek.² Přináší nové poznání zejména ve vztahu k polozapuštěnému objektu s valenou klenbou (stpč. 41/1).

Nejstarším známým majitelem vsi Tisová byla mělnická kapitula, která roku 1233 postoupila některé své majetky včetně Tisové benediktinskému klášteru v Kladrubech. Asi nedlouho poté vesnice přešla do světských rukou; již v roce 1251 se v historických pramenech vyskytuje Mareš z Tisové.³

Přibližně tehdy vznikl v Tisové jednolodní farní kostel s kvadratickým chórem a chórovou věží, jenž byl v době kolem roku 1724 radikálně přestavěn a rozšířen, resp. úplně obestavěn.⁴ Svou představu o existenci a stavebním vývoji šlechtického sídla v Tisové uvedli Z. Procházka a J. Úlovec v roce 1991.⁵ Lze ji shrnout následovně: Nejstarší sídlo neznámého umístění a vzhledu vzniklo zřejmě již ve 13. století v souvislosti s kostelem. Další etapu tvořila tvrz, o které víme z písemných pramenů (zmiňována poprvé výslovně k roku 1416 a poté po celé 15. a 16. století). Zámek (nový) byl vystavěn v první polovině 18. století, zřejmě současně s barokní přestavbou kostela. Za pozůstatek gotické stavební etapy – starého zámku autoři považovali valeně sklenutý objekt v poloze

mezi bývalým zámekem a kostelem, tedy ten, jenž vzal za své při demolcích v létě roku 2012. Popisují ho s využitím vlastního zaměření následovně: „[...] Její dva metry silné zdivo, vyspravované cihelnými zadržkami, naznačuje značné stáří budovy. Umístění objektu v těsné blízkosti kostela nás nenechává na pochybách, že se skutečně jedná o pozůstatky středověkého rytířského sídla. Zchátralý objekt však bohužel neobsahuje žádné architektonické detaily, které by pomohly k přesnějšímu časovému zařazení stavby [...]. Nízké fragmenty zdi patra zůstaly zachovány pouze v prostoru sousedícím s novější zámecovou budovou. O jeho uspořádání a využití však nic neprozrazují [...].“⁶

Nikdo další se studiu panského sídla a hospodářského dvora v Tisové včetně jeho vztahů k místnímu kostelu sv. Mikuláše v minulosti nevěnoval. Neproběhl zde žádný archeologický výzkum, a to ani v souvislosti se zemními pracemi pro odvodnění stavby kostela v roce 2004. O to smutnější je skutečnost, že násilnému zániku historických budov zámku a dvora v roce 2012 nepředcházela stavebně-historický a archeologický výzkum. Byla tak navždy promarněna příležitost k hlubšímu poznání lokality a vyhodnocení jejího významu.

Základní popis nálezové situace

Přízemní stavba s valenou klenbou byla odstraněna včetně základů; na jejím místě vznikla bagrem vyhloubená jáma. Zachovány však zůstaly některé konstrukce a jejich zbytky se stopami odstraněných částí. Pro potřeby dokumentace byly tyto konstrukce označeny písmeny A, B a C (obr. 3). Severní stěna (konstrukce A) nesla otisk valené klenby. Příkladně na spáru ke konstrukci B, která měla podle dosavadního poznání tvořit východní zeď středověkého objektu a dnes odděluje areál kostela se zaniklým hřbitovem od hospodářského dvora. Konstrukce B byla při demolcích podkopána; podél západní paty této zdi byl terén odbagrován až o 0,6 m pod úroveň základové spáry.

Konstrukce A

Písmenem A je označeno smíšené zdivo stojící ve směru východ-západ, jímž byla tvořena jižní obvodová zeď podélné stavby na stpč. 41/12 a zároveň – v úrovni základů

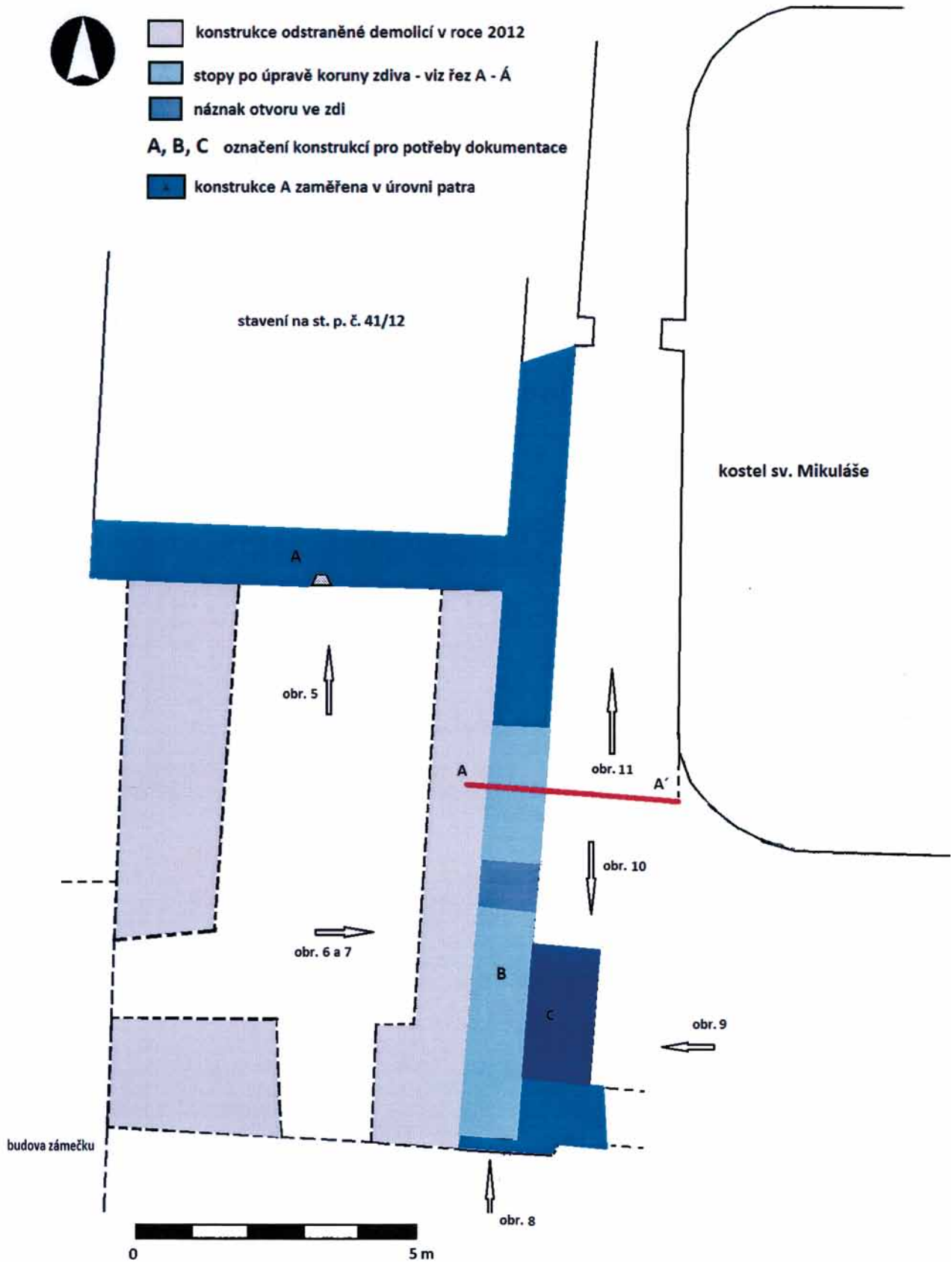
2 Dokumentaci pořídila autorka společně s Mgr. L. Foster a dvěma dalšími zaměstnanci ú.o.p. v Plzni Národního památkového ústavu: Mgr. J. Bukovskou a Bc. M. Lejskovou, DiS. Archeologické vyhodnocení (začišťování profilů a výběr archeologických nálezů) bylo provedeno s pomocí archeologa z Muzea Českého lesa v Tachově, Mgr. N. Raymana. Za odborné konzultace při vyhodnocení nálezů autorka děkuje Z. Procházkovi a Mgr. M. Bulkové.

3 PROCHÁZKA, Z.; ÚLOVEC, J., c. d., s. 211.

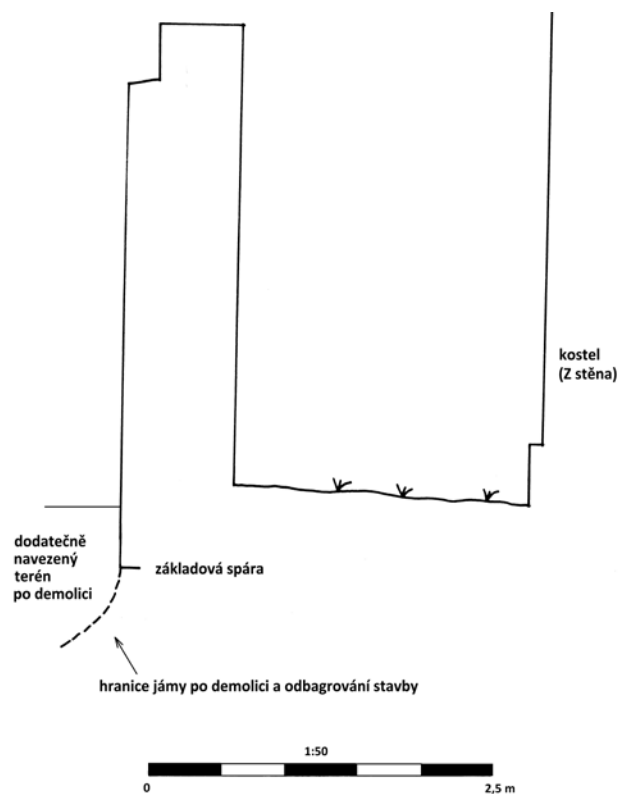
4 KAIGL, J.: *Středověká stavební etapa kostela v Tisové u Tachova*, s. 353 a 354.

5 PROCHÁZKA, Z.; ÚLOVEC, J., c. d., s. 215–216.

6 PROCHÁZKA, Z.; ÚLOVEC, J., c. d., s. 216.

Obr. 3. Tisová, plán polozapuštěného objektu s valenou klenbou. Situace po demolicí v létě 2012. Bledě modrou barvou jsou vyznačeny zaniklé konstrukce, tmavě modrou barvou ty konstrukce, které existovaly v době pořízení dokumentace. (Zpracováno v měřítku 1 : 100 podle zaměření převzatého od PROCHÁZKA, Z.; ÚLOVEC, J.: Hrad, zámky a tvrze okresu Tachov. 3. díl, s. 215. Úpravy a analýza M. Waldmannová, 2013)

Obr. 4. Tisová, prostor na západní straně kostela sv. Mikuláše. Příčný řez konstrukcí B podle zaměření po demolici polozapuštěného objektu s valenou klenbou. (Zaměření L. Foster, kresba M. Waldmannová, 2012)

– severní stěna uvnitř objektu s valenou klenbou. Jižní líc do terénu zapuštěné části nesl čitelné stopy po odstraněných konstrukcích (kaverny po odbouraném zdivu a zejména otisk klenby); nadzemní část (zhruba horní polovina) stěny byla zakryta novodobou hrubozrnnou omítkou (obr. 5). Při demolici byl terén odtěžen přibližně na úroveň podlahy odstraněného objektu, tedy téměř 2 m pod terén dnešního dvora (terén hospodářského dvora se původně směrem k jihu pozvolna svažoval) a zároveň asi 0,6 m pod základovou spáru konstrukce B. Ve smíšeném zdivu zapuštěné části převládal lomový, popřípadě sbíraný kámen (cihly se vyskytovaly téměř výlučně při stěně někdejšího interiéru), pojivo bylo hlinitojílovité, bez příměsí vápna. Podle kaveren po odstraněné východní a západní obvodové zdi lze soudit, že západní zeď objektu s valenou klenbou mohla dosahovat tloušťky 2 m, východní pak 0,8–1,3 m. Nad otiskem klenby se dochovaly pozůstatky hlinitého zásypu, odkud byly získány dva keramické střepy (jejich bližší popis je uveden níže). Valeně sklenutý prostor byl vysoký nejméně 2,3 m, kdysi ale o něco více (terén nebyl důsledně očištěn na povrch původní podlahy). Na čelní severní stěně někdejšího interiéru se místy dochovala omítka. Dále se zde nachází větrací či okenní otvor, který vznikl patrně až dodatečně (kamenný překlad je osazen těsně pod vrcholem klenby). Tento otvor následně prošel složitějším stavebním vývojem – zřejmě je druhotná zazdívka a nakonec jeho úplně zaslepení ze

severní strany. Vrchol klenby přibližně odpovídá úrovni terénu dvora.

Na svém východním konci je právě uvedená severní zeď připojena na spáru ke konstrukci B. Na západním konci je v úrovni patra o 0,7 m delší (novodobé až recentní úpravy) než základ. Tamtéž lze pozorovat způsob založení polozapuštěného objektu. V zásadě se jednalo o lomové kameny nepravidelně naskládané do základového vkopu. Ten porušoval kulturní vrstvy, z nichž byl získán další keramický materiál.

Během průzkumu a pořizování dokumentace na místě dne 20. 9. 2012 (s odstupem asi dvou týdnů od první návštěvy) bylo bouráno podélné stavení na stpč. 41/12. Deměřena byla proto alespoň tloušťka nadzemní části konstrukce A (činila 0,9 m) a vznikly fotografie odstraňované stavby.⁷ Částečně také opadala omítka na horní polovině konstrukce A (z jižního líce zdi i na severní stěně v interiéru patra stavení), přičemž se objevilo smíšené zdivo se dvěma druhotně zazděnými okenními otvory se segmentovými záklenky.

(Podél vnější paty konstrukce B byl na základě doporučení Národního památkového ústavu navýšen terén, a to minimálně 0,4 m nad základovou spáru (obr. 4); obnažením základů byla totiž ohrožena statika zdi.)

Konstrukce B

Jak již bylo výše zmíněno, jako konstrukce B byla pro potřeby dokumentace označena zeď stojící ve směru sever-jih, která odděluje areál kostela od hospodářského dvora, resp. úsek této zdi od zděné branky u západního vstupu do kostela až po její jihozápadní nároží. Západní líc konstrukce byl odhalen po odbourání objektu s valenou klenbou (obr. 6). Jedná se opět o lomové zdivo, o tloušťce 0,9–1 m. Koruna zdiva není v rovině a postrádá jednotnou úpravu; ze spár se vyplavuje pojivo, omítka se dochovala jen místy – zejména na straně dřívě překryté objektem s valenou klenbou.

Popis západního líce konstrukce B

Zdivo je z lomového kamene, pouze v horních partiích lze vysledovat dvě místa s cihlami. V nejvyšším dochovaném místě je zeď vysoká téměř 4 m od základové spáry. Na jižní straně je ukončena armovaným nárožím, v jehož blízkosti je zdivo poškozeno svislou trhlinou. Přibližně ve výšce 2,5 m od základové spáry je po celé délce zdi patrný vodorovný otisk se zbytky betonu. Velmi tvrdé pojivo se nalézá taktéž na kamenech a ve spárách kvádrů armovaného nároží. Téměř celý líc má soudržnou, světle hnědou vápenohlinitou jednovrstvou omítku bez nátěru; je nepravidelně nahozena, ale nachází se jak ve spárách mezi kameny, tak i na nich. V některých spárách jsou v maltě rýhy kopírující zdící kameny – vzdáleně tato úprava připomíná

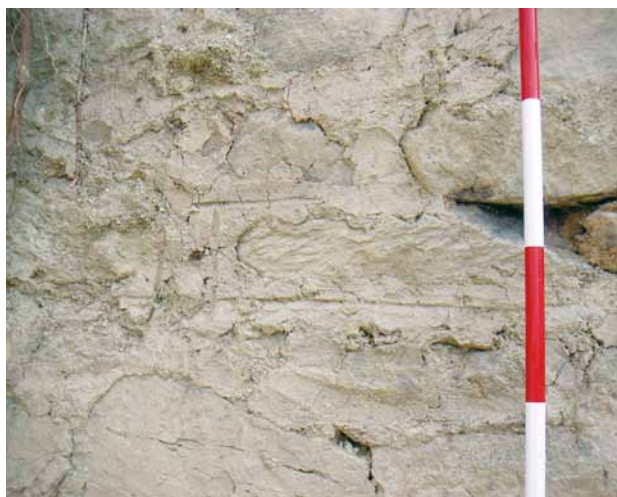
⁷ Fotodokumentaci pořídila Mgr. L. Foster. Snímky jsou uloženy v digitálním fotoarchivu ú. o. p. v Plzni Národního památkového ústavu.

Obr. 5. Tisová, jižní štítové průčelí budovy na stpč. 41/12. V popředí demolice polozapuštěného objektu s valenou klenbou. Konstrukce A s patrným otiskem valené klenby a zčásti zazděným okenním (větracím) otvorem s kamenným překladem. (Foto s grafickými úpravami M. Waldmannová, 2012)

Obr. 6. Tisová, ohradní zeď areálu kostela. Pohled od jihozápadu v místě po demolici polozapuštěného objektu s valenou klenbou. Konstrukce B – západní líc. (Foto s grafickými úpravami M. Waldmannová, 2012)

Obr. 7. Tisová, konstrukce B. Detail ryté úpravy omítky na západním líci zdi. (Foto M. Waldmannová, 2012)

podřezávání spár (obr. 7).⁸ V horních partiích, nad linií otisku betonu, se uplatňuje zdivo rezné, s pojivem vyplaveným ze spár.

K armovanému nároží přiléhá z jižní strany recentní plenta, resp. její fragment z lomového kamene a s použitím velmi tvrdého pojiva (obr. 8). Z nároží kromě toho vybíhá východním směrem na délku zhruba 2 m zdivo o tloušťce přibližně 1 m. Na jeho jižní straně jsou patrné recentní úpravy (betonová koruna). V příčném řezu jde o lomové zdivo, provedené na hnědou hlinitou mazaninu s příměsí vápna (obr. 9). V koutu nároží stojí konstrukce C, postavená z lomového kamene a cihel, která na východní straně směrem vzhůru šikmo ustupuje. Jedná se patrně o fragment opěrného pilíře (obr. 9, 10). – Pokud se týče přehlednosti nálezové situace, je výrazně snížena kořenovým systémem jehličnanu, jenž kdysi prorůstal a rozrušoval konstrukci jižní zdi i opěrného pilíře.

Popis východního líce konstrukce B

Neomítané zdivo z lomového kamene a pojivo vyplavené ze spár, s výjimkou severního úseku – posledních 2,6 m před zděnou brankou, který představuje průběžně pokračující smíšené zdivo se zbytky světle okrové jádrové omítky s fragmenty vápenného nátěru. Tento úsek obsahuje cihelné vysrávky, včetně zazdívků okna se segmentovým záklenkem ve výšce 2,6 m nad terénem (obr. 11).

Jižní část koruny zdiva byla upravena zřejmě odsazením (odskočením) líce zdi. Nese také stopy po otvoru (průchodu?) o šířce 0,9 m s náznakem špalet a prahu (?).

Vyhodnocení movitých nálezů

Ve spolupráci s archeologem Muzea Českého lesa v Tachově, Mgr. N. Raymanem, byly v zájmu větší čitelnosti situace začištěny podle možností některé zásahy do terénu. Základový vkop pro severozápadní nároží objektu s valenou klenbou narušil kulturní vrstvy (na pohled se

Obr. 8. Tisová, konstrukce B. Armované nároží a krátký úsek jižní ohradní zdi areálu kostela s recentními úpravami. Pohled z jihu. (Foto L. Foster, 2012. Grafické úpravy M. Waldmannová, 2013)

odlišovaly tmavším zbarvením), z nichž bylo sběrem získáno celkem 14 zlomků stolní nebo kuchyňské keramiky, tři zlomky technické keramiky (kachlů) a fragment mazanice. Tyto nálezy však nebylo možné přiřadit ke konkrétním stratigrafickým jednotkám, takže mají výpovědní hodnotu pouhého sběru. Nejzajímavějším nálezem je zlomek výduti rezné keramické nádoby světle hnědé barvy, zdobený vodorovnou rýhou, datovaný do sklonku 13. století.⁹ Použitá keramická hmota je z jemně plavené hlíny s příměsí makroskopického ostřiva (bílá zrnka) a slídy, výpal měkký, oxidační (obr. 12, vpravo). Vznik ostatních zlomků keramických nádob (zlomek páskového ucha, přehnutý okraj, přídlní a atypické výduti) lze klást do 14.–16. století. Tři zlomky kamnových kachlů (jeden nádobkový s pravoúhlým ústím a dva komorové)

8 Pro srovnání viz např. NOVÁČEK, K.: *Starobylá a ještě starobylější. Vytváření historického významu rotundy sv. Petra ve Starém Plzenci během 20. století*, s. 131.

9 Srovnatelný keramický materiál byl získán např. z archeologických výzkumů tvrze (sýpky) v Pernolci. Viz LODROVÁ, M.; PAVLÍK, Č.: *Průzkumy „sýpky na místě tvrze“ v Pernolci a podrobné vyhodnocení získaných zlomků kachlů*, s. 209.

Obr. 9. Tisová, ohradní zeď areálu kostela sv. Mikuláše. Detail jižního úseku zdi (vlevo), konstrukce C – opěrný pilíř (vpravo). Pohled od východu. (Foto L. Foster, 2012. Grafické úpravy M. Waldmannová, 2013)

lze časově zařadit do 15.–17. století. Na nálezů fragmentu mazanice šedohnědé barvy o rozměrech zhruba $30 \times 28 \times 15$ mm, plochého z jedné strany, se dochovaly otisky slámy a plev.

Další dva keramické zlomky byly vybrány z pozůstatků klenebního zasypu. Jeden z nich tvořil součást čelní vyhřívací stěny komorového kachle s reliéfní výzdobou, resp. jde o fragment jeho rohové části bez okrajové lišty; z reliéfní výzdoby je dochována část kruhové plastické lišty, ze které vystupuje lístkový motiv (obr. 12, vlevo). Povrch je opatřen zelenou olovnatou transparentní glazurou, která je zasažena korozi. Na vnitřní stěně je patrný otisk textilie. Výtvarné pojetí připomíná renesanční kachle s centrálním motivem. Datování by v pak spadalo do 16.–17. století s tím, že používání takových výrobků mohlo přetrvávat déle, zvláště na venkově.¹⁰

Druhý zlomek pochází ze stolní či kuchyňské keramiky s vnitřní olovnatou glazurou žlutohnědé barvy a je asi z 17.–18. století.¹¹

Základ konstrukce B nasedal na jílovitou ulehlou vrstvu světle hnědé barvy s příměsí drobných uhlíků. Z této vrstvy nebyl získán žádný movitý archeologický nález.

Shrnutí

Proběhnuvší plošné demolice staveb v areálu hospodářského dvora včetně někdejšího zámku v Tisové způsobily nenahraditelné ztráty na hmotném kulturním dědictví. Hypotéza o existenci pozůstatků středověké tvrze měla

10 Problémy spojené s datováním kachlů jsou všeobecně známy; kachlové matrice mohly přetrvávat velmi dlouho. Snad nejznámější je případ kachlové matrice z Horažďovic, u níž časový rozdíl mezi výtvarným stylem a vyrytým datem činil 150 let (HAZLBAUER, Z.: *Signovaná a datovaná kamnářská matrice horažďovického hrnčíře Josefa Dobředejeje*, s. 389.) K datování kachlů dále např. PAVLÍK, Č.; VITANOVSKÝ, M.: *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*. ORNA, J.: *Gotické a renesanční kachle ve sbírkách Západočeského muzea v Plzni*. Konkrétní analogie k nálezů v Tisové viz BRYCH, V.; STEHLÍKOVÁ, D.; ŽEGKLITZ, J.: *Pražské kachle doby gotické a renesanční, Katalog výstavy*, s. 171.

11 Všechny movité archeologické nálezy získané při výzkumu Tisové v létě roku 2012 jsou uloženy v Národním památkovém ústavu, ú. o. p. v Plzni.

Obr. 10. Tisová, ohradní zdi areálu kostela sv. Mikuláše. Fragment opěrného pilíře (konstrukce C). Pohled od severu. (Foto L. Foster, 2012. Grafické úpravy M. Waldmannová, 2013)

být správně ověřena stavebně-historickým průzkumem, doplněným o archeologický výzkum. Operativní dokumentace uvedená v tomto článku, která vznikla dodatečně, je nemůže nahradit. Jde o dokumentaci úseků zdiva, na nichž bylo možné rozlišit již jen stopy po odstraněných konstrukcích a které buď rovněž zaniknou (konstrukce A), anebo budou (lépe řečeno, měly by být) konzervovány, popř. povrchově upraveny (konstrukce B).

Paradoxně až v důsledku demolice byly zjištěny stavební detaily, z nichž vyplynula významná korekce názorů v odborné literatuře. Ukázalo se, že zeď o tloušťce přibližně 2 m, která vymezovala objekt s valenou klenbou směrem na východ a na niž se vázal předpoklad o pozůstatcích středověké tvrze, se skládá ve skutečnosti ze dvou navzájem neprovázaných zdí vedle sebe. Jedna z nich (konstrukce B) dnes tvoří ohradní hřbitovní zeď. Do druhé – mladší zdi byla zakotvena příslušná valená klenba. Až do provedení bouracích prací nebylo možné tento úsek zdiva náležitě poznat, protože svislá styčná spára mezi oběma konstrukcemi byla na jižní straně zakryta plentou.

Objekt s valenou klenbou vznikl tedy dodatečně jako přístavba ke konstrukci B, byl zapuštěn až 2 m pod úroveň terénu hospodářského dvora a současně až 0,6 m pod základovou spáru konstrukce B. Jeho základový vkop narušil archeologické vrstvy, z nichž byly získány zlomky

keramických nádob snad už ze 13. století. Tyto artefakty dokládají sídelní aktivitu v blízkosti soudobého kostela sv. Mikuláše. Nález mazanice pak můžeme považovat za důkaz požáru dřevohlinitých konstrukcí.

Datování stavby s valenou klenbou je obtížné vzhledem k tomu, že nebyly zjištěny žádné chronologicky citlivé architektonické prvky; cihly použité v zazdívkách větracího otvoru pocházejí až z mladších úprav. Tloušťku její severní zdi nelze prokázat jinak než invazivně, sondou.¹² Dvoumetrovou tloušťku můžeme potvrdit pouze u západní zdi, i když jen na základě nepřímého důkazu (kaveriny v severní stěně). Nemusí se však jednat nutně o důkaz středověkého původu.

Po zbývající jižní obvodové zdi se nedochovaly žádné stopy. Z novodobých zásahů na jihovýchodním nároží konstrukce B však vyplývá, že toto nároží muselo být přístupné pravděpodobně ještě na počátku 20. století. Stavební vývoj jižní zdi objektu s valenou klenbou mohl být tedy složitější a její dvoumetrovou tloušťku, tak jak byla změřena v osmdesátých letech 20. století, rovněž nelze jednoznačně považovat za doklad vzniku konstrukce ve středověku. Zároveň však nemusí být úplně spolehlivé datování stavby pomocí keramiky ze 17.–18. století. Byla totiž získána sběrem z malého zbytku klenebního záspy a má tedy nízkou vypovídací hodnotu (stratigrafie záspy není známa). Naproti tomu poměrně spolehlivým datovacím prvkem by mohla být omítka východního líce konstrukce B. Podle způsobu jejího provedení lze tušit, že se nejednalo o pohledovou úpravu zdi, a zároveň je zřejmé, že tato úprava vznikla před stavbou východní zdi objektu s valenou klenbou. Prozatím byl odebrán vzorek omítky (malty) pro laboratorní analýzu, která může být provedena kdykoliv v budoucnosti.¹³

Na indikační skice stabilního katastru Tisová z roku 1838 je zkoumaný objekt s valenou klenbou součástí dlouhého spalného stavení orientovaného ve směru sever-jih podél západního průčelí kostela.¹⁴ Je velmi pravděpodobné, že se mohlo jednat o hospodářskou budovu lehké konstrukce (zděná by byla pouze její polozapuštěná, valená sklenutá jižní část). Existence okenního otvoru a nutnost jeho vyústění naznačují, že v některé fázi stavebního vývoje měl být nebo byl na severní straně od konstrukce A volný prostor.

Již pouze hypoteticky lze dnes uvažovat o podobě patra objektu s valenou klenbou. Jediné dochované stopy (vodorovný otisk po betonu po celé délce západního líce konstrukce B) jsou pozůstatkem novodobých úprav. Podle dobových fotografií sloužilo toto místo v třicátých letech 20. století jako terasa bez střechy.¹⁵

12 Podle sdělení Z. Procházky byla tloušťka této zdi jím pouze dovozena, nikoliv změřena.

13 Za odběr vzorků malty děkuji Bc. M. Lejskové, DiS.

14 Dostupné z WWW: http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/7919-1/7919-1-004_index.html

15 Za poskytnutí kopií fotografií z 30.–40. let 20. století děkuji M. Čadkové, starostce obce Tisová. Jedná se o fotografie z rodného archivu dcery posledního předválečného majitele místního zámečku a hospodářského dvora, Jana Drábka, který nemovitosti získal přídělem ze dne 23. 1. 1934. Do vlastnictví státu přešel majetek v roce 1958.

Obr. 11. Tisová, ohradní zeď areálu kostela sv. Mikuláše. Východní líc konstrukce B. Vyznačen upravený severní úsek (u zděné branky) včetně náznaku výšky zazděného okénka se segmentovým záklenkem. Pohled od jihovýchodu. (Foto L. Foster, 2012. Grafické úpravy M. Waldmannová, 2013)

Složitějším stavebním vývojem prošlo rovněž podlouhlé stavení na stpč. 41/12, které na severu navazovalo na objekt s valenou klenbou. Fotografie po požáru zámečku a kostela v roce 1919 dokládají, že se v té době jednalo o obytné stavení se zděnými komíny.¹⁶ Starší obytnou fází stavby doložily zazděné okenní otvory se segmentovými záklenky ve štítu konstrukce A (možná úprava po požáru, kdy okna mohla ústít na terasu); s novodobou stavební fází pak souvisí odlišná úprava východního líce severního úseku konstrukce B (u zděné branky).¹⁷

Nejdůležitějším poznatkem o odhalené zdi s armovaným nárožím, která je v celé stati označována jako konstrukce B, je to, že její vznik předcházela polozapuštěná stavba s valenou klenbou. Její datování je problematické, ne-li zcela nemožné. Zdivo je velmi degradované, žádný z dokumentovaných prvků (např. výše popsany náznak prahu a špalet 0,9 m širokého průchodu) nelze považovat

Obr. 12. Tisová, nálezy zloмок keramiky z demolice polozapuštěného objektu s valenou klenbou. Zlomek renesančního komorového kachle s reliéfně zdobenou čelní vyhřívací stěnou (vlevo). Zlomek zdobené výdutí keramické nádoby, jejíž vznik lze datovat do konce 13. století. (Kresba M. Waldmannová, 2013)

16 Fotografie jsou uloženy ve fondu kroniky fary Tisová 1784–1911 (SOka Tachov). Za jejich zprostředkování děkuji Z. Procházkovi a Mgr. M. Bulkové.

17 Přibližně v 70. letech 20. století byla budova adaptována na ubytovací prostory pro brigádníky zemědělského družstva.

za přesvědčivý nebo dokonce chronologicky citlivý doklad stavebního vývoje.

Konstrukci C lze považovat za torzo opěrného pilíře, který staticky zpevňoval konstrukci B poté, co došlo v důsledku založení sousedního objektu k plošnému snížení terénu až o 0,6 m pod úroveň její základové spáry. Statická porucha mohla být důvodem k ještě pozdějším úpravám armovaného nároží (přespárování, přezdění).

Přes omezený rozsah dostupných důkazů a nálezo- vých okolností se autorka domnívá, že objekt s valenou klenbou, jenž stál až do roku 2012 v prostoru mezi kostelem a zámečkem v Tisové, nebyl pozůstatkem středověké tvrze. Přiklání se k tomu, že se jednalo o pozůstatek hospodářské stavby, pocházející nejspíš až z období baroka. Otázka lokalizace středověkého panského sídla v Tisové je tedy znovu otevřena pro další studium.¹⁸

Prameny

Císařské povinné otisky map stabilního katastru [online]. Praha, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, [cit. 2013-07-17]. Dostupné z WWW: <http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/7919-1/7919-1-004_index.html>.

Literatura

- ANDERLE, Jan: Pozdně renesanční kachle z fary v Boru. *Průzkumy památek*. 1996, roč. 3, č. 1, s. 113–115.
- BRYCH, Vladimír; STEHLÍKOVÁ, Dana; ŽEGKLITZ, Jaromír: *Pražské kachle doby gotické a renesanční, Katalog výstavy*. Praha, Pražský ústav státní památkové péče a ochrany přírody, 1990.
- HAZLBAUER, Zdeněk: Signovaná a datovaná kamnářská matrice horažďovického hrnčíře Josefa Dobředěleje. In *Archaeologia historica*. 25. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně/ Pamiátkový ústav Bratislava, stredisko Banská Bystrica, 2000, s. 389–396.
- KAIGL, Jan: Středověká stavební etapa kostela v Tisové u Tachova. *Zprávy památkové péče*. 1993, roč. 53, č. 9, s. 352–354.
- LODROVÁ, Marcela; PAVLÍK, Čeněk: Průzkumy „sýpků na místě tvrze“ v Pernolci a podrobné vyhodnocení získaných zlomků kachlů. In *Sborník Západočeského muzea v Plzni*. Historie. 19. Plzeň, Západočeské muzeum, 2008, s. 203–221.
- NOVÁČEK, Karel: Starobylá a ještě starobylější, Vytváření historického významu rotundy sv. Petra ve Starém Plzenci během 20. století. In *Archaeologica Pragensia*. 18. Praha, Muzeum hlavního města Prahy/Národní památkový ústav, ú. o. p. v hlavním městě Praze/Archeologický ústav v Praze AV ČR, 2006, s. 123–142.
- ORNA, Jiří: *Gotické a renesanční kachle ve sbírkách Západočeského muzea v Plzni*. Plzeň, Západočeské muzeum, 2005.
- PAVLÍK, Čeněk; VITANOVSKÝ, Michal: *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*. Praha, Libri, 2004.
- PROCHÁZKA, Zdeněk; ÚLOVEC, Jiří: *Hrady, zámky a tvrze okresu Tachov*. 3. díl. Tachov, Okresní muzeum v Tachově, 1991.

Summary

Tisová near Tachov – new knowledge on a presumed medieval keep

Keywords: western Bohemia — Tisová (near Tachov) — farmyard — keep and manor house — demolition — operational survey and documentation

Upon the demolition of several buildings on the premises of the farmyard at Tisová near Tachov in the summer of 2012, the author of this treatise carried out there an operational survey, documenting the place where the removed barrel-vaulted structure used to stand. Researchers considered that building as remains of a medieval manorial residence – a keep. After its removal, namely, several structures remained on the site, bearing not negligible traces of the removed parts. Moreover, archaeological situations violated by the demolition were evaluated as well.

Paradoxically, only thanks to the demolition, some construction details were unearthed, enabling to correct the results of the preceding survey and the initial hypothesis. It became apparent

Článek vznikl v rámci vědeckovýzkumné práce financované z rozpočtu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

18 Z. Procházka vyslovil při posuzování nálezové situace v roce 2012 domněnku o existenci středověké tvrze ještě blíže ke kostelu, tedy v dnešním hrazeném areálu kostela na stpč. 40. Přiklání se dokonce k názoru, že by s tvrzí mohla přímo souviset autorkou zdokumentovaná zeď s armovaným nárožím. Zánik takového sídla by podle něj mohl časově spadat do 1. poloviny 18. století, kdy by ustoupilo barokní přestavbě kostela a bylo zároveň nahrazeno novou budovou zámečku. K ověření této domněnky, kterou publikujeme se souhlasem Z. Procházky, by mohlo teoreticky dojít během zamýšlené obnovy jižního úseku ohradní zdi areálu kostela.

that the east wall's assumed thickness of 2 m in reality came into existence by jointing two approximately 1-m thick structures, with one of them being the current boundary wall encircling the adjacent precincts of the St Nicholas' church. At the same time, the survey also revealed the quoined corner of the boundary wall and the treatment of its outer face by means of mortar/plaster. In terms of stratigraphy, the boundary wall is thus more ancient than the wall of the removed building (or the whole building).

The author assumes that the removed barrel-vaulted structure did not constitute the remains of a medieval manorial residence. The dating of that structure is, however, problematical; most likely, the remains belong to an outhouse dating back probably to the Baroque period. Consequently, the question concerning the location of the manorial residence at Tisová near Tachov is open again – its connection with the quoined corner of the boundary wall encircling the precincts of the St Nicholas' church cannot be excluded.

(Translated by Karel Matásek)

Nový spojovací mostek v Klatovech

MIROSLAVA BŘÍZOVÁ

Klíčová slova: Klatovy — areál bývalého jezuitského kláštera — novostavba spojovacího mostku — Eva Jiřičná

Při vyslovení názvu města Klatovy se vybaví většině lidí katakomby, které tvoří dlouhá desetiletí jednu z tamních nejvýznamnějších pamětihodností. Jsou spjaty s jezuitským řádem, jenž přišel do královského města Klatov v roce 1636.¹ Jezuité si zde vybudovali kolej, seminář a školu (gymnázium) a jednu z dominant historického náměstí i celého města, kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie a sv. Ignáce (obr. 1). V podzemí kostela – v kryptě (katakombách) – se začalo pohřbívat v době asi hned po dokončení stavby chrámové lodi v roce 1675; první významné pohřby jsou historicky doloženy k roku 1677,² ale není vyloučeno, že se zde pohřbívalo již dříve.

V první polovině 20. století byly katakomby v Klatovech zpřístupněny veřejnosti a staly se hojně navštěvovaným turistickým cílem.

Postupem času a zejména vlivem nevhodných mladších úprav se začaly v klatovských katakombách nepříznivě měnit klimatické podmínky, které jsou klíčové pro uchování vystavených pohřbených těl. Prohlídková trasa již jen málo vyhovovala požadavkům provozním, výchovně-vzdělávacím a ostatně i výtvarným. Vznikl proto projekt *Klatovské*

katakomby 2010, jehož realizací se v roce 2011 zásadně změnil dosavadní způsob zpřístupnění a prezentace katakomb pro veřejnost.³ Došlo k celkové rehabilitaci barokních krypt a některých na ně navazujících podzemních prostorů pod kostelem. Do provozů souvisejících s nově řešenou expozicí jsou začleněny ještě další místnosti v přízemí sousední budovy někdejšího gymnázia. Všechny stavební a provozní úpravy vznikly s respektem k původním historickým konstrukcím a prostorům. Vybrané staré stavební konstrukce a detaily byly přitom pohledově přiznány a ve svém souhrnu tvoří významný artefakt prohlídkové trasy.

1 VLČEK, Pavel; SOMMER, Petr; FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, s. 303–307.

2 CHROUST, Václav: *Komplex jezuitských budov v Klatovech* [online].

3 Projekt byl finančně podpořen z Evropského fondu pro regionální rozvoj, ROP Jihozápad, a dostal cenu *Stavba roku Plzeňského kraje 2011* v kategorii rekonstrukce. Stavebně-architektonické řešení: Ing. J. Červenák, Ing. arch. J. Čepelák a Ing. arch. K. Čepková.

Obr. 1. Klatovy, letecký pohled na historické jádro města. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, snímek z roku 2006)

Obr. 2. Klatovy, dílčí průhled Balbínovou ulicí směrem k východu. Vizualizace jedné z pracovních variant návrhu prampouchu na jednoduchý barokní způsob. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, snímek z roku 2012)

V souvislosti s přípravou nových prohlídkových okruhů byl předložen návrh na vybudování spojovacího mostku napříč Balbínovou ulicí, mezi budovou jezuitské koleje a kostelem. Vzhled mostku, jehož existenci na způsob prampouchu (dvou prampouchů?) nasvědčují archivní prameny,⁴ nebylo možné odvodit z žádných historických vyobrazení nebo popisů koleje, ani z nálezoové situace. Nejdříve se uvažovalo o historizujícím řešení povšechnou nápodobou prampouchu v období baroka (obr. 2).

4 Zpráva z místního šetření konaného dne 7. 1. 1656 uvádí souhlas se záměrem jezuitů propojit jejich kostel a kolej v Klatovech dvěma klenutými pavlačemi. (Národní archiv v Praze, JS, sign. X/1/9, kart. 57, dokument na foll. 1–4.) Návrh architektonického řešení areálu jezuitské koleje a kostela v Klatovech s dvojitou alternativou umístění kostela (první návrh kladl kostel do prostoru podél uličky západně od Černé věže s presbytářem orientovaným k jihu, druhý návrh umístil kostel do jeho polohy s průčelím do náměstí a presbytářem orientovaným k západu). Tento plán byl vytvořen někdy v období let 1654–1655. Druhé zamýšlené umístění kostela, které bylo nakonec zvoleno a uskutečněno, má na plánu sakristii, z níž vychází směrem k jihu, tedy do ulice jeden klenutý přechod v místě nad bránou do koleje. (Národní archiv v Praze, Sběrka map a plánů: SMP 1501; původní uložení tamtéž, JS, sign. X/1/10, kart. 57.) Úryvek z výroční zprávy Tovaryšstva Ježíšova v Klatovech

Obr. 3. Klatovy, dílčí průhled Balbínovou ulicí směrem na východ k Černé věži. Nový spojovací mostek mezi budovami bývalého jezuitského gymnázia a jezuitské koleje. (Foto M. Břízová, 2013)

Z podnětu plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu se však nakonec přikročilo k jinému řešení s využitím konstrukcí, stavebních materiálů a výtvarných prvků soudobé architektury s cílem vytvořit subtilní, lehký a transparentní objekt, jenž by se vhodně zapojil do okolního historického prostředí, nekonkuroval mu a zároveň ho obohatil na patřičné umělecké úrovni. Ke spolupráci byla přizvána světoznámá architektka E. Jiříčková, jejíž dílo s vytčeným cílem souzní.

za rok 1703 týkající se stavby koleje obsahuje zmínku o dvou pergolách a jedné chodbě s možností vstupovat po jejich provedení do chrámu z koleje suchou nohou. Zdá se, že se jednalo stále o tentýž záměr propojit kostel a kolej na způsob pavlače. (Římský archiv Tovaryšstva Ježíšova, Boh. 115, *Annuae Collegij Societatis JESU Klattoviae pro Anno 1703*, pp. 89–93.) – Indicie ze stavebního průzkumu směřující k názoru, že barokní visutá chodba (prampouch) existovala, a to nejspíš právě v místech, kde byl postaven nový mostek podle návrhu E. Jiříčkové a kol., tedy zhruba mezi středem kolejní budovy a budovou bývalého jezuitského gymnázia, přistavěnou k presbytáři a sakristii kostela na jejich západní straně a tvořící s nimi jednu stavební rostlicí. Dalo by se tak snadno kdysi projít ze sakristie chodbou na prampouch, následně vstoupit do dlouhé kolejní chodby a mít hned naproti vchod do domácí kaple sv. Kříže. (Archivní rešerše provedl P. Miroslav Herold SI.)

Návrh mostku od E. Jiříčné a jejích spolupracovníků v architektonickém ateliéru AI-DESIGN byl proveden zjara roku 2012 (obr. 3, 4). Nemá nic společného s historizujícími reminiscencemi. Je současný, pracuje zejména s kovem a sklem. Základem konstrukce je dvojice tenkostěnných uzavřených profilů z lakované oceli, vynášených dvěma páry šikmých táhel, jež jsou ukotveny v obou třetinách délky mostku a pouze bodově – trny v protilehlých fasádách. Další pár šikmých táhel stabilizuje konstrukci zespoda, přičemž se eliminuje její rozkmit chůzí lidí po mostku. Táhla jsou z nerezové oceli, tyčová, se systémovými kónickými čepovými hlavičkami, které mají díky svému pravolevému závitů rektifikační funkci. Poloha táhel na barokní fasádě bývalé jezuitské koleje respektuje způsob jejího členění (kotvy jsou vetknuty do zdíva v ose pilastrů). Vodorovné nosníky vlastní mostovky jsou v místě napojení táhel příčně propojeny ztužujícími tyčemi a zavětrovány. Jako pochozí plocha slouží desky z vrstveného kaleného skla s protiskluznou úpravou takzvaným pískováním. Prosklený tubus vejčitého průřezu, postaveného na špičku, má šířku 1,6 m a výšku 3,15 m. Je vytvořen z vykloněných rovinných a ohýbaných tabulí bezpečnostního laminovaného skla. Horní sklo – jakoby střecha mostku – je opatřeno potiskem černých teček, které se směrem dolů vytrácejí.⁵

Spojovací mostek v Klatovech vznikl poměrně rychle. Projekt zabral šest až sedm týdnů. Stavba samotná trvala zhruba měsíc. Dílo bylo slavnostně otevřeno 28. 4. 2012 za účasti E. Jiříčné. Po dokončení další etapy památkové obnovy by se mělo stát součástí prohlídkové trasy pro návštěvníky kostela a bývalé jezuitské koleje.

Nový spojovací mostek napříč Balbínovou ulicí v historickém jádru a v památkové zóně města Klatovy lze považovat za zdařilou realizaci jak z hlediska uměleckého, tak i z hledisek památkové péče. Snad jediná připomínka se týká nočního nasvětlení mostku: namísto výrazného modrého nasvícení by mu více slušelo skromnější lomené bílé světlo.

Literatura

CHROUST, Václav: Komplex jezuitských budov v Klatovech. In *Klatovské katakomby* [on-line]. Klatovy, Občanské sdružení Klatovské katakomby, [cit. 2013-05-23]. Dostupné z WWW: <<http://www.katakomby.cz/jezuiteaklatovy.aspx>>.

JIŘIČNÁ, Eva; VÁGNER, Petr; HUŠEK, Jiří: *Krytá spojovací lávka, Ulice Balbínova, Klatovy*. In *UzemnePlany.sk, Portál o budúcnosti* [on-line]. [Košice], UzemnePlany.sk, [cit. 2013-05-28]. Dostupné z WWW: <<http://www.uzemneplany.sk/sutaz/kryta-spojovaci-lavka>>.

VLČEK, Pavel; SOMMER, Petr; FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, Libri, 1997.

Summary

A new connecting bridge in Klatovy

Keywords: Klatovy — former Jesuit monastery — newly constructed connecting bridge — Eva Jiříčná

In the historic core of the town of Klatovy, on the territory of its preservation zone, there is the Baroque site encompassing the former Jesuit monastery and the church, forming one of Klatovy's dominants. In connection with the preparation of new sightseeing tours of the site, there arose the necessity to construct a connecting bridge spanning the Balbínova Street between the Jesuit

Obr. 4. Klatovy, nový spojovací mostek mezi budovami bývalého jezuitského gymnázia a jezuitské koleje. Interiér. (Foto M. Břízová, 2013)

5 JIŘIČNÁ, Eva; VÁGNER, Petr; HUŠEK, Jiří: *Krytá spojovací lávka, Ulice Balbínova, Klatovy* [on-line].

College and the church. Although the archival sources suggest the existence of such a bridge in the form of a strainer arch (two strainer arches?), it was not possible to deduce its appearance from historic illustrations and descriptions of the college or from findings in situ. Consequently, a modern bridge came into existence in the form of a light metal structure with an egg-shaped glazed casing. Designed by E. Jiříčná and her colleagues in the AI-DESIGN architectural office, the structure was completed in spring 2012.

(Translated by Karel Matásek)

Drobné a osobní zprávy

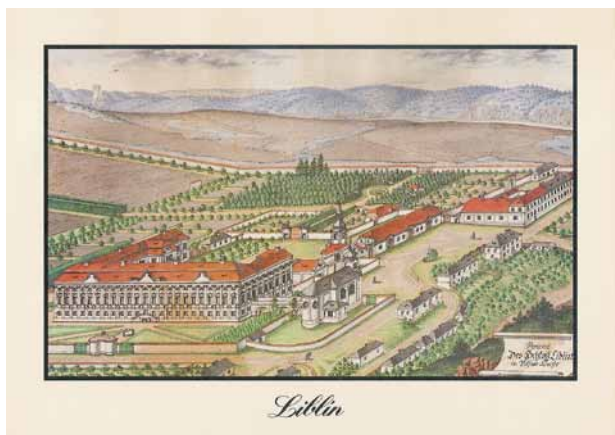
Z jednání památkové rady v roce 2012 a 2013

Expertní poradní sbor ředitele územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu – památková rada se zabývá řešením složitějších odborných otázek památkové péče v Plzeňském kraji. Jejími členy jsou Ing. J. Anderle, PhDr. I. Bukačová, Ing. P. Čížek, Ing. arch. P. Domanický, Mgr. L. Drncová, Prof. Ing. arch. akad. arch. V. Girsá, Ing. arch. M. Hauserová, CSc., Ing. arch. Z. Chudárek, P. Jerie, Ing. arch. J. Kaigl, doc. Mgr. K. Nováček, Ph.D., Ing. arch. V. Láska,¹ Ing. arch. J. Soukup, doc. PhDr. J. Štulc a Prof. PhDr. P. Vlček.

V minulém roce se rada sešla dvakrát. Na zasedání, jež se konalo 3. 4. 2012, byl posuzován návrh na odstranění šesti lustrů umístěných v hlavní lodi katedrálního kostela sv. Bartoloměje (národní kulturní památka) v Plzni, pocházejících z roku 1967,² a současně jejího nového osvětlení pomocí reflektorů zavěšených v prostoru ve velké výšce nad podlahou. Návrh byl přijat s výhradou, že nová osvětlovací tělesa je třeba pojmout jako umělecké dílo a opět na způsob lustrů spuštěných oproti návrhu na výrazně nižší úroveň. S příliš vysokým umístěním svítidel v historických chrámových interiérech nejsou dobré zkušenosti. Velmi často to znamená například nežádoucí deformace v optickém vnímání jimi nasvíceného interiéru a v něm umístěného mobiliáře.

Na svém druhém loňském zasedání (22. 10. 2012) rada odmítla záměr novostavby pavilonu v areálu zámku v Liblíně (okr. Rokycany; obr. 1), kde sídlí Domov sociálních

Obr. 1. Liblín (okr. Rokycany), areál zámku včetně kostela, zahrad, parku a vrchnostenského dvora. Veduta (ptačí perspektiva) znázorňující stav areálu z východní strany v období vrcholného baroka. V popředí vlevo je zachyceno monumentální východní – zahradní průčelí hlavní zámecké budovy před její přestavbou v době kolem roku 1854. Na horizontu vlevo je vidět věž hradu Libštejna. Neznačeno (M. Prusík?), nedatováno (kolem roku 1800?). Akvarel, 25,8 × 41,2 cm. Západočeské muzeum v Plzni. (Reprodukce A. Přecechtělová, 2012)

Obr. 2. Liblín, areál zámku. Hlavní zámecká budova. Pohled od severovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto M. Hradecká, 2006)

služeb. Záměr předpokládá, že pavilon vznikne jako třípodlažní samostatná stavba (suterén a dvě nadzemní podlaží) s plochou střechou v poloze naproti monumentálnímu východnímu průčelí hlavní zámecké budovy (obr. 2). Pavilon by působil velmi rušivě jak ve vztahu k zámku, tak i v zámeckém parku, z něhož se sice dochovalo pouze torzo, ale jenž je stejně jako zámek kulturní památkou a měl by být rehabilitován. Předmětem kritiky vznášené členy rady byla i nízká architektonická úroveň zamýšlené novostavby a rozsáhlé výkopové práce, související se záměrem propojit ji provozně s historickou budovou zámku pomocí podzemní chodby o značném průřezu, jako by tunelem. Památková rada doporučila, aby se pro nový pavilon hledalo pomocí ověřovací studie jiné umístění – například v prodloužení jižního zámeckého křídla, nebo při jižním okraji areálu, kde lze navázat, z urbanistického hlediska poměrně logicky, na obytnou zástavbu rodinnými domky, aniž by došlo k vážnějšímu poškození památkových hodnot.³

V roce 2013 se památková rada sešla v červnu (19. 6.), zejména aby se vyjádřila k záměru na zpřístupnění věže (zvonice) bývalého kostela v Šitboři (u Pivoně, okr. Domažlice; dnes jde z velké části o zříceninu, viz obr. 3) jako rozhledny pro turisty. Po obsáhlé rozpravě byl záměr jednomyslně podpořen s odůvodněním, že jde o vhodný prostředek zachování a oživení uvedené památky v dnešních společenských podmínkách. Naproti tomu nebyla nalezena shoda v hodnocení různých možností, jak záměr projekčně připravit a provést. Nejvýrazněji, nikoli

¹ Kooptován v roce 2013. Neformální předseda rady, jehož hlas při projednávání závazných otázek v radě rozhoduje, nastane-li rovnost hlasů.

² SOUKUP, Jan; HYNČÍK, Václav: *Katedrála svatého Bartoloměje v Plzni*. Plzeň, Agentura David a Jakub, 2012, s. 135.

Obr. 3. Šitboř (okr. Domažlice), areál zříceniny kostela sv. Mikuláše. Pohled od jihu. (Foto J. Kaigl, 2010)

však převážnou většinou hlasů, se uplatnil názor, že lze zřídit nástup do věže v jejím přízemí – v klenuté sakristii s využitím vnějšího vstupu do sakristie na východní straně. V sakristii by vzniklo lehké točité, nebo spíš žebříkové schodiště, dřevěné nebo kovové, po němž by turisté stoupali novým otvorem (průrazem) v klenbě sakristie vzhůru do vyšších podlaží věže.

3 EXKURS

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, obdržel 21. 1. 2013 žádost Městského úřadu v Rokycanech o vyjádření k záměru novostavby pavilonu v areálu zámku v Liblíně v rozsahu přepracované projektové dokumentace pro územní rozhodnutí, již vyhotovil Plzeňský projektový a architektonický ateliér spol. s r. o. pro Domov sociálních služeb Liblín, příspěvkovou organizaci zřizovanou Plzeňským krajem. Národní památkový ústav věc posoudil z odborných hledisek památkové péče a 8. 2. 2013, čj. NPÚ-341/4717/2013, vyjádřil se písemně tak, že jde o záměr nepřijatelný.

Podstatou řešení je volný třípodlažní a jednopatrový objekt na způsob pavilonu s plochou střechou, umístěný před východní průčelí historické zámecké budovy, do severní části bývalého zámeckého parku, a pojednaný architektonicky nenáročnými prostředky. Ve srovnání s prvotní objemovou studií, k níž se Národní památkový ústav vyjádřil kladně 1. 11. 2011 pod čj. NPÚ-341/5492/2011, řešila přepracovaná dokumentace pro územní rozhodnutí další nový objekt, jenž má provozně propojit zamýšlený pavilon se zámeckou budovou na způsob poměrně dlouhé podzemní chodby o světlosti 2,4 × 2,1 m.

Chráněnou kulturní památkou je jak historická budova liblínského zámku, tak i bývalý zámecký park a vybrané jednotlivé objekty v něm. Východní zámecké průčelí se dvěma patry, monumentálně členěné pilastry ve vysokém řádu, je výsledkem rozsáhlé přestavby v době kolem roku 1854. Zámecký park v dnešním rozsahu vychází z přírodně krajinářského konceptu, jenž je asi poprvé, i když jen schématicky zachycen na mapě takzvaného III. vojenského mapování z roku 1879.

Krajský úřad Plzeňského kraje v rozhodnutí ze dne 1. 11. 2012, sp. zn. ZN/220/KPP/12, jímž zrušil pro nezákonnost závazné stanovisko Městského úřadu Rokycany vydané 26. 3. 2012 ve prospěch předchozí (neúplné) dokumentace pro územní rozhodnutí a v rozporu s písemným vyjádřením Národního památkového ústavu ze dne 28. 2. 2012, čj. NPÚ-341/12094/2012, poukázal na několik skutečností významných pro posouzení záměru. Kromě jiného upozornil, že

Obr. 4. Šitboř, kostel sv. Mikuláše. Pohled od jihovýchodu. (Foto-archiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

dokumentace, k níž se zrušené závazné stanovisko vázalo, neřešila podzemní objekt nové spojovací chodby, jmenovitě z hlediska jeho kolize s historickými konstrukcemi budovy zámku a případnými archeologickými nálezy. Současně logicky dovedl, že tak dosud nebyly náležitě zohledněny všechny aspekty nejen této podzemní stavby, ale v důsledku toho ani novostavby pavilonu jako takového. V závěru odůvodnění svého rozhodnutí krajský úřad připomněl tři expertní posudky, zpracované předními odborníky v oborech dějiny architektury, zejména barokní a z 19. století (Prof. PhDr. P. Vlček), archeologie a kastelologie († prof. PhDr. T. Durdík, DrSc.) a obnova kulturních památek a památková péče (Prof. Ing. arch. akad. arch. V. Girska), kteří novostavbu pavilonu shodně označují jakou nevhodnou až vyloučenou.

Územní odborné pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu zastává názor, že provedením novostavby pavilonu v areálu zámku v Liblíně podle naposled předložené dokumentace pro územní rozhodnutí by byly nevratně nebo na dlouhou dobu poškozeny ve velké intenzitě hodnoty kulturní památky, spočívající v tomto případě především v nerušeném pohledovém sepětí dochované historické architektury východního průčelí zámecké budovy s parkem a v pozůstatcích přírodně-krajinářské kompozice parku.

Městský úřad v Rokycanech vydal ve věci nové závazné stanovisko, tentokrát o nepřipustnosti záměru, dne 8. 3. 2013 pod čj. MeRo/0072/OŠK/13. Vzhledem k tomu, že nejde o samostatné správní rozhodnutí, není proti němu odvolání. Zpočtybnit ho lze teprve řádným opravným prostředkem podaným do územního rozhodnutí, jehož výroková část je závazným stanoviskem předurčena.

Způsob horního ukončení a zastřešení zamýšlené rozhledny nebyl radou blíže projednán. Ředitel plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu však poukázal na skutečnost, že existují důvody ve prospěch rekonstrukce barokní báně (cibule) s lucernou (obr. 4). Bář vzala za své přibližně před dvaceti pěti lety. Vznikla současně s polygonálním zděným nástavcem zvonice, což je ušlechtilá, dosud dobře čitelná barokní architektura vyššího řádu z počátku 18. století. Pro zdařilou památkovou obnovu barokního stavu se dochovaly dokonce i hmotné podklady – torza původní tesařské práce na krovu báně.

Jan Kaigl

Cyklus *Ze života památek* od druhé poloviny roku 2012 dosud

Plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu pokračuje v cyklu přednášek a odborných exkurzí pro veřejnost s názvem *Ze života památek*. V druhém pololetí roku 2012 cyklus zahájila přednáška, ve které S. Brejchová posluchačům přiblížila poznatky z vlastní nedávné pracovní a studijní cesty do Spojených států amerických, zaměřené na péči o historické interiéry ve státě New York. Na ni volně navázala říjnová přednáška L. Kotorové, věnovaná otázkám datace a provenience historických vějířů, zejména z mobiliárních fondů ve správě Národního památkového ústavu a ze sbírek Západočeského muzea v Plzni, včetně ukávek jejich restaurování.

V závěru roku 2012 byly uspořádány dvě přednášky na téma ochrana historických měst. V listopadu se K. Foud zabýval Horšovským Týnem u příležitosti třicátého výročí jeho vyhlášení za městskou památkovou rezervaci v roce 1982. V prosinci se jednalo o přednášku K. Kuči, významného historika architektury a urbanismu, která posluchače uvedla do problematiky vývoje hlavních forem historické urbanistické struktury měst a vesnic v českých zemích.

Cyklus *Ze života památek* se konal v roce 2012 s finanční podporou Statutárního města Plzně.

V prvním pololetí roku 2013 byla zvolena dvě hlavní odborná témata: industriální dědictví a dřevo pohledem památkové péče. Úvodní přednášku měl Pavel Domanický. Týkala se technických památek na území městské památkové rezervace v Plzni. V únoru R. Švácha, vědecký pracovník Ústavu dějin umění Akademie věd, promluvil o památkách architektury v Československu v minulém století, včetně objektů techniky a průmyslu, a naléhavě potřebě jejich ochrany. Březnová přednáška V. Krátkého provedla bezmála sto posluchačů nejdůležitějšími etapami v dějinách Škodových závodů v Plzni od doby vzniku tohoto významného průmyslového podniku v druhé polovině 19. století až do devadesátých let 20. století. Na různé soudobé metody vědeckého přístupu k poznávání industriálního dědictví se soustředil ve své dubnové přednášce B. Fragner z Fakulty architektury ČVUT v Praze.

V květnu uspořádalo plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu zvláštní akci s názvem *Den starého dřeva*. Nejdříve proběhla vernisáž výstavy historických fotografií, které byly vybrány autory výstavy (K. Foud, J. Kováčová,

Typický plakát na přednášku z cyklu *Ze života památek*, konané K. Kuči, konanou 11. 12. 2012

R. Kodera) se záměrem poukázat jednak na neopakovatelnou starou krásu památek postavených ze dřeva v Plzeňském kraji, jednak na bohatství fotosbírkou spravované v Plzni Národním památkovým ústavem. Pak následovala přednáška K. Fouda o způsobech využití dřeva v lidovém stavitelství na Plzeňsku s ukázkami staveb roubených i hrzděných.

Cyklus *Ze života památek* v prvním pololetí roku 2013 uzavřela odborná exkurze do budovy dílen a skladů divadla Josefa Kajetána Tyla v Plzni. Na exkurzi vedené Petrem Domanickým si její účastníci prohlédli objekt, jenž vznikl ve dvacátých letech 20. století přestavbou bývalé strojírní Škodových závodů podle návrhu plzeňského architekta Hanuše Zápala.

Přednášky se konají v přednáškovém sále v suterénu domu *U Zlatého slunce*, sídla plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu v Prešovské ul., zpravidla jednou za měsíc (s výjimkou července a srpna) vždy v úterý od 17 hodin.

Alena Aubrechtová

Setkání Historické oranžerie a zahradní stavby určené pro pěstování rostlin

Ve dnech 21.–23. 5. 2013 se konalo 7. pracovní setkání specialistů na památky zahradního umění a zahradníků

Účastníci 7. pracovního setkání s názvem *Historické oranžerie a zahradní stavby určené pro pěstování rostlin, které se konalo v západních Čechách ve dnech 21.-23. 5. 2013, před budovou zámku v Červeném Poříčí. (Foto D. Tuma, 23. 5. 2013)*

v České republice věnované historickým stavbám, které v západních Čechách sloužily pro pěstování rostlin. Setkání bylo připraveno Národním památkovým ústavem – územními odbornými pracovišti v Brně a Plzni ve spolupráci se správami státních zámků Kozel, v Manětíně, Valči, Horšovském Týně a v Červeném Poříčí a se správou bývalého kláštera Kladruby u Stříbra.

Setkání se zúčastnilo 38 zájemců z celé České republiky a ze Slovenska. Zahájeno bylo prohlídkou zámku, zámecké zahrady včetně torza stavby barokní oranžerie a krajinářského parku v Manětíně. Následovala prohlídka obnoveného zámeckého parku v Chýších, odkud se pokračovalo do Valče.

Valečský zámecký park, jedinečný svou bohatou výzdobou barokními plastikami z dílny Matyáše Bernarda Brauna, byl účastníkům setkání představen správcem státního zámku T. Petrem a K. Drhovským, jenž se v minulosti podílel na záchraně zámeckého areálu. Bylo možné si dále prohlédnout produkční skleníky (dnes nevyužívané) a unikátní, kupolí zastřešený palmový skleník, umístěný v nároží mezi nimi a zahradnickým domkem. Ocelolitinová konstrukce palmového skleníku pochází z roku 1894. Jeho cennou součástí tvoří staré technické zázemí, zejména kotelna v suterénu.

Dalším cílem prvního dne poznávací cesty byl klášter premonstrátů v Teplé, zejména interiér tamějšího skleníku z roku 1907 a běžně nepřístupného zahradního gloriety, jenž kdysi sloužil po určitou dobu na bydlení zahradníkovi.

Následovala návštěva unikátní jízdárny ve Světcích u Tachova, zpestřená výkladem P. Voltra z Městského kulturního střediska v Tachově.

Večerní program 21. 5. 2013 se uskutečnil v bývalém klášteře v Kladrubech. Kromě prohlídky klášterního kostela se zde konala malá konference, na které zazněl například referát Z. Mladé o obnově grotty v pražských Havlíčkových sadech (Gröbince) nebo příspěvek V. Vágenknechtové o historických stavbách v parku na Lochočtině v Plzni.

Druhý pracovní den začal v Novém Sedlišti u Tachova; v areálu zámku jeho majitelé opravují klasicistní oranžerii, drobnou stavbu s pozoruhodnou plastickou výzdobou kordónové římsy s květy lilií ze dřeva. Hned potom byla na programu exkurze na státním zámku v Horšovském Týně: viděli jsme zahradnictví z konce 19. století, včetně pozůstatků jednoho ze skleníků a rozsáhlých suterénů nalézajících se mezi budovami zahradnictví a nedalekým zámeckým špýcharem, přírodně krajinářský park, jeden z největších v Plzeňském kraji, a jednotlivé stavby v něm – zejména takzvaný Vdovský dům, gloriety *Na Loretě* a vyhlídkový pavilon na způsob válcové věže s kuželovou střechou.

Po krátké zastávce v Osvračíně a prohlídce areálu tamějšího zámečku s unikátním skleníkem, jenž vznikl v osmdesátých letech 19. století, se pokračovalo do Trhanova. V Trhanově nás čekala majitelka zámeckého skleníku, jež se nedávno zasloužila o jeho celkovou obnovu, a dcera posledního trhanovského zámeckého zahradníka. Jejich prostřednictvím měli účastníci setkání možnost seznámit se blíže s dějinami parku a péče o něj zejména v druhé polovině 19. století, kdy se o park staral J. Thomayer, otec proslulého zahradního architekta F. Thomayera. F. Thomayer je pohřben na místním hřbitově. Rádi jsme u jeho hrobu vzdali poctu tomuto „prvnímu českému zahradnímu architektovi“.

22. 5. 2013 se naše pozornost soustředila dále na Hrádek u Sušice. Severně od opravené budovy zámku se tam nalézá bývalé zámecké zahradnictví a v něm oranžerie, postavená v druhé třetině 19. století. Jde zhruba o polovinu původního objektu, která unikla demolicí v sedmdesátých letech 20. století; na jeho někdejší velkou délku odkazuje chodba za oranžerií. Následoval diskusní večer v Horažďovicích.

Poslední pracovní den byl zahájen návštěvou státního zámku v Červeném Poříčí – prohlídkou zámecké oranžerie, zahradního gloriety a také interiérů hlavní zámecké budovy, postavené ve stylu takzvané saské renesance v roce 1611 a zpřístupněné pro veřejnost dosud jen výjimečně. Součástí výkladu správce zámku, M. Čermáka, byly podrobnosti o záměrech Národního památkového ústavu provést v blízké budoucnosti obnovu zámecké zahrady a parku.

Zastávkou na cestě mezi Červeným Poříčím a zámek Kozel se stal zámeček v Lužanech s dochovanými historickými interiéry, se zahradou a parkem, dosud funkčními skleníky, několika drobnými altánky a pavilonky, to vše z období let 1867–1908, kdy areál zámku v Lužanech patřil známému architektovi, stavebnímu podnikateli a mecenáši umění, Josefu Hlávkoví.

V areálu státního zámku Kozel u Plzně, jehož správa pečuje o rozlehlý park, je provozováno zahradnictví se skleníky z roku 1928. V nich se stále pěstují rostliny pro výzdobu interiérů zámku a k výsadbám do parku.

7. pracovní setkání s názvem *Historické oranžerie a zahradní stavby určené pro pěstování rostlin* skončilo na Kozlu 23. 5. 2013. Všem zúčastněným přineslo četné nové poznatky a osobní zážitky ze staré krásy historických zahrad a parků v západních Čechách. Příští, v pořadí již 8. setkání je plánováno na rok 2014. Má se věnovat památkám středních Čech.

Veronika Zelinková

Krása starých dřevěných staveb

K výstavě snímků z fotoarchivu plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu.¹

Od počátku šedesátých let 20. století se píše historie fotoarchivu současného Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Plzni. Fotodokumentace památkového fondu pořizovaná pracovníky někdejšího Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni byla ve svých počátcích ovlivněna jak technickými možnostmi (v drtivé většině se používal svitkový

film formátu 6 × 6 cm a zrcadlovky typu *Flexaret*, později *Pentacon Six*; v obou případech podnik disponoval jen několika přístroji, s nimiž většinou pracoval pouze profesionální fotograf), tak výběrem nejhodnotnějších objektů,

Obr. 1. Lužná (okr. Tachov), zemědělská usedlost čp. 16. Památková ochrana domu, jenž pocházel zřejmě z 1. poloviny 19. století, byla zrušena v roce 1990. Zbouráno v roce 1989. (Foto J. Gryc, 1970; všechny snímky z fotoarchivu ú. o. p. v Plzni Národního památkového ústavu)

¹ Výstava se konala v mázhausu domu *U Zlatého slunce* v Plzni, kde sídlí plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu, od 28. 5. do poloviny listopadu 2013. Byla přístupná pro veřejnost zdarma každý všední den od 6 do 18 hodin. Odborný garant výstavy: Mgr. K. Foud. Spolupracovníci: Mgr. A. Aubrechtová, J. Kováčková a BcA. R. Kodera.

Obr. 2. Ujčín (okr. Klatovy), chalupy čp. 20 a čp. 2 (na snímku vlevo). Oba roubené objekty vznikly v 1. polovině 19. století. Chalupa čp. 2 byla zbourána v roce 1964 (památková ochrana zrušena v roce 1966). Chalupa čp. 20 rovněž již neexistuje (památková ochrana zrušena v roce 1991). (Foto K. Tůma, 1966)

Obr. 3. Kladruvce (okr. Plzeň-jih), chalupa čp. 12. Roubená stavba přibližně z 1. poloviny 19. století byla kulturní památkou, ale ochrana byla zrušena v roce 1980 pro ztrátu památkových hodnot v důsledku radikální modernizace objektu. (Foto J. Gryc, 1975)

Obr. 4. Tlumačov (okr. Domažlice), chalupa čp. 50. Technický stav objektu postaveného asi ještě v 18. století byl špatný v roce 1964. Památková ochrana byla zrušena v roce 1991 a krátce poté byla chalupa zbourána. (Foto J. Gryc, 1973)

kteří se posléze uplatnili jako kulturní památky. Výběr vycházel ze soudobého chápání památkových hodnot; prim hrály stavby středověké, renesanční, barokní a až následně klasicistní či ještě mladší. Již tehdy byla pozornost věnována také památkám lidového stavitelství, zejména stavbám roubeným a hrázděným.

Dřevo hrálo ve venkovském stavitelství nezastupitelnou úlohu od chvíle, kdy nadzemní dřevohlinité stavby nastoupily po starších zemnicích a polozemnicích. Sruby či hrázděné konstrukce stěn se uplatňovaly v západních Čechách po staletí a jejich další užívání postupně utlumil až příchod

nespalných stavebních materiálů, zejména cihel, ať již pálených či nepálených. Podobu dřevěných staveb v minulosti ovlivnilo také prosazování takzvaných ohňových patentů a jiných protipožárních nařízení. Zatímco tradičně pojednané roubené novostavby na západočeském venkově vznikaly naposled v druhé třetině 19. století, hrázděné zdivo se zde běžně užívalo ještě v první třetině 20. století. Vývoj dřevěných staveb pokračuje dále, třebaže se již nejedná o hospodářské budovy, ale především o objekty obytné.

Počínaje padesátými a šedesátými léty 20. století jsou mnohé staré roubené a hrázděné stavby v Plzeňském kraji

Obr. 5. Studená (okr. Plzeň-sever), chalupa čp. 29. Stavba s doškovou střechou, pocházející z 19. století, byla zbourána v roce 1974. Památková ochrana byla zrušena dodatečně o 2 roky později. (Foto K. Tůma, 1963)

Obr. 6. Dolany (okr. Plzeň-sever), stodola při objektu čp. 1. Vznik polygonální roubené stavby s doškovou střechou byl datován hluboko do 18. století. V 80. letech 20. století byla stodola vytipována jako nejhodnotnější dochovaná stavba svého druhu na severním Plzeňsku a byl zvažován její transfer. Demolována krátce po zrušení památkové ochrany. (Foto K. Tůma, 1962)

Obr. 7. Vejvanov (okr. Rokycany), zemědělská usedlost čp. 14, sroubek ve dvoře. Drobný roubený objekt značné památkové hodnoty byl přibližně v 80. letech 20. století nahrazen zděnou novostavbou. (Foto A. Jichová, 1969)

Obr. 8. Úněšov (okr. Plzeň-sever), budova čp. 1, obytné stavení. Roubený objekt s hrázděným štítem z 19. století byl v době někdy kolem roku 1981 převezen do Klenovic (okr. Plzeň-sever) a tam při použití původních hodnotných konstrukcí nově postaven a upraven k rekreačním účelům (objekt č. E 16). (Foto J. Gryc, 1979)

Obr. 9. Všehrady (okr. Plzeň-sever), chalupa čp. 8. Roubená stavba s doškovou střechou, pocházející z 19. století, byla po předchozím zrušení památkové ochrany v roce 1981 odstraněna. (Foto J. Gryc, 1975)

chráněny památkovým zákonem. Kromě toho další tvoří součást památkových rezervací a zón. Ještě větší počet ale na svou ochranu teprve čeká. Masivní úbytek historické vesnické zástavby v posledních několika desetiletích potvrdil o to větší potřebu chránit a především co nejvíce poznat objekty, které zůstaly zachovány. Je smutnou skutečností, že ze souboru roubených stodol polygonálního půdorysu, kdysi relativně rozšířených jak na severním, tak i jižním Plzeňsku a na Klatovsku, dnes prokazatelně existuje jediný zástupce – stodola statku čp. 4 v Borku u Kozojed (okr. Plzeň-sever). Již jen na desítky se počítají staré roubené stodoly obdélného půdorysu. Zcela výjimečné jsou stavby s doškovou střechou.

Dalším typem památek, které přitahují zaslouženou pozornost odborníků, jsou roubené sýpky. Bývají přízemní i patrové, s krovem, dvojitým krovem nebo dřevěnou klenbou, s dveřmi prostými i zdobně řešenými. Patrové sýpky jsou opatřeny pavláčkami, často s vyřezávanými sloupky. Nalézají se dosud v celém Plzeňském kraji, z větší části pak na jižním a severním Plzeňsku, Rokycansku a na Klatovsku. Některé jsou památkově chráněny. Nejstarší známe z druhé poloviny 17. století, zpravidla jsou však o něco mladší, z 18. a první poloviny 19. století.

Mezi hospodářskými dřevěnými stavbami na vesnici byly pozoruhodné též roubené komory nebo chlévy; vzhledem ke specifickému způsobu využití se jich však dochovalo velmi málo. Lepší situace je u roubených a hrázděných obytných domů. Tradiční roubené přízemní stavení trojdílné dispozice většinou komorového typu je dosud bohatě zastoupeno na severním a jižním Plzeňsku, na Klatovsku, Domažlicku i na Rokycansku. Ojedinelé se lze setkat s roubeným a především hrázděným domem také na Tachovsku; dřevěná (hrázděná) konstrukce se tam uchovala hlavně ve štítech střech.

Roubené stěny byly budovány jak z trámů hraněných, tak kuláčů. Často jde o stavby pocházející ještě ze závěru 18. století. Existují však i stavby mnohem starší. Takto

známý je například objekt čp. 2 v Lučici u Chudenic (okr. Klatovy), který byl podle výsledků dendrochronologické analýzy postaven v polovině 16. století.

Hrázděné stavby jsou na Plzeňsku fenoménem spojeným s oblastmi ležícími za pomyslnou česko-německou etnickou hranicí. Nejbliže k Plzni se vyskytuje patrové hrázděné stavení usedlosti čp. 1 v Popovicích (okr. Plzeň-sever). Asi nejcennější je hrázděný dům čp. 1 v Pačíně u Bezdruzic (okr. Tachov). Ve větší míře lze hrázděné stavby nalézt například v Rabštejně nad Střelou nebo v nedalekém Úterý (okr. Plzeň-sever; obě lokality na rozhraní městské a vesnické zástavby jsou chráněny jako památková zóna). Přestože se jednalo z povahy věci o objekty čistě účelové, nezapomínali jejich stavebníci na výzdobu, jako byly štíty s prkny klasovitě kladenými, případně stylizovanými do podoby sluneční záře. Časté jsou nadokenní nebo podokenní římsy, nebo dveře s líčovou stranou bedněnou ze šikmo kladených prken. Stropy byly trámové s prkenným záklopem nebo povalové. Prostředí dvorů dotvářely dřevěné kolny, vozovny či sušárny na ovoce.

Na návších stávaly nebo ještě dosud stojí roubené nebo hrázděné kaple nebo zvoničky. Také v tomto případě jde často o památky velmi hodnotné; někdy to jsou repliky starších objektů.

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, tak jako jeho předchůdci – Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni, Památkový ústav v Plzni a Státní památkový ústav v Plzni, se věnuje fotodokumentaci památkového stavebního fondu a jeho potenciálu systematicky a profesionálně. Přestože je v Plzni několik dalších institucí, v jejichž archivu lze objevit nejednu mimořádně cennou fotografii, zachycující dnes již zaniklý objekt (zejména Národopisné muzeum Plzeňska, což je součást Západočeského muzea v Plzni), fotoarchiv územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu patří k nejrozsáhlejším a nejvýznamnějším sbírkám svého druhu v západních Čechách. Toto bohatství nás zavazuje příjmenším k tomu, abychom stále věnovali náležitou pozornost odborné dokumentaci a průzkumům památek v terénu.

Fotoarchiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Plzni, představuje obdobně jako plánový archiv a archiv průzkumů a restaurátorských zpráv jeden ze základních zdrojů informací o památkovém fondu v západních Čechách. Slouží odborné i laické veřejnosti; je vyhledáván vlastníky, projektanty, restaurátory, zástupci samospráv a nevládních organizací nebo autory při jejich práci zejména v oboru dějin hmotné kultury. Obsahuje úctyhodný soubor přibližně čtvrt miliónu černobílých fotografií, pořizovaných pro dokumentární účely, ale vyznačujících se leckdy i nespornou uměleckou hodnotou. Mezi nejcennější snímky logicky patří takové, které zachycují dnes již neexistující situaci nebo prostředí, například historických částí měst, jež prošla v moderní době radikální proměnou.

Podobně anebo ještě víc to platí pro snímky drobných historických dřevěných staveb na venkově, které podléhají změnám ve větší míře než monumentální zděné objekty. Příkladem mohou být fotografie z okresu Rokycany, kde během posledních padesáti let zanikly desítky roubených chalup a hospodářských budov.

Fotoarchiv plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu se pochopitelně dále rozrůstá co do počtu, pestrosti a míry podrobnosti záběrů, dnes takřka výlučně barevných a pořizovaných digitální technikou.

Bohatství našeho fotoarchivu bychom v edici *Památky západních Čech* rádi představili každý rok vždy na určitém okruhu nemovitých památek v Plzeňském kraji, byť jen ve velmi omezeném výběru. Letos padla volba na vesnické dřevěné stavby. Souvisí to s takzvanou letní fotografickou výstavou s názvem *Krásy starých dřevěných staveb*, již plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu připravilo právě v roce 2013.

Karel Foud – Jaroslava Kováčová

Exkurze v Teplé

Dne 5. 6. 2013 se památkáři z územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu zúčastnili odborné exkurze, kterou pro ně v areálu kláštera Teplá připravil v rámci aktuálně probíhající obnovy části tamějšího konventu a prelatury jejich kolega a ředitel loketského pracoviště, T. Karel.

Klášter Teplá, založený podle klášterní tradice v roce 1193 velmožem Hroznotou a osídlený mnichy ze strahovského kláštera, patří mezi nejstarší premonstrátské kláštery v českých zemích. Původně románsko-gotický areál prošel pohnutou stavební historií; nevyhnuvalo se mu v minulosti ani poničení vojsky a požáry. Podstatné byly jeho mladší stavební úpravy, zejména v barokní době.

Areálu dominuje kostel Zvěstování Panny Marie s dvouvěžovým západním průčelím, jenž na první pohled dokládá nejstarší stavební fázi kláštera a představuje první halové chrámové trojlodí v českých zemích. Z jižní strany na kostel navazuje vrcholně barokní prelatura a kvadratura konventu, které byly postaveny podle projektu Kryštofa Dientzenhofera v období let 1690–1724. Ze severní strany ke kostelu přiléhá novobarokní trakt muzea a knihovny, jehož stavba skončila v roce 1910. Hlavní klášterní budovy jsou obklopeny hospodářskými a provozními objekty, na východní straně se nalézá velký park.

Na dnešním, z velké části neutěšeném stavu jednotlivých budov se podepsala především nedávná historie, konkrétně necelých třicet let pobytu Československé lidové armády, nedostatek zájmu a prostředků na běžné opravy a údržbu. Od roku 1990, kdy byl klášter vrácen premonstrátům, probíhá celková postupná obnova areálu. Nejdříve ji po odborné stránce vedli památkáři z Plzně, posléze z Prahy (po prohlášení kláštera za národní kulturní památku v roce 2008). Přibližně poslední tři roky dohled nad obnovou vykonává Národní památkový ústav prostřednictvím svých odborníků z Lokte.

První etapa stavební a restaurátorské obnovy kláštera v Teplé byla dokončena v roce 2009. Hned v následujícím roce začal projekt s názvem *Vzorová obnova národní kulturní památky Klášter premonstrátů Teplá*, jehož cílem je zachránit a obnovit do 30. 6. 2015 vybrané budovy a vytvořit při tom podmínky pro širší spektrum nekomerčních kulturních a vzdělávacích aktivit.¹ Obnova se týká především jižního a jihozápadního křídla prelatury,

Teplá (okr. Karlovy Vary), klášter premonstrátů. Společná odborná exkurze zaměstnanců územních odborných pracovišť v Plzni a Lokti Národního památkového ústavu. Prohlídka jedné z místností v přízemí jižního křídla kvadratury barokního konventu s nálezem původní dlažby z kamených valounů. (Foto J. Kaigl, 5. 6. 2013)

jižního a východního křídla konventu, opatské zahrady, jižní ohradní zdi a související infrastruktury včetně důmyslného historického systému odvodňovacích stol. V rámci projektu je prováděn po etapách archeologický průzkum, jenž přinesl četná nová zjištění o nejstarších dějinách kláštera.²

Nejdříve nás T. Karel a zástupce generálního zhotovitele díla – společnosti Bolid-M, s.r.o., Ing. P. Stránský, seznámili s projektem. Následovala komentovaná prohlídka stavby. Účastníci exkurze tak měli možnost vidět kromě dalšího úseky odvodňovacích stol, dvoulodní klenutý sueterén, v němž se kdysi vypalovaly a smolily sudy, někdejší mnišské cely, provozní prostory v přízemí a patře jižního a východního křídla konventu s nálezem původní kamenné valounové dlažby, křížovou chodbu a rajský dvůr, dále reprezentativní prostory jihozápadního a jižního křídla prelatury (opatské pokoje, kaple?, letní refektář a Modrý sál) opatřené bohatou štukovou a malířskou výzdobou, převážně vše právě při provádění památkové obnovy.

Součástí exkurze byla prohlídka archeologických výkopů v zahradě prelatury s odhalenými pozůstatky zdiva středověkého rajského dvora a mladšího zdiva s četnými druhotně použitými kamenickými články gotické architektury. Archeologickou prací bylo možné vidět také v zaniklém objektu pivovaru, jenž stál při jižní ohradní zdi areálu kláštera.

V závěru návštěvy absolvovali účastníci exkurze standardní, veřejnosti zpřístupněný prohlídkový okruh klášteřem (muzeum, knihovna a konventní chrám včetně kaple bl. Hroznaty).

1 Projekt je financován Ministerstvem kultury z *Integrovaného operačního programu*, oblast intervence: *Národní podpora využití potenciálu kulturního dědictví*.

2 K výsledkům 1. etapy viz NOVÁČEK, Karel; ŠIROKÝ, Radek: První etapa výzkumu v areálu premonstrátské kanonie v Teplé. In *Památky západních Čech*. 1. Plzeň, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, 2011, s. 37–47.

Loketskému pracovišti Národního památkového ústavu, především jeho řediteli T. Karlovi, děkujeme za zdařilou exkurzi. Územní odborné pracoviště v Plzni se ji pokusí oplatit v příštím roce pracovní dílnou na vybrané akci památkové obnovy v Plzeňském kraji.

Andrea Přecechtělová

Podzimní konference *Umělecké památky a péče o ně*

Dne 2. 10. 2013 se konala v domě *U Zlatého slunce* v Plzni konference zaměřená na poznávání uměleckých památek a některé aspekty praktické péče o ně. V ucelené řadě odborných konferencí, jež jsou pořádány plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu počínaje rokem 2012 jednou nebo dvakrát do roka, se jednalo již o čtvrté pracovní setkání svého druhu.

Na konferenci, kterou zahájil ředitel ú. o. p. v Plzni Národního památkového ústavu J. Kaigl, vystoupili se svými příspěvky historici umění, profesionální památkáři a současně restaurátoři.

P. Macek z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy předvedl výsledky nového výzkumu, které nasvědčují tomu, že barokní stavba farního kostela v Úterý na severním Plzeňsku vznikla podle návrhu K. Dientzenhofera. V. Nejedlý seznámil účastníky konference s vědeckým soupisem mariánských, trojičních a dalších světeckých sloupů a pilířů v České republice včetně Plzeňského kraje. Na V. Nejedlého navázal V. Kovařík, specialista z územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu, referátem o sloupu se sochou Panny Marie (Madony) Svatohorské z roku 1737 v Plzni. P. Vlček, vědecký pracovník Ústavu dějin umění Akademie věd, se zabýval různými aspekty obnovy kostela sv. Petra a Pavla v Kralovicích v minulosti i dnes.

Na konferenci vystoupili rovněž dva naši přední odborníci v oboru památkové péče – J. Štulc a P. Jerie, oba z generálního ředitelství Národního památkového ústavu. První z nich poukázal na restaurování jako soudobý trend v péči o stavební památky. P. Jerie danou tezi dále rozvedl na ukázkách několika úspěšných akcí památkové obnovy, na nichž se odborně jako památkář podílel.

Odpolední blok byl věnován výlučně restaurování uměleckých památek. R. Hronová se ve svém referátu vrátila společně s posluchači do kostela sv. Petra a Pavla v Kralovicích, jmenovitě k nedávno ukončeným restaurátorským pracím v interiéru tamější, takzvané Gryspekovské kaple, kde restaurovala epitaf Floriana Griespeka z Griespachu (1509–1588), což je monumentální řezbářské a malířské renesanční dílo pocházející z roku 1593. J. Šlechta, jenž se ujal posledního referátu, obrátil naši pozornost k restaurování malířské výzdoby refektáře v kapucínské klášterce v Sušici.

Jak je všeobecně známo, restaurování památek, jež jsou díly výtvarných umění nebo uměleckořemeslnými pracemi a které smí provádět osoby oprávněné k tomu Ministerstvem kultury, je trvale pomyslnou královskou disciplínou památkové péče. Plzeňská konference

přispěla v regionálním měřítku dílčím způsobem k potvrzení trendů, kdy způsoby myšlení a pracovní postupy restaurátorů slouží památkářům navodně, přinejmenším jako inspirace, i při obnově památek historické architektury.

Konference byla věnována Vlastimilu Bergerovi (1923–2004), akad. mal., významnému českému restaurátorovi památek malířského umění, jenž by se letos dožil devadesáti let. V. Berger, žák B. Slánského, nejednou pracovníčně působil v západních Čechách, například při obnově gotického kostela v Čechovicích na Horšovskotýnsku na sklonku devadesátých let 20. století. Byl zastáncem mimořádně vytríbeného pojetí restaurování s důrazem na individuální odpovědnost, komplexní umělecko-historický a technologický průzkum díla a použití tradičních i nových (vědeckých) metod.

– vyd –

Leporelo *Dům U Zlatého slunce* v Plzni

Jako druhý svazek populárně naučné řady v edici *Památky západních Čech* vydalo plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu v září roku 2013 leporelo *Dům U Zlatého slunce v Plzni, kulturní památka* (ISBN 978-80-85035-39-1; plnobarevná osmistránková publikace formátu 9,9 × 26 cm, náklad 1000 výtisků), jež čtenářům představuje historický dům, v němž uvedené pracoviště sídlí v centru města na rohu Prešovské a Sedláčkovy ulice.

Text leporela, jehož autorem je renomovaný stavební historik J. Anderle z Plzně, vychází z nových stavebně-historických průzkumů a archeologických nálezů. První kapitola líčí počátky domu v poloze při důležité místní komunikaci, která byla součástí dálkové cesty z Prahy přes Plzeň jednak do Norimberka, jednak do Řezna, a gotickou fází jeho výstavby dává do souvislostí se stavebním a urbanistickým obrazem středověké Plzně. Autor dále pojednává o obnově domu po ničivém požáru Plzně roku 1507, provází čtenáře 16. a 17. stoletím a poté věnuje pozornost poslední významné – pozdně barokní přestavbě domu v roce 1777. Závěrečná kapitola popisuje postupné chátrání objektu během 20. století i jeho záchranu poté, kdy dům koncem roku 1998 získal Památkový ústav v Plzni; teprve ten přistoupil k celkové stavební a restaurátorské obnově zubožené památky.

V leporelu nechybí informace o tom, jak dům dnes slouží veřejnosti. Konají se v něm pravidelné fotografické výstavy, odborné přednášky a konference, příležitostně též organizované prohlídky s průvodcem.

Autorské analytické plány domu *U Zlatého slunce* v Plzni a nákresy vybraných stavebních detailů jsou doplněny několika novodobými fotografiemi od Radovana Kodery. Na obálce je publikován starý snímek s pohledem na střední - nejzdobnější část hlavního průčelí domu směrem do Prešovské ulice v roce 1907.

Leporelo je zájemcům k dispozici zdarma v domě *U Zlatého slunce*, v knihovně územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu.

Karel Matásek

M. Břízová. (Foto R. Kodera, 2013)

Blahopřání Miroslavě Břízové k narozeninám

Letos v listopadu oslavuje naše kolegyně Ing. arch. Miroslava Břízová významné (půlkulaté) narozeniny. Na památkářskou dráhu v tehdejší Krajském středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni vstoupila hned po svém absolutoriu na Fakultě architektury ČVUT v Praze v roce 1982. Později, zejména v závěru osmdesátých a v devadesátých letech, působila i jinde, například v DRUPOSU Plzeň a jako samostatná projektantka. Začátkem roku 2006 se přiklonila zpět k profesionální památkové péči a přešla z Útvaru koncepce a rozvoje při Magistrátu města Plzně na územní odborné pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu, do oddělení specialistů v odboru péče o památkový fond. Mezi témata, jež jsou jí nejbližší, patří urbanismus v minulosti, městské památkové rezervace a zóny, díla architektury z 19. a 20. století a uplatnění soudobé architektury v prostředí historických budov a jejich souborů.

Národní památkový ústav přeje Ing. arch. M. Břízové k jejím narozeninám v roce 2013 a do dalších roků vše nejlepší.

– red –

K životnímu jubileu Aleny Svobodové

Pro Ing. A. Svobodovou je rok 2013 rokem významného životního jubilea a jistě i příležitostí k profesnímu ohlednutí. Dnes působí již čtvrtým rokem ve funkci vedoucí odboru kultury, památkové péče a cestovního ruchu

Krajského úřadu Plzeňského kraje. Začátky její práce pro památkovou péči však sahají do roku 1987, kdy A. Svobodová nastoupila do odboru kultury a památkové péče Okresního národního výboru, posléze Okresního úřadu Plzeň-sever. V roce 2001 přešla na nově vzniklý Krajský úřad Plzeňského kraje, kde působila až do roku 2005 jako vedoucí oddělení památkové péče. V období let 2006 a 2007 byla ředitelkou územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu. Tehdy podpořila zahájení přípravy dvou rozsáhlých projektů ve prospěch obnovy a reanimace bývalých klášterů v Plasích a Kladru-bech v rámci *Integrovaného operačního programu* a stála při vzniku nového územního odborného pracoviště Národního památkového ústavu pro Karlovarský kraj v Lokti, jež je dnes již přirozenou součástí odborné organizace státní památkové péče.

Ing. A. Svobodové patří naše přání všeho dobrého do dalších let v profesním i osobním životě.

– red –

A. Svobodová. (Fotoarchiv redakce)

Max Frisch a památkářská idea

Poznámka ke způsobům čtení deníku významné osobnosti¹

Max Frisch (1911–1991) byl švýcarským architektem a zejména spisovatelem žijícím převážně v Curychu. Patřil mezi významné německy píšící autory v druhé polovině 20. století. Jeho architektonická projekční práce byla spíše skromná, skončila v roce 1955. Není zdaleka tak známá jako Frischovo dílo literární. Je však skutečností, že

¹ Tento příspěvek vznikl jako osobní vzpomínka na Prof. Ing. arch. B. Fantu, CSc., jež předčasně zemřel na konci roku 2011 a kdysi přivedl autora k tomu, aby se zajímal o dílo M. Frischeho literárního i architekta.

Max-Frisch-Bad v Curychu, jediná větší stavba realizovaná podle návrhu M. Frische, požívá dnes památkové ochrany.

M. Frisch vydal dva své deníky (*Tagebuch 1946–1949* v roce 1950, *Tagebuch 1966–1971* v roce 1972).² V jedné z kapitol prvního deníku, nazvané *K architektuře*, vyjadřuje se velmi stručně z pozice tvůrčího architekta k ochraňování hmotného kulturního dědictví v poválečném Curychu. Poté, co kriticky posoudil plundrování (bourání a rozebrání) starých antických staveb v Itálii doby renesanční (mimo jiné z utilitárních důvodů, aby se získal kvalitní a současně levný stavební materiál) ve jménu myšlenky (autorem deníku vnímané jako ahistoričnost), že není důležité to, co bylo vytvořeno, nýbrž to, co se právě tvoří – aniž by opomněl uvést, že hodnotám tehdy takto vzniklým se dnes zpravidla obdivujeme –, přistupuje k aktualizaci:

„A my?”

Před několika málo lety jsme měli v Curychu architektonickou soutěž pro nový dům umění; každý pozná, že vyhlášené místo nedovoluje radostné, svobodné, bezvýhradné řešení, ale prostě nikdo nenajde odvahu zbourat starý curyšský dům střední hodnoty. Tedy to nové, to naše, je v podstatě zavrženo, ještě než sáhneme po tužce. V tomto ovzduší smíme tedy tvořit, nic se od nás neočekává, předali nás do péče historické piety, která překračuje veškerou míru, v atmosféře naprostého sebeobětování svého pokolení ... Vzdělání jako perverzní zvrát v muzeálnost –“.³

M. Frischem takto, třebaže jen letmo nadhozené teze upoutají ihned pozornost čtenáře. Obdobně nebo takřka ve stejném smyslu vystupují i dnes někteří architekti, pokud se potkávají nebo střetávají při své projekční práci s památkovou péčí. Je tedy na místě pokládat si další otázky. Co je pro M. Frische svobodné a bezvýhradné architektonické řešení? Může mít vůbec architektura jako užité umění takové vlastnosti? Proč nikdo neměl odvahu zbourat starý dům střední hodnoty? Kdo a jak prostřednictvím jeho hodnoty rozpoznal? Proč se M. Frisch domnívá, že nové je fakticky předem zavrženo? Proč si myslí, že se od architekta již nic neočekává, je-li předán do péče takzvané historické piety? O jakou pietu ve skutečnosti jde a jaká je intenzita historické piety překračující veškerou míru? Je možné ji blíže určit nebo alespoň předvídat? Co je to obětování sebe sama z důvodu historické piety? Jde vždy o něco negativního? Může v architektonické tvorbě existovat oběť na způsob *agapé*, tedy takový přístup k něčemu nebo – podle původního významu tohoto slova z řečtiny – k bližnímu, kdy se jeden vydává z lásky za druhého, přičemž vznikají nové, zpravidla nehmotné hodnoty nejvyššího řádu? Může se vůbec vzdělání, není-li zdánlivé nebo povrchní, zvrtnout v perverzi? Jestliže ano, jaké je to vzdělání – bez opory v morálce (noetika bez etiky)? Funkční starý dům jako součást živého městského organismu a muzeálnost – jde o protimluv na způsob autorské nadsázky nebo o něco jiného?

O skutečné vzdělanosti M. Frische není důvod pochybovat.⁴ Je však zjevné, že autor se dopouští ve výše citovaném textu jisté zkratky. Nijak to nepřekáží, vezme-li se v úvahu zvolený literární žánr. (Představme si deník tvářící se jako odborná studie – nejspíš by se špatně četl a při publikaci byl by čtenářský ohlas na něj bezpochyby velmi malý.) Jestliže ovšem čtenář (architekt) nevezme tuto

okolnost náležitě v úvahu, může dojít k ukvapeným generalizacím, navíc jakoby se opírajícím o autoritu M. Frische.

V roce 1931 publikoval V. Birnbaum svou věhlasnou krátkou esej *Památkářská idea*,⁵ jež myšlenkově tak či onak vychází z tradic takzvané vídeňské školy dějin umění. Památkářství – Birnbaumův ekvivalent dnešního pojmu památková péče – chápal jako novodobý projev vzrůstu a zušlechťování lidského ducha, jehož jednotlivými etapami jsou náboženství, mravnost, společenské a státní zřízení, filozofie, věda a umění. Protože však Birnbaum nevěřil v rychlý úspěch osvěty, navrhl, aby v praxi parlamentního systému byla ochrana památek chápána jako právo menšiny, jež má mít stejný nárok na respekt ke svému přesvědčení jako každá jiná politická nebo stavovská praxe.⁶

Od doby V. Birnbauma se v Evropě i jinde ve světě památkářství mezitím transformovalo v památkovou péči jako zvláštní typ společenské smlouvy, upravující zpravidla demokraticky přijatým zákonem uchování hmotného kulturního dědictví.

Tezi M. Frische o antihistoričnosti postoje, v jehož důsledku byly ničeny antické památky v Itálii v renesančním období, lze přijmout toliko podmíněně, dnešní optikou, kdy je ochrana památek ve Švýcarsku nebo v České republice institucionalizována (uzákoněna) jako veřejný zájem. Pokusíme-li se nahlédnout na věc očima tehdejších lidí, nelze bourání antických staveb nijak zvlášť odsuzovat; bylo to jednání přirozené, většinovou společností akceptované, a proto historické. Naproti tomu ahistorická je myšlenka M. Frische o osudu architekta ve vztahu ke konkrétnímu starému domu v Curychu, pokud bylo veřejným zájmem, aby tento dům zůstal zachován (takový nebo jemu podobný zájem asi existoval, když nikdo nenašel odvahu dům zbourat).

Nabízí se různé směry, jak uvažovat z hledisek památkové péče o kapitole *K architektuře* v prvním deníku M. Frische. Ve skutečnosti to však není nutné. Možná by to byla i chyba. Jde přece o příležitostně osobní postřehy zapisované autorem především pro vlastní potřebu, třebaže posléze úspěšně publikované v německy mluvících a dalších zemích. Především právě tak je máme číst. M. Frisch, jenž napsal několik románů a divadelních her, by se možná dobře bavil, kdybychom jeho deníky chtěli podrobit vědecké kritice.

O tom, že by M. Frisch vkládal do svých deníků sem tam vlastní názory architekta se záměrem, aby je poutavou literární formou snadno zpřístupnil co největšímu okruhu čtenářů, ale nemusel se zabývat jejich vážnějším odůvodněním, nic nevíme.

Jan Kaigl

2 Posmrtně, až v roce 2011, byl publikován třetí deník M. Frische, týkající se období let 1982–1983.

3 FRISCH, Max: *Deník (1946–1949)*. Praha, ERM, 1995, s. 142.

4 Pro základní představu o životě a díle M. Frische viz <<http://www.mfa.ethz.ch/de/index.html>>.

5 BIRNBAUM, Vojtěch: *Památkářská idea*. In *Listy z dějin umění*. Praha, Václav Petr, 1947, s. 289–292.

6 HLOBIL, Ivo: Skrytá polemika Vojtěcha Birnbauma s českými funkcionalisty a rieglovskou teorií památkové péče. *Zprávy památkové péče*. 1995, roč. 55, č. 1, s. 13.

Recenze

Jan Soukup, Václav Hynčík (fotografie) – Katedrála svatého Bartoloměje v Plzni

Nebývá zvykem v odborném periodiku reagovat na práci, která se sama deklaruje jako kniha pro širokou veřejnost. Redakce sborníku *Památky západních Čech* si přesto vyžádala její recenzi vzhledem k závažnosti pojednávaného tématu a dopadu publikovaného podání na formování společenského povědomí. Autor koncepce a textu knihy, Jan Soukup, je renomovaný plzeňský architekt s velkým počtem realizací mimo jiné v oblasti obnovy stavebních památek, zejména pak církevních. Obecně je znám jako jejich milovník, který svůj zápal pro dané téma osvědčil nejen v rovině komerční, ale rovněž obětavým osobním angažmá. V první řadě je třeba zmínit odvalu, s níž si daný úkol předsevzal, a vynaložení energie, se kterou shromažďoval materiál ke své knize. Zapomenuto by nemělo být manažerské úsilí, jímž svůj projekt v nelehkých podmínkách dovedl k tištěnému výsledku. Každé podobné práci její autor odevzdává kus svého života a zde to platí v plné míře.

Kniha *Katedrála svatého Bartoloměje v Plzni* (176 stran včetně obsáhlé obrazové přílohy, vydala Agentura David a Jakub v Plzni v roce 2012; ISBN 978-80-260-3592-3) je nápadná bohatým obrazovým doprovodem, o němž bude ještě řeč. Text strukturou víceméně vychází ze zvyklosti, která se u nás obecně ustálila v podobě elaborátu takzvaného standardního nedestruktivního stavebně-historického průzkumu. Po úvodních statích plzeňského biskupa a autora následuje stručné vylíčení historie města, dále samotné katedrály, chápané takto ve smyslu biskupského kostela, načež následuje zevrubný popis jejího vnějšku, interiéru, stavebních detailů a mobiliáře. Významnou část knihy zaujímají obrazové a textové přílohy.

V úvodu poněkud zarazí vyjádření autora, že kniha „je překvapivě první publikací“ o kostele (str. 7). U veřejnosti, k níž se kniha obrací, to vyvolává dojem, že neexistují na toto téma dříve publikované práce od Václava Mencla, Dobroslava Líbala či zcela zásadní stať Jana Muka a Pavla Zahradníka z roku 1994,¹ případně další příspěvky, z nichž autor těží a které sám také zahrnul do seznamu použité literatury na konci své knihy. Pokud měl J. Soukup na mysli, že jeho práce je vůbec první samostatnou publikací monografického zpracování tématu, asi se měl takto přesně vyjádřit.

Přes deklarované směřování textu k široké veřejnosti, či právě pro ně, lze litovat, že autor vždy nezohlednil publikované výsledky novějších výzkumů, některé zajímavé či rozporuplné otázky jakoby májí, někdy je v líčení minulosti příliš zkratkovitý. Textu ani po formální stránce nevěnoval všude dostatečnou péči. Stručné pojednání o historii Plzně nebere v potaz přínos novější literatury, týkající se konce Staré a počátků Nové Plzně.² Předkládá posledními výzkumy překonaný pohled na etapu zakládání nového

Obr. 1. Plzeň, katedrální kostel sv. Bartoloměje. Jižní boční, takzvaná Šternberská kaple. Východní pohled. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1985)

města a mylně ji spojuje už s aktivitami krále Přemysla Otakara II. (str. 10). Otázka nestandardního umístění kostela a hřbitova nejen v ploše tržiště, ale přímo v nejkratší spojnici ústí ulic od klíčových bran města do rynku, by zasloužila širší rozvedení, stejně jako chronologie ustavení obou klášterů žebrových řádů.

Čtenář se z dějin města nedozví nic nebo jen málo o zajímavých a i ve vztahu k dějinám kostela důležitých záměrech církve zřídit v 17. století v Plzni jezuitskou kolej a biskupství, čemuž se tradičně katolická městská obec

1 MUK, Jan; ZAHRADNÍK, Pavel: Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jeho novodobé úpravy. *Zprávy památkové péče*. 1994, roč. 54, č. 10, s. 341–350.

2 NOVÁČEK, Karel; ŠIROKÝ, Radek: Prvních sto let, Počátky Nové Plzně z pohledu archeologie. In *Minulostí Západočeského kraje*. 39. Plzeň, Archiv města Plzně, 2004, s. 7–51. ŠIROKÝ, Radek; NOVÁČEK, Karel; KAISER, Ladislav: Zapomenutá Plzeň, Počátky města pod přemyslovským hradem. *Archeologické rozhledy*. 2004, roč. 56, č. 4, s. 798–827. *Historický atlas měst České republiky*, sv. 21. Plzeň. Plzeň, Statutární město Plzeň, 2009, s. 1–3.

tehdy vehementně a nakonec úspěšně bránila v odůvodněné obavě z omezení svých práv. Následkem těchto dějů jezuitská kolej vznikla v Klatovech a biskupství nebylo zřízeno až do konce 20. století, přestože Plzeňští byli hrdi na to, že jejich farář (arciděkan) smí užívat jako privilegium uvnitř města některé vnější atributy biskupského důstojenství; jejich udělení totiž pramenilo z aktivit městské obce.

V závěru kapitoly *Pohled do historie města Plzně* se objevuje zjednodušené líčení úpadku podniku Škoda po poslední změně režimu, včetně nesprávné informace, že před rokem 1989 do jeho inovací „nebylo nic vloženo“. (Za jiné příklady opaku zmiňme zde alespoň novostavbu reaktorové haly, investice ve velké kovárně nebo v závodech v Doudlevcích či Bolevci, ať už na jejich efektivitu pohlédneme dnes jakkoli.) Výhradu lze vznést i k jazykové stránce této kapitoly, místy znejasňující smysl sdělení, či sklouzávajících až do silně populární polohy (str. 10–15).

V oddíle věnovaném historii katedrály se hned v úvodu předkládá čtenáři jako hotová věc souběžné založení kostela sv. Bartoloměje spolu s městem. Vývoj to je možný, ovšem řada indicií čerpaných z urbanistického řešení městského půdorysu, z nejstarších písemných zpráv a archeologických výzkumů ukazuje, že tato problematika nemusí být jednoduchá,³ jak v dalším textu naznačuje i sám autor knihy. Listina z roku 1307, v níž plzeňský měšťan odkazuje k sv. Bartoloměji sladovnu s hvozdem,⁴ výslovně o kostele nehovoří a už vůbec není jasné, kde by se měl nacházet. Význam listiny by měl být se zřetelem k ostatním pramenům té doby spolu s nimi podroben novému kritickému hodnocení. Autor ostatně připouští, že domnělá bartolomějská svatyně spojená s touto zprávou se pravděpodobně neváže k dnešnímu kostelu ani lokalitou (str. 18);⁵ s tím je ovšem v rozporu nedávno instalovaný text nápisové pásky v nové podlaze presbytáře kostela.

Autor si neklade otázku, proč světská církev trvala na kostele Všechných svatých jako na farní svatyni pro město, přestože byl položen daleko za řekou (sic), v jasný neprospěch Nové Plzně, ohrožujíc tímto svým postojem úspěšnost nové lokace. Královské uvedení německých rytířů do duchovní správy nového města zřejmě lze vnímat v podstatě jako nouzové řešení k záchraně křehké investice, kterou založení města představovalo.⁶ Snaze po pochopení tehdejšího dění by patrně prospělo vyhodnocení pramenů z hlediska církevně-právního. Neobvyklost tohoto stavu však vyplývá už z peripetií a urputnosti následného boje mezi světským klérem a rytířským řádem o ovládnutí plzeňské fary. Přitom naznačená záležitost je pravděpodobným klíčem k problému neobvyklého umístění dnešního kostela. Čtenář se o existenci této problematiky nedovídá.

Spor o faru byl uzavřen roku 1342. To je datum, jež asi můžeme považovat ve shodě se slohovou kritikou za *terminus post quem* výstavby z větší části dodnes zachovaného dlouhého presbytáře kostela,⁷ která časově spadá zřejmě ještě do čtyřicátých let 14. století, a na něj navazujícího trojlodí, kdysi snad bazilikálního. Jeho pozůstatky, jak se zdá, odkryl výzkum Kamila Hilberta,⁸ aniž nyní lze říci, nakolik bylo dokončeno a jak bylo rozměrově koncipováno ve směru východ–západ, což Jan Soukup přechází

Obr. 2. Plzeň, katedrální kostel sv. Bartoloměje. Průhled střední lodí směrem na východ do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1985)

(str. 18) a rovnou přistupuje k výkladu další stavební etapy chrámu.

Při líčení vztahu stavby dnešního halového trojlodí, započaté ve druhé polovině 14. století, k pozůstatku vůči ní staršího presbytáře se autor přidržuje poznatků získaných již K. Hilbertem a znovu ověřených dalšími průzkumy,⁹ zapomínaje přitom uvést hlavní doklad zamýšlených proporcí nového, ale nikdy neprovedeného presbytáře – vítězný oblouk, který jej měl propojit s dnešní trojlodní halou a který každý návštěvník kostela může spatřit při pohledu z lodi vzhůru východním směrem; tato informace se skrývá jen v popisu jednoho z obrázků. Problematika

3 NOVÁČEK, K.; ŠIROKÝ, R., *c. d.*, s. 7–51.

4 HRUŠKA, Martin; KORÁB, Julius: *Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Plzeň, Dědicové Hruškovi, 1883, s. 7.

5 Srov. MUK, J.; ZAHRAVNÍK, P., *c. d.*, s. 345.

6 ŠIROKÝ, R.; NOVÁČEK, K.; KAISER, L., *c. d.*, s. 798–827.

7 MUK, J.; ZAHRAVNÍK, P., *c. d.*, s. 342.

8 MUK, J.; ZAHRAVNÍK, P., *c. d.*, s. 345.

9 MUK, J.; ZAHRAVNÍK, P., *c. d.*, s. 344–345. ANDERLE, Jan; KYNCL, Tomáš; ŠKABRADA, Jiří: *Krovky kostela sv. Bartoloměje v Plzni*. In *Dějiny staveb 2002*. Plzeň, Klub Augusta Sedláčka, 2003, s. 6.

vztahu presbytáře a trojlodní haly je také představena na Hilbertově kresbě, k níž je nově připojena matoucí barevná legenda (str. 20). Naopak nezařazen zůstal, což při opulentním množství obrazových příloh zaráží, Hilbertův analytický půdorys východní části kostela,¹⁰ který má hodnotu nejen vzhledem k dějinám místa samého, ale rovněž obecněji ve vztahu k formování metody stavebně-historického průzkumu.

Výtvarným souvislostem stavby se autor věnuje spíše okrajově, takže se čtenář nedozví o pravděpodobném podílu královské (parléřovské) huti na jejím vzniku, jak ho lze odvozovat například z podoby konzol kleneb v přízemí západních věží či z přetínání profilací bočních portálů trojlodí. Výtvarný názor těchto tvůrců vedl ještě v předhusitské době ke změně koncepce, projevující se v rezignaci na západní uzavření chrámu dvouvěžím a v završení trojlodní haly stanovou střechou vrcholící věží (jako mariánským symbolem) s bohatou kamenickou výzdobou.¹¹ Smělé dílo, pokud je známo, bylo i co do rozměrů maximem, k němuž v tomto směru dospělo tehdejší středoevropské stavitelství. Podíl královské stavební huti je o to pravděpodobnější, že známky jejího působení ve stylu doby Václava IV. byly v Plzni shledány také na zařízeních hlavní – Pražské městské brány.¹²

Text ožívá v pasáži, kde autor předkládá vlastní postřehy týkající se stavebního vývoje sakristie. Celkově však postrádáme hodnotící zařazení stavby kostela sv. Bartoloměje v Plzni do středoevropských souvislostí, které by přispělo k pochopení jejího významu, což by veřejnost jistě ocenila. Textu lze vytknout i nesoulad se zažitou terminologií, když jsou klenební konzoly označovány jako patky nebo završující věž stanové střechy jako věžice (tento termín přísluší jinému stavebnímu prvku).¹³

Dostavba severozápadní věže od úrovně hlavní římsy trojlodí je kladena až do pohusitského období. Z hlediska účelu se jednalo o zvonici a městskou věž sloužící v soustavě opevnění a požární bezpečnosti. Zda začala takto sloužit teprve v pozdní době, jak předpokládá autor (str. 23–24, 26), je otázka, na kterou dnes není jednoznačná odpověď. Určité vodítko skýtá podoba portálu z věže do krovu, jenž při vši své jednoduchosti spíše ukazuje do předhusitské doby, a jednolité provedení líce zdívá věže od rubu dnešních kleneb nejméně po jeho styk se střechou. Lze tak předpokládat, že věž přinejmenším ve významné části své definitivní výšky stála už na začátku 15. století. Argumentem proti mohou být dobové knižní malby vázané na plzeňské prostředí – miniatury s motivem Templu,¹⁴ z nichž některé zobrazují kostel bez věže, avšak činí tak ještě na začátku 16. století, a proto nelze klást přímou paralelu mezi ně a tehdy aktuální vzhled stavby. Další vývoj stavby pak autor líčí ve shodě s dosavadními poznatky.

Laický čtenář asi příliš neocení obsažné popisy vnějšku a vnitřku kostela v následujících kapitolách. Přitom ale zejména inventarizace prvků a mobiliáře interiéru, jakož i vitrážových oken představuje silnou stránku knihy. Zde více než jinde knize škodí vypuštění citací zdrojů informací, což devalvuje autorovu usilovnou práci, s níž je pro své dílo shromažďoval. Pracovnímu vypětí při sestavování těchto pasáží a zanedbáním redakce lze připsat jazykové poklesky (např. str. 74 dole).

Obr. 3. Plzeňská madona. Opuka, výška 125 cm, leštěná polychromie. 1384(?); koruna je novodobou náhradou koruny původní, odtesané v roce 1930, nová je i svatozář nad hlavou dítěte. Katedrálí kostel sv. Bartoloměje, hlavní oltář. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto R. Kodera, 2008)

Ocenit je nutno zařazení seznamu plzeňských farářů a arciděkanů, včetně jejich portrétů. U starších snímků lze jejich mnohdy špatnou kvalitu omluvit, ovšem neumělé zobrazení současného arciděkana je nepřijatelné. Užitečnou pomůckou tvoří přehled událostí vážících se ke kostelu pod titulem *Chronologie katedrály sv. Bartoloměje*. Zde ovšem s výhradou, že je sem zařazena listina z roku 1307 v deformované parafrázi navozující dojem, že se nesporně váže k dnešnímu objektu;¹⁵ ostatně, jak vyplývá

10 MUK, J.; ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 345.

11 ANDERLE, J.; KYNCL, T.; ŠKABRADA, J., c. d., s. 6–20.

12 ANDERLE, Jan et al.: Opevnění Plzně v nálezech z poslední doby. In *Dějiny staveb 2001*. Plzeň, Klub Augusta Sedláčka, 2002, s. 16–17.

13 DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*. Praha, Libri, 1995, s. 307–308.

14 ANDERLE, J.; KYNCL, T.; ŠKABRADA, J., c. d., s. 8.

15 HRUŠKA, M.; KORÁB, J., c. d., s. 7.

z úvodního slova ke knize, podlehl tomuto dojmu i plzeňský biskup. Hodnotu knihy zvyšují soupisy zúčastněných architektů, stavitelů a umělců. Pod názvem *Ikonografie* se skrývá soupis světců a náboženských motivů. Tím vším je publikace užitečnou pomůckou k pochopení významů vložených do stavby a jejího vybavení. Použití knihy je zásadně zkomplikováno tím, že lokalizační schéma jednotlivých děl je odtrženo od jejich soupisů a jim přiřazený číselný kód není provázán s textem popisů. Větší pozornost by si zasloužily výkladové texty ve *Slovníčku odborných výrazů*. Citelně schází, s výjimkou vitráží, číslování obrázků a příloh a jejich provázanost s hlavním textem. Absence poznámkového aparátu k textu knihy je zásadním nedostatkem.

Špatnou službu dílu prokázali fotograf V. Hynčík a grafik R. Sládek. V kontextu nákladnosti díla zcela nepřístojně působí zařazení neostrých fotografií (namátkou na str. 45, 70, 103, 123, 140, 147). Mechanickým redukováním projevů perspektivy v některých snímcích pak dochází k nemístným deformacím zobrazení (například na str. 7 či 112), nemluvě o graficky zmatených popisech některých obrázků.

Kritika by neměla překrýt skutečnost, že samostatná monografie na dané téma Plzni dosud chyběla, takže se jistě stane knížkou velmi čtenou a užívanou. V žánru populárně naučné literatury jde v každém případě o úctyhodný výkon. Lze jen litovat, že příležitost s takovým úsilím vydobytá nebyla využita lépe. Diskuse, která může vzejít z vytýkaných nedostatků, vytváří potenciál k budoucímu posunu poznání na vyšší úroveň. Za to patří autorovi poděkování.

Celkově nezbývá než konstatovat, že textu i celé knize citelně schází profesionální redakční práce, což má dopad v uspěchaně nehotovém dojmu, který zcela nepřekrylo ani luxusní knižní provedení. Jan Soukup kostelem sv. Bartoloměje v Plzni žije od mládí. Jeho prostředí má hluboce zažitá a miluje ho. Je proto velká škoda, že výsledek jeho solitérního a jen s malou nadšátkou možno říci hrdinského snažení tak nepředstavuje zcela to, čeho by jinak autor byl při dobré redakci určitě schopen.

Jan Anderle

Byt Richarda Hirsche jako živoucí výstavní exponát

Recenze knihy Burkhardt Rukschcio: *Adolf Loos: Apartment for Richard Hirsch*. Praha, Adolf Loos Apartment & Gallery, 2012¹

Návrhy a realizace bytů s prokazatelným i neprokázaným autorstvím Adolfa Loose patří dnes neodmyslitelně k významným příspěvkům teorie i praxe moderního bydlení. O to více potěší rozšiřující se okruh poznání již existujících a publikovaných, stejně jako dosud nepoznaných a nově objevených děl, jež svou kvalitou a úrovní potvrzují Loosovo nezastupitelné místo v dějinách moderní architektury.

Je ve svém výsledku celkem málo podstatné, jde-li o nezpochybnitelnou práci samotného Adolfa Loose, nebo o realizaci, jež byla nakonec provedena jeho spolupracovníky či epigony. Výsledkem byl vždy charakteristický a vysoce ušlechtilý styl vhodný pro určitou společenskou vrstvu, jímž Loos naznačil, jak se vyrovnat s vyžadovaným luxusním pohodlím a zásadami dobrého vkusu spjatého s principy modernosti. Ne že by neměl i Loos své kritiky, kteří právě onu složku pohodlí finálně považují za jakousi úlitbu měšťanskému obydlí spíše vídeňské proveniencí než kosmopolitní a intelektuální hře či představám moderní společnosti.

Ještě v roce 2003, u příležitosti symposia v Plzni,² ale i o mnoho let později nebylo o bytě Richarda Hirsche v Plzni, Plachého ul. 6, nic známo, i když Vladimír Lekeš v předmluvě recenzované knihy mluví již o roce 1987(!), kdy tento byt objevil. Teprve nedávné výzkumy a odhalení, možná i náhody, vedly k potvrzení a publikaci výjimečně zachovaného díla, jež po brilantní rekonstrukci našlo své uplatnění na novém místě – jako součást umělecké galerie a renomované aukční síně v Praze.

Je pravdou, že ani známá literatura byt Richarda Hirsche v Plzni neuvádí, i když jí zvláště o Loosových apartmánech existuje dostatek.³ Vydaná trojjazyčná publikace tedy doplňuje tuto literaturu monografií z pera znalce Loosova díla Burkhardta Rukschcia, přičemž úvodní vstupy napsali Vladimír Lekeš, Marieluis Hirsch, Janet Beck-Wilson, Agnes Husslein-Arco a Gilbert Lloyd. Maria Szadkowska přispěla kapitolou *Osudová Plzeň*.

Z názvu monografie vyplývá Rukschciův jednoznačný názor na autorství realizace. Dokládá ho celou řadou logicky vrstvených indicií, když vychází z Loosova prokazatelného řešení bytu manželů Marthy a Wilhelma Hirschových již z období let 1907–1908 v nižším patře, z něhož, jak víme, se nic nezachovalo. Nabízí se analogie s bytem Weinerových v domě na náměstí Republiky 22 v Plzni, kde Loos také prokazatelně navrhl ordinaci dr. Teichnera v prvním patře; důkaz o autorství bytu ve třetím patře však chybí, třebaže se jedná o celou řadu indicií, jako je typický prostorový koncept a shoda v použitých materiálech.

Bukhardt Rukschcio popisuje jednotlivé fáze vzniku díla s pečlivými odkazy na analogickou Loosovu bytovou tvorbu, zejména na paralelně vznikající návrh

1 V českém, německém a anglickém jazyku; 102 stran, bohatá obrazová příloha, ISBN 978-80-260-1994-7.

2 *Adolf Loos, dílo a rekonstrukce*. Mezinárodní symposium u příležitosti 70. výročí úmrtí, Plzeň 15.–16. 10. 2003

3 Výjimkou je publikace *Loos – Plzeň – Souvislosti* (eds. DOMANICKÝ, P.; JINDRA, P.), vydaná ke stejnojmenné výstavě konané ve výstavní síni 13 Západočeské galerie v Plzni ve dnech 9. 11. 2011–12. 2. 2012, s. 72–73. Autoři textů jsou nicméně v případě bytu Richarda Hirsche poněkud zdrženlivější k přímému označení autorství. Přiklánějí se spíše k účasti Norberta Kriegera či Heinricha Kulky, aniž by vyloučili možnost využití staršího nástinu celkového řešení bytu od Adolfa Loose.

4 *Adolf Loos Apartment and Gallery* [online]. Prague, Adolf Loos Apartment and Gallery [cit. 2013-07-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.aloos.cz/contact>>.

a realizaci Müllerovy vily v Praze. Jako je pro Loose typické řešení bytových interiérů na způsob *gesamtkunstwerku*, tak i zde hraje detail v celkovém konceptu nezastupitelnou roli.

Další, snad ještě důležitější složkou knihy je uplatněný princip restaurování, jenž je Rukschciovi vlastní a na němž staví všechny své projekty obnovy a znovuoživení jednotlivých Loosových děl, zejména ve Vídni. Dodržení původních technik a materiálů je pro něj kategorickým imperativem. Při tom se nevytváří cosi jako perla zářící novotou či muzeální prvek, ale po citlivě provedené obnově se vnáší do bytu reálný život včetně aspektu jeho pečlivého a opatrného užívání, při kterém vzniká (časem) ušlechtilá patina (*..., das dem frisch restaurierten Ensemble durch behutsame Benutzung seine noble Patina verleihen wird* – německy psaná věta, str. 94, jež v českém překladu v přesném znění chybí, i když je pro pochopení postoje autora k restaurování nezbytně nutná).

Byt získal nový urbanistický kontext, když ten původní se nacházel v těsné blízkosti plzeňské Klatovské třídy. Dnes jeho návštěvník z oken bytu hledí na Starý židovský hřbitov na Starém Městě v Praze. Ale to, jak připouští Burkhardt Rukschcio, patří nedílně k nadčasovému pojetí, jež si s sebou všechny interiérové návrhy a realizace Adolfa Loose nesou a jež využilo mnoho majitelů i v minulosti v případě stěhování.

Na závěr několik drobných poznámek. Pro mnohé bude překvapením poněkud nepřesný překlad některých pojmů. Byl pořízen pravděpodobně z angličtiny. Myslím ale, že originální text napsaný Rukschciem byl v němčině a z toho by se mělo vycházet. Bývalo by možná stálo za to obrátit se na někoho zběhlého v odborné terminologii včetně vhodných českých ekvivalentů (např. název kapitoly *Interior Design*, str. 80, byl přeložen jako *Vnitřní design*). Opomenutí v překladu Rukschciovy věty vztahující se k patině díla jsem zmínil již výše.

V knize není uvedena pražská adresa bytu. Lze ji však nalézt na webových stránkách Adolf Loos Art Gallery.⁴ Chybí také odkazy, větší provázanost s literaturou a poznámkový aparát; to však snad lze vzhledem k populárně naučnému charakteru publikace tolerovat.

Knihy vyšla v nákladu 1000 výtisků. Vhodně doplňuje dnes již nebývale obsáhlou bibliografii Loosova díla.

Petr Urlich

Zdeněk Procházka – Co odnesl čas 3, Stříbrsko a Plánsko na nejstarších fotografiích

Na konci roku 2012 vydalo Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích již třetí pokračování publikace s názvem *Co odnesl čas* (velký podlouhlý formát, 208 str., v českém a německém jazyku; ISBN 978-80-87316-28-3). Z. Procházka, autor a nakladatel v jedné osobě, předložil veřejnosti, po dvou předchozích dílech věnovaných Domažlicku a Horšovskotýnsku, titul zaměřený na Stříbrsko

a Plánsko. Pro všechny tyto tři regiony je to první počín svého druhu. Autor jím zaplnil dosud volné místo v regionální knižní produkci.

Soustředěním nejstaršího fotografického materiálu z mnoha zdrojů byly zpřístupněny historické snímky dosud neznámé, či mnohem podrobnější než dosud publikované. Je na místě ocenit mravenčí práci, kterou si sběr materiálu musel vyžádat.

Knihy představuje dnes již zcela zmizelou či pozměněnou tvář desítek lokalit na fotografiích pocházejících od druhé poloviny 19. století do sedmdesátých let 20. století.

Autorství snímků je známo jen u menšího počtu z nich. O to záslušnější pak je připomenutí zapomenutých fotografů, kteří zachytili dávnou tvář míst na Plánsku a Stříbrsku, a uvedení zdrojů, z nichž autor čerpal.

Ohledně samotných vyobrazení lze konstatovat, že se v převážné míře pravděpodobně jedná o torzo kdysi početných fotoarchivů regionálních fotografů. Nelze však vyloučit, že do pohraničních obcí zavítali i cizí fotografové a pořídili si další obrázky. Snad právě z aparátů těch druhých mohou pocházet dosud ve svém souhrnu nezveřejněné snímky soustředěné ve fotosbírci Západočeského muzea v Plzni.

Publikované fotografie jsou cenné zejména v případech, že nejde o dobové pohlednice; ty totiž zobrazovaly především fotogenická místa. Naproti tomu oku méně lahodící záběry obvykle bývají významnější z dokumentárního hlediska. Jde například o různá zákoutí a proluky, které velmi dobře vypovídají o někdejší stavu člověkem vytvářeného prostředí a jsou dnes známé většinou již jen z písemných pramenů či ústní tradice.

Chvályhodné je zvětšení snímků, pokud jsou pak na nich zřetelné detaily v pozadí, přinášející mnohdy překvapující zjištění. Třeba dva pohledy na někdejší minoritský klášter s kostelem ve Stříbře odhalují nejen některé podrobnosti v řešení tohoto objektu směrem do náměstí, ale ukazují i křížovou cestu na tehdy ještě nezalesněném vrchu Ronšperku (str. 142, 143).

Historické fotografie vznikaly v běžně udržovaném prostředí. Vypovídají o tváři krajiny, která se zejména v pohraničí v druhé polovině 20. století hodně změnila. Pro generace nových obyvatel přinášejí poznání o objektech zmizelých v době buď před jejich, nebo současně s jejich příchodem. Zámek v Nahém Újezdci je toho vzorovým příkladem (str. 91–93).

Díky soudobé fotografické technice jsou vidět na fotografiích či pohlednicích četné, poměrně skryté detaily objektů, lidí i událostí. Například jsou lépe identifikovatelné vývěsní štíty živností.

Ačkoliv je kniha určena široké čtenářské veřejnosti, své v ní mohou najít odborníci mnoha oborů. Představuje bohatý srovnávací materiál. V první řadě ji mohou využít nejen památkáři, ale i projektanti jako zdroj informací potřebných při obnově nebo rekonstrukci různých historických objektů, u nichž je zájem o navrácení jejich staré tváře. Užitečné údaje mohou z knihy čerpat etnografové, zpracovatelé hospodářských, spolkových či církevních dějin, historici lázeňství, dále pak zájemci o dějiny železnice, hasičského hnutí a další. Například snímky zájezdního hostince *U Šumavy* v Sulislavi (str. 164) – kromě toho, že

Obálka 3. svazku ediční řady *Co odnesl čas*. (Reprodukce R. Kodera, 2013)

zachycují podobu této stavby (dnes pozměněnou) včetně okolní návsi – potvrzují, že v obci žilo na konci 19. století české obyvatelstvo.

Rezervou publikace zůstává podrobnější a přesnější popis většiny snímků. Ten by byl alespoň zčásti možný na základě bližšího rozboru zobrazených reálií, což by si ovšem vyžádalo mnoho času nad každou položkou a také dobrou znalost místní historie. K upřesnění datace snímků by bylo možné využít případ od případu třeba rok elektrifikace obce, ale i další události.

Pro lepší orientaci by měly být připojeny identifikační údaje, jako jsou čísla popisná budov, názvy ulic či světové strany. V tomto směru budou více konkrétních informací postrádat asi zejména přespolní čtenáři.

V rámci uveřejnění dosud téměř neznámých snímků, zejména z obecních kronik, zůstaly nevyužity kvalitní fotografie z obecní kroniky města Plané, které zachycují také čtvrť zvanou *Rahmhäusel*. Ta až na několik domů ustoupila na začátku 20. století budově obecné a měšťanské školy, dominantě západní části města, dodnes často mylně zaměňované za zámek.

Z technického hlediska je znát, které obrázky vznikly z pohlednicových předloh. Zvětšení na samou hranici rozostřenosti jim ubírá na přehlednosti a výpovědi. Přesto je i takový obrázek lepší než žádný, zejména tehdy, jde-li o zaniklé lokality.

Poněkud méně přátelsky působí některé jakoby zastřešené celostránkové snímky (například na str. 155), i když jejich předloha je daleko lepší. Snaha o patinu (?) se na několika fotografiích nejeví jako příliš šťastná.

V případě Plané (str. 121 vpravo nahoře) nejde o uvedenou lokalitu. Prezentované domy se v Plané nevyskytují a jen následná identifikace může objasnit, kde ve skutečnosti stály či dosud stojí.

Kniha je zjevně nejvíce zacílena na onu část veřejnosti, která se bude kochat obrázky a vzpomínat na zániklé časy i bez podrobnějšího doprovodného textu. Stručné popisky mohou být pro zvědavější čtenáře impulsem k dalšímu zjišťování podrobností, srovnávání zaniklé situace s jejím nynějším stavem a tak podobně. Zvědavci tak budou muset pokračovat ve svém úsilí s pomocí dalších titulů.

Publikaci jako takřka povinnou literaturu by měli mít k dispozici obecní kronikáři a učitelé v regionech Stříbrska a Plánska.

Každý, kdo si knihu pořídí, získá nejen soubor jedinečných historických obrázků, ale podle svého založení též inspiraci přinejmenším k vycházkám po fotografovaných místech a pro porovnávání jejich někdejší a nynější podoby.

Markéta Novotná

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
V PLZNI

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH III – 2013

Vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, Prešovská 7, 306 37 Plzeň

Hlavní redaktor: Mgr. Karel Matásek

Výroba: Nakladatelství Jalna, Mickiewiczova 17, 160 00 Praha 6; www.jalna.cz
Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s., Husova ul. 1881, 580 01 Havlíčkův Brod

1. vydání
Plzeň 2013
Náklad: 350 výtisků
Doporučená cena včetně DPH: 140,- Kč

ISBN 978-80-85035-40-7
ISSN 1805-8906

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
V PLZNI

ISBN 978-80-85035-40-7
ISSN 1805-8906

9 788085 035407